

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

Csernicskó István

A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)

Csernicskó István • A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)

A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén

I.

Sorozatszerkesztő
KONTRA MIKLÓS

Csernicskó István

A MAGYAR NYELV
UKRAJNÁBAN
(KÁRPÁTALJÁN)

Osiris Kiadó és MTA Kisebbségkutató Műhely
Budapest, 1998

Magyarország az ezredfordulón. Stratégiai kutatások a Magyar tudományos Akadémián.
Kisebbségi konfliktusok, megoldási alternatívák Kelet-Közép-Európában.

Lektorálta
BORBÉLY ANNA

Minden jog fenntartva.

Bármilyen másolás, sokszorosítás, illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás
a kiadó előzetes írásbeli hozzájárulásához kötött.

© Csernicskó István, 1998

© Osiris Kiadó, 1998

Tartalom

TÁBLÁZATOK JEGYZÉKE	9
ÁBRÁK JEGYZÉKE	12
SOROZATSZERKESZTŐI ELŐSZÓ	13
BEVEZETÉS	17
1. FÖLDRAJZI ÉS NÉPESEDÉSI VISZONYOK	23
1.1. Az országban élő nyelvi, illetve etnikai csoportok lélekszáma, az összlakosságon belüli részaránya a századfordulótól máig	23
1.2. Az országban élő nyelvi, illetve etnikai csoportok földrajzi elhelyezkedése	32
1.3. Az egyes csoportok településszerkezete, az általuk lakott területek nyelvi és etnikai kevertségének mértéke, jellemző településtípusok	34
1.4. Migrációs mozgás a területen	44
2. TÖRTÉNELEM	49
2.1. A terület népesedési viszonyai, a nyelvi és etnikai összetétel változása	49
2.1.1. Magyarok	49
2.1.2. Szlávok	50
2.1.3. Egyéb népesség	51
2.2. A magyar lakosságon belüli releváns néprajzi csoportok	53
2.3. A területen élő etnikumok közötti kapcsolatok	53
2.3.1. A kapcsolatokat nehezítő tényezők	53
2.3.2. Vízzintes érintkezés	54
2.3.3. Függőleges érintkezés	56

3. POLITIKA	57
3.1. A Szovjetunió és Ukrajna kisebbségpolitikai törekvései	57
3.2. A vizsgált közösség jogállása, státusa	59
3.3. A vizsgált kisebbség politikai szervezettsége (pártok, mozgalmak)	62
3.4. Az országos, helyi önkormányzatok kisebbségi vonatkozásai	68
3.4.1. Az 1918–1944 közötti periódus	68
3.4.2. Az 1944 utáni időszak	71
3.5. A vizsgált kisebbség képviseleti aránya az államigazgatási szervekben	77
4. GAZDASÁG	79
4.1. Az ország gazdaságpolitikájának kisebbségi vonatkozásai	79
4.2. A vizsgált közösség gazdasági ereje	81
5. VALLÁS	87
5.1. Az ország felekezeti összetétele	87
5.2. A vizsgált kisebbség vallási élete, egyházainak kisebbségi szerepe	88
6. KULTÚRA	94
6.1. Az ország többségi és kisebbségi lakosságának kulturabeli különbözősége	94
6.2. A kisebbségi kultúra intézményi ellátottsága	95
6.2.1. Az 1918–1944 közötti időszak	95
6.2.2. Kulturális intézmények 1944-től napjainkig	96
6.3. A vizsgált kisebbség iskolarendszere	103
6.3.1. Óvodák	104
6.3.2. Iskolák	105
6.3.3. Szakoktatás	111
6.3.4. Felsőfokú képzés	112
6.3.5. Az egyes nemzetiségek iskolázottsági mutatói	114
6.4. Tömegtájékoztató	116
6.4.1. Lapok, folyóiratok	116
6.4.2. Rádió és televízió	119
6.4.3. A tömegtájékoztatói eszközök hozzáférhetősége	121
6.4.4. A tömegtájékoztatói eszközök igénybevétele	124
7. KAPCSOLATTARTÁS, AZONOSSÁGTUDAT, ATTITÚDOK	126
7.1. Az anyaországgal fenntartott kapcsolatok	126
7.1.1. Államközi szinten	126
7.1.2. A kárpátaljai magyar közösség vonatkozásában	127

7.2. Azonosságtudat és attitűdök	128
7.2.1. A nemzeti azonosságtudat alakulása a Szovjetunióban	128
7.2.2. Az ukrainai oroszok identitása	130
7.2.3. A ruszinok azonosságtudata	131
7.2.4. A kárpátaljai magyarok azonosságtudata	133
7.2.5. Identitásjelzők	138
8. A VIZSGÁLT KÖZÖSSÉG SZOCIOLINGVISZTIKAI HELYZETE	139
8.1. Nyelvi tervezés	139
8.1.1. Állami szinten	139
8.1.2. Helyi szinten	142
8.2. A közösségben használatos nyelvek státusa	145
8.2.1. A nyelvi egyenjogúság a volt Szovjetunióban	145
8.2.2. És a mai Ukrajnában	147
8.2.3. A nyelvek státusa közötti különbségek	151
8.3. A vizsgált közösség nyelvei a nyelvhasználati színtereken és a nyelvek funkciója	152
8.3.1. A magánszféra	152
8.3.2. Közéleti színterek	155
8.3.3. A hivatali ügyintézésben	157
8.3.4. A nyelvek a nyelvhasználati színtereken: összegzés	158
8.3.5. A közösségben használt nyelvek funkciói	159
8.4. Közéleti kétnyelvűség	161
8.5. Nyelvismeret, nyelvelsajátítás	163
8.5.1. Nyelvtudás a 20. század elején	163
8.5.2. Nyelvoktatás: a többségi, illetve a kisebbségi nyelv intézményes oktatásának problémái	164
8.5.3. A spontán nyelvelsajátítás lehetőségei	170
8.5.4. Nyelvtudás	173
8.6. Nyelvi konfliktusok	175
8.6.1. Az érettségi vizsgák	176
8.6.2. Koncepció a kisebbségi oktatás megreformálásáról	182
8.6.3. A probléma vetületei	185
8.7. A kétnyelvűség és típusai a vizsgált közösségben	195
8.7.1. A kétnyelvűség fogalma	195
8.7.2. A kétnyelvűség típusai	196
8.7.3. A kétnyelvűség típusai a kárpátaljai magyar közösségben	197
8.8. Megfélemlített anyanyelvhasználat	199

9. A VIZSGÁLT KÖZÖSSÉG VERBÁLIS REPERTOÁRJA	201
9.1. A közösségben használatos nyelvek és nyelvváltozatok jellemzése	201
9.1.1. A kárpátaljai magyar nyelvváltozatok	201
9.1.2. A kárpátaljai magyarság által használt ukrán nyelvváltozatok	211
9.1.3. A kárpátaljai magyar lakosság által használt orosz nyelvváltozatok	212
9.2. Az érintkező nyelvek genetikai és tipológiai viszonya	213
9.3. Az érintkező nyelvek és nyelvváltozatok megítélése, presztízse	214
9.4. Kódválasztás a vizsgált közösségben	215
9.5. Kontaktushatások a kárpátaljai magyar nyelvváltozatokban	216
9.5.1. Kódváltás	216
9.5.2. Kölcsönzés	217
9.5.3. Gyakorisági eltérések	217
9.5.4. Néhány eltérés	219
ÖSSZEFOGLALÁS	221
JEGYZETEK	223
MELLÉKLETEK	235
1. Nyelvhasználati kérdőív	235
2. Keresztábrák	255
IRODALOM	293

Táblázatok jegyzéke

1.1. táblázat.	<i>Kárpátalja lakossága anyanyelv, ill. nemzetiség szerint (1880–1989) (abszolút számokban)</i>	24
1.2. táblázat.	<i>Kárpátalja lakossága anyanyelv, ill. nemzetiség szerint (1880–1989) (százalékban)</i>	25
1.3. táblázat.	<i>Kárpátalja lakosságának anyanyelvi összetétele (az 1979. és 1989. évi népszámlálások adatai alapján)</i>	28
1.4. táblázat.	<i>Ukrajna lakosságának nemzetiségi összetétele (ezer főben, ill. százalékban; 1930-ban Ukrajna mai területére átszámítva)</i>	29
1.5a táblázat.	<i>Kárpátalja lakossága 1989-ben (abszolút számokban)</i>	29
1.5b táblázat.	<i>Kárpátalja lakossága 1989-ben (százalékban)</i>	30
1.6a táblázat.	<i>Ukrajna lakossága 1989-ben nemzetiség és anyanyelv szerint (abszolút számokban)</i>	30
1.6b táblázat.	<i>Ukrajna lakossága 1989-ben nemzetiség és anyanyelv szerint (százalékban)</i>	31
1.7. táblázat.	<i>Kárpátalja nagyobb nemzetiségeinek aránya (1989)</i>	33
1.8. táblázat.	<i>Kárpátalja ma városi rangú településeinek nemzetiségi összetétele</i>	35
1.9. táblázat.	<i>A magyar lakosság aránya Kárpátalja ma városi rangú településein</i>	37
1.10. táblázat.	<i>Kárpátalja városi lakossága (1910–1989)</i>	38
1.11. táblázat.	<i>Kárpátalja magyar városi lakossága (1880–1989)</i>	38
1.12. táblázat.	<i>Kárpátalja városi lakosságának nemzetiségi összetétele (1989)</i>	38
1.13. táblázat.	<i>Kárpátalja falusi lakosságának nemzetiségi összetétele (1989)</i>	39
1.14. táblázat.	<i>Kárpátalja nemzetiségeinek megoszlása településtípusonként (1989)</i>	40

1.15. táblázat.	<i>A kárpátaljai magyarság településszerkezete (1910–1941)</i>	42
1.16. táblázat.	<i>A kárpátaljai magyarság megoszlása járásonként (1989)</i>	43
1.17. táblázat.	<i>Migrációs folyamatok Kárpátalján (százalékban kifejezve az összlakosság számához viszonyítva 1920–1991)</i>	45
6.1. táblázat.	<i>Kárpátalja magyar óvodái járásonként és tannyelvi megoszlás szerint</i>	104
6.2. táblázat.	<i>Gyermeklétszám Kárpátalja óvodáiban az 1996/97-es tanévben az oktatás nyelve szerint</i>	105
6.3. táblázat.	<i>Az általános és középiskolák megoszlása az oktatás nyelve szerint Ukrajnában az 1989/90. és 1990/91. tanévben</i>	106
6.4. táblázat.	<i>Kárpátalja iskolái tannyelv szerint 1943–44-ben és 1947–48-ban</i>	107
6.5. táblázat.	<i>A kárpátaljai magyar iskolák számának alakulása (1987–1993)</i>	108
6.6. táblázat.	<i>Kárpátalja iskolái tannyelv szerinti bontásban</i>	108
6.7. táblázat.	<i>A tanulók megoszlása az osztályok oktatási nyelve szerint</i>	109
6.8. táblázat.	<i>Az első osztályba beiratkozott tanulók százalékos aránya az oktatás nyelve szerint</i>	109
6.9. táblázat.	<i>Kárpátalja magyar iskolái az 1996/97-es tanévben</i>	110
6.10. táblázat.	<i>A magyar iskolák megoszlása Kárpátalján járásonként (1996/97)</i>	111
6.11. táblázat.	<i>Az egyes kárpátaljai nemzetiségek 1000 főre kiszámított iskolázottsági mutatói az 1989. évi népszámlálási adatok alapján</i>	114
6.12. táblázat.	<i>Az egyes iskolatípusokban magyarul tanult kárpátaljaiak százalékos értékei (Terepadatok 1996; N = 144)</i>	115
6.13. táblázat.	<i>Kárpátalja négy legolvasottabb lapjának előfizetési adatai 1995 második félévében</i>	124
7.1. táblázat.	<i>Kárpátaljai magyarok területi kötődései (Terepadatok 1996; N = 144)</i>	135
7.2. táblázat.	<i>Kárpátaljai magyarok nemzeti kötődései (Terepadatok 1996; N = 144)</i>	136

8.1. táblázat.	<i>A kárpátaljai magyarok családi érintkezései során használt nyelvek (Terepadatok 1996; N = 144)</i>	152
8.2. táblázat.	<i>Kárpátaljai magyarok által hallgatott és nézett rádió- és televízió-műsorok nyelve (Terepadatok 1996; N = 144)</i>	153
8.3. táblázat.	<i>Kárpátaljai magyarok nyelvhasználat a gondolati szférában (Terepadatok 1996; N = 144)</i>	154
8.4. táblázat.	<i>Kárpátaljai magyarok nyelvhasználat a városi szórakozóhelyeken, vendéglőkben és kulturális egyesületekben (Terepadatok 1996; N = 144)</i>	155
8.5. táblázat.	<i>Kárpátaljai magyarok nyelvhasználat a munkahelyen (Terepadatok 1996; N = 144)</i>	157
8.6. táblázat.	<i>Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros megye nem magyar anyanyelvű lakosságának magyartudása (százalékban)</i>	164
8.7. táblázat.	<i>Anyanyelvükön kívül más szovjetunióbeli nyelvet is szabadon bíró kárpátaljaiak (az 1989. évi népszámlálási adatok alapján)</i>	174
8.8. táblázat.	<i>A kárpátaljai magyarság nyelvtudása (Terepadatok 1996; N=144; önértékelés alapján)</i>	175
9.1. táblázat.	<i>A nyelvek presztízse a kárpátaljai magyarok körében (Terepadatok 1996; N = 144, százalékban)</i>	214

Ábrák jegyzéke

1.1. ábra.	<i>A magyar lakosság százalékos aránya Kárpátalja ma városi rangú településein (1910–1989)</i>	37
1.2. ábra.	<i>Kárpátalja városi lakosságának nemzetiiségi összetétele százalékos bontásban (1989)</i>	39
1.3. ábra.	<i>Kárpátalja falusi lakosságának nemzetiiségi összetétele százalékos bontásban (1989)</i>	40
1.4. ábra.	<i>Kárpátalja nemzetiiségeinek megoszlása településtípusonként százalékos bontásban (1989)</i>	41
1.5. ábra.	<i>A kárpátaljai magyarság megoszlása járasonként százalékos bontásban (1989)</i>	43
6.1. ábra.	<i>Az egyes iskolatípusokban magyarul tanult kárpátaljaiak százalékos bontásban (Terepadatok 1996; N = 144)</i>	116
6.2. ábra.	<i>Nézi-e/hallgatja-e Ön az alábbi televízió- és rádióadásokat? (Terepadatok 1996; N = 144; százalékban)</i>	125
8.1. ábra.	<i>Kárpátaljai magyarok nyelvválasztása a családban (Terepadatok 1996; N = 144)</i>	153
8.2. ábra.	<i>Kárpátaljai magyarok olvasmányainak, ill. televíziózásának nyelve (Terepadatok 1996; N = 144)</i>	154
8.3. ábra.	<i>Kárpátaljai magyarok nyelvválasztása a gondolati szférában (Terepadatok 1996; N = 144)</i>	154
8.4. ábra.	<i>Kárpátaljai magyarok nyelvválasztása a közéleti színtereken (Terepadatok 1996; N = 144)</i>	156
8.5. ábra.	<i>Kárpátaljai magyarok nyelvválasztása a szakmával kapcsolatos színtereken (Terepadatok 1996; N = 144)</i>	157
8.6. ábra.	<i>Kárpátaljai magyarok nyelvválasztása hivatalos színtereken (Terepadatok 1996; N = 144)</i>	158
8.7. ábra.	<i>A kárpátaljai magyarság nyelvtudása százalékos bontásban (Terepadatok 1996; N=144; önértékelés alapján)</i>	175

Sorozatszerkesztői előszó

Tabut feszeget és méhkasba nyúl, aki a kisebbségben élő magyarok nyelvét kutatja a XX. század utolsó évtizedében. Tabut feszeget, mert a magyar nyelvtudomány a Trianont követő hét évtizedben a kétnyelvűségbe került kisebbségi magyarok nyelvhasználatát nemigen vizsgálta tudományos objektivitással. Ennek egyik súlyos oka a politikai diktatúra volt: 1990-ig mindössze a vasfüggönyön túli, burgenlandi és amerikai magyar kétnyelvűségről készültek érdemleges nyelvészeti elemzések. De volt egy másik ok is: a magyar *nyelvművelő hagyomány*, ami a helyesnek, választékosnak, magyarosnak vélt vagy annak kikiáltott nyelvi ideált propagálja, s eközben a kétnyelvű magyarokat az egynyelvűeknek felállított mércével méricskéli. A *nyelvtudomány* azt vizsgálja, hogy miként használják/beszélik az emberek nyelvüket, miközben élik mindennapi életüket. Az ilyen kutatás jóval nehezebb, de sokkal több új, tudományosan megalapozott ismeretet eredményez, mint a magyar nyelvi ideál magasugrólécét felállító és a lécc állandó leverésén szomorogó nyelvművelés, ami persze nem is tudomány, ha tudományon olyan valamit értünk, ami új, érvényes ismereteket hoz létre.

Szokták mondani, hogy értelmiségünk felelőssége az osztatlan magyar kultúra megőrzése. Osztatlan magyar irodalomról is sokat hallunk, amit – föltehetően – osztatlan, egységes magyar nyelven írnak. Van, aki „az egy és oszthatatlan magyar nyelvet és az azt őrző, ápoló nyelvi magatartást” látja veszélyben forogni, amikor arról olvas elemzést, hogy eltér-e a szlovákiai magyarok beszéde a magyarországiakétól, vagy amikor azt a kisebbségi magyar nyelvészekről származó, alaposan megindokolt javaslatot látja, hogy vegyenek tudomást a Magyar Értelmező Kéziszótár szerkesztői a határon túli milliokról is, szótárazzák az ő szavaikat is. Csak így válhat ugyanis a szótár a magyarországi magyar nyelv szótárából *a magyar nyelv szótárává*. A magyart egynyelvű magyarok is beszélik (zömmel Magyarországon) és kétnyelvűek is (zömmel a velünk szomszédos országokban), és – ami a világ legter-

mészetesebb dolga – nem egyformán beszélnek, mivel a kétnyelvűek sosem beszélnek egy nyelvet ugyanúgy, ahogy az egynyelvűek.

Nincs tehát egy és oszthatatlan magyar nyelv, de van ilyen ideál. Ebből az egynyelvűséget favorizáló, a kétnyelvűségtől riadozó ideálból fakad, hogy szótáraink és nyelvtanaink a kétnyelvű magyarok magyarjáról szót sem ejtenek, hogy a magyarországi nyelvűvelés (újabban kinyilvánított szándékai ellenére is) feszültségeket kelt a kisebbségi magyarokban, és az is, hogy gyermekcipőben jár még a kisebbségi magyar nyelvpedagógia.

A Kárpát-medencében kisebbségben élő magyarok asszimilációja sokakat aggaszt, különösen amikor nem önként vállalt, hanem nemzetállamot építő nacionalizmustól kikényszerített asszimilációról van szó. Amikor emberi jogok és nyelvi emberi jogok semmibevétele okoz feszültségeket, zárat be iskolákat, és igyekszik otthontalanná tenni a szülőföldjükön és nyelvükben otthonra vágyó magyarokat. A problémák feltárásához, elemzéséhez és a változtatási programok megfogalmazásához alapos, gondos és óvatos munka szükségeltetik. Ugyanis könnyen ráakasztják a „nyelvárulót” címkét arra, aki a modern nyelvtudomány elméleti és módszertani ismereteivel felvértezve elemzi nyelvünk többközpontúságát. Van, aki szerint „az asszimilációt segíti” az, aki a kisebbségi anyanyelvi tankönyvekben a magyarországi standardtól eltérő nyelvtani szerkezeteket „mintegy természetes és általános nyelvi tényként” tünteti fel. Érdekes megfigyelni, hogy ebben a méhkasban nemcsak magyarországi magyarok csipkedik a kisebbségieket és viszont, hanem kisebbségiek is a velük egy országban élőket, miként többségi magyarok is a többségi magyarokat. Mindenki jót akar, de másképp. Nincs egyetértés, nem is lehet, mivel a kisebbségi magyarok nyelvi-nyelvhasználati világának feltárása máig nem történt meg. E nélkül viszont illúzió egy olyan nyelvpolitika kialakítása, ami az asszimiláció lelassításával vagy megállításával kecsegtethet.

A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén című könyvsorozat szerzői ezen az áldatlan helyzeten kívánnak változtatni. A munkaközösség kialakítása 1993 októberében, a 6. Élőnyelvi Konferencián kezdődött meg Budapesten. További értekezleteket tartottunk egyebek mellett a nagymegyeri (Szlovákia) Élőnyelvi Konferencián 1994-ben, az ungvárin 1995-ben és a szegedin 1996-ban. Időközben elnyertünk két kutatási támogatást, ami lehetővé tette számunkra a szakirodalmi tájékozódást, továbbá egy részletes szociolingvisztikai terepkutatás elvégzését 1996-ban Ausztriában, Szlovákiában, Ukrajnában, Romániában, Jugoszláviában, Szlovéniában és – kontrollként – Magyarországon. (Horvátországban a délszláv háború miatt

nem állt módunkban lefolytatni a vizsgálatot.) A mai helyzetet feltáró empirikus kutatást kiegészíti egy történeti szociolingvisztikai elemzés, amelynek szempontrendszeréhez az európai nyelvi kontaktusokat leíró enciklopédia (Hans Goebel et al., eds.: *Contact Linguistics*. Volume 2, Berlin and New York, 1997, Mouton de Gruyter) szempontjait vettük alapul. Ennek köszönhető, hogy elemzéseink jól illeszkednek a legújabb európai szakirodalomhoz, de – mivel minket kevésbé kötöttek területi korlátok – sokkal részletesebbek a *Contact Linguistics*-beli magyar vonatkozású tanulmányoknál.

Munkánkat előbb a budapesti Országos Kiemelésű Társadalomtudományi Kutatások (VIII/b, Magyarágkutatás, 771/94 és 771/95), majd a prágai Research Support Scheme of the Higher Education Support Programme (Grant no. 582/1995) támogatásával végeztük; az utóbbi stipendiumai könyvsorozatunk szerzőit hosszabb-rövidebb időre egyetemi kötelezettségeik alól is mentesítették. A könyvek megírása és kiadása Magyar Tudományos Akadémia Kisebbségkutató Műhelye hároméves programjának része. A kutatásban szerződéses munkatársként vett részt Lanstyák István (Szlovákia), Csernicskó István (Ukrajna), Péntek János és Szilágyi N. Sándor (Románia), Göncz Lajos (Jugoszlávia), Vörös Ottó (Magyarország), Szépfalusi István (Ausztria) és e sorok írója. Rajtuk kívül többen végeztek még különféle kutatási feladatokat és írtak tanulmányokat is, elsősorban Sándor Klára, aki 1995–96-ban a kutatásvezető távolléte alatt nemcsak a szakmai irányítást tartotta kézben, hanem a szükséges adminisztratív feladatokat is mintaszerűen ellátta. De említést érdemelnek azok a kollégáink is, akik tanulmányokat készítettek s akiknek írásaira szerzőink sokszor hivatkoznak, így Bartha Csilla, Beregszászi Anikó, Borbély Anna, Király Attila és Peter Trudgill. A magyarországi kontrollvizsgálatot szegedi doktorandusz diákjaim, Ábel Péter, Németh Miklós és Sárk Pál végezték el; a mellékletekben közölt, a határon túli és a magyarországi nyelvi adatokat összehasonlító kereszt táblákat egységesen Beran Eszter készítette el. Köszönet illeti az egyes kötetek lektorait is. A hét országra kiterjedő kutatás sikeres lebonyolításában része volt az MTA Nyelvtudományi Intézete Élőnyelvi Osztályán dolgozó minden munkatársnak és számos intézeti kollégámnak is. Végül, de nem utolsósorban említtem Vargha András, aki az empirikus kutatás megtervezésekor a rögzítő és elemző program kifejlesztésével és későbbi karbantartásával ideális munkatársunk volt.

Budapest, 1998. június 20.

KONTRA MIKLÓS

Bevezetés

Jelen munka tárgya a magyar nyelv helyzete Ukrajnában. Mivel azonban Ukrajnában csak Kárpátalján élnek őshonos közösségként magyarok, a magyar nyelv is csak Kárpátalján használatos több funkcióban az országban, elemzésünkben elsősorban Kárpátaljára koncentrálnunk. Az adatközlés, helyzetjelentés mellett a munka célja egy olyan nyelvkörnyezettani, nyelvökológiai¹ áttekintés elkészítése és közzététele, amely a jövőben kiindulópontja lehet a magyar nyelv és a magyar nyelvet használó közösség helyzetében mutatkozó változások feltárásának. Mivel Kárpátalja többnyelvű és többkultúrájú régió, a kárpátaljai magyarság nyelvi helyzetének elemzése során megkülönböztetett figyelmet fordítunk a kétnyelvűség vizsgálatára.

Kárpátaljai magyarság alatt azt a magyar nemzetiségű és/vagy anyanyelvű személyek alkotta őshonos közösséget értem, amely Kárpátalján él. Kárpátaljának a mai Ukrajna Kárpátontúli területeként (ukránul Закарпатська область) számon tartott, 12 800 km²-nyi régiót tekintjük, amelyet északról Lengyelország, Ukrajna Lembergi (Lvivi),² keletről Ivano-Frankivszki területe,³ délről Románia, délnyugatról Magyarország, nyugatról pedig Szlovákia határol. Mintegy természetes határként keletről a Kárpátok, délről pedig az államhatár mentén kanyargó Tisza folyó öleli körül (vö. még 3.1.4.).

A vizsgálatot a szociolingvisztika módszertana szerint végeztük, a különböző „segédtudományok” (demográfia, történelem, statisztika, szociológia) stb. eredményeinek felhasználása mellett, eszközül a nyelvhasználati kérdőívet, a résztvevő megfigyelést és a szociolingvisztikai interjút választva.⁴

1996-ban kezdődött el az a vizsgálat, melynek célja a Kárpát-medencei kisebbségi magyar közösségek szociolingvisztikai helyzetének leírása (Kontra 1996), s amelynek keretein belül ez a munka készült. A vizsgálat céljaira Kontra Miklós, Lanstyák István és a szerző által kidolgozott nyelvhasználati kérdőívet⁵ Kárpátalján 144, magát magyarnak valló felnőtt adatközlő töltötte ki 1996 nyarán. Az adatközlőket három korcsoportba, két iskolázottsági ka-

tegóriába és négy településtípusba soroltuk be úgy, hogy a férfiak és nők aránya közel azonos legyen a mintában. A 144 megkérdezett közül 48–48 fő (33,3%) tartozott az *idős* (1916 és 1937 között születettek, 59–80 évesek), a *középső* (1944–1964, 32–52 évesek) és *fiatal* (1969–1978, 18–27 évesek) korcsoportba. *Magyar többségű városban* (Beregszász) 37 (25,7%), *magyar kisebbségű városban* (Ungvár) 36 (25%), *magyar többségű faluban* (Eszeny) 36 (25%), *magyar kisebbségű faluban*⁶ 35 személyt (24,3%) kérdeztünk meg.⁷ Utóbbi településtípusban két különböző községben gyűjtöttünk adatokat (Beregrákos, Kincseshomok), ugyanis azokban a falvakban, ahol a magyar lakosság aránya kisebb, mint a többségi lakossáé, egyetlen faluban nem tudtunk megfelelő számú adatközlőt találni.⁸

A megkérdezettek 49,3%-a (71 fő) férfi, 50,7%-a (73 fő) nő volt. A 144 adatközlő 52,8%-a (76 fő) alapfokú vagy középfokú végzettséggel rendelkezett, 47,2%-ának (68 fő) pedig felsőfokú végzettsége volt. Az adatközlők kiválasztása a *barátom barátja* módszerrel történt (vö. Milroy 1980). Amikor erre lehetőség nyílt, a kérdőív kitöltése során kialakult beszélgetést magnetofonszalagra rögzítettük.

A terepmunkát minden esetben helyi, azaz a vizsgált közösségbe tartozó terepmunkások végezték, amivel eleget tettünk Poplack azon követelményének, mely szerint a kétnyelvű közösségek vizsgálatában elengedhetetlen, hogy az adatokat olyan személyek gyűjtsék, akik a vizsgált közösség tagjai, s akiket annak is tartanak a beszélők, illetve annak az elvárásnak, hogy a terepmunkás nyelvi repertoárjába bele kell tartozniuk a vizsgált nyelvi formáknak (Poplack 1993, 260).

A nyelvhasználati kérdőív egyes részeiben a következőket vizsgáltuk: 1. a közösségben használatos három nyelv (magyar, orosz, ukrán) megoszlása a nyelvhasználati szintereken; 2. az adatközlők attitűdjei; 3. nyelvi, nyelvhasználati kérdések.

A kérdőív grammatikai részében nyelvi változókat vizsgáltunk. A nyelvi változó olyan nyelvi egység, amelynek több nyelvi megvalósulási formája van (vö. Wardhaugh 1995, 122; Kiss 1996, 62). A nyelvi változó megvalósulási formáit az adott változó változatainak nevezzük (Lanstyák–Szabó Mihály 1997, 15). Nyelvi változók minden nyelvi szinten előfordulnak. A változatok előfordulása általában valamilyen szociolingvisztikai tényezőtől (pl. a nyelvhasználó kora, neme, iskolázottsága, a beszédhelyzet, illetve -partner stb.) és/vagy nyelvi tényezőtől függ.

Ugyanezt a kérdőívet Kárpátalján kívül Szlovákia, Románia, Jugoszlávia (Szerbia), Szlovénia és Ausztria magyarok lakta területein is kitöltötték, ami

a későbbiekben lehetővé teszi az egyes államokban élő magyar kisebbségek nyelvhasználatának összehasonlítását. Továbbá kontrollcsoportként három magyarországi településen: Ikrényben (Győr-Moson-Sopron megye, 36 adatközlő), Veresegyházon (Pest megye, 36 adatközlő) és Szatymazon (Csongrád megye, 35 adatközlő) összesen 107 adatközlő is kitöltötte a kérdőívet.⁹ Az említett Kárpát-medencei vizsgálat szempontjai (s így ennek a vizsgálatnak a szempontjai is) megegyeznek egy, a legfontosabb európai nyelvi kontaktusokat bemutató reprezentatív kézikönyv (Goebel et al. eds. 1996–1997) szempontrendszerével, ami lehetőséget nyújt a magyarpárú két-nyelvűségi helyzetnek más nyelvi kontaktushelyzetekkel való egybevetésére.

A vizsgálati módszerek kiválasztásánál azért döntöttünk a kérdőíves vizsgálat mellett, mert célunk az volt, hogy a minta egyes alcsoportjaitól *azonos mennyiségű és minőségű, összehasonlítható és statisztikailag feldolgozható* adatokat nyerjünk. Ezért a kérdőíves vizsgálat során nyert adatokat a *MEDIT* adatrögzítő programmal számítógépbe vittük, majd a *MiniStat* statisztikai adatelemző programcsomaggal elemeztük (Vargha 1996; 1998).

Amikor a munkában a terepmunka során nyert eredményekre hivatkozunk, *Terepadatok 1996* jelzéssel utalunk az adatokra.

*

A kárpátaljai magyarság nyelvi helyzetéről a korábbi szakirodalom alapján eddig nem alkothattunk átfogó képet. Ennek több, egymással részben összefüggő oka van (lásd Csernicskó 1997a; 1997c). Bár a magyar–keleti szláv nyelvi érintkezés vizsgálatának nagy hagyományai vannak a magyar nyelvudományban (vö. pl. Melich 1910; Kniezsa 1955; Kiss 1976), a kölcsönhatás tanulmányozása az 1990-es évekig szinte kizárólag az etimológiai kutatásokra korlátozódott, nagyrészt csupán a magyar nyelv szláv lexikai kölcsönzéseit (jövevényszavait) vizsgálták, maga a kétnyelvűség – mint a szókölcsönzés egyik lehetséges közvetítője – nem túlzottan foglalkoztatta a magyar nyelvészeket. Az elcsatolt területeken élő kisebbségi magyarok körében használt kölcsönzések tanulmányozására azonban még így sem került sor; „nem voltam tekintettel az 1918. után csehszlovák, illetve jugoszláv uralom alá került magyarságnak a szlovákból, a kárpátaljai ukránból, illetőleg a szerbből átvett nagyszámú szavaira sem. Itt is először a gyűjtésnek kell a feldolgozást megelőznie” – fogalmaz például Kniezsa István (1955, 5).

Abban, hogy a határon túli magyar közösségek nyelvi helyzetének tanulmányozása tulajdonképpen csak az 1990-es években vehette teljes intenzitással kezdetét, nagy szerepet játszottak a politikai körülmények. Magyaror-

szág sokáig hivatalosan nem vehetett tudomást a szomszédos országokban élő őshonos magyar közösségekről, így a nyelvészeti kutatásokra is csak korlátozottan nyílt lehetőség. Jellemző, hogy A magyar nyelvjárások atlaszának mindössze négy kárpátaljai kutatópontja lehetett.¹⁰ A kárpátaljai magyar kutatókat sújtotta továbbá, hogy – részben szintén a politikai körülmények következtében – sokáig hiányoztak vagy foghíjasak voltak a szervezett kutatómunkához szükséges intézményi keretek. Az Ungvári Állami Egyetemen csak 1963-ban alakulhatott meg a Magyar Filológiai Tanszék, s eztán vehette kezdetét a kárpátaljai magyar nyelvhasználat tudományos vizsgálata. Az egyetemi magyar tanszék létrejötte sem tágitott azonban a politikai korláton, így a kényes kérdéseket továbbra sem lehetett érinteni.

Mivel a Magyar Filológiai Tanszék megalakulása óta több publikáció jelent meg e témakört érintően, némi információval mégis rendelkezünk a kárpátaljai magyarság nyelvi helyzetéről, kétnyelvűségéről.

1963 óta monográfiák (Rot 1968; Lizanec 1970; 1976), disszertációk (pl. Lizanec 1972; Kótyuk 1973), tanulmányok (pl. Rot 1967; Fodó 1973; Lizanec 1993.) születtek az Ungvári Állami Egyetem kutatóinak tollából, amelyek érintik ezt a témát. Közös vonásuk, hogy csak a nyelvjárásokkal foglalkoznak, s ezzel azt sugallják, hogy a kétnyelvűségnek a többi kárpátaljai magyar nyelvváltozatban nincsenek nyomai. A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlaszának I. kötete (Lizanec 1992) viszont csak alig néhány szóban tesz említést arról, hogy a bemutatott nyelvjárást beszélő lakosság kétnyelvű környezetben él, s akkor sem lép túl az általánosságokon. A kétnyelvűség-kutatás szempontjából semmilyen tudományos értéke sincs például az alábbi közlésnek: „A szovjethatalom évei alatt jelentős változás ment végbe Kárpátalján, amely azt is eredményezte, hogy a nyelvjárást beszélők nyelvhasználatába sok irodalmi nyelvi kifejezés került be a rádió, a televízió, az újság nyelvéből; egy sor orosz, ukrán jövevényszó vált közhasználatúvá” (Lizanec 1992, 11). Az idézetben foglaltak közhelyszerűségét és hasznavehetetlenségét fokozza, hogy az atlasz a hagyományos elnevezések mellett csak esetlegesen, a szerző megfogalmazása szerint „csak egy-egy térképen” közli a másodnyelvi kölcsönzéseket (vö. Lizanec 1992, 15). Az atlaszból nem derül tehát ki, hogy pl. a *dunyha* szónak (82. térkép) azért nincs térképezve szláv nyelvi párhuzama, mert nem használnak orosz vagy ukrán kölcsönzót a fogalom megnevezésére Kárpátalján, vagy pedig azért, mert a szerző úgy gondolta, hogy fölösleges azt feltüntetni a térképlapon.

A kárpátaljai magyarság nyelvi helyzetéről, kétnyelvűségéről átfogó, nyelvkörnyezettani kérdésekre is kitérő tanulmányt csak egyet ismerünk.

Szerzője Sebestyén Árpád, aki az ungvári egyetem magyar tanszékének magyarországi vendégtanáraként szerzett tapasztalatait írta meg 67 gépelt oldalon *A kárpátaljai magyarság nyelvhasználatának kérdései napjainkban: a magyar nyelv helyzete és fejlődésének főbb kérdései a területen* című munkájában, amely – valószínűleg azért, mert kényes kérdéseket is érintett (pl. a közösség nemzetiségi jogai, az anyanyelvi oktatás problémái) – kéziratban maradt.

Pete István (1988) *A magyar nyelv állami változatai (Kárpátukrán változat)* című tanulmányában kilenc pontban foglalja össze a kárpátaljai magyar választékos, elsősorban az írott sajtóbeli nyelvhasználat sajátos, a magyarországitól eltérő vonásait, a szókészletiekén kívül gyakorisági, jelentéstani, alaktani eltérésekre is kitérve. Ez az első olyan dolgozat, amely nem nyelvjárási szinten vagy a nyelvművelők rosszallásával kezeli a határon túli, ezen belül a kárpátaljai magyar nyelvváltozatok belső fejleményeit, hanem azokat természetes jelenségeknek tekinti.

Balogh Lajos 1989 és 1994 között négy évig volt az Ungvári Állami Egyetem Magyar Filológiai Tanszékének magyarországi lektora, több írásában (Balogh 1993a; 1993b; 1994a; 1994b) foglalkozott a kárpátaljai magyar nyelvhasználattal. Írásaiban elsősorban a régió magyar nyelvhasználatának olyan sajátos, az anyaországitól eltérő jelenségeit vizsgálja, amelyek a választékos nyelvhasználatban élnek.¹¹

Összességében véve tehát nem sokat tudunk az ebben a munkában vizsgált közösség nyelvi helyzetéről. A *Tanulmányok a határainkon túli kétnyelvűségről* című kötet (Kontra szerk. 1991) sem tartalmaz Kárpátaljáról szóló tanulmányt, sőt a nyelvi kontaktusokat tárgyaló reprezentatív kézikönyv Ukrajnáról szóló része sem tesz említést a kárpátaljai magyarságról (vö. Britsyn 1997).

Mindezt figyelembe véve úgy vélem, a kötet témaválasztása indokoltnak tekinthető.

*

Mielőtt azonban rátérnénk a könyv tulajdonképpeni tárgyára, meg kell említenem mindazokat, akik nélkül ez a könyv nem jelenhetett volna meg.

Elsőként a *Research Support Scheme of the Higher Education Support Programme* anyagi támogatását kell megköszönnöm (ösztöndíjszám 582/1995). A szakirodalom beszerzésében nyújtott segítségéért és értékes szakmai tanácsaiért hálával tartozom Balogh Lajosnak, Kiss Jenőnek, Lanstyák Istvánnak és Sándor Klárának, gyér statisztikai ismereteim türelmes

gyarapításáért, a számítógépes adatrögzítésben és -elemzésben nyújtott segítségéért Vargha Andrásnak. Külön köszönetet kell mondanom az MTA Nyelvtudományi Intézete Élőnyelvi Osztálya minden munkatársának, akik nagy-nagy türelmet és segítőkészséget tanúsítottak irányomban, valamint feleségemnek, Beregszászi Anikónak, aki rengeteget segített munkámat. Hálával tartozom továbbá adatközlőimnek, azoknak az embereknek, akik nélkül ez a kötet sohasem születhetett volna meg. S végül, de elsősorban Kontra Miklósnak szeretnék köszönetet mondani szakmai tanácsaiért, kritikáiért, s mindazért, amit mint tudóstól és embertől tanultam tőle.

1. Földrajzi és népesedési viszonyok

1.1. Az országban élő nyelvi, illetve etnikai csoportok lélekszáma, az összlakosságon belüli részaránya a századfordulótól máig

Ukrajna területe 603 ezer km². Lakossága a legutóbbi, 1989. évi népszámlálás szerint 51,4 millió. Kárpátalja lakossága 1,2 millió.

Az ország területén csak Kárpátalján él számottevő magyar lakosság. A demográfiai adatokat tárgyaló részben éppen ezért elsősorban erről a területről lesz szó.

A mai Kárpátalja területén élő nemzetiségekről évtizedekre visszamenőleg nincsenek pontos és megbízható adataink. Ennek több oka van.

- Kárpátalja mint önálló földrajzi és politikai fogalom csak 1918-ban jött létre, korábban tehát nem készülhettek konkrétan erre a területre vonatkozó statisztikai, demográfiai felmérések.
- 1918 és 1991 között a mai Kárpátalja területén élő lakosság több államfordulatot ért meg, s az egyes államok népszámlálási adatai – az eltérő szemlélet és módszerek következtében – csak bizonyos fenntartásokkal hasonlíthatók össze.
- Az államfordulatokkal – kismértékben ugyan, de – Kárpátalja területe is többször változott.
- Az egyes államok saját érdekeiknek megfelelően manipulálták a demográfiai adatokat, ezért azok nem mindig tükrözik a valós helyzetet.
- A fentiekkel magyarázható, hogy a különböző forrásokból származó adatok gyakran ellentmondásosak.
- A volt Szovjetunióban a nemzetiségekre vonatkozó statisztikai adatokat titkosan kezelték. Ezt a bürokratikus szemléletet Ukrajna is örökölte (vö. Dupka 1994, 168).

Ennek ellenére megpróbálkozunk vele, hogy összefoglaljuk Kárpátalja mai területének nemzetiségi-anyanyelvi adatait. A kárpátaljai lakosság demográfiai helyzetéről hasonló szintézis még nem készült.

1.1. táblázat

Kárpátalja lakossága anyanyelv, ill. nemzetiség szerint (1880–1989) (abszolút számokban)

	1880	1910	1921	1930	1941	1959	1970	1979	1989
Magyar	102 219	184 789	111 052	116 975	233 111	146 247	151 949	158 446	155 711
Ruszin ¹	239 975	334 755	372 278	446 478	500 264	—	—	—	—
Orosz	—	—	—	—	—	29 599	35 189	41 713	49 458
Ukrán	—	—	—	—	—	686 464	808 131	898 606	976 749
Német	30 474	63 561	9 591	12 778	13 222	3 504	4 230	3 746	3 478
Román	—	—	—	—	—	18 346	23 454	27 155	29 485
Szlovák ²	7 849	6 344	19 632	34 700	6 847	12 289	10 294	8 914	7 329
Zsidó	—	—	80 117	91 845	—	12 169	10 857	3 848	2 639
Cigány	—	—	—	—	—	4 970	5 902	5 586	12 131
Egyéb	20 763	13 325	19 772	31 531	97 145	6 585	7 515	7 745	8 638
Összesen	401 280	602 774	612 442	734 315	850 589	920 173	1 056 799	1 155 759	1 245 618

¹ 1880–1941 között az oroszokkal és az ukránokkal együtt, az 1.2. sz. táblázatban is.

² 1921–1930. és 1950–1979 között a csehekkel együtt, az 1.2. sz. táblázatban is.

Bár az egyes népszámlálási adatokat – az eltérő módszerek, kérdések stb. miatt – meglehetősen nehéz egységesen kezelni és összehasonlítani, az 1.1. és 1.2. táblázatokból kitűnik, hogy az egyes államfordulatokat követő népszámlálások mindig nagyfokú eltérést mutatnak az előzőhöz képest, tehát a politikai változások nagyban befolyásolták a régió nemzetiségi összetételét.

A Kocsis–Kocsisné szerzőpáros (1992, 33) a következőkben látja a magyarság nagyarányú növekedésének okait az 1880–1910-es népszámlálások közötti időszakban: „A magyarok ilyen nagyfokú gyarapodása elsősorban megnövekedett természetes szaporodásuknak, a kivándorlásban való – a ruszinokhoz képest – kisebb részvételüknek, a zsidók, németek természetes, szívesen vállalt asszimilációjának, magyarosodásának, illetve az ugocsa bizonytalan etnikai hovatartozású, görög katolikus magyar-ruszin népesség (Nagyszőlős, Tekeháza, Fancsika, Karácsfalva, Mátyfalva, Szőlősvégardó, Batár, Csomafalva stb.) ezúttal magyar érzülete felülkerekedésének volt köszönhető.”

Az 1880. és 1910. évi magyar statisztikai adatokkal kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy ezek *anyanyelvi* adatokat tartalmaznak. A zsidó lakosságot akkor anyanyelvi alapon elsősorban a német és magyar anyanyelvűek közé sorolták be (vö. S. Benedek 1994, 175).

Az 1921. és 1930. évi népszámlálások adatai szerint a magyarság aránya nagyot zuhant Kárpátalján, ami egyrészt az államfordulattal járó népmozgással magyarázható (magyar hivatalnokok, értelmiségiek stb. Magyarországra

távozása, illetve cseh és szlovák hivatalnokréteg Kárpátaljára települése), másrészt azzal, hogy a *nemzetiséget* vizsgáló csehszlovák census külön nemzetiségként tünteti fel a nagyrészt magyar anyanyelvű zsidókat és cigányokat. Emellett ebben az időszakban a földreform jegyében több szláv telepet létesítettek a homogén magyar településterületen belül, a trianoni államhatár közelében (vö. Kocsis–Kocsisné 1992, 36).

1.2. táblázat

Kárpátalja lakossága anyanyelv, ill. nemzetiség szerint (1880–1989) (százalékban)

	1880	1910	1921	1930	1941	1959	1970	1979	1989
Magyar	25,47	30,66	18,13	15,93	27,41	15,9	14,4	13,70	12,50
Ruszin	59,80	55,54	60,79	60,80	58,81	—	—	—	—
Orosz	—	—	—	—	—	3,2	3,3	3,60	3,97
Ukrán	—	—	—	—	—	74,7	76,5	77,75	78,41
Német	7,59	10,54	1,57	1,74	1,55	0,4	0,4	0,32	0,27
Román	1,86	1,90	—	—	1,83	2,0	2,2	2,34	2,36
Szlovák	1,96	1,05	3,21	4,73	0,80	1,4	1,0	0,76	0,58
Zsidó	—	—	13,08	12,51	9,25	1,3	1,0	0,33	0,21
Cigány	—	—	—	—	0,14	0,5	0,5	0,48	0,98
Egyéb	3,32	0,31	3,23	4,29	0,19	0,6	0,7	0,66	0,69
Összesen	100	100	100	100	100	100	100	100	100

1880 és 1910: *anyanyelv* szerint, 1921-től *nemzetiség* szerint. Az 1959 előtti népszámlálási adatok is Kárpátalja *mai* területére vonatkoznak, illetve vannak átszámítva. 1880, 1910, 1941: a magyarországi, 1921, 1930 a csehszlovák, 1959, 1970, 1979 és 1989 a szovjet népszámlálási adatok alapján.

Kiszámítva a következő munkák alapján: Kárpátalja településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1941), Botlik–Dupka (1993, 286), Kocsis–Kocsisné (1992, 34–35), *Статистичний збірник. Населення Закарпатської області за даними всесоюзного перепису населення 1989 року*. Ужгород, 1990, 1–16.

Az 1.1. táblázatban a félkövér kiemelés az előző népszámláláshoz viszonyított **növekedést**, a dőlt a **csökkenést** jelzi.

Az 1941. évi, ismét magyar népszámlálás újabb fordulatot hozott a nemzetiségi arányokban. Kocsis–Kocsisné (1992, 37) így foglalja össze az 1941. évi magyar népszámlálás eredményeit: „Az etnikai arányoknak a magyarok számát megduplázó eltolódása több tényezőnek volt köszönhető: cseh, szlovák állami alkalmazottak, telepesek túlnyomó részének elköltözése, a magyar anyanyelvű zsidók, bizonytalan etnikai hovatartozásúak, kétnyelvűek ezúttal ismét magyarként való számbavétele, a trianoni magyar államterület-

ről nagyszámú magyar beköltözése. Az államhatalmi változásra érzékenyen reagáló városok népességének etnikai összetétele ebben az időszakban is – most a magyarok javára – jelentősen átforgódott.”

Arra, hogy milyen szerepe van az etnikai arányok módosulásában az ún. *bizonytalan etnikai hovatartozású* személyeknek, kitűnő példa az egykori Ugocsa vármegye egyik települése, Csepe. A községben az 1910. évi népszámlálási adatok szerint a lakosság 100%-a magyar anyanyelvűnek vallotta magát. Az 1930. évi, a nemzetiséget tudakoló csehszlovák census alapján a falu lakosainak már csak 16,2%-a volt magyar nemzetiségű, 65,6% pedig ruszin. 1941-ben aztán, amikor Kárpátalja ismét Magyarország kötelékébe tartozott, a népszámlálási biztosok 92,2%-nyi magyart találtak Csepében (vö. *Kárpátalja településeinek nemzetiségi [anyanyelvi] adatai [1880–1941]*, 213).

Az első szovjet népszámlálást 1959-ben tartották Kárpátalján, amely során a lakosság nemzetiségi összetételét vizsgálták. A népszámlálás adatai erősen torzítanak. A Kárpátalját megszálló 4. ukrán front 1944. november 13-i 0036. számú parancsa értelmében a szovjet hadsereg a 18 és 50 év közötti magyar és német férfi lakosságot ún. „málenkij robot”-ra hurcolta a Szovjetunió belső területeire (vö. Dupka 1994, 167). Hozzávetőleges számítások és becslések szerint a mai Kárpátalja területéről és Magyarország szomszédos Szabolcs-Szatmár-Bereg megyéjéből 40–60 ezer férfit hurcoltak el a fenti határozat alapján (Zseliczky 1993, 194). Zseliczky (1993, 194) szerint az elhurcoltaknak csak a negyede élte túl a sztálini lágereket. Mások szerint „Kárpátaljáról mintegy 40 ezer magyart és németet, illetve a hadifoglyokkal együtt mintegy 100 ezer magyart és németet hurcoltak el, többek között német családnévű nőket is. (...) Az elhurcoltak 30%-a nem tért haza” (Dupka 1994, 167). S. Benedek (1994, 176) úgy véli, hogy az 1944-ben elhurcoltak közül kb. 20–23 ezren nem tértek vissza Kárpátaljára. Botlik és Dupka (1991, 55) 40 ezer kárpátaljai magyar és német elhurcoltat említ, s szerintük közel 70%-uk a sztálinista lágeregekben pusztult el. Ugyanők más helyen (1993, 13) azt állítják, hogy 1944. november 18. és december 16. között 22 951 férfit hurcoltak el Kárpátaljáról.

Az elhurcoltak és odaveszettek számáról tehát nem rendelkezünk pontos adatokkal, ami nem csoda, hisz az eseményeket 1989-ig szigorúan titkosan kezelték (vö. Dupka szerk. 1993b). De az bizonyos, hogy a deportálások befolyásolták a későbbi népszámlálások eredményeit, hiszen a retorziók nemzetiségi alapon folytak, s sok magyar szlovák, ukrán stb. nemzetiségűnek vallotta magát az elhurcolás elkerülése érdekében (vö. Dupka 1993, 202, 1994, 167). Ez a félelem keltette „asszimiláció” hosszú távon éreztette hatását.

A magyarság számát csökkentette az is, hogy a magyar nemzetiségű és anyanyelvű görög katolikus vallású lakosságot a görög katolikus egyház 1949. évi felszámolásával a szintén nagyrészt görög katolikus ruszinokkal együtt ukrán nemzetiségűként vették nyilvántartásba (vö. Dupka 1994, 167). Ezzel magyarázható az is, hogy 1959-től a *ruszinok* eltűntek a nemzetiségi és anyanyelvi statisztikákból, hiszen a ruszinságot az ukránok közé sorolták be. Az ukrán nemzetiségű lakosság túlsúlyba kerülését Kárpátalján tehát ezzel, ill. a folyamatos betelepülésükkel magyarázhatjuk. A betelepülés magyarázza a közel 30 ezres orosz populáció megjelenését is (vö. Grancsak 1997, 86). Figyelembe kell vennünk továbbá, hogy a háborús események következményeként Kocsis–Kocsisné (1992, 37) szerint kb. 25 ezer magyar menekült át a mai Magyarország területére, s nem feledkezhetünk meg a jelentős részben magyar anyanyelvű zsidóság háborús veszteségeiről sem.

Az 1970. és 1979. évi népszámlálás már a magyarság számának növekedését mutatja, az 1989. évi viszont csökkenést regisztrál. A visszaesés elsősorban a magyarok kivándorlásával (lásd 1.4. alatt), másrészt azzal magyarázható, hogy a magukat korábban főként magyarnak valló cigányok közül 1989-ben többen vállalták saját nemzetiségüket, mint azelőtt (vö. Jemec–Gyacszenko 1993, 9, Migovics 1997, 47). Erre utal, hogy a magyarok számának csökkenésével egy időben a cigányok száma 1979-hez képest 1989-re csaknem megduplázódott. Az orosz és ukrán lakosság számának és arányának folyamatos növekedése mellett szembetűnő a zsidóság számának nagyarányú csökkenése, ami annak tudható be, hogy a szovjet hatóságok lehetővé tették számukra a kivándorlást, amivel sokan éltek is.

Dupka–Horváth–Móricz (1990, 53, 66, 108–109) sorra veszi az Ungvári, Munkácsi és Nagyszőlősi járás magyarlakta településeit aszerint, hogy az egyes helységek lakossága és ezen belül a magyarok aránya növekszik, stagnál vagy csökken. Szerintük 18 településen a lakosság és a magyarság száma egyaránt növekszik; 5 településen a lakosság nő, a magyarság száma stagnál; 20 településen a lakosság száma növekszik, a magyarságé csökken; 5 helységben a lakosság és a magyarok száma csökken; 14 településen a lakosság száma nem emelkedik, nem csökken.

Kárpátalján az 1991-es állapot szerint 72 magyar többségű helység volt, ebből 33 a Beregszászi, 17 az Ungvári, 16 a Nagyszőlősi, 6 pedig a Munkácsi járásban. A 20–50%-ban magyarok által lakott települések száma 21 volt, ebből 9 a Nagyszőlősi, 7 az Ungvári, 2 a Técsői és 1-1 a Beregszászi, Huszti és Munkácsi járásban (Botlik–Dupka 1993, 279).

A szovjet népszámlálások nemzetiségi mutatói mellett az anyanyelvre vonatkozó adatok is rendelkezésünkre állnak (vö. 1.3. táblázat).

1.3. táblázat

Kárpátalja lakosságának anyanyelvi összetétele (az 1979. és 1989. évi népszámlálások adatai alapján) (vö. Maco–Luc 1997, 225)

Nemzetiség	Száma		Anyanyelve és nemzetisége azonos		Anyanyelve és nemzetisége nem azonos. Ebből anyanyelve az				
					Ukrán		Orosz		Magyar
	1979	1989	1979	1989	1979	1989	1979	1989	1989
Ukrán	898 606	976 749	887 635	961 489	–	–	6 674	9 333	4 605
Magyar	158 446	155 711	155 161	151 384	2 411	3 200	805	991	–
Orosz	41 713	49 458	40 611	47 378	985	1871	–	–	172
Román	27 155	29 485	25 990	28 964	127	198	76	153	73
Szlovák	8 914	7 329	3 466	2 555	2 309	2 433	316	388	1 890
Német	3 746	3 478	3 072	2 576	438	641	176	212	36
Zsidó	3 848	2 639	1 415	663	336	365	1 545	1 307	298
Cigány	5 586	12 131	777	2 491	843	1 487	42	119	7 973
Összesen	1 155 759	1 245 618	1 123 127	1 202 031	8 362	11 338	11 833	15 132	15 316

Az anyanyelvi adatokat tartalmazó mutatókból kitűnik, hogy anyanyelv és nemzetiség Kárpátalján sem mindig esik egybe. Azok közül, akiknek anyanyelve és nemzetisége nem azonos, a legtöbben a magyart tekintik anyanyelvüknek, s ezzel együtt a magyar anyanyelvűek száma és aránya magasabb a magyar nemzetiségűek számánál. Az 1989-es népszámlálás önbevallásra alapuló adatai szerint Kárpátalján a magyar anyanyelvűek száma 166 700 fő volt, ami a megye lakosságának 13,3%-a, szemben a magyar nemzetiségűek 12,5%-ával. Egyfajta asszimilációs mutatónak is tekinthető, hogy az egyes nemzetiségek milyen arányánál esik egybe a nemzetiség és az anyanyelv. A kárpátaljai magyarok 97,2%-ának nemzetisége és anyanyelve azonos. Ugyanez mondható el az ukránok 98,4, a románok 98,2 és az oroszok 95,7%-áról (vö. 1.5a–b táblázat).

Ukrajna mai területe nemzetiségi összetételének módosulását az 1.4. táblázatban foglaltuk össze.

A legutóbbi, 1989. évi népszámlálási adatokat érdemes külön is szemügyre venni, mind Kárpátalja (1.5a–b táblázat), mind Ukrajna (1.6a–b táblázat) vonatkozásában.

1.4. táblázat

Ukrajna lakosságának nemzetiségi összetétele (ezer főben, ill. százalékban; 1930-ban Ukrajna mai területére átszámítva)

	1930		1959		1979		1989	
	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%
Ukrán	31 317	75,0	32 158	76,8	36 489	73,6	37 419	72,7
Orosz	3 331	8,0	7091	16,9	10 472	21,1	11 355	22,1
Zsidó	2 710	6,5	839	2,0	634	1,3	486	0,9
Belarusz	143	0,3	291	0,7	406	0,8	440	0,9
Moldáv	327	0,8	242	0,6	294	0,6	324	0,6
Magyar	112	0,2	149	0,4	164	0,3	163	0,3
Egyéb	3 846	9,2	1 099	2,6	1 150	2,3	1 263	2,5
Összesen	41 776	100	41 869	100	49 609	100	51 452	100

Az 1930-as adatok Ukrajna mai területére vannak átszámítva.

Források: Botlik–Dupka (1993, 283); Brunner (1995, 85); Dupka (1994, 173); Бюллетень Статистики 1990/10, 76–79.

1.5a táblázat

Kárpátalja lakossága 1989-ben (abszolút számokban)

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Ukrán	976 749	961 489	–	9 333	4 605	575 627	–	392 031
Magyar	155 711	151 384	3 200	991	–	65 718	17 723	72 178
Orosz	49 458	47 378	1 871	–	172	–	21 813	26 125
Cigány	12 131	2 491	1 487	119	7 973	3 440	1 265	7 412
Román	29 485	28 964	198	153	73	15 056	994	11 809
Szlovák	7 329	2 555	2 433	388	1 890	3 781	2 081	1 457
Német	3 478	2 576	641	212	36	1 333	1 580	560
Zsidó	2 639	663	365	1 307	298	853	1 079	669
Egyéb	8 638	4 531	1 143	2 629	269	4 239	1 571	1 275
Összesen	1 245 618	1 202 031	11 338	15 132	15 316	670 046	48 106	514 516

1. Nemzetiség. 2. Száma. 3. Anyanyelve és nemzetisége azonos. 4–6. Nem azonos. Ebből: 4. Ukrán. 5. Orosz. 6. Magyar. 7. Anyanyelvén kívül beszél oroszul. 8. Anyanyelvén kívül beszél ukránul. 9. Nem tud más nyelvet.

Forrás: Статистичний збірник. Населення Закарпатської області за даними всесоюзного перепису населення 1989 року. Ужгород, 1990, 1–16.

(Vö. Botlik–Dupka 1993, 284.)

1.5b táblázat

Kárpátalja lakossága 1989-ben (százalékban)

1	2	3	4	5	6
Ukrán	78,41	98,4	58,9	—	40,1
Magyar	12,50	97,2	42,2	11,3	46,3
Orosz	3,97	95,7	—	44,1	52,8
Cigány	0,98	20,5	28,3	10,2	61,0
Román	2,36	98,2	51,0	3,3	40,0
Szlovák	0,58	34,8	51,5	28,3	19,8
Német	0,27	74,0	38,3	45,4	16,1
Zsidó	0,21	25,1	32,3	40,8	25,3
Egyéb	0,69	52,4	49,0	18,1	14,7
Összesen	100	96,5	53,7	3,0	41,3

1. Nemzetiség. 2. Százalékos aránya. 3. Anyanyelve és nemzetisége azonos. 4. Anyanyelvén kívül beszél oroszul. 5. Anyanyelvén kívül beszél ukránul. 6. Nem tud más nyelvet.

A kárpátaljai adatokból látható, hogy a terület legnagyobb létszámú és arányú kisebbsége a magyar.

1.6a táblázat

Ukrajna lakossága 1989-ben nemzetiség és anyanyelv szerint (abszolút számokban)

1	2	3	4	5	6	7
Ukrán	37 419 053	2,5	32 825 373	—	4 578 390	15 290
Orosz	11 355 582	8,4	11 172 508	177 534	—	5 540
Zsidó	486 326	−23,1	34 635	10 081	440 747	863
Belarusz	440 045	8,4	156 200	40 761	242 713	371
Moldáv	324 525	10,5	253 024	19 934	50 429	1 138
Bolgár	233 800	−1,9	162 586	6 293	63 676	1 245
Lengyel	219 179	−15,1	27 500	146 026	44 420	1 233
Magyar	163 111	−0,8	156 011	4 233	2 604	263
Román	134 825	10,7	83 966	13 203	4 607	32 986
Egyéb	675 588	—	330 577	28 427	298 179	18 468
Összesen	51 452 034	3,7	45 202 380	446 492	5 725 765	77 397

1. Nemzetiség. 2. Száma. 3. Változás 1979-hez képest (%-ban). 4. Anyanyelve és nemzetisége azonos. 5–7. Más nyelvet tekint anyanyelvének. Ebből: 5. Az ukránt tekint anyanyelvének. 6. Az oroszot tekint anyanyelvének. 7. Másvalamilyen egyéb nyelvet tekint anyanyelvének. Бюллетень Статистики, 1990/10, 76–79. alapján.

1.6b táblázat

Ukrajna lakossága 1989-ben nemzetiség és anyanyelv szerint (százalékban)

1	2	3	4	5
Ukrán	72,7	87,8	–	12,1
Orosz	22,1	98,4	1,5	–
Zsidó	0,9	7,1	2,1	90,6
Belarusz	0,9	35,4	9,3	55,2
Moldáv	0,6	78,0	6,1	15,5
Bolgár	0,5	69,5	2,7	27,2
Lengyel	0,4	12,5	66,6	20,3
Magyar	0,3	95,6	2,6	1,6
Román	0,3	62,3	9,8	3,4
Egyéb	1,3	48,9	4,2	44,1
Összesen	100	87,9	0,9	11,1

1. Nemzetiség. 2. Százalékos aránya. 3. Anyanyelve és nemzetisége azonos. 4–5. Más nyelvet tekint anyanyelvének. Ebből: 4. Az ukránt tekint anyanyelvének. 5. Az oroszot tekint anyanyelvének.

1989-ben Ukrajna lakosságának 27,3%-a nem volt ukrán nemzetiségű. Ha pedig az anyanyelvi adatokat vesszük figyelembe, azt találjuk, hogy 1989-ben Ukrajna lakosságának csak 64,6%-a (33 271 865 fő) volt ukrán anyanyelvű. Az orosz anyanyelvűek aránya az összlakossághoz mérten magas: 32,8%-os (16 898 273 fő), vagyis az ország lakosságának közel egyharmada orosz anyanyelvű volt 1989-ben.

Országos viszonylatban az oroszok 98,4, a magyarok 95,6 és az ukránok 87,8%-ának anyanyelve és nemzetisége azonos (vö. 1.6. táblázat).

Össz-ukrajnai viszonylatban szembetűnő az orosz lakosság számának és arányának ugrásszerű növekedése (1.4. tábla), ami a betelepülés számlájára írható. Az 1989-es népszámlálás adatai szerint az ukrainai oroszok 43,3%-a Ukrajna határain kívül született; 1959 és 1989 között a köztársaság orosz populációjának száma 3 millió fövel gyarapodott a migráció következtében (vö. Sevcenko 1996, 106).

Az utóbbi években a Kárpátaljára továbbra is folyó, bár csökkenő mértékű betelepülés ellenére a lakosság lélekszáma fokozatosan csökken. 1996-ban például az elvándorlás gyakorlatilag semlegesítette a születések és halálozások számának pozitívumát (vö. *Kárpátaljai Szemle*, 1997/1., 13.). 1997 első félévében Kárpátalja lakosainak száma 858 fővel lett kevesebb (*Kárpáti Igaz*

Szó, 1997. augusztus 30., 3.). A magyarság szempontjából kedvezőtlen, hogy míg Kárpátalja hegyvidéki járásaiban (Mizshirjai, Perecsenyi, Szolyvai) a születések száma meghaladta a halálozásokét, a Beregszászi járásban 1996-ban 1102 halálesetre mindössze 893 élveszületés jutott (*Kárpátaljai Szemle*, 1997/1., 13.). 1995 folyamán hét kárpátaljai, jelentős számban magyarok lakta településen (Nagyszőlős, Salánk, Munkács, Beregrákos, Kajdanó, Bátyú, Beregszász) a *Kárpátaljai Szemle* adatai szerint (1996/2., 13.) 225 születés mellett a halálozási szám 292 fő volt.

A csökkenő népszaporulat országos szinten is tetten érhető, 1990 és 1996 között pl. Ukrajna lakosságának száma 1,2 millióval csökkent (*Kárpátaljai Szemle*, 1997/1., 13.). Egyetlen év alatt, 1997-ben Ukrajna lakossága 415 ezer fővel csökkent. Az Interfax-Ukraina hírügynökség által közzétett adatok szerint 1997-ben Ukrajnában 300 ezerrel többen haltak meg, mint amennyien születtek, a további 115 ezres csökkenés pedig a kivándorlással magyarázható (vö. *Kárpáti Igaz Szó*, 1998. január 13., 4.).

1.2. Az országban élő nyelvi, illetve etnikai csoportok földrajzi elhelyezkedése¹²

A volt Szovjetunió nemzetiségi politikájának köszönhetően a birodalomban számon tartott több száz nemzetiség képviselői meglehetősen szétszóródtak az ország területén. Már a köztársasági határok meghúzásának idején sem voltak homogén nemzetiségi területek, a köztársaságok így kivétel nélkül egyes lakosságúak voltak (vö. Kozlov 1982, 53).

A legelterjedtebb nemzetiség természetesen az orosz. Jellemző, hogy az 1989-es népszámlálási adatok szerint az Orosz Federáción kívüli 14 szovjet tagköztársaság mindegyikében jelentős orosz populáció mutatható ki (vö. Shamshur 1994, 10–13). Az oroszokon kívül az ukránok száma is jelentős minden egyes tagköztársaságban. Arányuk 13,8% (Moldova) és 0,3% (Örmény SZSZK) között változik (Shamshur 1994, 10–13).

Ukrajna területén 16 olyan nemzetiséget tart számon az 1989-es népszámlálás, melynek képviselői meghaladják a 30 ezer főt (Shamshur–Izhevskaya 1993, 166).

Orosz és ukrán nemzetiségűeket az ország egész területén találhatunk. Az orosz nemzetiségű lakosság aránya elsősorban az ország keleti és déli, Oroszországgal határos területein jelentős (Shamshur 1994, 19). A Krím-félszigeten pl. csak 26% az ukránok aránya (Stewart 1993, 56), az oroszoké viszont

67% (Shamshur 1994, 19). Az ukrainai oroszok 20%-a a Donyecki területen él, 14%-uk pedig a Krímen (Tur 1996).

A zsidó lakosság egyötöde Kijevben él, 14%-uk az Odesszai, 10-10%-uk pedig a Dnyipropetrovszki és Harkivi területen. Az ukrainai belaruszok 29%-a az egymással határos Dnyipropetrovszki és Donyecki területen él. A moldávok 44%-a az Odesszai, 26%-a a Csernyivci területen őshonos. A külön nemzetiségként számon tartott románok kétharmada szintén Csernyivci megyében él (Stewart 1993, 60; Tur 1996), egyötödük pedig Kárpátalján (Tur 1996; Maco–Luc 1997, 233). A lengyelek egyharmada a Zsitomiri területen él. Tatárokkal a Donyecki területen és a Krímen találkozhatunk elsősorban. Az ukrainai cigányok egynegyede Kárpátalja határain belül talált ottont (Tur 1996).

Az 1989-es népszámlálási adatok szerint az ukrainai magyarság¹³ legnagyobb része – a 163 111 magyar közül 155 711, azaz 95,4% (Dupka 1994, 171) – Kárpátalján él, csak ebben a megyében őshonos. Bár kisebb elszórt kolóniák vannak pl. Lvivben, Dnyipropetrovszkban, jelentősebb, az ezer főt elérő magyar populáció Kárpátalján kívül nem mutatható ki (vö. 1.7. táblázat).

1.7. táblázat

Kárpátalja nagyobb nemzetiségeinek aránya (1989)
(Tur 1996 és Maco–Luc 1997, 233 alapján)

Nemzetiség	Számuk Ukrajnában	Ebből Kárpátalján él	A Kárpátalján élők aránya az országos létszámhoz viszonyítva
Ukrán	37 419 053	976 749	2,6 %
Magyar	163 111	155 711	95,4 %
Orosz	11 355 582	49 458	0,4%
Cigány	47 917	12 131	25,3 %
Román	134 825	29 485	21,0 %
Német	37 849	3 478	9,2 %

1.3. Az egyes csoportok településszerkezete, az általuk lakott területek nyelvi és etnikai kevertségének mértéke, jellemző településtípusok

Kárpátalja nyelvileg és etnikailag meglehetősen heterogén terület. A *Közép-Európa Atlasz* például az 1940-es évek Közép-Európájának homogén nemzetiségű területeit bemutató térképén a mai Kárpátalja helyén fehér folt látható, azaz ebben a régióban homogén nemzetiségi területet nem találtak (vö. Rónai szerk. 1945/1993, 109).

A mai Kárpátalja területén élő magyarság a 20. század végéig viszonylag homogén tömböt alkotott, de az összefüggő településterület máig sem szakadozott szét teljesen. A 20. századot megelőzően a magyar és szláv etnikum eltérő életmódja miatt a magyar és a szláv településterület csak keskeny sávban fedte egymást (vö. 2.1. és 2.3.). A megye déli, sík vidéki sávját benépesítő magyarság összefüggő településszerkezete tulajdonképpen csak az 1920–1930-as években kezdett jelentősen felhígulni, részben a tudatos betelepítés, részben a spontán betelepülés következtében.

A többé-kevésbé egységes és viszonylag jól körülhatárolható kárpátaljai magyar településterületet Kárpátalja Csehszlovákiához tartozása idején a csehszlovák hatóságok betelepítésekkel igyekeztek megbontani. Az 1920-as években a magyar falvak közé ékeltek szláv telepek az 1980-as évek-re községekké formálódtak (vö. Botlik–Dupka 1991, 70). „A falusi térségekben a magyar etnikai terület egységét – a földreform köntösébe álcázva – cseh, szlovák, ruszin lakosság nacionalista célzatú betelepítésével próbálták megbontani. Az új telepeseket – rendkívüli kedvezményekkel – elsősorban a csap–királyházi vasútvonal és az új magyar államhatár mellett fekvő magyar falvakba (Csap, Eszeny, Bótrágy, Beregsom, Beregdéda stb.) költöztették. A kiemelkedő fontosságú magyarlakta bátyúi vasúti csomópont mellé pedig – a Magyarországon maradt Kis- és Nagylónya falvak Csehszlovákiához csatolt határában – egy önálló cseh telepescsovéget (Szvoboda–Nagybakos) hoztak létre” – jellemzi a csehszlovák betelepítési politikát Kocsis–Kocsisné (1992, 36, vö. még Kovács–Benedek 1970, 963, Romsics szerk. 1995, 40–41). Kárpátalja szovjet megszállása után 1944–1947 között újabb betelepítés zajlott a magyar területekre (Kocsis–Kocsisné 1992, 37, S. Benedek 1994, 176).

Bár a magyar településterület még ma is viszonylag pontosan körülhatárolható egység, jó néhány vegyes lakosságú települést is találunk Kárpátalján, s nemcsak a városok, hanem a falvak között is. A nemzetiségek együttélésére azonban a szegregáció, az elkülönülés jellemző. Ezt támasztja alá egy szovjet néprajzkutató vizsgálata is, mely szerint „az egyes nemzetiségek a vegyes lakosságú falvakban is tömör csoportokat alkotnak: egyes negyedeket vagy utcákat magyarok laknak, másokat ukránok. (...) A település ilyen megoszlása jellemző a városi típusú falvakra, sőt a városokra is” (Grozdova 1971, 458). Mára a városok lakossága keveredett, ám a falvakban továbbra is külön településrészekben élnek az egyes nemzetiségek, amelyeket rendszerint saját belterületi névvel is illet a község lakossága. Ilyenek pl. az *Oroszvég* vagy a majdnem minden kárpátaljai magyar településen megtalálható *Cigánytábor*.

Kárpátalján ma 10 városi rangú település található: Ungvár, Munkács, Huszt, Beregszász, Nagyszőlős, Szolyva, Rahó, Técső, Ilosva, Csap. Ebben a tíz, ma városi rangú helységben a századfordulón és a századelőn a magyar lakosság aránya volt a legnagyobb (vö. 1.8. táblázat).

1.8. táblázat

Kárpátalja ma városi rangú településeinek nemzetiségi összetétele

Város	Év	Összes lakos	Ebből magyar	A magyarok %-ban
Ungvár	1910	16 919	13 590	80,3
	1930	26 675	4 499	16,9
	1941	35 251	27 397	77,7
	1989	116 101	9 179	7,9
Munkács	1910	17 275	12 686	73,4
	1930	26 102	5 561	21,3
	1941	31 602	20 211	63,9
	1989	83 308	6 713	8,0
Beregszász	1910	12 933	12 432	96,1
	1930	19 007	9 190	48,3
	1941	19 373	17 917	92,5
	1989	29 221	15 125	51,7
Nagyszőlős	1910	7 811	5 943	76,1
	1930	11 054	2 630	23,8
	1941	13 331	7 372	55,3
	1989	25 046	3 171	12,6

Város	Év	Összes lakos	Ebből magyar	A magyarok %-ban
Técső	1910	5 910	4 482	75,8
	1930	7 417	2 335	31,5
	1941	10 731	5 789	53,9
	1989	10 297	2 640	25,7
Rahó	1910	6 577	1 177	17,9
	1930	8 893	1 015	11,4
	1941	12 455	3 884	31,2
	1989	15 490	1 282	8,3
Ilosva	1910	1 919	947	49,3
	1930	3 065	99	3,2
	1941	3 863	311	8,1
	1989	9 541	107	1,1
Szolyva	1910	3 802	735	19,3
	1930	5 807	393	6,8
	1941	8 400	3 039	36,2
	1989	17 764	322	1,8
Huszt	1910	10 292	3 505	34,1
	1930	17 833	1 383	7,8
	1941	21 118	5 191	24,6
	1989	30 716	1 759	5,7
Csap	1910	2 318	2 294	99,0
	1930	3 572	2 082	58,3
	1941	3 498	3 416	97,7
	1989	9 307	3 679	39,5

Források: *Kárpátalja településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1941)*. Budapest, 1996, Központi Statisztikai Hivatal. *Статистичний збірник. Населення Закарпатської області за даними всесоюзного перепису населення 1989 року*. Ужгород, 1990.

A városok magyar lakosságának aránya jól láthatóan változott az államfordulatokat követően. Az 1910. évi magyar és az 1930. évi csehszlovák népszámlálás közötti 20 év alatt minden városban ugrásszerűen zuhant a magyarság aránya, viszont az 1941. évi, immár ismét magyar népszámlálás nagy növekedést regisztrált, s a következő (már szovjet) statisztika újabb csökkenést mutat. A századelőn még magyar többségű városokban a magyar lakosság aránya mára visszaesett, csupán egyetlen magyar többségű város maradt Kárpátalján: Beregszász.

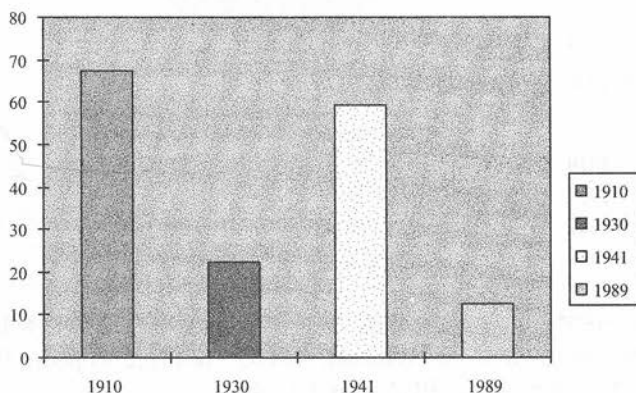
1.9. táblázat

A magyar lakosság aránya Kárpátalja ma városi rangú településein (1910–1989)

	Összes városi lakos	Ebből magyar	%-ban
1910	85 756	57 791	67,3
1930	129 425	29 187	22,5
1941	159 922	94 527	59,1
1989	346 791	43 980	12,6

1.1. ábra

A magyar lakosság százalékos aránya Kárpátalja ma városi rangú településein (1910–1989)

Az 1.9. táblázatról és az 1.1. ábráról leolvasható, hogy amikor Kárpátalja Magyarországhoz tartozott (1910, 1941), a magyar nemzetiség volt a legurbanizáltabb a területen, a városi lakosság abszolút többsége magyar volt. Ehhez természetesen az is hozzájárult, hogy az elsősorban a városokban élő, magyar anyanyelvű zsidó lakosságot is a magyarok között tartották számon a magyar népszámlálások. Az államfordulatokat követően viszont ez a helyzet nagyot változott. Ha az 1.10. táblázat adatait összevetjük az 1.11. tábla eredményeivel, szembetűnő, hogy 1910-ben és 1941-ben a magyar nemzetiség urbanizáltsági mutatója messze meghaladja a területi átlagot, 1930-ban és 1989-ben ellenben – amikor Kárpátalja nem Magyarország része – a magyar városi lakosság aránya nagyot zuhan.

1.10. táblázat

Kárpátalja városi lakossága (1910–1989)

	Összes lakos	Városban él	%-ban
1910	602 774	85 756	14,2
1930	734 315	129 425	17,6
1941	850 589	159 922	18,8
1989	1 245 618	346 791	27,8

Az 1.11. táblázat adataiból jól látszik, hogy bár a városi lakosság között viszonylag magas a magyar nemzetiség aránya, a kárpátaljai magyarok jellemző településtípusa mégis a falu.

1.11. táblázat

Kárpátalja magyar városi lakossága (1910–1989)

	Összes magyar	Ebből városban él	%-ban
1910	184 789	57 791	31,2
1930	116 975	29 187	24,9
1941	233 111	94 527	40,5
1989	155 711	43 980	28,2

Az 1989. évi népszámlálás szerint Kárpátalja 1 245 618 lakosa közül 346 791 fő (27,8%) élt városban, 898 827 fő (72,2%) pedig faluban (lásd 1.12. és 1.13. táblázat, ill. 1.2. és 1.3. ábra).

1.12. táblázat.

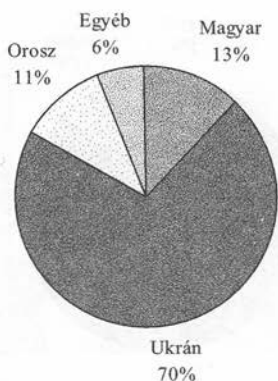
Kárpátalja városi lakosságának nemzetiségi összetétele (1989)

(vö. Almásy 1994, 21).

	Száma	%-ban
Magyar	43 980	12,6
Ukrán	244 109	70,4
Orosz	38 744	11,3
Egyéb	19 958	5,7
Összesen	346 791	100

1.2. ábra

Kárpátalja városi lakosságának nemzetiségi összetétele százakékos bontásban (1989)

A magyar lakosság aránya a városokon belül szinte azonos a terület össz-lakosságán belüli arányával. Az ukránok aránya a városban valamivel kisebb, az oroszoké viszont sokkal nagyobb, mint arányuk Kárpátalja összlakosságához képest.

Kárpátalja falusi lakosságának nemzetiségi összetétele szerint a magyarok aránya a falvakban is szinte azonos a terület összlakosságához viszonyított arányával, az ukránoké viszont magasabb, az oroszoké pedig jóval alacsonyabb.

1.13. táblázat

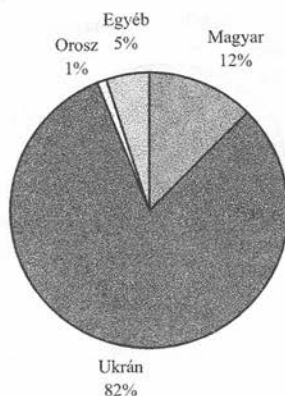
Kárpátalja falusi lakosságának nemzetiségi összetétele (1989)

(vö. Almásy 1994, 21)

	Száma	%-ban
Magyar	111 731	12,4
Ukrán	732 640	81,6
Orosz	10 714	1,0
Egyéb	43 742	5,0
Összesen	898 827	100

1.3. ábra.

Kárpátalja falusi lakosságának nemzetiségi összetétele százalékos bontásban (1989)

Ha azt vizsgáljuk meg, hogy az egyes nemzetiségeken belül milyen a városi, illetve a falusi lakosság aránya, kiderül, hogy a kárpátaljai magyarok jellemző településtípusa 1989-ben is a falu, akárcsak az ukránoké, az oroszok nagy többsége azonban városi lakos (1.14. táblázat, 1.4. ábra).

1.14 táblázat.

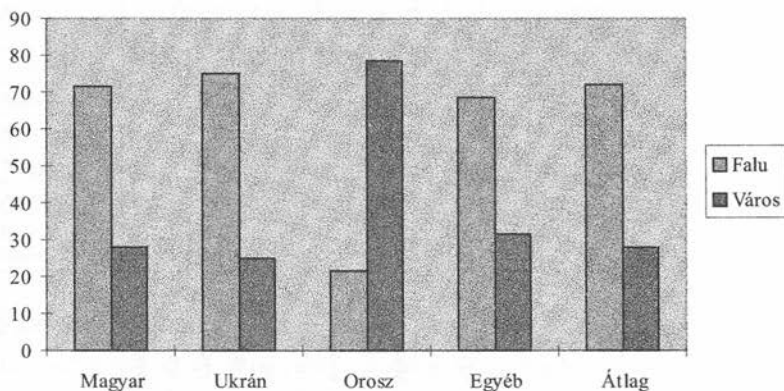
Kárpátalja nemzetiségeinek megoszlása településtípusonként (1989)

	Faluban	%-ban	Városban	%-ban
Magyar	111 731	71,7	43 980	28,2
Ukrán	732 640	75,0	244 109	25,0
Orosz	10 714	21,6	38 744	78,4
Egyéb	43 742	68,6	19 958	31,4
Összesen	898 827	72,2	346 791	27,8

Meglehetősen magas fokú a kárpátaljai orosz lakosság urbanizáltsága. Az orosz nemzetiségű városiak aránya messze meghaladja a városiak megyei átlagát. Azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a 38 744 orosz nemzetiségű városi lakos közül 29 077 (75%) a terület két legnagyobb központjában, Ungváron és Munkácson él. A magyar városi lakosság aránya némileg meghaladja a megyei átlagot.

1.4. ábra

*Kárpátalja nemzetiségeinek megoszlása településtípusonként
százalékos bontásban (1989)*

Az egyes települések nemzetiségi összetétele meghatározó a nyelvi, gazdasági, kulturális stb. kapcsolatok szempontjából. Az 1.15. táblázat azt mutatja be, hogy milyen volt a kárpátaljai magyarság településszerkezete az 1910., 1930. és 1941. évi népszámlálások tükrében. A táblázatból kitűnik, hogy 1910-ben a Kárpátalja mai területén élő magyar lakosság fele olyan településen élt, ahol aránya 90–100% között volt, s 81,6%-uk élt olyan helységben, ahol abszolút többséget alkotott a magyarság. Az 1930. évi csehszlovák népszámlálás eredményei szerint a magyarok 63%-a élt olyan településen, ahol abszolút többségben voltak a magyarok. Ez az arány 1941-ben ismét 80% fölé emelkedett.

A szovjet népszámlálások településekre lebontott adatai gyakorlatilag 1998-ban is hozzáférhetetlenek, ezért a legutóbbi (1989. évi) census mutatói alapján csak azt vizsgálhatjuk meg, hogyan oszlik meg a kárpátaljai magyarság az egyes járások között (vö. 1.16. táblázat és 1.5. ábra).

1.15. táblázat

A kárpátaljai magyarság településszerkezete (1910–1941)

A magyarok aránya a településen belül %	1910			1930			1941		
	település	Fő	%	település	Fő	%	település	Fő	%
91–100	92	94 044	50,9	25	18 343	15,7	75	96 260	41,3
81– 90	6	21 139	11,4	30	26 593	22,7	14	13 541	5,8
71– 80	9	29 643	16,0	11	8 606	7,4	4	30 711	13,2
61– 70	3	2 473	1,3	13	9 207	7,9	4	22 772	9,8
51– 60	6	3 522	2,0	10	11 139	9,5	7	23 953	10,3
41– 50	4	4 554	2,4	8	14 143	12,0	4	5 516	2,3
31– 40	8	6 251	3,4	2	2 943	2,5	11	13 278	5,7
21– 30	12	5 498	3,0	7	10 968	9,4	9	9 649	4,1
11– 20	34	9 137	5,0	14	8 725	7,5	22	6 298	2,7
0– 10	290	8 528	4,6	206	6 308	5,4	286	11 133	4,8
Összesen	464	184 789	100,0	326	116 975	100,0	436	233 111	100,0

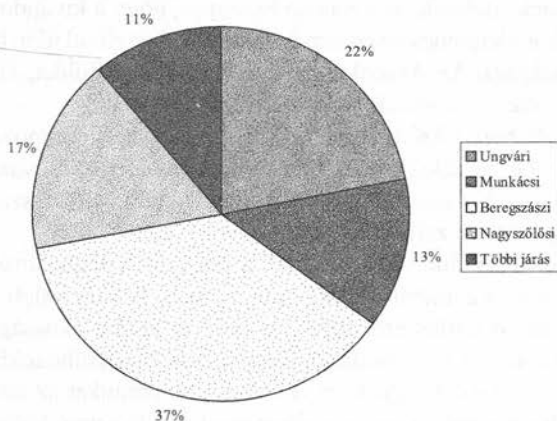
1.16 táblázat.

A kárpátaljai magyarság megoszlása járásonként (1989)

Járás	Összes lakos	Ebből magyar	A magyarok aránya a járáson belül (%-ban)	Az összes magyar %-ában
Ungvári	189 407	34 720	18,3	22
Munkácsi	188 134	19 610	10,4	13
Beregszászi	85 115	56 971	67,0	37
Nagyszőlősi	112 611	27 896	24,7	17
A többi 9 járás	670 351	16 514	2,4	11
Kárpátalja összesen	1 245 618	155 711	12,5	100

1.5 ábra.

A kárpátaljai magyarság megoszlása járásonként százalékos bontásban (1989)

A tábla szerint négy járásban (Ungvári, Munkácsi, Beregszászi, Nagyszőlősi) él a kárpátaljai magyarság 89%-a. Ez a négy járás amellet, hogy egymással is szomszédosak, közvetlenül az ukrán–magyar államhatár mellett terül el. A régió egyetlen magyar többségű járása a Beregszászi járás. A Nagyszőlősiben megközelítőleg minden negyedik, az Ungváriban csaknem minden ötödik ember magyar nemzetiségű.

1.4. Migrációs mozgás a területen

Kárpátalja lakossága mindig migrációs mozgásban volt és van.¹⁴ A 19. század végének – 20. század elejének nagy kivándorlási hulláma Kárpátalját is érintette. A kivándorlók számáról, nemzetiségi-anyanyelvi összetételéről nem rendelkezünk pontos adatokkal. Azt viszont tudjuk, hogy az elsősorban Amerikába folyó kivándorlásban főként a nem magyar lakosság vett részt. A magyarországi kivándorlók nemzetiségi összetételéről Ács (1984: 304) megjegyzi, hogy „Amerikába a (19. – Cs. I.) század végéig mintegy 80 százalékban szlovákok és kárpát-ukránok vándoroltak ki, elsősorban a sokgyermekes családok nehéz helyzete, másrészt lakóhelyeik elmaradott gazdasági fejlettsége miatt. A kivándorlás első korszakában ezer lakos közül évi átlagban 10 szlovák, 8 rutén, 7 német, 5 délszláv, 4 román és 2 magyar hagyta el az országot, hogy másutt keressen szerencsét.” Ha elfogadjuk, hogy országos méretekben ilyen magas a ruszin etnikumú kivándorlók aránya, Kárpátalján belül arányuk ennél lényegesen nagyobb lehetett.¹⁵ A visszatelepülés mértékéről nincsenek adataink, az azonban bizonyos, hogy a kivándorlók nagy része elutazáskor ideiglenes távozásra gondolt, s sokan rövid időn belül vissza is tértek Kárpátaljára. Az Amerikában keresett pénzből földet, állatokat vásároltak, amit aztán a szovjetek 1945 után államosítottak.

A két világháború közötti államfordulatok is jelentős népmozgással jártak: Kárpátalja Csehszlovákiához csatolása után csehek és szlovákok érkeztek, magyarok távoztak a területéről, a Magyarországhoz való visszacsatolást követően pedig fordítva zajlott le ugyanez (vö. 1.1.).

A következő „kivándorlási hullám” a második világháború után érte el Kárpátalját, iránya azonban ezúttal nem nyugati, hanem keleti volt. Amíg a Szovjetunió belső területeiről folyt az orosz és ukrán lakosság betelepítése Kárpátaljára (vö. 1.1.), a földjüktől megfosztott és a kolhozokba kényszerített kárpátaljai őslakosok gyakran vállaltak idénymunkát az oroszországi és ukrainai építkezéseken, a munkaerőhiánnyal küzdő ottani kolhozokban. Az 1-2 hónapos, rendszerint nyári idénymunka során a kárpátaljaiak itthoni jövedelmük többszörösét keresték meg. Az önkéntes migráció mellett folyt a tudatosan megtervezett lakosságkeverés is. Egy kormányrendelet értelmében például a kárpátaljai egyetemeken, főiskolákon, szakmunkásképzőkben végzett friss diplomásokat 2-3 évre a Szovjetunió belső területeire irányították (Popovics 1994, 180–181, Grancsak 1997: 89). Kárpátaljára ugyanakkor a Kárpátokon túlról irányítottak szakembereket. Így fordulhatott elő, hogy a volt Szovjetunió mindegyik utódállamában él egy kisebb-nagyobb magyar

közösség, s ezzel magyarázható a grúz, örmény, tádzsik stb. nemzetiségűek felbukkanása Kárpátalján 1945 után. Az 1989. évi népszámlálás szerint 8638 személy, a kárpátaljai lakosság 0,69%-a tartozott a nem őslakosokat fedő *egyéb* kategóriába (vö. 1.1.). A 18. életévüket betöltött fiúkat az 1960-as évekig 3, majd a későbbiekben 2 éves katonai szolgálatra hívták be, amit valamilyik Ukrajnán kívüli köztársaságban töltöttek le. Kárpátaljára természetesen Ukrajnán kívülről érkeztek katonák és tisztek.

Korábban, a kárpátaljai ipari termelés szinte teljes leállásáig a megyén belüli népmozgás is állandó volt. A városok közelében elterülő falvak férfilakosságának nagy része a viszonylag kielégítő közlekedési viszonyokat kihasználva a városokban vállalt munkát (vö. 4.3.). Egyes falvak munkaképes férfilakosságának 70–80%-a ingázott mindennap otthona és munkahelye között (vö. Dupka–Horváth–Móricz 1990, 36, 42, 45; Botlik–Dupka 1991, 73, 75).

1.17. táblázat

Migrációs folyamatok Kárpátalján (százalékban kifejezve az összlakosság számához viszonyítva 1920–1991). Forrás: Szabó (1993, 64)

Év	Betelepült	Kitelepült	Idénymunkára jött	Idénymunkára ment
1920	3,5	0,3	0,3	0,2
1939	3,6	3,4	0,4	0,2
1944	0	3,3	0,1	0,1
1946	2,8	3,1	0	0
1959	1,4	0,1	0,1	0,1
1979	1,2	0,2	1,4	0,3
1989	0,6	3,2	1,6	6,4
1990	0,2	4,9	1,4	7,7
1991	0,1	5,5	1,3	10,3

A táblázatból kitűnik, hogy a Kárpátaljáról végleg külföldre távozók száma 1979-hez képest 1989-re megsokszorozódott, s ez a szám fokozatosan emelkedik. A táblázat adataiból is látszik, hogy az 1979-ig terjedő időszakra elsősorban a betelepülés jellemző, 1989-től kezdve azonban a kitelepülők aránya jóval magasabb.

1989, vagyis a határok átjárhatóvá válása óta a kárpátaljaiak már nemcsak a Kárpátokon túli keleti területeket célozzák meg, hanem – főként a magyarok közül – sokan vállalnak illegálisan idénymunkát a szomszédos Magyarországon Szabolcs-Szatmár-Bereg megyéjében parasztgazdáknál, építkezése-

ken. A Magyarországon munkát vállalók számának növekedéséhez az is hozzájárult, hogy a Szovjetunió széthullásával a volt birodalom területén létrejött utódállamok közötti határok nehezítik az egykori szovjet köztársaságokba való utazást. Az ukrán gazdasági összeomlás következményeként jelentkező munkanélküliség is a magyarországi idénymunkára kényszeríti a kárpátaljai lakosság egy részét. 1989 óta jóval többen szorulnak arra, hogy idénymunkát vállaljanak, mint korábban (vö. 1.17. táblázat).

A magyarok mellett természetesen más nemzetiségűek is vállalnak szezonális jellegű munkákat a szomszédos országokban. Az elsődleges célpontok (Magyarország mellett) Csehország, Szlovákia, Lengyelország és Oroszország. A külföldön munkát vállaló kárpátaljaiak túlnyomó többsége illegálisan, munkavállalási engedély nélkül dolgozik az országhatárokon túl (*Kárpáti Igaz Szó*, 1997. augusztus 2., 4.). Az Ukrajnán kívüli munkavállalás mértékére jellemző, hogy a kárpátaljai megyei belügyi főosztály 1996. évi adatai szerint a munkaképes lakosság közel 10%-a külföldön talál munkát (*Kárpátaljai Szemle*, 1996/4., 9.). 1996 végére azonban ez az arány becslések szerint a 15–20%-ot is elérte (*Kárpátaljai Szemle*, 1997/1., 13.).

Miközben 1996 első félévében a Kárpátalján hivatalosan nyilvántartott munkanélküliek száma mindössze 9 ezer volt, több mint 32 ezer kárpátaljai dolgozott Ukrajna belső területein, 21 ezren vállaltak munkát Oroszországban, 13 ezren pedig a balti köztársaságokban. A kárpátaljai vendégmunkások száma Csehországban elérte a 11 ezer, Magyarországon az 5500, Szlovákiában a 7500 főt (*Kárpátaljai Szemle*, 1997/1., 13.).

A külföldön munkát vállalók jelentős része ideiglenes jelleggel hagyja el Kárpátalját, de emellett jelentős azok száma is, akik végleg más országban kívánnak élni. A külföldre vándorlás egyik legfőbb célpontja Magyarország, s az áttelepülők legnagyobb része magyar.

Míg korábban a bevándorlók által folyamatosan növekedett a régió lakossága, ma már Kárpátalja migrációs vesztesége meghaladja a betelepülők és a természetes szaporulat együttes számát. 1995-ben 2500 fővel többen hagyták el végleges szándékkal Kárpátalját, mint ahányan letelepedtek a területen (Migovics 1997, 50; *Kárpáti Igaz Szó*, 1996. június 6., 4.). 1996-ban 11 444 kitelepülő helyére 9610 betelepülő érkezett, azaz a migráció révén 1834 fő veszteséget könyveltek el a statisztikusok (vö. *Kárpátaljai Szemle*, 1997/1., 13.). 1997 eleje óta az év közepére a megye lélekszáma 858 fővel csökkent (*Kárpáti Igaz Szó*, 1997. augusztus 13., 3.).

1968 és 1992 között Kárpátaljáról nyugati irányban 23 ezer fő távozott. Közülük 1980 és 1992 között Magyarországra 4860-an, Csehszlovákiába

1306-an, Izraelbe 1136-an, Németországba 846-an, az Egyesült Államokba 555-en települtek át (Marina 1997, 114).

A kivándorlók nemzetiségi összetételéről egyetlen adattal rendelkezünk. Eszerint a Kárpátaljáról végleg külföldre távozóak 43,9 százaléka ukrán, 26,1 orosz, 13,8 magyar, 6,5 német, 2,8 zsidó nemzetiségű (*Kárpáti Igaz Szó*, 1996. június 6., 4.). A kivándorló oroszok 85,6 százaléka, a magyarok 85,4 százaléka Oroszországba, illetve Magyarországra települt, a zsidók 79,9 százaléka pedig Izraelbe vagy az USA-ba (Marina 1997, 114).

Sokak szerint a kárpátaljai magyarság kivándorlása olyan méreteket öltött, hogy komolyan veszélyezteti a közösség megmaradását (vö. pl. Dupka–Horváth–Móricz 1990, 12; Balla 1993: 81).

A tömeges kivándorlás az 1980-as években tetőződött. Az 1959. évi szovjet népszámlálás óta a kárpátaljai magyarság abszolút száma lassan emelkedett. Csökkenést először az 1989. évi népszámlálás regisztrált. Az 1979-ben nyilvántartott 158 446 kárpátaljai magyar nemzetiségű lakossal szemben már 2735 magyar nemzetiségűvel kevesebbet, 155 711 magyart jegyzett fel az 1989. évi népszámlálás (vö. 1.1.). A magyarok számának csökkenése nem azokon a területeken jelentős, ahol szórványban élnek magyarok, sem pedig a városokban, hanem azokban a járásokban, ahol a magyarok többsége él, tehát a visszaesés nem magyarázható az asszimilációval. A Beregszászi járásban 3,1%-kal, az Ungváriban 4,2%-kal csökkent a magyarok aránya a két népszámlálás között eltelt 10 év alatt (vö. Dupka 1994, 172). A Beregszászi és Ungvári járás magyar lakosságának szaporulatát jelentősen meghaladja a kivándorlók száma. Ungvár városban eközben 20,5%-kal, a Munkácsi járásban 2,3%-kal, a Nagyszőlősi járásban 0,4%-kal emelkedett a magyarok száma (vö. Állásfoglalás 1992). Dupka (1994, 172) szerint a kivándorlók 60–70%-a diplomás (pedagógusok, orvosok, agrár- és műszaki értelmiségiek, építészek, újságírók, képzőművészek, a kommunista párt egykori funkcionáriusai stb.).

A *Kárpáti Igaz Szó* című lap 1992. december 12-i számában közöltek szerint 1980-tól kezdődően (azaz 12 év alatt) Kárpátaljáról Magyarországra összesen 4860-an vándoroltak ki, Csehszlovákiába 1306-an, a két német államba 887-en, Izraelbe 1139-en (vö. Balla 1993, 137). Egyes becslések szerint az utóbbi 40 év alatt csak Magyarországra 34 ezer kárpátaljai települt át (vö. Balla 1993, 81).

Magyarország kijevei konzulja szerint 1990 első felében 300 körüli volt azoknak a kárpátaljaiaknak a száma, akik Magyarországon kívántak letelepedni. A kérelmezők nagyobb része értelmiségi volt. A konzulátus 1989-ben 507 kárpátaljai kérelmét bírálta el (vö. Tárczy 1990, 12).

Dupka György (1994, 172) adatai szerint Kárpátaljáról 1991-ben kb. 800-an távoztak külföldre. 1992. szeptember 1-ig az áttelepülők száma meghaladta az előző évi kivándorlók számát. Árpá István úgy tudja, hogy 1989–1991-ben kb. 15 ezren költöztek külföldre Kárpátaljáról. 90%-uk állandó letelepedési szándékkal hagyta el az országot. 40%-uk alkotó értelmiségi, 30%-uk gyerek, 20%-uk munkás, 10%-uk pedig nyugdíjas volt (Árpa 1993, 26).

Szabó (1993, 67) arról számol be, hogy azok közül, akik „1989 és 1991 között állandó jelleggel hagyták el Kárpátalját, csak 8% választotta új lakhelyéül Ukrainát vagy a volt Szovjetunió más köztársaságát. A többi külföldre, pontosabban főleg Magyarországra költözött. Az utóbbiak (zömmel magyarok) negyven százaléka értelmiségi (orvos, mérnök, pedagógus, művész, tudós), harminc százaléka kiskorú, húsz százaléka munkás (fele-fele arányban ipari vagy mezőgazdasági szakember) és 30% nyugdíjas.”

Jelentős azoknak a kárpátaljai diákoknak a száma is, akik 1990 óta Magyarország különböző egyetemlein, főiskoláin tanulnak. A *Kárpátaljai Szemle* (1996/1., 14.) adatai szerint az 1995/96-os tanévben 350 kárpátaljai hallgatója volt a magyarországi felsőoktatási intézményeknek. Valószínűnek látszik, hogy közülük is sokan választják a magyarországi letelepedést a diploma megszerzése után.

A magyarországi bevándorlási statisztikákból tudjuk, hogy 1988–1992 között a Magyarországra menekültek 99,2%-a és a legtöbb bevándorló három országból: Jugoszláviából, Romániából és a Szovjetunióból érkezett (Tóth P. 1994, 94). 1988–1992 között a Magyarországra bevándorlók 9,3%-a (8700 fő) a Szovjetunióból érkezett. Ennél többen csak Romániából vándoroltak be Magyarországra ebben az időszakban (66 408 fő). 1988–1992 között a Magyarországon állampolgárságot nyert bevándorlók 13,6%-a (2460 fő) a szovjet állampolgárságot cserélte fel a magyarral (vö. Tóth P. 1994, 95).

Mindent egybevetve a Kárpátaljáról zajló kitelepülést jelentősnek kell tartanunk. A fentiek alapján valószínűsíthető, hogy a Magyarországra költözők többsége magyar, s nagy részük értelmiségi. A külföldre távozók helyére egyrészt ukrán lakosság települ, másrészt jelentősebb számban a volt Szovjetunió Kaukázuson túli területeiről érkezők veszik meg az áttelepülő kárpátaljaiak házeit, lakásait (vö. Szabó 1993, 67). A megyei állami adminisztráció migrációs osztályának 1996. évi nyilvántartása szerint a Kárpátaljára bevándorlók 62 százaléka ukrán, 23,7 orosz, 2,6 magyar, 2,4 román, 0,6 szlovák, és 71,2 százalékuk korábban is Ukrainában élt, azaz az ország belső vidékeiről érkezett (*Kárpáti Igaz Szó*, 1996. június 6., 4.). Az összefüggő magyar településterület tehát a magyarok nagyarányú kivándorlása következtében felbomlóban van.

2. Történelem

2.1. A terület népesedési viszonyai, a nyelvi és etnikai összetétel változása

2.1.1. Magyarok

A mai Kárpátalja területe sokáig ún. „felvonulási terület” volt. Több nép megfordult ezen a vidéken, egészen addig, amíg a magyarok birtokba nem vették a területet. A magyarság a 9. század végén érkezett mai lakóhelyére, a Kárpát-medencébe (Tóth S. L. 1994, 266), ahová fő seregei a Kárpátok hágóin át, a mai Kárpátalja területén végigvonulva jutottak (Györffy 1987, 520; Kobály 1994b, 28). Régészeti leletek alapján valószínűsíthető, hogy kisebb magyar közösségek már ekkor letelepedtek a mai Kárpátalján (Kobály 1994b, 28), de a terület magyarok által történő benépesítése csak a 10. században kezdődött és a 13. század végén, a 14. század elején fejeződött be (Kristó 1988, 415–417, 421–427, 492–496; Kobály 1994a, 26).

A magyar lakosság a 10–14. században a mai értelemben vett Kárpátalja déli, sík vidéki sávját szállta meg (Györffy 1987, 526; Ács 1984, 23), nagyrészt a mai településterületének megfelelően (S. Benedek 1995, 18). Az alföldi részen ma is Árpád-kori (12–14. századi telepítésű) aprófalvak sorozatát találjuk (vö. S. Benedek 1993, 16; Botlik–Dupka 1993). A szinte teljesen lakatlan mocsaras és hegyvidéki terület természetes gyepeként szolgált az esetleges támadások ellen (Szabó 1937/1994, 17; Kristó 1994a, 44; 1994b, 696; Petrovics 1994, 97).

A mai Kárpátalja a 13. század végére a magyar államszervezet szerves részévé vált. Erre utal, hogy területén is kialakult a megyerendszer, négy megye (Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros) létrejöttével (Engel 1994, 700; Petrovics 1994, 97–98; Kristó 1994a, 442; 1994b, 696).

A terület magyar lakosságában hatalmas pusztításokat okozott az 1241–1242. évi tatárjárás, hiszen a vidék pontosan az útjába esett az országra északkeleti irányból zúduló tatár seregeknek (vö. Perényi 1900, 461; Györffy 1987, 526).

A 17. századtól újra hadi események színhelye lett a mai Kárpátalja. Bár a Magyarországot sújtó török uralom megkímélte a vidéket, a 17–18. században dúló háborúk (pl. az 1657. évi lengyel hadjárat, az 1703–1711-es Rákóczi-szabadságharc, az 1711. évi újabb tatár támadás stb.) a 18. századra csaknem teljesen elnéptelenítették a kárpátaljai falvakat (Szabó 1937/1994, 111; S. Benedek 1993, 21; 1995, 19).

A földbirtokosok a népességben mutatkozó veszteségeket betelepítéssel ellensúlyozták. A betelepített lakosság a vidéken kívülről érkezett, de szervezetlenül is érkeztek az üresen hagyott területekre telepések (Szabó 1937/1994, 94).

A betelepülők legnagyobb része nem a magyarság közül került ki, így a 13. századi tatárjárástól kezdve a magyar lakosság aránya a mai Kárpátalja területén fokozatosan csökkent.

2.1.2. Szlávok

Archeológiaiilag igazoltnak tekinthető hogy „a magyar törzseknek a Kárpát-medencébe való beköltözésük idején a mai értelemben vett Kárpátalja területét sűrű szláv lakosság népesítette be” (Kobály 1993, 22). A szovjet történetírás szerint ez a szláv népesség keleti szláv volt, s köztük és a második világháború után ukránnak minősített ruszinok között kontinuitást kell feltételeznünk, sőt a mai Kárpátalja területén élő keleti szlávok a magyar honfoglalás idején, azaz a 9. század végén már az egységes óorosz államhoz tartoztak (vö. pl. Sulha 1975, 11–12; erről lásd még Udvari 1994, 188–189). Ez a kontinuitáselmélet képezte 1944-ben Kárpátalja Szovjetunióhoz csatolásának ideológiai alapját.

Interdiszciplináris (archeológiai, antropológiai, néprajzi és nyelvészeti) kutatások egyértelműen bizonyították azonban, hogy a mai értelemben vett Kárpátalja területén a magyarok beköltözése (a 9. század vége) előtt nem keleti, hanem déli és nyugati szláv lakosság élt (Kobály 1994a, 25–26). A ruszinokról is bebizonyosodott, hogy „semmilyen genetikai kapcsolat köztük és vidékünk 6–9. századi ősi szláv lakossága között nincs” (Kobály 1994a, 26). Az itt talált déli és/vagy nyugati szláv lakosságot a magyarság fokozatosan asszimilálta (Kobály 1994a, 26).

A honfoglaló magyarok által a mai Kárpátalján talált déli/nyugati szláv lakosság tehát gyakorlatilag teljesen asszimilálódott, amikor a keleti szlávok első telepesei (a későbbi ruszinok) megjelentek a hegyvidék lábainál a 12–13. század fordulóján (Kobály 1994a, 25; 1994c, 106; Udvari 1994, 189).

A ruszinok beáramlása hosszú ideig teljesen zavartalan volt, hiszen a sík vidéket benépesítő magyarság által szabadon hagyott hegy- és dombvidék gyakorlatilag lakatlan volt (Szabó 1937/1994, 7; Hodinka 1900, 401).

Jelentősebb számban a 14. században jelennek meg ruszin telepések a mai Kárpátalja területén (Hodinka 1900, 401–402; Györffy 1987, 524; Szabó 1937/1994, 45, 50; Kobály 1994a, 25). Első településeik a Kárpátok lábainál helyezkedtek el (Kobály 1994a, 25, 27), de Ugocsa megyében már akkor voltak a sík vidékre lenyúló ruszin falvak (Ács 1984, 103; Szabó 1937/1994, 55).

A ruszinok szervezett betelepítése és spontán beáramlása a mai Kárpátalja területére a 17–18. századi hadi eseményeket követő elnéptelenedés után erősödött fel (Ács 1984, 104, 137; Szabó 1937/1994, 103). Ez azzal magyarázható, hogy a jó rejtkehelyet biztosító, nehezen megközelíthető hegyvidéken élő ruszinok őseit sokkal kevésbé érintették a pusztítások, mint a sík vidéket benépesítő magyarságot (Szabó 1937/1994, 103, 111, 115; Ács 1984, 103, 104).

A betelepülés mértékére jellemző, hogy 1720 és 1787 között a Tisza jobb partjának lakossága 320%-kal nőtt, s mivel a természetes szaporodás ekkora növekedést nem magyaráz, a lakosság számának ugrásszerű emelkedését a túlnépesedés jegyeit mutató Galíciából való ruszin migrációval lehet összefüggésbe hozni (Gáspár 1944, 151–156; Kobály 1994a, 25).

Az erőteljes betelepülés a 18. században véget ért (Kobály 1994a, 26; 1994c, 106), bár kisebb beáramlásuk a 20. századig tartott. A 19. század elejére a mai Kárpátalja területén fennálló négy megye közül háromban (Ung, Ugocsa, Máramaros) a magyarok kisebbségbe kerültek (Ács 1984, 179). S. Benedek (1995, 32) szerint a ruszinok már a 18. században túlsúlyba kerültek a területen.

2.1.3. Egyéb népesség

A német (szász) etnikum megtelepedése a mai Kárpátalja területén a 13. század elején, a tatárjárást megelőzően kezdődött (Szabó 1937/1994, 18, 23; S. Benedek 1995, 35). Legismertebb és legjelentősebb településük a mai Beregszász volt, amelyet egyes források (pl. Györffy 1987, 523; Kovács–Takács 1994, 98) szerint szász telepésekkel alapított Lampert herceg a 11. században, más szerzők (pl. Botlik–Dupka 1993, 65; S. Benedek 1995, 35) viszont a város 12. századi alapítása mellett érvelnek, de a szász telepések jelenlétében egyetértenek a különböző források.

A 13. században a tatárjárás után a romokban álló országot újjáépítő IV. Béla király telepített újra németeket (szászokat) a mai Kárpátalja területére (Szabó 1937/1994, 23; S. Benedek 1995, 36).

Az Ugocsa megyében letelepedett szászok a 15. század elejére teljesen beolvadtak a magyarságba (Szabó 1937/1994, 22). A középkorban betelepített német etnikum beolvadása részben a háborús események, részben a természetes asszimiláció következményeként a 16. századtól felgyorsult (S. Benedek 1995, 36).

Az 1703–1711. évi Rákóczi-szabadságharc után a Bereg megyei Rákóczi-birtokokat a Schönborn család kapta meg (Ács 1984, 168). A Schönbornok a 18. század folyamán több német falut telepítettek az elnéptelenedett területekre (Lehoczy 1900, 422; S. Benedek 1995, 38). A 18. században a Máramaros megyei bányákba Ausztriából és a Szepességből telepítettek német lakosságot (Várady 1900, 443; S. Benedek 1995, 43). A munkácsi vár német helyőrségéből többen telepedtek le a vár környéki apró falvakban (Váralja, Várpálánka) a 18. század eleje óta (S. Benedek 1995, 41). Az egykori Rákóczi-birtokra több Habsburg uralkodó, így pl. Mária Terézia és II. József is telepített németeket a 18. században (Grozdova–Filimonova 1970, 127).

A 20. század végére az egykori német lakosság legnagyobb része asszimilálódott. Sokan a második világháborút követő szovjet deportálások áldozataivá váltak.

A románok (oláhok) a ruszinokkal körülbelül egy időben, a 13. század közepén jelentek meg a mai Kárpátalja területén (Szabó 1937/1994, 116). Jelentős román népesség került a 14. században Máramaros megyébe (Kristó 1994a, 442).

A románok is elsősorban a hegyvidéki területeken telepedtek meg, mint a ruszinok, és nagyon sokáig folytattak félnomád pásztorkodó életmódot. A magyarsággal közvetlenül csak kis területen (Máramaros és Ugocsa megyében) érintkeztek, mert a Tisza vonalán túl csak néhány román település található (S. Benedek 1995, 49). Máramaros megyében még a birtokosoknak is a nagy része román volt (Csánki 1890, 443). A 20. században a szovjet hatóságok a kárpátaljai románokat moldovánokká keresztelték, cirill betűs írásmódra kényszerítették (S. Benedek 1995, 49).

S. Benedek (1995, 43) szerint a zsidók korán, már a 16. században jelen voltak a mai Kárpátalja területén. Betelepülésük azonban csak a 18. század elején, a Rákóczi-szabadságharc után élénkült meg Galícia felől (Várady 1900, 443; S. Benedek 1995, 44; Szabó 1937/1994, 121). Az első zsidó tele-

pesek a fő közlekedési útvonalak mentén telepedtek le, ami érthető, hiszen elsősorban kereskedelemmel foglalkoztak (Szabó 1937/1994, 123), mivel az 1730-as években eltiltották őket a földvásárlástól, 1841-ben pedig a gabonavásárlástól (S. Benedek 1995, 45). A mai Kárpátalja területén élő zsidók legnagyobb része német anyanyelvű volt (vö. Várady 1900, 443).

Magyarország náci megszállása után nagy részüket deportálták, de a háború után több mint 30 000-en visszatértek (S. Benedek 1995, 47). Az 1950-es évektől és főleg a 70-es években azonban már tömegesen emigráltak a Szovjetunióból, természetesen Kárpátaljáról is, így a kárpátaljai zsidóság száma mára jelentéktelenné csökkent (S. Benedek 1995, 48; vö. még 1.1.).

2.2. A magyar lakosságon belüli releváns néprajzi csoportok

A kárpátaljai magyarság néprajzi tekintetben viszonylag egységesnek mondható. Nyelvjárásilag is csupán három nyelvjárássziget tartkítja az egységet: Nagydobrony, Beregrákos és Visk, amelyek közül a két utóbbi egyben nyelv-sziget is.

Nagydobrony és Beregrákos nyelvjárását a palóc jellegű illabiális *a*-zás miatt a palóc nyelvjárásokhoz hasonlónak tartják (Horváth 1976, 16; Lizanyec–Horváth 1981, 3). Sem településtörténetileg (Móricz 1993), sem nyelvészetileg (Balogh 1991; Balogh–Debreceni 1995), sem pedig antropológiailag (Móricz 1995a) nem tisztázódott azonban, valóban palóc falvacról van-e szó.

Visk nyelvjárását a mezősegi nyelvjárástípusba tartozónak tekintik (Lizanyec–Horváth 1981, 3). Már a múlt században is vegyes lakosságú település volt. Magyar lakossága erdélyi eredetű székelynek vallja magát, s ebből eredezteti a környékbeliekétől eltérő kiejtését és kultúráját (Botlik–Dupka 1993, 244).

2.3. A területen élő etnikumok közötti kapcsolatok

2.3.1. A kapcsolatokat nehezítő tényezők

A mai értelemben vett Kárpátalja területén élő magyar és nem magyar népesség közötti szoros és kölcsönös kapcsolatok kialakulását több tényező nehezítette. Elsősorban az, hogy a magyarok a terület déli, termékeny sík vi-

déki sávját népesítették be, és mezőgazdasággal, főleg földműveléssel foglalkoztak, a ruszinok és románok viszont általában a magasabban fekvő területeket foglalták el, ahol sokáig félnomád, pásztorkodó életmódot folytattak (vö. Ács 1984, 103; Botlik–Dupka 1991, 12–13). „A XVI. század második felében a síkföld és a hegyvidék határvonala egyúttal még nemzeti-ségi határt is jelentett. A síkföld teljességében a magyar, a hegyvidék pedig a rutén-oláh települési körhöz tartozott” – jellemzi az Ugocsa megyei helyzetet Szabó (1937/1994, 989; vö. még Ács 1984, 132–133). Mindezt fokozta, hogy a magyarság nemcsak életmódjában, hanem kultúrájában, nyelvében és vallásában is különbözött a szomszédságában élő népektől (vö. Ács 1984, 103, 133, 306; Bonkáló 1940/1996, 62–63). Az etnikumok közötti kapcsolat azonban természetesen létrejött a hosszú ideje tartó egymás mellett élés során.

A magyarok és a nem magyarok közötti érintkezés a történelem folyamán a mai Kárpátalja területén a következőképpen foglalható össze.

2.3.2. Vízsíntes érintkezés

2.3.2.1. Alacsony szinten

a) Mindennapi érintkezés a közös lakóhely révén a vegyes lakosságú településeken (a nyelvhatáron vagy a nyelvszigeteken), illetve viszonylag gyakori érintkezés a homogén településen, de egymás szomszédságában élő etnikumok között (a nyelvhatár mentén vagy a nyelvszigetek peremén).

Az ilyen jellegű érintkezést bizonyítják például azok a 18. századi okiratok, amelyek Ugocsa megyében több magyar–ruszin településen a magyar nyelv mellett a ruszint is megemlítik mint a községben használatos nyelvet, hozzátéve, hogy a ruszin anyanyelvűek mind értenek magyarul (vö. Szabó 1937/1994, 106). Sőt, azokban a helységekben, ahol a korabeli iratok szerint a ruszin volt az egyedüli használatos nyelv, az összeírást végzők megjegyzik, hogy „a lakosok a magyar nyelvet is mindnyájan értik” (Szabó 1937/1994, 107).

Az ilyen kapcsolatokra utal az Ugocsa megyében előforduló oda-vissza asszimiláció is: több Ugocsa megyei helység eredetileg magyar telepítésű volt, később szászokat telepítettek az elpusztult magyar lakosság helyére; a szászok a 16. századra elmagyarosodtak, a 18. századra pedig ruszinná váltak; a 19. században pedig ismét elmagyarosodtak (vö. Ács 1984, 132; Szabó 1937/1994, 115).

b) Alkalmi érintkezés, amely általában gazdasági jellegű volt (vásárok, mezőgazdasági idénymunkák, kereskedelem stb.).

A hegyvidéki ruszin lakosság évszázadokon át járt le a magyar Alföldre aratni, csépelni, így keresték meg téli gabonaszükségletüket (vö. Udvari 1994, 184; Bonkáló 1940/1996, 72, 75 stb.). Lizanec (1993a, 170; 1993b, 51) szerint már a 13. századból vannak erre vonatkozó adatok, ez azonban – tekintve, hogy a ruszin lakosság tömeges megjelenéséről a mai Kárpátalja területén csak a 14. században beszélhetünk (vö. 2.1.), illetve hogy a szerző nem hivatkozik forrásokra állítása alátámasztására – megkérdőjelezhető. Ács (1984, 104) szerint „a 17. század végén rendszeresen lejártak a rutén parasztok a Tisza vidékére, sőt a Tiszán túlra is aratni és kapálni” (vö. még Morvay 1971, 467).

A fő közlekedési útvonalak a Kárpátok hegyeiből az Alföld felé haladó folyók völgyeiben húzódnak. Ez a természetföldrajzi tény évszázadokon át meghatározta a ruszinok kapcsolattartási mintáit. A ruszin lakosság aktívan részt vett a máramarosi sóbányákból származó só és a Kárpátok legértékesebb kincse, a fa szállításában (vö. Szabó 1937/1994, 17, 108 és Udvari 1994, 185–187; Lizanec 1993a, 170; 1993b, 51). A fát és a sót a vízen, a folyókon (elsősorban az Alföldön végigfolyó Tiszán) szállították a ruszin tutajosok, akik számára a tutajozás egészen a 19. század 70-es éveig, a vasúti hálózat kiépüléséig megélhetést biztosított (vö. Udvari 1994, 186).

A forgalmas útvonalak mentén, a kikötőhelyeken a kereskedelmi élet is élénk volt (vö. Udvari 1994, 185). Ács (1984, 104) és Lizanec (1993a, 170; 1993b, 51) szerint a ruszinok szenet, meszet, kátrányt, faedényeket, kosarakat és tejtermékeket (juhtúró, juhsajt stb.) szállítottak a magyar falvakba búzáért és más élelmiszerekért cserébe (vö. még Morvay 1971, 467). Intenzív kereskedelmi forgalmat bonyolítottak az állatállománnyal is (Udvari 1994, 185).

2.3.2.2. A kultúra szintjén

Az értelmiségiek között fenntartott személyes kapcsolatokat, ill. az irodalom közvetítette kapcsolatokat (pl. műfordítói tevékenység) sorolhatjuk ide. Ilyen jellegű kapcsolatokról tulajdonképpen csak a 19. századtól beszélhetünk. A ruszin lakoságnak ugyanis nem volt főúri és polgári rétege a mai Kárpátalja területén (vö. Ács 1984, 289; Szabó 1937/1994, 53; Botlik 1997, 66). Ruszin értelmiségről sem beszélhetünk a 19. század közepéig, ugyanis fiatal papi értelmiségük gyorsan beolvadt a kulturálisan és anyagiilag is fölötte álló magyar papságba (vö. Ács 1984, 248–249). Így tehát ha volt is „víz-

szintes” érintkezés a magyar és a ruszin magasabb társadalmi rétegek között, az szinte kizárólag magyar nyelvű volt.

Az irodalom közvetítette kapcsolat is csak a 19. században kezdődött. A budai Egyetemi Nyomda két ruszin nyelvű kiadványt is megjelentetett a 19. század első felében (vö. Ács 1984, 282). 1870-ben jelent meg a *Magyar–oroszlépárdalok* című kötet a „Hazai nem magyar ajkú népköltészet tára” sorozatban (vö. Ács 1984, 283).

A 19. század második felétől – a ruszin értelmiségi réteg megjelenésével és nemzettudatának megerősödésével – a magasabb rétegek közötti kapcsolatok intenzívebbé váltak. 1941-ben megalakult a hivatalosan is magyar–ruszin kétnyelvű Kárpátaljai Tudományos Társaság, melynek kétnyelvű folyóirata volt a *Zorja–Hajnal* (vö. Csátary 1994).

A román etnikumnak Máramaros megyében volt ugyan saját birtokos rétege, de ez a szűk réteg már a 15. század elején magyarérzelműségéről tesz tanúbizonyságot (vö. Csánki 1890, 443).

2.3.3. Függőleges érintkezés

2.3.3.1. Magyar földesúr és nem magyar jobbágya között

Az ilyen jellegű közvetett érintkezés leginkább Ugocsa megyében lehetett intenzív, ahol a megye birtokos rétegének legnagyobb része két-három jobbágytelekkel rendelkező kisbirtokos volt (vö. Szabó 1937/1994). A magyar arisztokrata családok és nagybirtokosok csak közvetett kapcsolatban álltak nem magyar jobbágyaikkal. Több Bereg megyei ruszin falut telepítettek például a Rákócziak (vö. Ács 1984, 103), illetve Ugocsa megyeit a Perényiek (vö. Szabó 1937/1994, 95).

2.3.3.2. Magyar hivatalnok és nem magyar ügyfél között

Elvileg ilyen kapcsolatnak fogható fel a magyar adószedő és a nem magyar adózó jobbágy között fennálló viszony. Erre utalnak például a fennmaradt dézsmajegyzékek, összeírások stb. A 18. századi Ugocsa megyei ruszinok magyarnyelv-tudását például Szabó (1937/1994, 108) részben az uradalmi adminisztráció hatásának tulajdonítja, ami magyar emberek kezében volt.

A 19. század második felétől – az államigazgatási rendszer fejlődésével – ezek a kapcsolatok is erősödtek.

3. Politika

3.1. A Szovjetunió és Ukrajna kisebbségpolitikai törekvései

A Szovjetunió nemzetiségi politikájának egyik központi kérdése a minden szempontból homogén társadalom kialakítása volt. „A jelenlegi szakaszban a társadalmi viszonyok fejlődésének fontos törvényszerűsége a munkásosztály, a kolhozparasztság és az értelmiség közeledése, az osztály nélküli társadalmi szerkezet létrejötte a munkásosztály döntő szerepének megőrzése mellett e folyamatban” – fogalmaz a társadalmi osztályokkal kapcsolatosan *A Szovjetunió Kommunista Pártjának Programja* (Uzsgorod, Kárpáti Kiadó, 1986, 84–85. o.), amelyet az SZKP XXVII. kongresszusán fogadtak el 1985-ben. A homogenizáló politikában központi szerep jutott az internacionalizmus ideológiájának, amely szintén az egységesítés, valójában az oroszosítás szolgálatában állott.

A nemzetiségi egység legfőbb fejlődési fokozata a *szovjet ember* minőségi kategóriája volt: „a kommunizmus építésének folyamatában minden szovjet nemzet és nemzetiség egy új történelmi kategóriában egyesült, létrehozva a szovjet népet, melynek legfőbb érintkezési eszköze az orosz nyelv” (Iszajev 1982, 162). Ennek megfelelően a XXVII. pártkongresszus programja ki mondta: „Országunkban a nemzetiségi kapcsolatokat az jellemzi, hogy tovább folyik mind a nemzetek és nemzetiségek felvirágzása, mind pedig szüntelen közeledésük, amely az önkéntesség, az egyenlőség, a testvéri együttműködés alapján megy végbe. (...) Ez a fejlődés a messzi történelmi távlatokban a nemzetek teljes egységéhez vezet” (i. m. 87. o.).

Az idézetekből is kitűnik, hogy a Szovjetunióban az állami kisebbségi politika fő célkitűzése a nemzetiségileg homogén társadalom kialakítása, az oroszosítás volt. Ezt a politikai törekvést szolgálták pl. a kisebbségi tanulók számára létrehozott ún. internacionalista iskolák (vö. 6.3. alatt). Azt, hogy az internacionalista propaganda valójában az oroszosítási politika elkendőzése volt, jól mutatja, hogy szovjet kutatók melegen üdvözölték több kis nyelv szinte teljes eltűnését, beszélőinek nyelvcseréjét, orosz anyanyelvűvé válását (vö. Deserijev 1966, 362).

Ez az internacionalista politika Kárpátalját is elérte. A terület egyetlen magyar nyelvű napilapjában, a *Kárpáti Igaz Szóban* 1975 vége, 1976 eleje során *Szovjet magyarok* című, négy részben publikált cikksorozat tanúskodik erről. Ebben szerepel a *szovjet magyarok* fogalom, amely alatt azokat kell értenünk, „akik a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének magyar nemzetiségű polgárai, akik az ugyancsak új történelmi kategóriaként létrejött szovjet nép fiainak érzik és vallják magukat (...), akik szeretik és művelik a magyar nyelvet és a legteljesebb fokú megbecsüléssel vannak szovjet testvéreik nyelvvel és első fokon a népeinknek érintkezési eszközöket adó orosz nyelv iránt”¹⁶.

Ukrajna 1991-es függetlenné válása óta az állami kisebbségpolitikai törekvések gyökeresen megváltoztak, amennyiben az oroszosítás helyébe az egész ország „újraukranizálása” lépett.

Az ukrán függetlenség első korszakát, amely egybeesett a szuverén ukrán államiség első napjaival, a kisebbségek iránti tolerancia jellemezte. Ezt igazolják az ebben a korszakban elfogadott törvények, rendeletek, amelyek elismerték az országban élő nemzetiségek létét, a nemzetiségi jogokat az emberi jogok részeként kezelve kivétel nélkül viszonylag széles jogköröket biztosítottak az ukrainai kisebbségeknek. A függetlenség első éveiben született meg pl. *Ukrajna nemzetiségi jogainak nyilatkozata* (1991), *Ukrajna törvénye a nemzetiségi kisebbségekről* (1992), illetve ekkor az ország több olyan államközi dokumentumot írt alá, amelyek a nemzetiségek helyzetéről is szólnak (pl. *Nyilatkozat a Magyar Köztársaság és az Ukrán SZSZK együttműködésének elveiről a nemzeti kisebbségek jogainak biztosítása területén*, 1991).

Ebben a korszakban Ukrajnának mint újonnan létrejött államnak létérdeke volt nemzetközi pozícióinak megszilárdítása, és ehhez szüksége volt szomszédainak politikai támogatására is, amit többek között a területén élő kisebbségek számára biztosított jogokkal próbált viszonyozni.

A következő, jelenlegi korszakot az átmenetiség, a próbálkozások korszakának tekinthetjük. Ukrajna 1991 és 1997 között minden szomszédjával rendezte esetleges határvitáit, az államhatárokat (is) államközi alapszerződésekkel szentesítve. Miután a fiatal államnak sikerült szilárd pozíciókat kiharcolnia a térségben, és a vezető hatalmak is önálló államként kezelik Ukrajnát, sőt a „nagy testvér”, Oroszország is kénytelen volt elfogadni Ukrajna szuverenitását, a külpolitikáról a belpolitikára helyeződhetett a hangsúly, és kezdetét vehette a homogén nemzetállam kialakításának hosszadalmas folyamata. Erre a politikai irányváltásra utal többek között mindaz, amit a *Nyelvi konfliktusok* című részben (8.6.) foglaltunk össze.

3.2. A vizsgált közösség jogállása, státusa

Jelenleg Ukrajnában a kisebbségek jogállását a következő érvényben lévő dokumentumok határozzák meg: *Ukrajna Alkotmánya* (1996), *Ukrajna nemzeti jogainak nyilatkozata* (1991), *Ukrajna törvénye a nemzeti kisebbségekről* (1992), illetve számos rendelet. Konkrétan a magyar közösség helyzetére vonatkozó tételeket az Ukrajna és Magyarország között létrejött államközi szerződések (pl. *Szerződés a jószomszédság és az együttműködés alapjairól a Magyar Köztársaság és Ukrajna között*, 1991;¹⁷ *Nyilatkozat a Magyar Köztársaság és az Ukrán SZSZK együttműködésének elveiről a nemzeti kisebbségek jogainak biztosítása területén*, 1991) és az ukrán–magyar államközi vegyes bizottság ajánlásai tartalmazzák.

Ukrajna Alkotmányának preambuluma gyakorlatilag az ukrán nép részeként tartja számon Ukrajna állampolgárainak összességét, amikor az *ukrán nép* kategóriát '*Ukrajna valamennyi nemzetiiségű állampolgára*' jelentésben használja (Ukrajna Alkotmánya. Ungvár, 1997, Kárpáti Kiadó, 3. o.). Az eredeti ukrán szöveg is a *nép* jelentésű *народ* kifejezést használja, és nem a *nemzet* jelentésű *нація* szót (vö. *Голос України* 13 липня 1996 року, N 128, 5 – 1996. július 13. 5. lap).

Az ukrán alkotmány következő tételei érintik a nemzeti kisebbségek jogállásának kérdését: a 11., 24., és 92. cikkely. A 11. cikkely szerint az állam biztosítja „Ukrajna valamennyi őslakos népe és nemzeti kisebbsége etnikai, kulturális, nyelvi és vallási sajátosságainak fejlődését” (uo. 6. o.). A 24. cikkely tiltja a faji, etnikai, nemzeti, nyelvi stb. alapon történő megkülönböztetést. A szöveg megfogalmazása szerint a pozitív diszkrimináció elve sem alkalmazható: „Fajra, a bőr színére, politikai, vallási és egyéb meggyőződésre, nemre, etnikai és szociális származásra, vagyoni helyzetre, lakhelyre, nyelvi és más ismérvekre való tekintettel nem lehetnek *kiváltságok és korlátozások*” (uo. 12. o.; kiemelés tőlem). Éppen a diszkriminációt tiltó tételekre hivatkozva nem tárgyalta az ukrán parlament azt a kérdést, hogy a kisebbségek képviselői mint kisebbségi képviselők lehessenek tagjai a parlamentnek, és ne mint választókerületükből bejutott jelöltek (*Kárpáti Igaz Szó*, 1997. január 18., 5.). A 92. cikkely úgy rendelkezik, hogy Ukrajnában kizárólag a törvények határozzák meg többek között az őslakos népek és nemzeti kisebbségek jogait.

Ukrajna nemzeti jogainak nyilatkozata az alkotmányhoz hasonlóan úgy fogalmaz, hogy az ukrainai nemzetségek az ukránokkal együtt alkotják Ukrajna népét. Az 1. cikkely egyenlő jogokat biztosít a nemzetségek számá-

ra, és tiltja a nemzetiségi jegyek alapján történő megkülönböztetést. A 2.-ban az állam magára vállalja a nemzetiségi kisebbségek nyelvének és kultúrájának fejlesztéséhez szükséges körülmények megteremtését. A 4. cikk engedélyezi a nemzeti szimbólumok használatát.¹⁸

Ukrajna nemzetiségi törvénye deklarálja, hogy az emberi jogok és a nemzetiségi jogok elválaszthatatlan fogalmak. A törvény 1. cikkelye egyenlőnek ismeri el az állampolgárokat nemzetiségüktől függetlenül, a nemzeti kisebbségekhez tartozó egyének jogait az általánosan elismert emberi jogok részének tekinti. A 3. cikkely pedig értelmezi, kit tekint a törvény a nemzeti kisebbséghez tartozónak: „A nemzeti kisebbségekhez Ukrajna azon állampolgárai tartoznak, akik nem ukrán nemzetiségűek, s kinyilvánítják nemzeti öntudatukat és egységüket.” A 11. cikkely pedig lehetővé teszi az állampolgárok számára a nemzetiség szabad megválasztását vagy visszaállítását.¹⁹ Továbbá tiltja a törvény a nemzetiségi alapú diszkriminációt (18. cikkely), biztosítja a nemzetiségi szervezetek számára a képviselőjelöltek állításának jogát (14. cikk), valamint leszögezi, hogy az állami költségvetésben külön összegeket irányoznak elő a nemzeti kisebbségek fejlesztésére (16. cikkely).²⁰

Az 1991-ben aláírt ukrán–magyar államközi alapszerződésben egyetlen cikk foglalkozik közvetlenül a kisebbségekkel, nevezetesen a 17. A szerződő felek pontosan meg nem nevezett nemzetközi dokumentumokra utalva kimondják a nemzeti kisebbségek etnikai, nyelvi és vallási identitása védelmének szükségességét. Utalást tartalmaz továbbá a szöveg a két állam által korábban aláírt *Nyilatkozat a Magyar Köztársaság és az Ukrán SZSZK együttműködésének elveiről a nemzeti kisebbségek jogainak biztosítása területén* című dokumentumra. A szerződésben négy pont közvetve érinti a kisebbségeket, ezek a határ menti együttműködésről, az állampolgárok és szervezetek kapcsolatainak bővítéséről, a kulturális együttműködésről szólnak (vö. *Kárpátaljai Szemle*, 1995/8–9., 24–25.).

Az alapszerződésben hivatkozott Nyilatkozat a bevezető részben elismeri, hogy Ukrajna és Magyarország területén nemzeti kisebbségek élnek, elismeri azok jogait egyéni és közösségi szinten egyaránt, és a nemzetiségi jogokat az emberi jogok részének tekinti. A dokumentum államalkotó elemként említi a nemzetiségi kisebbségeket (1. cikkely). Tiszteletben tartja a nemzetiség vállalását és megválasztását (2. cikk). Az aláíró felek vállalják a szöveg megfogalmazása szerint, hogy ösztönzik a nemzeti kisebbségek számára olyan státusz megteremtését, amely biztosítja a jogot a közügyekben való hatékony részvételre (5. cikkely). A felek vállalják,

hogy nem törekednek a nemzeti kisebbségek asszimilálására, megteremtik a feltételeket a kisebbségek identitásának megőrzéséhez, és elismerik, hogy a nemzeti közösségek véleményének kifejezői a nemzetiségi szervezetek.²¹

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a nevezett dokumentumok elismerik az Ukrajnában élő nemzeti kisebbségek létét, a kisebbségi jogokat az emberi jogok részének tekintik, a nemzetiségeket államalkotó elemnek tekintik, tiltják a nemzetiségi alapú diszkriminációt; egy dokumentum (a Magyarországi és Ukrajna által aláírt Nyilatkozat) nemcsak az egyéni, hanem a kollektív nemzetiségi jogokat is említi.

A fentnevezett, 1991 óta elfogadott dokumentumok mellett továbbra is érvényben van azonban a Kárpátontúli Ukrajna Népi Bizottságai I. kongresszusán 1944. november 26-án elfogadott 52. számú határozat, amely a magyarok kollektív bűnösségét deklarálja, kimondva, hogy a magyarok és a németek az ukrán nép örök ellenségei. Ez a határozat volt az elvi, ideológiai alapja a 18 és 50 év közötti magyar férfilakosság 1944 november–decemberi, egyértelműen nemzetiségi alapon folyó deportálásának. A dokumentum hatályon kívül helyezését már 1971-ben és 1972-ben is kérte a szovjet vezetéshez eljuttatott beadványaiban kárpátaljai magyar értelmiségiek egy csoportja (vö. I. és II. Beadvány), ám a dokumentumok szerkesztőit felelősségre vonták, s a határozat máig hatályban van. A Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség is többször kérte a határozat érvénytelenítését, ám a hatóságok nem tettek erre vonatkozó lépéseket, tehát a fentebb említett dokumentumok ellenére Ukrajnában a magyarság elvileg továbbra is az ukrán nép ellensége, kollektíve bűnös nép.

Az állam egyébként minden bizonnyal azért nem hatálytalanította mindeddig a Népbizottságok Kongresszusának 52. sz. határozatát, mert a kongresszus ama első ülésének 1. sz. határozata nem más, mint az, amely kimondja Kárpátalja Ukrajnával való egyesülését. November 26-át, a kongresszus évfordulóját Ukrajnában mint Kárpátalja Ukrajnával való „újraegyesülésének” napját ünneplik, amelyen befejeződött egy hosszú történelmi folyamat, „az összes ukrán földnek egy államba való egyesítése” (*Kárpáti Igaz Szó*, 1994. november 29., 1.); az eseményt úgy értékelik, mint „az összes etnikai ukrán vidék egységes államba tömörülésének” végeredményét (*Kárpáti Igaz Szó* 1995. június 27., 1.; vö. még *Kárpáti Igaz Szó*, 1994. augusztus 23., 1., 1995. július 1., 1., 1997. június 28., 1. stb.). Az állam valószínűleg attól tart, hogy ha a kongresszus 52. sz., a magyarság kollektív bűnösségét kimondó határozatát érvényteleníti, precedenst teremt a hasonló követelések legitimá-

lására, és elképzelhető, hogy bizonyos politikai körök az 1. sz. határozat jogosságát is kétségbe vonják, amely az egyetlen jogi alapja Ukrajnának arra, hogy Kárpátalja a kötelékébe tartozzon.

A dokumentum a magyarság számára sérelmes részének gyakorlati jelentősége a fentebb ismertetett törvények, államközi szerződések fényében csekély, ám elvi síkon természetesen jogos a követelés annak visszavonására.

3.3. A vizsgált kisebbség politikai szervezettsége (pártok, mozgalmak)

Az 1944. őszi deportálások okozta félelem, az értelmiség jelentős részének az újabb államfordulat előtt Magyarország mai határain belülre menekülése, az egyházak tevékenységének korlátozása és a szovjet internacionalista ideológia következtében a kárpátaljai magyarság politikai önszerveződéséről Sztálin haláláig egyáltalán nem eshetett szó. Kárpátalján „1946-tól a Kommunista Párton és a Komszomolon kívül semmiféle politikai tömörülés nem létezhetett” (Ruszin 1991, 66; vö. még Schlett 1993, 17–18.)

A Sztálin halálát követő években a magyar közösségre nehezedő nyomás is csökkent némileg, a XX. pártkongresszus utáni enyhülés jelei Kárpátalján is jelentkeztek.²²

Abban az országban, ahol politikai alapon is csupán az SZKP egyeduradalma volt elképzelhető, a hatalom minden nemzetiségi, etnikai vagy nyelvi alapon szerveződő mozgalmat csírájában fojtott el. Az adott körülmények között a kulturális törekvések politikai többletjelentéssel telítődtek.

Az ungvári egyetemi magyar tanszék megalakulásával jött létre az első olyan intézmény Kárpátalján, ahol a fiatal, formálódó magyar értelmiség szervezett keretek között gyűlhetett össze anélkül, hogy a KGB máris feloszlatta volna a társaságot. Bármennyire is internacionalista szellemben, kommunista ideológiai alapon folyt – sokáig csak így folyhatott – az oktatás a tanszéken, a nemzeti irodalommal, nyelvvel való ismerkedés, találkozás pozitívan hatott a hallgatókra.

A magyar szakos diákok 1966-ban létrehozták az *Együtt* című gépiratos irodalmi folyóiratot (vö. *Kárpáti Igaz Szó*, 1967. május 31.). A szamizdatként készülő *Együtt* legnagyobb példányszáma is mindössze 36 volt, ám a szerkesztésében részt vállaló hallgatókat ideológiai bírálatok érték, majd két évfolyam után betiltották a lapot, mert a kulturális tömörülésben is politikai veszélyt látott a pártbizottság (Botlik–Dupka 1991, 99; Tóth 1991, 136).

Szintén a magyar szakosok alapították meg a *Kárpátontúli Ifjúság* című megyei lap szerkesztőségének védnöksége alatt a *Forrás Ifjúsági Stúdiót* (Botlik–Dupka 1991, 99). Az elsősorban irodalmi műhelynek induló Forrás Stúdió azonban néhány év sikeres működés után a támadások keresztüzébe került, ugyanis tagjai felvállalták a kárpátaljai magyarság nemzetiségi érdekeinek megjelenítését a területi pártbizottság előtt. A stúdiósok ellen indult rágalomhadjárat egyik fő kiváltó oka a *Tiszatáj* című szegedi folyóirat 1970. októberi és decemberi számában *Magyar irodalom Kárpát-Ukrajnában* címmel megjelent tanulmány (Kovács–Benedek 1970), melynek szerzői alapító és meghatározó tagjai voltak a Forrásnak, s írásukban elsőként próbáltak objektív képet festeni a kárpátaljai magyarság szellemi életéről, nem hallgatva el a gondokat sem.

Az időközben a sorozatos ideológiai támadások következtében 1971-ben feloszlott Forrás Ifjúsági Stúdió tagjai 1971 őszén az őket ért vádakra egy *Beadvánnyal* válaszoltak, amelyet a területi pártbizottsághoz, az ukrainai írószövetség kárpátaljai szervezetének titkárához, a *Kárpáti Igaz Szó* és *Kárpátontúli Ifjúság* című lapok szerkesztőségéhez juttattak el (vö. I. Beadvány).

A Beadvány első része a Forrás Stúdiót ért támadásokat utasítja vissza, második részében viszont a kárpátaljai magyarság problémáit veti fel. A Beadvány megfogalmazói szót emelnek az anyanyelvi oktatás féloldalsága ellen, a kárpátaljai magyar nyelvű könyvkiadás, a nyelvhasználat terén tapasztalható diszkrimináció, a magyarokat és a németeket sújtó „kollektív bűnösség” bélyege ellen.

„A szovjethatalom évei alatt megoldódtak területünk magyar lakosságának alapvető szocialista életfeltételei is. Emellett szellemi területen a felgyülemlett mulasztások súlyos, megoldatlan problémákat szültek. Gondjaink nyilván nem abból adódnak, hogy kevesen vagyunk (így fel sem vetődhet a kérdés!), hanem abból, hogy specifikus, kisebbségi helyzetben vagyunk. Csekély létszámú lakosság és nemzeti kisebbség nem egy és ugyanaz, ezek lényegében különböző kategóriák.

Mert igaz ugyan, hogy az alkotmány szerint a többi szovjet állampolgárral együtt mi is egyenjogúak vagyunk, de mi történik akkor, ha (...) alkotmányos jogainkat és érdekeinket megsértik?” – olvashatjuk a Beadványban.

Itt vetődik fel először nyíltan egy magyar érdekvédelmi szervezet létrehozásának gondolata, ám még nem politikai, csupán a kulturális érdekek megjelenítésére: „Nem volna-e jobb, célravezetőbb, a megoldás járható útja egy olyan testület létrehozása, amely mondjuk kulturális területen meglévő és jelentkező problémáinkat, ügyeinket átnézné, érdekeinket képviselné, tudván,

hogy másfajta, nem különálló érdekek ezek, csupán specifikusak.” A Beadvány aláírói kilátásba helyezik, hogy amennyiben nem kapnak választ, a felsőbb szervekhez fordulnak. A hatalmi szervek azonban zaklatással, fenyegetésekkel reagáltak, a kisebbségi sérelmek felsorolását a magyar burzsoá nacionalizmus megnyilvánulásaként értékelték (vö. Tóth 1991, 137). A Beadvány gépelt, indigóval sokszorosított példányai röpiratként terjedtek.

1972 tavaszán újabb Beadvány készült, melyet több mint 1600 aláírással az SZKP KB Politikai Bizottságának címezték.

A II. sz. Beadvány higgadtan érvelve mutatja be a kárpátaljai magyar közösséget ért hátrányos megkülönböztetést, s röviden összefoglalva a következőket kéri:

1. a magyarság kollektív bűnösségéről szóló határozat visszavonását;
2. az anyanyelvi oktatás kiterjesztését az óvodai, szak- és felsőoktatásra is, az általános és középfokú magyar iskolák számának növelését a magyar többségű területeken;
3. a magyar történelem oktatásának engedélyezését a magyar tannyelvű oktatási intézményekben;
4. a magyarság kulturális igényeinek kielégítését (magyar nyelvű szépirodalmi folyóirat létrehozása, a könyvkiadás támogatása stb.);
5. a nyelvhasználati problémák orvoslását;
6. a nemzetiség arányos képviselését a döntéshozó és végrehajtó szervekben.

A Beadványt szigorú adminisztratív megtorlások követték. A volt Forrás Stúdió vezető egyéniségei közül Kovács Vilmosnak távoznia kellett munkahelyéről, Fodó Sándort az egyetemi magyar tanszék katedrájáról távolították el, S. Benedek Andrást és Vári Fábián Lászlót soron kívül behívták katonának (vö. Botlik–Dupka 1991, 100; Tóth 1991, 138). Később Kovács Vilmos és S. Benedek András áttelepült Magyarországra.

A Forrás Ifjúsági Stúdió feloszlatásában nagy szerepet vállaló *Kárpáti Igaz Szó* szerkesztősége 1971 májusában létrehozta a megszűnt csoportosulás ellenpólusát, a *József Attila Irodalmi Stúdiót*.

Az 1972-től az 1980-as évek elejéig terjedő időszakban a kárpátaljai magyarság politikai életében szinte semmi sem történik. Az új stúdió tagjai ideológiailag hibátlan, politikailag kikezdhetetlen versekkel jelentkeznek, hiszen a Beadványt követő retorziók egyrészt fokozták a pártbizottság éberségét, másrészt bénítólag hatottak az önszerveződési törekvésekre is. A 80-as évek elején azonban a József Attila-sok vidéki író-olvasó találkozóik során ismerkedni kezdtek a kárpátaljai magyarság valós helyzetével, s újabb lendületet vesznek a nemzetiségi szervezetek létrehozását célzó törekvések, ám

még ekkor is csupán kulturális egyletek, klubok jöhetnek létre (vö. Botlik–Dupka 1991, 102–105).

1988-ban a József Attila Irodalmi Stúdió – annak érdekében, hogy soraiba nem író értelmiségieket is bevonhasson – nevét *József Attila Alkotóközösség-re* változtatta (vö. Évgűrük '89, 118).

Ez az időszak már a gorbacsovi peresztrojka és glasznosztj korszaka. A kárpátaljai magyar értelmiség igényei is növekszenek, s az SZKP KB plénümán 1988. június 29-én elhangzott Gorbacsov-beszédre alapozva, melyben először esett szó arról, hogy azon népek számára, amelyek saját anyaországtól elszakítva élnek, alapvető fontosságú a nemzeti-kulturális egységük fejlődését biztosító törvényes garanciák megléte és kiterjesztése (vö. Siselina 1992, 169), megfogalmazza, hogy a számos kisebb körből, klubból egy, a kárpátaljai magyarságot tömörítő és érdekeit képviselő csúcsszervezet kell létrehozni. Ennek érdekében a kárpátaljai magyar értelmiségiek egy csoportja nyolc kulturális tömörülés nevében beadvánnyal fordul az Ukrajnai Kommunista Párt Központi Bizottságához és a Kárpátaljai területi Pártbizottsághoz, melyben „kéri az Ukrajnai Magyarok Kulturális Szövetségének a megalakítását Ungvár központtal, az USZSZK Legfelsőbb Tanácsának felügyeletével” (idézi Móricz 1989a, 19).

A terület vezetői anyagi okokra hivatkozva elutasítják ugyan egy állami alapon működő nemzetiségi szervezet létrehozását, de egy társadalmi öntevékeny társaság létrejöttét nem ellenzik.

Hogy nem elszigetelt magyar törekvésről, hanem a peresztrojka következményeként Szovjetunió-szerre kibontakozó nemzeti mozgalmakba illeszkedő folyamatról van szó, jelzi, hogy 1989–1991 között a volt szovjet tagköztársaságok mindegyike kikiáltotta a Szovjetuniótól való függetlenségét (vö. Brunner 1995, 89–90). 1989. január 21-én tartja alakuló ülését a Kárpátalján élő ukránok szervezete, a *Sevcsenko Anyanyelvi Társaság* területi csoportja is, ahol a meghívott magyar vendégek kezdeményező csoportba tömörülnek, és elhatározzák egy Ukrajnai Magyar Anyanyelvi Szövetség megalakítását (vö. Móricz 1989a, 20; Évgűrük '89, 114).

A megalakítandó szövetség előtt két út áll. Az egyik egy Csemadok-szerű, az állami struktúra részét képező, az állami költségvetésbe illeszkedő szervezet létrehozása. Ezt a változatot támogatja a Szovjet Baráti Társaságok Szövetségének helyi szervezete is azzal a javaslattal, hogy a magyar szövetséget ennek a szervezetnek az égisze alatt hozzák létre (vö. Móricz 1989a, 20; Dupka szerk. 1993a, 85). A másik lehetőség egy alulról szerveződő, a hatalomtól szervezetileg, anyagilag, ideológiailag független szövetség létrehozása.

sa (Móricz 1989a, 20; Tóth 1991, 141). A többség végül ez utóbbi mellett dönt, s a területi pártbizottsággal egyeztetve a kárpátaljai magyar értelmiségiek elhatározzák a Szovjetunióbeli Magyarok Kulturális Szövetsége megalakítását (Móricz 1989a, 20). 1989. február 26-án Ungváron létrejön a kárpátaljai magyarság első átfogó nemzetiségi szervezete *Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség (KMKSZ)* néven (Évgyűrűk '89, 114). A szövetség nevének 24 órával az alakuló gyűlés megkezdése előtti megváltoztatása már jelzésértékű volt: a területet mindaddig csak *Kárpátontúlként*, *Kárpátontúli területként* lehetett nevezni, s a megalakuló szövetség hivatalosan nevébe foglalta a *Kárpátaljai*, *Kárpátalja* szót mint a terület magyar lakosai által használt nevét (vö. Évgyűrűk '89, 92–93).

A szövetség alapszabálya leszögezi, hogy „A KMKSZ öntevékeny társadalmi szervezet. (...) A KMKSZ célja az Ukrán SZSZKSZ Kárpátontúli területén élő magyar nemzetiség kultúrájának, nemzeti hagyományainak, anyanyelvének megőrzése és ápolása, anyanyelvi művelődésének és oktatásának elősegítése, valamint az e célokkal kapcsolatos érdekek védelme”.²³

A KMKSZ kulturális szervezetként indult, ám kezdetől fogva politikai-érdekvédelmi szerepet is vállal. Megalakulása után röviddel jelentős politikai tényezővé vált Kárpátalja életében. Ma már a terület legnagyobb nemzetiségi szervezete. Nyilvántartási adataik szerint a szövetségnek 1993-ban 143 alapszervezete és 25 967 tagja volt.²⁴

A KMKSZ-en belül szinte a kezdetektől fogva bizonyos érdekellentétek osztották meg a tagságot. A szembenállás kezdetei alig fél évvel a szövetség megalakulása utáni időkre nyúlnak vissza.

A KMKSZ választmányának 1989. augusztus 21-i palágykomoróci ülésén a Bereg-vidék tömbmagyarsága nevében a szövetség Beregszászi járási közép szintű szervezetének vezetői egy magyar autonóm körzet kialakítását kezdeményezték Beregszász központtal. A körzeten kívül rekedő szórvány-magyarság, valamint a Munkácsi, Ungvári, Nagyszőlősi járási közép szintű szervezetek küldötteinek egy része azonban úgy vélte, az autonóm formáció határain kívül maradt magyarság megmaradási esélyei ezzel csökkennének (az autonómiavitáról bővebben lásd 3.4.2.; vö. Móricz 1989a, 26).

A kollízió az 1994. évi, előrehozott ukrainai parlamenti választások alkalmával tetőzött. A Beregszászi járási választókerületben a KMKSZ helyi közép szintű szervezete Tóth Mihályt támogatta Fodó Sándorral, a KMKSZ akkori elnökével szemben. Mindez ahhoz vezetett, hogy 1994. augusztus 5-én a KMKSZ Beregszászi járási szervezetének választmánya úgy döntött, hogy függetleníti magát a KMKSZ-től, s *Bereg-vidéki Magyar Kulturális Szövet-*

ség (BMKSZ) néven önálló szervezetet hozott létre. Alakuló közgyűlésüket 1994. november 5-én tartották meg, amelyen 35 alapszervezet 117 küldöttje vett részt (vö. *Kárpáti Igaz Szó*, 1995. január 24., 4. lap).

A BMKSZ tagsága 1995 januárjában 2300 fős, alapszervezeteinek száma 38 (vö. *Kárpáti Igaz Szó*, 1995. január 24., 4.).

A BMKSZ kiválása után röviddel az ungvári, szolyvai és técsői városi alapszervezetek is önálló, a KMKSZ-től független szervezetet hoztak létre *Ung-vidéki Magyarok Szövetsége (UMSZ)*, *Szolyvai Magyarok Kulturális Szövetsége (SZMKSZ)* és *Técsői Magyarok Kulturális Szövetsége (TMKSZ)* néven.²⁵

1994. augusztus 6-án a KMKSZ-ből kiszakadt szervezetek hozzák létre a *Kárpátaljai Magyar Szervezetek Fórumát (KMSZF)*, amely a BMKSZ, UMSZ, TMKSZ és az SZMKSZ mellett az 1993. április 30-án megalakult, magát értelmiségi szövetséggént definiáló, a KMKSZ-szel politikai síkon szintén szembehelyezkedő *Magyar Értelmiségiek Kárpátaljai Közösségét (MÉKK)* tömöríti (vö. *Kárpáti Igaz Szó*, 1996. január 25., 4.).

Ezzel a kárpátaljai magyarság érdekeit megyei szinten már két tömörülés hivatott képviselni: a KMKSZ és a KMSZF.

A kárpátaljai magyarság országos szinten való megjelenítésének céljából hozta létre a KMKSZ a Lembergi (Lvivi), illetve a Kijevi Magyarok Szövetségével közösen az *Ukrajnai Magyarok Demokratikus Szövetségét (UMDSZ)*. Ám az UMDSZ-en belül csakhamar érdekellentétek merültek fel, ugyanis egészen más céljai vannak a kárpátaljai, egy tömbben élő magyarságnak (anyanyelvi iskolai és intézményhálózat, politikai érdekvédelem stb.), mint az ukrajnai nagyvárosokban szétszóródott néhány tucatnyi magyarnak (vasárnapi iskolák, anyanyelvi klubok). Az érdekellentétek mellett a kárpátaljai magyar szervezetek politikai szembenállása is bonyolítja a helyzetet. A KMKSZ felfüggesztette tagságát az UMDSZ-ben, amely tulajdonképpen csak elméletben létezik, gyakorlati eredményeket mind ez ideig sem politikai, sem kulturális téren nem sikerült elérnie.

A színes, sőt tarka kárpátaljai magyar politikai palettán azonban a fentiek ellenére rend van, minden szervezetnek megvan a maga helye. Az 1994-es veszteségek ellenére máig a KMKSZ a kárpátaljai magyarság legerősebb és politikai, ideológiai téren is legmarkánsabb szervezete, amely minden olyan kérdésben állást foglal, amely érinti a kárpátaljai magyarságot. A KMKSZ az egyetlen olyan magyar érdekvédelmi szervezet Ukrajnában, amely aktív politikai szerepet vállal, és nemcsak követi az eseményeket, hanem tevékeny részt vállal azok alakításában.

A másik megyei szintű szövetségként létrehozott KMSZF valójában csupán regionális tagszervezetei révén létezik, a kárpátaljai magyarság egészét érintő kérdésekben csupán egyetlen tagszervezete, a MÉKK hallatja hangját. A MÉKK a gazdasági élet szervezésében is aktív szerepet vállal.

A BMKSZ regionális szövetség, amely a politikáról a kultúrára helyezte a hangsúlyt, főként kulturális rendezvényeivel, elsősorban kárpátaljai és itt megfordult neves magyar személyiségek emléktábláinak avatásával, a nemzeti hagyományok ápolásával vesz részt Beregszász és a Beregszászi járás életében.

A TMKSZ és az SZMKSZ politikai súlya gyakorlatilag csupán Técsőn és Szolyván belül érzékelhető, s kulturális tevékenységgel is csak saját városukon belül jelentkeznek.

Mint az ukrán parlament egyetlen magyar képviselőjének, sajátos szerepe volt a kárpátaljai magyarság érdekeinek megjelenítésében az 1994/1998-as parlamenti ciklusban Tóth Mihálynak. A hivatalos magyar–ukrán államközi kapcsolatokban kiemelt, gyakorlatilag azonban csak jelképes, ámde passzív szerepet kapott mindkét fél részéről. A törvényhozás kisebbségi kérdésekkel foglalkozó állandó bizottságának elnöke, illetve az Ukrajna és Magyarország közötti államközi tanácskozások állandó meghívott résztvevője volt. Az 1998-cal kezdődő parlamenti ciklusban az ukrán parlament egyetlen magyar nemzetiségű képviselője Kovács Miklós, a KMKSZ elnöke.

3.4. Az országos, helyi önkormányzatok kisebbségi vonatkozásai

3.4.1. Az 1918–1944 közötti periódus

Kárpátalja történetében meghatározó szerepet játszottak a regionális önkormányzatok. A területről mint önálló földrajzi és politikai fogalomról 1918. december 21. óta beszélhetünk, amikor az 1918:X Néptörvény alapján Bereg, Máramaros, Ung és Ugocsa vármegyéek ruszinlakta területein létrejött a Ruszka Krajna autonóm jogterület (vö. *Magyar Törvénytár. 1918. évi törvénycikkek*, 396–398., Tóth 1991, 131). Ezáltal a kárpátaljai ruszinok önrendelkezési jogot kaptak, a területen élő nem ruszin lakosság jogait helyhatósági és kulturális autonómia biztosította (vö. Botlik–Dupka 1991, 20; Tóth 1993, 66).

A törvényt kihirdető Károlyi-kormánynak és az azt a későbbiekben megerősítő Tanácsköztársaság kormányának célja a ruszin autonómia biztosítá-

sával az volt, hogy a területet Magyarországon belül tarthassák meg, hiszen 1918 végére már nyilvánvalóvá vált, hogy az ország területi veszteségek nélkül nem kerülhet ki az első világháborúból, ezért létfontosságú volt a nemzetiségek megnyerése (vö. Tóth 1993, 67).

Az elvi szinten deklarált autonómia gyakorlati jelentősége azonban csekély volt, hiszen a front közelsége és a zavaros politikai helyzet következtében megvalósítása lehetetlennek bizonyult. A háborút követően 1919. szeptember 10-én pedig a saint-germaini egyezmény kimondja Kárpátaljának a Csehszlovák Köztársasághoz való csatolását (vö. Tóth 1991, 131; Móricz 1995b, 5), Podkarpatszka Rusz néven. A szerződés II. fejezetének 10–13. cikkei értelmében Csehszlovákia kötelezi magát, hogy Kárpátalját önkormányzattal rendelkező autonóm egységként szervezi meg, autonóm országgyűlés felállításával, amely törvényhozói jogkörrel bír a nyelv-, vallás- és oktatásügy terén, valamint helyi közigazgatási kérdésekben (vö. Halmosy 1983, 89–93; Botlik–Dupka 1991, 22).²⁶ Az autonómiát 1920-ban garantálta a Népszövetség, és a csehszlovák alkotmányba is bekerült (Tóth 1991, 131). A valóságban azonban a csehszlovák kormányzat nem siette el a ruszin autonómia megszervezését, egyebek mellett azzal hátrítva el a kötelezettség teljesítését, hogy a ruszin nép éretlen az önrendelkezésre (Tóth 1991, 132; Móricz 1995b, 5). Érdemi lépések csak 1938 őszén történtek a ruszin autonómia ügyében. Miután 1938. november 2-án az első bécsi döntéssel Kárpátalja magyarlakta része visszakerült Magyarországhoz (vö. 1938:XXXVI. t. c.), november 22-én a csehszlovák parlament elfogadja az akkor már Kárpát-Ukrajnának nevezett közigazgatási egység autonóm alkotmányát (vö. Móricz 1995b, 6).

Közben 1938. október 9-én Ungváron Bródy Andrással az élen megalakul az első autonóm ruszin kormány (Tóth 1993, 73; Móricz 1995b, 6). Bródy Prágában népszavazást indítványoz Kárpátalja hovatartozásának eldöntésére, ezért bebörtönzik. Helyére Volosin Ágostont nevezik ki, aki hamarosan megszervezi félhivatalos katonai szervezetét, a Kárpáti Szics Népi Védelmi Szervezetet (Móricz 1995b, 6). A bécsi döntés értelmében bevonuló magyar csapatok előtt a nácibarát Volosin-kormány Husztra teszi át székhelyét, s 1939. március 14-én, Szlovákia függetlenségi nyilatkozata napján kikiáltja Kárpát-Ukrajna önállóságát (Tóth 1993, 75, Móricz 1995b, 7). A Szlovákia létét elismerő Németország azonban – annak fejében, hogy Magyarország elismeri a német gazdasági és politikai igényeket – 24 óráig nem reagált a Volosin-kormány bejelentésére, lehetőséget teremtve ezzel Magyarország számára a határok katonai úton való kiigazítására, ami március 18-án

teljesen be is fejeződött (Tóth 1993, 75–76), Kárpátalja teljes egészében ismét Magyarország fennhatósága alá került (vö. 1939:VI. t. c.).

A magyar kormányzat a visszacsatolt területen autonóm területet kívánt létrehozni (Tóth 1991, 132). Teleki Pál miniszterelnök 1940 júliusában a parlament elé is terjesztette a Kárpátaljai Vajdaságról szóló törvénytervezetet (Móricz 1995b, 7),²⁷ amely azonban befolyásos katonai körök ellenállásán megbukott (Tóth 1991, 132). Az elutasítás egyik fő oka az volt, hogy Magyarországnak akkor már közös határa volt a Nyugat-Ukrajnát 1939 végén megszálló Szovjetunióval, s a hadsereg veszélyesnek tartotta a szláv többségű Kárpátalja egy részének nagyfokú önállóságát (Tóth 1991, 132).

Mivel a szövetségesek semmisnek nyilvánították az 1938 és 1940 között Németország és Olaszország pártfogása alatt végrehajtott területi változtatásokat, 1944-ben a szovjet hadsereg úgy szabadította fel Kárpátalját, mint Csehszlovákia részét (vö. Tóth 1993, 80). 1944. november 19-én, miközben folyik a kárpátaljai magyar 18 és 50 év közötti férfilakosság deportálása, Munkácson területi kommunista pártkonferenciára kerül sor, melyen megalkotják Kárpátontúli Ukrajna Kommunista Pártját, határozatot fogadnak el Kárpátontúli Ukrajna *újraegyesüléséről Szovjet-Ukrajnával* (vö. Móricz 1995b, 8). November 26-án szintén Munkácson ül össze Kárpátontúli Ukrajna Népbizottságainak I. kongresszusa, amely kiáltványt fogad el a Szovjet-Ukrajnával való újraegyesülésről, megválasztja Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsát Ivan Turjanica vezetésével (Botlik–Dupka 1991, 52; Móricz 1995b, 8–9).

Miután az 1945. január 20-án megkötött magyar–szovjet fegyverszüneti egyezmény az 1937. december 31-i határokat tekinti érvényeseknek, Magyarország gyakorlatilag hivatalosan lemond Kárpátaljáról (Móricz 1995b, 9). 1945. június 29-én a Szovjetunió és Csehszlovákia aláírja a Kárpátalja szovjet bekebelezéséről szóló szerződést, melynek 1. cikke szerint „Kárpát-Ukrajna”²⁸ (a csehszlovák alkotmány megnevezése szerint: Podkarpatska Rus), amelyet a Saint Germain-en-Laye-ban 1919. szeptember 10-én kötött szerződés alapján autonóm területként a Csehszlovák Köztársasághoz csatoltak, a lakosság részéről kinyilvánított óhajnak megfelelően és a két Magas Szerződő Fél közötti baráti megegyezés alapján egyesül ősi hazájával, Ukrajnával, és ennél fogva az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság részévé válik”.²⁹ 1946. január 22-én a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának elnöksége Kárpátontúli Ukrajnát Kárpátontúli területté (Закарпатская область) szervezi át (Móricz 1995b, 9). Adminisztratív felépítését tekintve 13 járásból (район) (Beregszászi, Huszti, Ilosvai, Munkácsi, Nagybereznai, Nagy-

szőlősi, Ökörmezői, Perecsenyi, Rahói, Szolyvai, Técsői, Ungvári, Volóci) és a területi központból (Ungvár) áll.

Ukrajna 1991-es függetlenné válása után Kárpátalja közigazgatásilag továbbra is Ukrajna Kárpátöntúli területe (Закарпатська область) maradt.

A különböző államok keretein belül elméletileg létező autonóm formációk a gyakorlatban alig működtek. 1944 őszétől, Kárpátalja Szovjetunió általi bekebelezésétől egészen 1989-ig pedig szó sem eshetett semmilyen, sem elvi, sem gyakorlati téren funkcionáló autonómiáról a területen.

3.4.2. Az 1944 utáni időszak

A Szovjetunió elvileg 15 egyenlő jogú tagköztársaság szövetsége, szövetségi állam volt, amelyben minden szövetségi köztársaságnak joga volt arra, hogy szabadon kiváljon az SZSZKSZ-ből és saját területén önállóan gyakorolja az államhatalmat (vö. *A Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének Alkotmánya [Alaptörvénye]*. Uzshorod, 1977, Kárpáti Könyvkiadó, 23., 25. o.). A föderatív államszerkezet (szövetségi állam – szövetségi köztársaság – autonóm köztársaság – autonóm terület és körzet – terület – járás) valójában csak díszlet volt, gyakorlati működését a *demokratikus centralizmus* és a központosított kommunista párt diktatúra határozta meg (vö. Brunner 1995, 18). A szabad kiválás joga pedig ugyanolyan, csupán deklarált, de nem alkalmazható jogi tétel maradt 1989-ig, mint jó néhány más, például a nemzetiségi és nyelvi egyenjogúság. A soknemzetiségű föderalizmus elvéből a valóságban csupán egyfajta kulturális autonómia valósult meg a köztársaságokban és kisebb mértékben az autonóm köztársaságokban és területeken (Brunner 1995, 18). Ám ez is csupán a 14 szövetségi köztársaság és az autonóm köztársaságok, területek *névadó* nemzetiségeit érintette, a kisebbségeket nem. Ellenben az oroszok számára az Orosz Föderáción kívül is rendelkezésre álltak a kulturális létesítmények, az anyanyelvi alap-, közép- és felsőfokú iskoláztatás, illetve hivatali ügyintézés lehetősége, a többi nemzetiség számára viszont csak saját köztársaságuk, autonóm régiójuk határain belül (vö. Veress 1987, 25), már amelyek rendelkeztek ilyennel.

Kárpátalja magyarsága – bár a legnagyobb kisebbség a területen – 1944 után semmilyen autonómiát, önállóságot sem élvezett. Mivel a Szovjetunióban eltörölték a ruszin nemzetiséget, az Ukrán SZSZK-ban nem lehetett szükség ruszin autonóm körzetre sem. A 20. századi történelem során oly sokszor felvetődött kárpátaljai autonómia gondolata csak a politikai enyhülés beköszöntével, 1989-ben kerülhetett ismét, 50 év után napirendre.

A peresztrojka ötödik évében, 1989. augusztus 15-én jelent meg a sajtóban Az SZKP KB platformtervezete a párt nemzetiségi politikájáról. A dokumentum az autonóm köztársaságok, területek és körzetek lakossága jogainak helyreállítását is érinti, s felveti annak a lehetőségét is, hogy nemzetiségi formációkat hozzanak létre azok a népek is, amelyek korábban nem rendelkeztek hasonlókkal. „Nemzetiségi járásokat, községi és nagyközségi tanácsokat kell létrehozni azokon a helyeken, ahol nagy létszámban élnek olyan nemzetiségek, amelyeknek nincs saját nemzeti területi képződményük. Törvénybe kell rögzíteni a nemzetiségi csoportok és közösségek önrendelkezési jogát” – fogalmaz a platform (vö. Móricz 1989b, 26).

A közlemény megjelenését követő napon választmányi ülést tart a KMKSZ Palágykomorócon, ahol a szövetség Beregszászi járási középszintű szervezetének vezetői bejelentik, hogy kezdeményezik egy magyar autonóm körzet, esetleg nemzetiségi járás létrehozását Beregszász központtal. A nem a Beregszászi járást képviselő küldöttek egy része azonban úgy véli, egy olyan autonóm körzet, amelyből a nem tömbben élő, ezért fokozottan veszélyeztetett magyarság kimarad, ellenkezik a kárpátaljai magyarság érdekeivel (Móricz 1989b, 26). Az autonómia körül nyilvános, elsősorban a *Kárpáti Igaz Szó* hasábjain folyó vita alakul ki (vö. pl. *Kárpáti Igaz Szó*, 1989. szeptember 3., 9., *Zakarpatszka Pravda*, 1993. szeptember 16. stb.).

1989. szeptember 10-én Munkácson a KMKSZ választmánya hosszas vita után állásfoglalást fogadott el a magyar autonóm körzetről (Évgyűriük '90, 110).

Az állásfoglalás szerint a magyar autonóm körzet Beregszász központtal alakulna meg, magában foglalva a Beregszászi járás mellett az Ungvári, Munkácsi és Nagyszőlősi járás magyar többségű falvait. Az autonóm körzet határain kívül eső helységek magyar lakossága számára lehetővé kell tenni nemzetiségi községek kialakítását az autonóm körzethez hasonló jogokkal. Ezekben a helységekben, amennyiben a magyar lakosság aránya eléri a 7%-ot, a magyar nyelvet az orosz és ukránnal egyenrangúnak kell elismerni. A magyar autonóm körzeten belül élő más nemzetiségek számára szavazni kell anyanyelvüknek a magyarral egyenrangú használatát.³⁰

A széthullás felé közeledő Szovjetunióban az SZKP említett platformtervezete kiváltotta autonómiaviták azonban Gorbacsov 1989. szeptember 20-i beszédét követően elcsitulak. Gorbacsov az SZKP KB ülésén felszólalva már úgy vélte, hogy „a mostani nemzeti területi megoszlás nem akadályozza a nemzetiségek normális életét az ország különböző vidékein. (...) Ha most az ország adminisztratív-territoriális térképe átrajzolásának útjára lépnénk, az csak még jobban megnehezítené az amúgy sem könnyű helyzetet” (idézi Mó-

ricz 1989b, 29). Az SZKP főtitkárának beszéde tehát visszalépés volt a platformtervezethez képest, s az országszerte jelentkező autonómiatörekvések megítélésében Gorbacsov nyilatkozata volt mérvadó, így a magyar autonóm körzet gondolata egy időre háttérbe szorult.

1991. december 1-jén Ukrajna területén népszavazást tartottak a köztársaságnak a Szovjetuniótól való elszakadásáról. Kárpátalján a függetlenségről szóló referendumhoz kapcsolódóan Kárpátalja különleges önkormányzati státusáról is döntöttek a szavazópolgárok, a Beregszászi járásban pedig egy magyar autonóm körzet létrehozására is szavaztak. Kárpátalján a választópolgárok 78%-a a terület különleges státusú önkormányzatára adta le voksát, a Beregszászi járásban pedig, ahol a szavazóképes lakosság 85,4%-a élt szavazati jogával, a választók 81,4%-a egy magyar autonóm körzet mellett szavazott (Botlik–Dupka 1993, 31; *Kárpáti Igaz Szó*, 1996. december 7., 3.). A népszavazás idején két olyan okmány is érvényben volt, amelyre hivatkozni lehetett a referendum kiírásakor. Az egyik az Ukrajna függetlenségéről szóló kiáltvány, a másik Ukrajna nemzeti jogainak nyilatkozata, amelyet egy hónappal a népszavazás előtt, 1991. november 1-jén tettek közzé (vö. *Beszélő*, 1995. június 1., 16–17.). Az utóbbi dokumentum 2. cikkelye egyértelműen úgy fogalmaz, hogy „Az ukrán állam minden nemzetiség számára garantálja a jogot a hagyományos településeik megőrzésére, *biztosítja számukra a nemzetiségi-közigazgatási egységek létét*”.³¹ A népszavazás eredménye azonban nem befolyásolta az ukrán törvényhozást abban, hogy az 1992. július 25-én hatályba lépett *Ukrajna törvénye a nemzeti kisebbségekről* már ne tartalmazza a nemzetiségi autonóm területek kialakításának és a nemzetiségi önkormányzatok létrehozásának jogát, csupán az ún. *kulturális autonómiáról* tesz említést, amelyet a törvény sajátosan úgy értelmez, mint az anyanyelv használatának és az anyanyelvi oktatásnak a joga, a nemzetiségi kulturális hagyományok ápolása és fejlesztése, a nemzeti jelképek használata, a saját vallás gyakorlása stb.³² (Vö. Ukrán nemzetiségi törvény. [Kárpátaljai állásfoglalás]. *Magyar Nemzet*, 1992. július 28., 2.).

Az autonómia kérdése azonban továbbra sem került le a napirendről. A KMKSZ vezetése szerint Kárpátalján az öngazgatás két típusa jöhet számításba: a kulturális önkormányzat és a területi autonómia (a KMKSZ terminológiája szerint: személyi és területi elvű önkormányzat, vö. Gulácsi 1991a, 26).

Egy magyar autonóm körzet létrehozásában lényeges kérdés, hogy milyen területen szerveződjék. Az egyik lehetőségnek egy önálló magyar autonóm körzet kialakítása látszik az egy tömbben élő magyarság részvételével, Be-

regzsász központtal, a Beregszászi járás és a környező Ungvári, Munkácsi és Nagyszőlősi járás túlnyomórészt magyarok lakta települései többségének bevonásával.³³

Az ilyen alapon kialakított öngazgatás előnyei:

1. Magába foglalja az egy tömbben élő kárpátaljai magyarságot.
2. Határain belül hivatalos nyelvvé emelheti a magyar nyelvet.
3. Saját nemzetiségi intézményhálózat kialakítására nyújt lehetőséget.
4. Viszonylagos gazdasági önállóságot eszközölhet ki, kihasználva az ukrán–magyar államhatár közelségét, a regionális gazdasági együttműködés lehetőségeit.
5. A területen belül a minimálisra csökkenti az asszimiláció mértékét (vö. Gulácsi 1991b, 96).

Hátrányai:

1. Kárpátalján belül sem vonhatók éles etnikai és nyelvi határok, így feszültségek forrása lehet a területen élő nem magyar lakosság jogállása, ez azonban törvényi úton rendezhető.
2. Fennakadásokat okozhat a jelenleg Ungvár-orientált magyar intézményrendszer átcsoportosítása (a televízió és rádió magyar adása, lapszerkesztőségek, egyetemi magyar tanszék, Hungarológiai Intézet, a KMKSZ központi vezetősége stb.).
3. A migráció, elsősorban a befelé irányuló népmozgás lehetősége.
4. A viszonylagos gazdasági önállóságnak hátrányos oldalai is lehetnek, tekintve Ukrajna mai gazdasági helyzetét: pl. elszigetelődés, az energiavállalás elmélyülése a térségen belül, fokozott munkanélküliség.
5. A területen kívül rekedt magyarság számára semmilyen jogi vagy kulturális garanciákkal nem jár, a tömbhelyzete miatt épp a legkedvezőbb helyzetben lévők számára biztosít előnyöket.
6. A szóránymagyarokat megfoszthatja a nemzetiségeknek járó állami és magyarországi támogatásoktól, illetve a nemzetiségi intézmények áthelyezésével az anyanyelvi intézményektől elszakítja őket; ez pedig feszültségeket okozhat a kárpátaljai magyar közösségen belül.
7. Területi autonóm képződményt csak népszavazás útján lehet létrehozni, az 1991. december 1-jei referendum figyelmen kívül hagyása azonban arra mutat, hogy nem jogállam esetében a népszavazás eredménye nem befolyásolja döntően a többségi hatalmat saját érdekei érvényesítésében.
8. Felgyorsíthatja a kívül rekedt magyarság körében a nyelvi és kulturális asszimilációt (vö. Gulácsi 1991b, 96–97; Tóth 1991, 142; lásd még Siselina 1992, 172).

A másik lehetőség a személyi elvű (kulturális) autonómia. Előnyei közé tartozik, hogy minden, magát a kárpátaljai magyar közösséghez tartozónak valló személyre kiterjedhet, lakhelyétől függetlenül, s azonos kisebbségi jogokat biztosít a tömbben és szórványban élők számára.

Hátránya viszont, hogy a jelenleg érvényben lévő ukrán törvények a kulturális autonómia fogalma alatt csupán az önálló nemzetiségi intézmények létének lehetőségét értik (vö. Gulácsi 1994, 18). A szovjet hagyományoknak megfelelően azonban az ukrán gyakorlat is központi, vagyis többségi irányítás alatt akarja tartani a nemzetiségi kulturális intézményeket, ami azt jelenti, hogy a kisebbségi intézmények az egységes állami kulturális hálózat részei, uniformizált normarendszer alapján működnek, s ami a többségi intézményektől megkülönbözteti őket, az kizárólag a használt nyelv (Gulácsi 1994, 19). Az ukrainai gazdasági helyzet ismeretében az integrált kisebbségi intézmények nagy hátránya továbbá gazdasági-pénzügyi függőségük. Állami intézményekről lévén szó, még az anyaországi támogatás megfelelő elosztása sem biztosított. Jelenleg nincs tehát reális lehetőség rövid távon önálló kisebbségi intézményrendszer kialakítására.

A személyi elvű autonómia előnye lehet(ne) viszont, hogy az önkéntes alapon való csatlakozók révén felmérhető lenne a kárpátaljai magyarság azon része, amely igényli a nemzetiségi jogokat. A manipulált szovjet népszámlálási adatok alapján ugyanis még a magyar nemzetiségűek és anyanyelvűek számának pontos meghatározása sem egyszerű. Nincs viszont még kidolgozva egy nemzetiségi kataszter összeállításának módja (vö. Schlett 1993, 25–26). Előnye továbbá, hogy megvalósítása nem ütközik más nemzetiségek érdekeivel, illetve – és a kelet-európai térségben ez nem elhanyagolható szempont – nem támaszt területi követeléseket, nem bolygatja meg még az ország területén belül sem az egységet (vö. Gulácsi 1991a, 27; 1991b, 97). Hátránya ugyanakkor, hogy kevésbé lassítja az asszimilációt, hatásköre csak a kulturális életre terjed ki (Gulácsi 1991b, 97).

A személyi elv alapján szerveződő önkormányzat legfőbb hátránya továbbá, hogy *kollektív jogként* realizálódik, létrehozásához tehát az ukrainai joggyakorlatnak el kell ismernie a kollektív kisebbségi jogokat, ez pedig még a nemzetközi jogban sem általános (vö. Gulácsi 1991a, 27).

Az ukrainai politikai helyzetből kiindulva a KMKSZ egy *vegyes elvű önkormányzati rendszer* kialakítása mellett döntött, amely egyesítené a területi és személyi önkormányzat előnyeit, lehetőleg hibáik nélkül (vö. Schlett 1993, 25, Gulácsi 1991a, b).

A kárpátaljai magyarság két lépcsőben kívánja megvalósítani autonómia-koncepcióját. Első lépésként a személyi (kulturális) autonómia a cél, azaz a nemzetiségi intézményrendszer kialakítása, az állami apparátus irányítása alól saját igazgatás alá vonása az egész Kárpátalja területén (vö. Lajos 1994; Gulácsi 1991a, 96). A második lépés a területiális autonómia kialakítása Kárpátalja zömében magyarok lakta részén, a Beregszászi járás és környező Ungvári, Munkácsi és Nagyszőlősi járások magyarlakta településeinek területén (vö. Lajos 1994).

Az autonómia megvalósításához azonban több alapvető feltétel is hiányzik az ukrainai jogrendszerből. A személyi elvű öngazgatásról szólva már érintettük ezeket, a területi önkormányzat pedig, amelynek lokális hatalomként kellene működnie, csupán az állami döntéshozó és végrehajtó hatalom helyi nyúlványa lehet csak a jelenlegi gyakorlat szerint. A helyi önkormányzatok gyakorlatilag máig is a szovjet tanácsi rendszer működési mechanizmusát örökölték, az ukrainai önkormányzati szerkezet csak a hatalom dekoncentrációját teszi lehetővé, és – ahogyan Gulácsi Géza fogalmazott – „tanács és önkormányzat ellentétes fogalmak” (Gulácsi 1991a, 25). Az önkormányzati rendszer megváltoztatása nélkül tehát a területiális autonómia csupán köz-igazgatási reform lehetne, hatékony öngazgatási szerv nem.

Az 1997 májusában elfogadott új ukrainai önkormányzati törvény 5. cikkelye csak arra nyújt lehetőséget, hogy területi alapon önkormányzati társulások jöjjenek létre, azaz arra, hogy „Szomszédos községek területiális közösségei egyesülhetnek egy területiális közösségben, egységes helyi önkormányzati szerveket hozhatnak létre és egységes községi elnököt választhatnak”³⁴ (vö. Ukrajna törvénye a helyi önkormányzatokról Ukrajnában. *Kárpáti Igaz Szó*, 1997. július 3., 5.). Ez azt jelenti, hogy az összefüggő sávban fekvő magyar falvak elvileg közös közigazgatási egységbe tömörülhetnek. Az így kialakítható magyar önkormányzati rendszer pozitívuma lehetne például, hogy határain belül hivatali nyelvvé emelhetné a magyart, hiszen az említett törvény 26. cikkelye 1. pontjának 50. bekezdése lehetőséget teremt erre (vö. Ukrajna törvénye a helyi önkormányzatokról Ukrajnában. *Kárpáti Igaz Szó*, 1997. július 3., 7.). Ez az önkormányzati struktúra azonban nem egyenlő az autonómiával.

Az önkormányzati rendszer jelenlegi szerkezetének megváltoztatására csak akkor kerülhet sor, ha Ukrajna feladja unitarista államfelfogását és a regionális államberendezkedés elvét fogadja el. Erre azonban nem sok esély van, tekintve, hogy az 1996. június 28-án elfogadott ukrán alkotmány 2. cikkelye egységes államként definiálja az országot, a IX. és X. fejezet pedig

csak a Krími Autonóm Köztársaság létét ismeri el a megyék, járások, városok, városkerületek, nagyközségek és községek mellett, további autonóm formációk létrehozásának lehetőségéről pedig nem tesz említést.

Az unitarista államberendezkedés feladása azért is valószínűtlen, mert Kijevnek az egyetlen, már meglévő autonóm köztársasággal, a Krímmel is állandó belpolitikai konfliktusai vannak, amelyek a feszült orosz–ukrán viszony tükrében Ukrajna területi egysége felbomlásának veszélyét is jelentik az ukránok egy része számára.

3.5. A vizsgált kisebbség képviseleti aránya az államigazgatási szervekben

„A kárpátaljai magyarságnak kisebbségi helyzetéből adódóan létfontosságú, hogy számarányának megfelelően legyen jelen a hatalmi szervekben, mivel valójában csak ezeken keresztül érvényesíthetők jogaink” – írta Horváth Sándor újságíró (*Kárpáti Igaz Szó*, 1994. november 1., 4.), s soraival a legmesszebbmenőkig egyetérthetünk.

A Szovjetunió fennállása idején a virágzó nemzetiségi politika és az internacionalizmus jegyében a vezető posztokon és a döntéshozó szervekben a magyar nemzetiségűek aránya minimális volt, számarányát meghaladó mértékben volt viszont képviselve az orosz etnikum (vö. Grancsak 1997, 88).

A kárpátaljai magyar értelmiségiek által kezdeményezett, 1972 tavaszán a Szovjetunió Kommunista Pártja KB Politikai Bizottságához és az SZSZKSZ Legfelsőbb Tanácsához 1660 aláírással eljuttatott II. Beadvány szerint például:

„Meglévő problémáink abból erednek, hogy nincs megfelelő képviselőnk, nincs olyan szerv, amely képviselné érdekeinket, védené jogainkat, biztosítaná az egyenlő jogok mellett az egyenlő lehetőségeket. A párt- és állami szerveknél sem vagyunk képviselve: a Területi Pártbizottságnak és a Területi Tanács VB-nek, a Területi Ügyészségnek egyetlen magyar nemzetiségű felelős funkcionáriusa sincs. Nincsenek magyar funkcionáriusai a párt- és tanácsi apparátusnak, a bíróságoknak, ügyészségeknek még azokban a járásokban sem, ahol magyarok kisebb vagy nagyobb számban, de tömegesen élnek (ungvári, munkácsi, szőlősi, huszti és técsői járások). Ha ebből a szempontból vesszük figyelembe a 80–85%-ban magyar lakosságú beregszászi járás párt- és tanácsi, valamint gazdasági vezetőinek nemzetiségi összetételét, a lenini nemzetiségi politika súlyos megsértésével találjuk szemben magunkat.

A járási pártbizottság plenumának 84 tagjából csak 11 magyar nemzetiségű, a pártbizottság három titkára közül egy magyar (jellemző, hogy az első titkár soha nem volt magyar), a járási pártapparátus 22 felelős munkatársa közül csak 3 magyar nemzetiségű, a többi 19 közül sokan nem is tudnak magyarul, sőt hajlandóságot sem mutatnak arra, hogy megtanulják a járás lakossága túlnyomó többségének nyelvét: a járási népoktatási hivatalnak egyetlen vezető beosztású magyar nemzetiségű munkatársa sincsen, Beregszász 27 ipari üzeme közül 1-nek, a járási mezőgazdasági nagyüzemek közül 3-nak van magyar igazgatója, illetve elnöke. A helyzet még sokkal súlyosabb azokban a járásokban, ahol a magyarság kisebbségben él” (vö. Botlik–Dupka 1991, 173; vö. még Grancsak 1997, 89).

A magyarok alulreprezentáltsága a megyei döntéshozó és végrehajtó szervezetekben az 1994. évi helyhatósági választásokat követően csökkent. 1994-ben az 59 fős kárpátaljai megyei tanácsba 9 magyar nemzetiségű képviselő jutott be, ami a tanács képviselőtestületének 15%-a volt (Grancsak 1997, 93). Magyar nemzetiségű volt a megyei tanács elnökének első helyettese. Jól jellemzi a kárpátaljai magyarság politikai érdekképviselésének szerepét a közösség sorsának alakításában, hogy a területi tanács magyar képviselői közül 5 jelölését a KMKSZ támogatta (*Kárpátaljai Szemle* 1996/2., 5.).

A járási tanácsok testületében 14%-os volt az előző ciklusban a magyarság képviseleti aránya (az összesen 347 járási tanácsai képviselő közül 49 volt magyar nemzetiségű) (vö. Grancsak 1997, 93).

A kárpátaljai városi, nagyközségi és községi tanácsok munkájában összesen 4304 képviselő vett részt, közülük 611 fő (14%) magyar nemzetiségű (Grancsak 1997, 93). A Beregszászi járásban volt a legmagasabb a magyar képviselők aránya a helyi tanácsokban, ahol a 380 mandátumból 298 volt magyar nemzetiségű képviselő (*Kárpáti Igaz Szó*, 1994. november 1., 4.).

Az előző, 1994–1998-as ciklusban a kárpátaljai magyarságot egy magyar nemzetiségű képviseli Ukrajna Legfelsőbb Tanácsában, s a soron következő időszakban ismét van magyar honatya a törvényhozásban. A megyei és járási tanácsokban az előző ciklushoz képest némileg csökkent a magyar képviselők aránya. Továbbra is magyar nemzetiségű ellenben a megyei tanács elnökének helyettese.

4. Gazdaság

4.1. Az ország gazdaságpolitikájának kisebbségi vonatkozásai

Kárpátalja – bár helyi jelentőségű kisebb ipari létesítménye több is volt és van – soha nem számított iparvidéknek (Kopcsak–Kopcsak 1986, 78). A történelmi Magyarországnak elmaradott peremvidéke volt. A Csehszlovák Köztársaság fennhatóságának 20 éve kevés volt a nagyszabású ipartelepítéshez. A csehszlovák gazdaságpolitika különben sem szándékozott fejleszteni az ipart a régióban. Erre utal pl., hogy mesterségesen fogták vissza az egyetlen magyar többségű város, Beregszász fejlődését, többek között még városi rangjától is megfosztották (S. Benedek 1993, 18). De nem kezdődött komolyabb ipartelepítés Beregszászra a szovjet időszakban sem.

Országos jelentőségű ipari létesítményeket a Szovjetunió valószínűleg nem nemzetiségi, hanem stratégiai okokból nem telepített a nyugati határvidéken fekvő Kárpátaljára. A különböző okokból mégis Kárpátaljára helyezett, országos viszonylatban jelentéktelen gyárakat és üzemeket is központi, közvetlenül moszkvai irányítás alá vonta a szovjet vezetés (Popovics 1994, 181). Ennek tudható be, hogy az ukrán gazdasági termelés válsága Kárpátalját fokozottan érintette, hiszen a Szovjetunió széthullása után a moszkvai függőségű helyi gyárak, üzemek kapcsolatok, megrendelők és nyersanyag híján légüres térbe kerültek.

A kárpátaljai ipar helyzetét jól jellemzik az alábbiak: „Bármily furcsa, e vállalatok meglepte egyfajta függőségi, alárendelt viszonyt teremt. Többségükben ugyanis nem kész termékeket, hanem alkatrészeket, részegységeket állítanak elő. Így a haszon jelentős része nem itt, hanem az ország más területein képződik, s kis túlzással az is mondható, hogy a helyieknek marad a szennyezett levegő, az ipari szennyvíz, a túlszűfolttság, amit az erőszakolt iparfejlesztés okoz” (Dupka–Horváth–Móricz 1990, 28).

Kárpátalja gazdasági életében talán csak a vasúti hálózatnak volt és van országos jelentősége. A vasútvonalat még a magyar állam építtette, a csehszlovák és szovjet hatóságok pedig fokozatosan fejlesztették. Központi sze-

repét jellemzi, hogy egyesek szerint Kárpátalja Csehszlovákiához csatolása 1919-ben a gazdasági és hadászati jelentőségű Csap–Beregszász–Királyháza–Nevetlenfalu vasútvonalnak tulajdonítható, mert ez a vonal biztosította a román és csehszlovák területek közötti közvetlen összeköttetést (vö. Kocsis–Kocsisné 1992, 36).

A volt Szovjetunió és ma Ukrajna kelet–nyugati irányú vasúti forgalmában két, jelentős részben magyarok lakta településnek, Csapnak és Bányának (a Szovjetunió fennállása idején Breszt mellett) meghatározó szerepe volt és van ma is. Az ország vasúti személy- és teherforgalmának közel fele haladt át ezeken a vasúti csomópontokon Nyugat, illetve az ország belseje felé. Stratégiai jelentőségüket tovább növeli az a tény, hogy az európai és az egykori szovjet utódállamok vasúti nyomtávjainak szabványa nem egyezik meg, s a határon bármely irányban átkelő vasúti kocsikat Csap és Bányán helyezik át a megfelelő nyomtávú futóművekre.

A Szovjetunió, a keleti blokk és a KGST széthullásával a vasúti forgalom a korábbi évekhez képest töredékére esett vissza, s így a két kárpátaljai vasúti csomópont is csak részben van kihasználva. A gazdasági kapcsolatok élénkülésével azonban jelentőségük ismét megnővekedhet.

Kárpátalja domináns termelési formája a mezőgazdaság. Az egy főre jutó termékgyártás Kárpátalján a felét teszi ki az országos átlagnak (vö. Jelentés 1997, 2).

A szovjet érában folyó ipartelepítés Kárpátalja magyarlakta területeit többek között azért sem érintette, mert a terület nagyrészt magyarok lakta sík vidéki része agrárvidék (Grancsak 1997, 88).

A magyarlakta településeken lassúbb ütemben folyt az infrastruktúra fejlesztése, mint a szláv többségű járásokban. Míg a hegyvidéki járásokban a 70-es években minden településen bevezették a földgázt, a magyarlakta járások legtöbb településén csak a 80-as években került erre sor, illetve több helységben máig sincs vezetékes földgáz, ahogyan vezetékes ivóvíz és csatornázás sem.

A magyarlakta településeken rendszerint állami támogatás nélkül, a helyi kollektív mezőgazdasági üzem (kolhoz) költségvetéséből épült új iskola, kultúrház, a nem magyar településeken ezek az épületek az állam hathatós anyagi támogatásával épültek fel (Grancsak 1997, 88). A magyar tannyelvű iskolák technikai felszereltsége is általában rosszabb, mint az ukrán tannyelvűeké (Grancsak 1997, 89).

Bár Ukrajna nemzetiségi törvényének 16. cikkelye szerint az államnak anyagiilag támogatnia kell a nemzetiségeket, az ukrán állam 1996-ban kor-

mányzati szintű anyagi támogatást a kárpátaljai magyarságnak nem adott; a magyar tannyelvű állami oktatási intézmények finanszírozására az oktatásra szánt megyei költségvetés 10%-át irányozták elő, ám ennek az összegnek egy része sem érkezett meg az iskolákba (vö. Jelentés 1997, 6).

4.2. A vizsgált közösség gazdasági ereje

A kedvező földrajzi fekvésű, gazdag termőföldekkel rendelkező, az 1991-es függetlenné váláskor viszonylag kedvező pozícióból induló Ukrajna gazdasági helyzetére a 90-es évek végén elemzők szerint a katasztrofális jelző illik (vö. Varga 1994). A helyzetet jól illusztrálja, hogy az állami bérek elmaradásának összege 1996-ban 4,7 milliárd hrivnya (2,6 milliárd USD) volt, ami 1997 első félévében 28%-kal növekedett (vö. Jelentés 1997, 1). A munkanélküliség becslt adatok szerint 15%, de ebben nem szerepelnek csökkentett munkaidőben dolgozó vagy kényszerszabadságon lévő alkalmazottak. A kárpátaljai helyzet az országos viszonyokhoz mérve sok tekintetben jobb, sokban azonban rosszabb. Ukrajna 24 megyéje közül a munkanélküliek aránya szerint Kárpátalja a kilencedik. A lakosság átlagbére alatta marad az országos átlagnak, kb. havi 158 hrivnya (kb. 80 USD). Az árak azonban gyakorlatilag megegyeznek a magyarországiakkal.

Az egykori Szovjetunió stagnáló, illetve fokozatosan romló és a mai Ukrajna katasztrofális gazdasági körülményei között is a kárpátaljai magyarság mindvégig meg tudta őrizni viszonylagos gazdasági függetlenségét, önállóságát, s az ország belső területeihez képest (a volt Szovjetunió baltikumi köztársaságait leszámítva) relatíve jól, azaz anyagilag biztonságban élt (vö. Dupka–Horváth–Móricz 1990, 7). Ennek legfőbb okait a magyarság életmódjában kell keresnünk.

Bár a szovjethatalom Kárpátalján is gyorsan állami tulajdonba vette a földeket, itt a tiltások és az adminisztratív szankciók ellenére (vö. Bromlej 1987) is megmaradtak a kis háztáji gazdaságok a ház mögött húzódó kert formájában, melynek átlagos területét két szovjet néprajzkutató, Grozdova és Filimonova (1970, 127) 0,3–0,4 hektárra becsülte.

„A kollektív gazdálkodás magas fokú fejlettsége ellenére az egyéni gazdaságnak mind a mai napig nagy szerepe van minden kolhoz család költségvetésében. A háztáji területek egy részét kertkultúrák foglalják el, de a terület nagyobbik részén gyümölcsösök és szőlők vannak. (...) Minden háztáji gazdaságban van jószág – tehének, disznók, sok baromfi (...).

A magyarok, bár mindegyik faluban van 1-2 bolt, télire minden szükséges élelmiszerral ellátják magukat (...). Sok gazdaasszony még ma sem vásárolja, hanem maga, házilag süti a kenyeret. Ezért minden gazdaságban nagyszámú különböző gazdasági, háztartási eszköz van, az udvaron egy se reg speciális alkalmatosság és építmény található (...)” – jellemezte Grozdova (1971, 461) a kárpátaljai magyar háztáji gazdálkodást (vö. még Grozdova 1972, 99; Botlik–Dupka 1991, 77). A részletes leírásból kitűnik, hogy a kárpátaljai magyarok a háztáji gazdálkodás révén némileg függetleníteni tudták magukat a szovjet gazdaságot jellemző áru- és élelmiszerhiánytól azáltal, hogy megtermelték maguknak a legszükségesebbeket (vö. Dupka–Horváth–Móricz 1990, 8; Botlik–Dupka 1991, 77). Továbbá azzal, hogy a háztáji gazdálkodást folytató, nagyrészt falvakban élő kárpátaljai magyarságnak gyakorlatilag nem kellett készpénzt költenie a család élelmezésére, jövedelmének egy részét hiánycikkek felhalmozásába, tartalékok készletezésébe fektethette. A falusi lakosság tehát függetlenebb tudott maradni a csak bérből és fizetésből élő városiaknál (vö. Dupka–Horváth–Móricz 1990, 8). A magyar településterületen található Kárpátalja termőföldjeinek nagy része, s ebből következően, valamint a közösség alacsonyabb szintű iskolázottsági mutatói (vö. 6.3.5.) miatt a magyarság aránya a mezőgazdaságban dolgozók között magas.

Kertje, pontosabban kisebb-nagyobb háztáji gazdasága minden falun és kisvárosban élő kárpátaljai magyarnak van (kivéve természetesen a lakótelepen élőket), beleértve a munkásokat és értelmiségieket is, akik – éppúgy, mint a kolhozparaszatok – munkaidő után látják el a gazdaságot. A falusi magyar lakosság számottevő része ugyan a közeli városok gyáraiban és üzeimeiben dolgozott egészen addig, amíg a függetlenné vált Ukrajnában szinte teljesen leállt az ipari termelés, hiszen a néhány évvel ezelőtt még kielégítőnek nevezhető közlekedés lehetővé tette számukra az ingázást s ezzel a háztáji fenntartását (vö. Dupka–Horváth–Móricz 1990, 9; Botlik–Dupka 1991, 75–76). A tipikus kárpátaljai magyar értelmiségi is munkahelyéről hazatérve a háztájit műveli, jószágot gondoz, vagyis szabad idejében önképzés vagy közéleti szereplés helyett gazdálkodik (vö. Papp 1994, 9).

Ha a szülők vagy a rokonok falun élnek, a háztáji sok olyan család jövedelmét is kiegészíti, amelyek városi lakótelepeken élnek.

A háztáji gazdaság több kárpátaljai magyar faluban nemcsak a családi költségvetés kiegészítője, hanem az elsődleges és legfőbb jövedelemforrás (vö. Dupka–Horváth–Móricz 1990, 9). Több magyar falu szakosodott bizonyos mezőgazdasági termékek előállítására, amelyeket a közeli és távolabbi

városok piacain az áruhiányt kihasználva jó áron adnak el. Ilyen pl. a korai burgonya és a fűszerpaprika termesztésére szakosodott Nagydobrony, a gyümölcsseiről híres Bene és a szőlőjéről és boráról ismert több Beregszászi és Nagyszőlősi járási, szinte teljes egészében magyarok lakta település.

Ukrajna függetlenné válása óta a nagyüzemi mezőgazdasági szerkezet összeomlott, az ipari termelés szinte teljesen leállt, tömegessé vált a munkanélküliség. Ennek következtében a háztáji gazdaság szerepe tovább növekedett, sokak számára (a határ menti feketekereskedelem, illetve a magyarországi illegális munkavállalás mellett) az egyetlen jövedelemforrást jelenti. A szinte semmilyen jövedelemmel nem rendelkező lakosság gyakorlatilag östermelést folytat.

A háztáji gazdaságok területe a megszűnt kolhozok földjének bérbevételeivel növelhetővé vált. A kiegészített háztáji gazdaságok lassan farmergazdasággá fejleszthetők, bár az ukrán földtörvény családokként csupán két hektár föld magántulajdonba vételét teszi lehetővé (vö. Botlik–Dupka 1993, 19), illetve a földhiány is nagy, akadályozza nagyobb farmergazdaságok kialakulását.

A magyar falvakban 1991-ben megalakult a Kárpátaljai Gazdaszövetség, amely felvállalta a helyi magyarság érdekeinek védelmét a földkérdésről folyó vitákban (Botlik–Dupka 1993, 19).

A kárpátaljai magyar lakosság nagyobb része falun él (vö. 1.2.), és a magyarok körében nagyobb az alacsonyan képzett, szakképzettséggel nem rendelkezők aránya, mint az oroszok és ukránok körében (vö. 6.3.), így a munkanélküliség a magyar közösséget érzékenyebben érinti, mint a többségieket és az oroszokat, ugyanis a munkahelyekről elsősorban az ingázó, alacsonyabban kvalifikált munkaerőt küldik el. A háztáji gazdálkodásnak, a határ menti kereskedelemnek és a külföldi munkavállalásnak a magyar közösség megélhetésében ezért különösen jelentős szerep jut.

A kárpátaljai magyarság gazdasági viszonyait elemezve nem kerülhető meg a szomszédos Magyarország szerepe a helyi magyarság életében (vö. 7.1.). A Magyarországgal szomszédos országokban élő magyar kisebbségekhez képest a kárpátaljai magyar közösség gazdasági tekintetben talán a legrosszabb körülmények között él. Ezért sokan a Magyarországra való áttelepülés vagy munkavállalás mellett döntenek. Jóval többen vannak azonban azok, akik illegálisan vállalnak idegymunkát Magyarország szomszédos megyéiben, a hétvégeken hazatérnek, s itthon a külföldön megkeresett forintokból élnek (vö. pl. Nagy 1995). Még nagyobb azoknak az aránya, akik benzint, gázolajat, cigarettát, pálinkát csempésznek Magyarországra, s onnan élelmi-

szert hoznak Kárpátaljára, így tartva el családjukat. Ezáltal ezek az emberek anyagilag teljesen függetlenek az ukrán államtól, családjuk megélhetésében a kontrollált állami munkahelyről származó jövedelem nem játszik számottevő szerepet.

Nagymértékben erősítheti a kárpátaljai magyarság gazdasági pozícióit a Magyar Köztársaság azon kezdeményezése, amely a második világháború alatt a szovjet hadsereg által a sztálinista légerekbe elhurcoltaknak járó anyagi kárpótlásba a határon túli magyar lakosságot is bevonta. Kárpátalján becslések szerint közel 30 ezer személy kapott átlagosan 100–500 ezer magyar forint értékű kárpótlási jegyet, amely egyéni döntés szerint készpénzre vagy életjáradékra váltható, vagy pedig befektethető a magyarországi privatizációban.

Mindent egybevetve, a kárpátaljai magyarság gazdasági pozíciói a Szovjetunió fennállása idején a birodalom egészéhez képest kedvezőek voltak. A határok átjárhatóvá válása, a hivatalos magyar külpolitika magyar kisebbségek iránti figyelmének megélénkülése tovább javíthatta volna ezeket a pozíciókat, ám az ukrainai gazdaság mélyrepülése, illetve szinte teljes összeomlása miatt a kedvező körülmények csak azt teszik lehetővé, hogy a helyi magyarság – tartalékait lassan teljesen felélve – fenntartsa korábbi életszínvonalát, és tovább növelje függetlenségét az ukrainai gazdaságtól. Hosszabb távlatokban gondolkodva azonban nyilvánvaló, hogy a kárpátaljai magyar közösség csak akkor marad meg, ha bekapcsolódik az ukrainai társadalmi átalakulásba, részt vesz az ukrainai polgárosodási folyamatban, ugyanakkor saját vállalkozói és polgári rétegét kitermelve továbbra is megőrzi azt a viszonylagos gazdasági önállóságát, amelyet a háztáji gazdaságok révén a Szovjetunió fennállása idején öntudatlanul és spontán, de kivívott magának, s amelyet a határmentiség előnyeit kihasználva tovább fokozott. Az önálló gazdasági szféra, a nemzetiségi alapon szerveződő polgári réteg pedig lehetőséget teremthet a kulturális, személyi és gazdasági autonómia fenntartásához szükséges intézményhálózat megteremtéséhez, amely ezáltal szintén függetleníthetné magát – persze a törvényes keretek között – az állami struktúráktól, elkerülve ezzel az állami központi irányítás összes hátrányát.

A kárpátaljai magyarságnak a bértől és fizetéstől való viszonylagos függetlenségét jól példázza a Beregszász székhelyű Spektrum Társadalomkutató Műhelynek a kárpátaljai magyar lakosság körében 1995 folyamán végzett, 22 településen 300 főre kiterjedő vizsgálata, amely során többek között arra is választ kerestek, hogy a munkahelyi jövedelmek mekkora részét teszik ki

az adatközlők családi bevételeinek. Az eredmények a következőképpen alakultak:

A munkahelyi jövedelmek a család bevételeinek mekkora részét adják?

- 0– 25%-át – 50,8%
- 26– 50%-át – 21,1%
- 51– 75%-át – 14,7%
- 71–100%-át – 13,4%

(Vö. *Szociológiai kutatás a kárpátaljai magyarság értékrendjéről és a kisebbségi lét alapproblémáiról [Dokumentáció]*. Beregszász–Budapest, 1995, Spektrum Társadalomkutató Műhely – Balázs Ferenc Intézet, I. kötet, 126. o.)

A kárpátaljai magyarság gazdasági önállóságát és egzisztenciális pozíciójának megszilárdítását a katasztrofális ukrán gazdasági helyzet mellett paradox módon az anyaország gazdasági vonzereje veszélyezteti. Reális veszélyként kell ugyanis értékelnünk azt, hogy Magyarország gazdasági vonzerejének hatására a magyarság és a magyar nyelv presztízse ugrásszerűen megugrott ugyan az utóbbi időben Kárpátalján, ugyanakkor ez a vonzerő hatalmas szellemi, gazdasági tökélet szippant el Kárpátaljáról. A magyar kül- és belpolitikának ezt szem előtt kell tartania. Ha segíteni akar a kisebbségi, ezen belül a kárpátaljai magyarságon, akkor a helyi magyar vállalkozások, elsősorban a termelő vállalkozások megteremtésében kellene segédkeznie egyrészt kedvező hitelrendszer kialakításával, másrészt egy befektetési tanácsadói szerv felállításával.

Az, hogy a kárpótlási jegyeknek a magyarországi privatizációban történő befektetését kiterjesztették a határon túli kárpótoltakra, talán az első lépés ezen az úton. Kedvezően hathat a kárpátaljai magyarság gazdasági helyzetére a Magyarországon alapított, a határon túli magyar vállalkozásokat segítő Új Kézfogás Alapítvány létrejötte. Az Alapítvány támogatásával több tucat kisvállalkozás indult be elsősorban a határ menti régióban. A környező országok közül a magyarországi érdekeltségű befektetők, vállalkozások az első helyen állnak a megyében (Jelentés 1997, 3). A kárpátaljai magyarság megélénkülő gazdasági életét jelzi az is, hogy 1997-ben megalakult a Kárpátaljai Magyar Vállalkozók Szövetsége, s több gazdakör is létrejött.

Nagyban visszavetheti azonban a kárpátaljai magyarság gazdasági életét Magyarország csatlakozása a NATO-hoz és főként az Európai Unióhoz. Amennyiben ugyanis az EU keleti határai egybeesnek Magyarország keleti

határaival, ez azt vonja majd maga után, hogy az ukrán–magyar határon való átkelés feltételei szigorúbbak lesznek, az EU vámszabályai lépnek életbe, amelyek nem teszik lehetővé a virágzó és a kárpátaljai magyar családok nagy részének megélhetési forrást biztosító határ menti feketekereskedelmet, illetve a Magyarországon vállalt illegális idénymunkáktól is elesik a Kárpátalján főleglegessé vált munkaerő. Ez pedig olyan gazdasági helyzetet teremthet Kárpátalján, amely szociális feszültségekhez vezethet.

5. Vallás

5.1. Az ország felekezeti összetétele

Ukrajna lakosságának túlnyomó többsége keresztény. Muzulmánok viszonylag alacsony számban csak a déli területeken élnek. Az ukrainai keresztények döntő hányada a keleti orientáltságú ortodox (pravoszláv) egyház tagja.

Ma Ukrajnában az ortodox (pravoszláv) az államvallás. Hívei számát és befolyását tekintve is a legjelentősebb egyház az egész országban, Kárpátalját is beleértve. Az Ukrajnában működő többi egyház híveinek száma összesítve sem éri el az ortodox vallásúak számát. Befolyását sokkal erőteljesebben tudná érvényesíteni, ha nem terhelnék belviszályok. Jelenleg az ukrainai ortodox hívők és egyházközségek egy része a moszkvai pátriárka fennhatóságát ismeri el, egy másik része a kijevi pátriárkáét, egy harmadik rész pedig különálló egyházkerületet alkot.

Az ortodox egyház a Szovjetunió fennállása idején is – mint keleti szláv nemzeti egyház – privilegizált helyzetben volt. Jól illusztrálja ezt egy 1987-es kiadású filozófiai kislexikon, amely minden egyházzól mint a szocialista építés ellenségéről, maradi ideológiáról beszél, a Szovjetunióban működő ortodox egyházzól szóló szócikk végén azonban kiemeli ezen egyház béketőrekvéseinek, az atomháború elleni állásfoglalásának pozitív és haladó szerepét (Frolov szerk. 1987, 376).

Hasonló példát a kárpátaljai sajtóban is találunk: „A Szovjetunióban az egyház el van választva az államtól, a vallásszabadságot pedig az alkotmány biztosítja. Nálunk egyforma a magatartás az összes egyházzal szemben. A szovjet emberek azonban tudják azt és emlékeznek arra, milyen álláspontot foglalt el a nagy megpróbáltatások idején az egyik vagy a másik egyház. Emlékezünk a Nagy Honvédő Háború napjaira. Míg a pravoszláv egyház mindig a néppel együtt, valóban résztvett az ellenség elleni harcban, addig az uniátus egyháznak a reakció táborában látható hivatalnokainak legnagyobb része a német–magyar megszállók közvetlen ügynöke volt” (*Kárpáti Igaz Szó*, 1948. április 9.; a cikket közli M. Takács szerk. 1994, 111).

5.2. A vizsgált kisebbség vallási élete, egyházainak kisebbségi szerepe

5.2.1.

1944-től, Kárpátaljának a Szovjetunióhoz csatolásától a kárpátaljai lakosság felekezeti megoszlásáról hiteles adatok nincsenek.

A második világháborút követően a kisebbségbe szakadt magyarság sehol sem került olyan ideológiai nyomás alá, mint a Szovjetunióban. Míg a többi szocialista országban némi toleranciát tanúsítottak az egyházakkal szemben, a Szovjetunióban a vallási életet teljes egészében a templomok falai közé szorították vissza. Az ateizmus hivatalos ideológia volt. Az SZKP egyházpolitikája szerint a vallás nem más, mint „a tőke ideológiája és erkölcsi támasza”, „a nép ópiuma” (Szujarko 1974, 149). Ennek a szemléletnek tudható be, hogy a Szovjetunióban létező vallásokról, felekezetekről nem készültek felmérések, ezért az egyes felekezetekhez tartozó hívek számáról 1944-től nincsenek számszerű adataink (vö. Árpá 1993, 25).

Az ateista propagandának, valamint a papság és a hívek elleni retorzióknak különösen nagy jelentőségük volt a Szovjetunió legújabb szerzeményének, Kárpátaljának a területén. Itt ugyanis 1944 előtt egyáltalán nem volt jelentős a szovjet birodalomban az ateista korszakban is privilegizált helyzetű ortodox (pravoszláv) egyház befolyása, amely az országot irányító keleti szlávok közös vallása. Ráadásul a Kárpátalján működő egyházaknak nagy szerepük volt és van híveik nemzeti identifikációjában.

5.2.2.

A kárpátaljai ortodox egyház megerősödése Kárpátalja Csehszlovákiához tartozása idejére (1919–1939) tehető. A csehszlovák kormányzat a görög katolikus egyházzal szemben az ortodoxiát támogatta (Botlik–Dupka 1991, 44, Riskó 1995a, 17, Riskó 1995b).

Bár a mai Kárpátalja ruszin lakossága a 17. század közepéig ortodox volt, 1944 előtt a kárpátaljai ortodoxok többsége nem keleti szláv, hanem főként román volt (Ács 1984, 98). Az ortodoxia Kárpátalján a második világháború után, a keleti szláv lakosság betelepülésével, illetve a rivális görög katolikus egyház 1949. évi betiltásával (lásd alább) vált jelentős tényezővé. Nagy sze-

repe volt az ortodox egyháznak Kárpátalja szovjet birtokbavételének megideologizálásában is.

Kárpátalja Szovjet-Ukrajnához csatolása „az ősi ukrán földek újraegyesítése” jegyében zajlott (vö. Trojan 1975, 175). A második világháború előtt azonban a mai Kárpátalja területén soha nem élt számottevő ukrán lakosság, amennyiben a területen nyelviileg és felekezetiileg egyaránt többséget alkotó szláv etnikumot ruszinként definiálták (vö. 1.1.), s identitását elsősorban az ukrántól eltérő nyelvére és az ortodox ukránokkal szemben görög katolikus vallására alapozták.³⁵

A ruszinnak mint önálló nemzetiségnek a léte zavarólag hatott az „ősi ukrán földek újraegyesítése”-t hirdető szovjet propaganda szempontjából, ezért a ruszin etnonimát a szovjetek eltörölték, úgy tekintették, mint az ukránok ősi elnevezését, a ruszin nemzetiségűeket az ukránok közé sorolták (Balla 1993, 135). Következő lépésként 1949. február 17-i hatállyal a görög katolikus egyházat felszámolták, pontosabban az ortodox egyházba olvasztották (Botlik–Dupka 1991, 120; Brenzovics 1996, 14). A görög katolikus papokat arra kényszerítették, hogy lépjenek át az ortodox egyházba, misézzenek ortodox liturgia szerint. Az ellenszegülőket elhurcolták (Bendász 1992; Brenzovics 1996).

A kárpátaljai görög katolikus egyház 1646-ban, az ún. Ungvári Unióval jött létre (S. Benedek 1993, 113; Brenzovics 1996). Önálló egyházmegyét alkotott, amely nem tartozott érsekséghez vagy metropolitához, közvetlenül a római Szentszék irányítása alatt állt (Ortutay 1993, 72). 1949-ben az egyházmegye megszűnésekor 265 görög katolikus plébánia és 350 pap működött Kárpátalján (Ortutay 1993, 72). A hívők száma becslések szerint 450 ezer volt, közülük kb. 28 ezer magyar és 16 ezer román (S. Benedek 1993, 113).

Az 1980-as években mozgalom indult az egyház rehabilitálása érdekében, aminek eredményeképpen a szovjet kormány 1989. december 13-án kelt rendeletében legalizálta a görög katolikus egyházat (Botlik–Dupka 1991, 121). A rendeletet követően megkezdődött az egykori görög katolikus egyházi tulajdonban lévő javak visszaszolgáltatása. Ez azonban konfliktusokkal jár, mert az egykori görög katolikus templomokat a kegytárgyakkal együtt az ortodox egyház vette birtokba, amely továbbra is ragaszkodik tulajdonához. A konfliktust némiképp a ruszin–ukrán politikai ellentét is élezi (Lajos 1996, 15).

1996-ban a görög katolikus egyháznak Kárpátalján becslések szerint mintegy 30 ezer magyar híve volt (Lajos 1996, 15).³⁶

A kárpátaljai hitéletben az ortodox és görög katolikus egyházon kívül a római katolikus és a református egyháznak van jelentős szerepe. Mindkét egyháznak nagy hagyományai vannak a régióban, 20. századi történetük sok közös vonást hordoz.

A terület Szovjetunióhoz csatolása után az egyházi ingatlanokat (a templomokat is) állami tulajdonba vették. A templomok használatáért az egyházközségnek magas bérleti díjat kellett fizetnie (Csáti-Dióssi 1992, 177; Nagy 1991, 37). Több templomot bezártak, s raktárnak, ravatalozónak, ateista múzeumnak, edzőteremnek használtak (Csáti-Dióssi 1992, 177; Nagy 1991, 37–39). 1948-tól megszüntették a hitoktatást, betiltottak minden egyházi kört és szervezetet (Józan-Gulácsy 1992, 157). Az egyházi élet csak a templomra és a temetésekre korlátozódott. A nyilvános helyen végzett ima vallásos propagandának számított, amiért jogi felelősségre vonás járt (Csáti-Dióssi 1992, 177; Józan-Gulácsy 1992, 157). A vallásosság vállalása gátja lehetett a továbbtanulásnak, a munkahelyi előrehaladásnak (Józan-Gulácsy 1992, 157). Az iskolákban, ifjúsági szervezetekben, a munkahelyi gyűléseken, a sajtóban rendszeresek voltak az ateista előadások. A *Kárpáti Igaz Szó* című napilapban *Szombati világnézeti fórum* címmel rendszeres vallásellenes rovat volt (Botlik-Dupka 1991, 117).

A római katolikus egyház kárpátaljai hívei az első világháború előtt a szatmári egyházmegyéhez tartoztak, amely a háború után több részre szakadt. 45 plébánia Romániához, 44 Csehszlovákiához került, 14 Magyarországon maradt. A második világháború után a kárpátaljai római katolikusok önálló egyházkerületet voltak kénytelenek kialakítani Kárpátaljai Római Katolikus Egyház néven, mert a vasfüggöny lehetetlenné tette a kapcsolattartást a szomszédos egyházmegyékkel és a Szentszékkal (Csáti-Dióssi 1992, 177).

1945-ben 48 római katolikus pap 50 egyházközségben teljesített szolgálatot. 11 községben németül, 10-ben szlovákul, 39-ben magyarul miséztek (Dupka 1993, 39).

A Kárpátaljai Római Katolikus Egyház számára a papi utánpótlás biztosítása jelentette hosszú évtizedekig a legsúlyosabb problémát. Az 1945-ben Kárpátalján működő 48 pap közül 1945 és 1956 között a szovjet hatóságok 18-at bebörtönöztek. A papi szolgálatra készülő helybeli fiatalok csak a Lett SZSZK fővárosában, Rigában tanulhattak tovább, a szovjet hatóságok csak 1989-ben, Paskai László esztergomi hercegprímás kárpátaljai látogatása után engedélyezték, hogy kárpátaljai papnövendékek a szomszédos Magyarország teológiáin nyerjenek képzést (Csáti-Dióssi 1992, 179).

1989 májusában a Kárpátaljára látogató esztergomi hercegprímás nyolc 70 éven felüli római katolikus papot talált Kárpátalján, illetve egy lengyel anyanyelvű fiatal papot, akit a rigai érsek küldött a helybeliek kérésére 1986-ban (Csáti-Dióssi 1992, 179). A hercegprímási látogatásnak köszönhetően a szovjet hatóságok lehetővé tették, hogy újabb öt pap érkezzen Magyaror-

szágról (Csáti–Dióssi 1992, 179), majd 1990-ben újabb két pap érkezett, mindketten szlovák anyanyelvűek.

1996 januárjában Majnek Jenő Antal személyében magyarországi püspököt neveztek ki a Kárpátaljai Római Katolikus Egyház élére, ami jelentős egyházpolitikai lépés, hiszen ezáltal újabb római katolikus püspökség jött létre az ortodox Ukrajna területén.

A kárpátaljai római katolikus hívek számát 65 ezerre becsülik. Nagy többségük, közel 85%-uk magyar, 8% szlovák, 7% német anyanyelvű (Botlik–Dupka 1991, 119; Csáti–Dióssi 1992, 179).

A római katolikus vallás – mint minden vallás a volt Szovjetunió területén – reneszánszát éli Kárpátalján. 1991. március 23-án lépett életbe az a törvény, amely eltörölte az ifjúsággal való egyházi foglalkozás tilalmát, engedélyezte az iskolai hitoktatást (Botlik–Dupka 1993, 47). Ennek köszönhetően megszervezték a gyerekek hitoktatását minden római katolikus gyülekezetben. A törvény önálló jogi személyként ismeri el újra az egyházakat, s rendelkezik az állami tulajdonba vett egyházi ingatlanok visszaszolgáltatásáról is.

Kárpátalján az ortodox után a református a legnagyobb egyház. Mivel a kárpátaljai magyarok 70–75%-a református (vö. Botlik–Dupka 1991, 118), gyakorlatilag a nemzeti egyház szerepét tölti be. Ezt illusztrálja az a népszerű mondás, mely szerint „Kárpátalján nem minden magyar ember református, de minden református ember magyar” (Józan–Gulácsy 1992, 157).

A kárpátaljai reformátusokat először 1919-ben szakították ki az egységes magyar református egyházból, amikor a területet Csehszlovákiához csatolták. Így alakult meg 1921-ben a Kárpátaljai Református Egyházkerület (Nagy 1991, 22). 1938–1944 között Magyarországhoz tartozott a Kárpátaljai Református Egyházkerület. 1944-ben ismét más állam fennhatósága alá kerültek. Az 1938–1944-es időszakban az anyaország területéről Kárpátaljára érkezett lelkipásztorok nagy része visszavonult Magyarországra, aminek következtében a református gyülekezetek közel fele lelkipásztor nélkül maradt (Nagy 1991, 33).

Az egyház újjászervezése nem volt könnyű feladat a hatóságok által való akadályoztatás mellett. Három papot elhurcoltak, a száműzetésből egyikük sem tért haza (Nagy 1991, 36). Később újabb lelkészeket ítéltek el koholt vádak alapján (Józan–Gulácsy 1992, 157; Nagy 1991, 45–49; Dupka 1993, 80–83).

Miután a kárpátaljai reformátusok a második világháborút követően ismét kiszakadtak a magyarországi református egyház kötelékéből, a Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konvent Elnöksége megpróbált kap-

csolatot teremteni a szervezési kérdésekben is magára hagyatott kárpátaljai reformátusokkal, ám amikor erre nem nyílt lehetőség, az anyaországi református egyházi vezetés a Szovjetunióbeli protestánsok nagy többségét egyesítő amerikai baptista egyház segítségét és támogatását kérte a kárpátaljai reformátusok részére (vö. Fejős 1997, 33; vö. még Jelentés a Zakarpacka Ukrajnai Magyar Református Egyház helyzetéről, 1946. október 1-i állapot szerint, *Pro Minoritate*, 1997/Tavaszi, 44. o.), természetesen az önállóságuk megtartása mellett (Fejős 1997, 36).

Am a fennálló kommunikációs nehézségek, illetve a megfélemlítések után a kárpátaljai reformátusok úgy értékelték a baptisták közeledését, hogy a kárpátaljai magyar református egyházat megpróbálják beolvasztani az Orosz Baptisták Egyesületébe (vö. Józán–Gulácsy 1992, 157; Nagy 1991, 40). E célból Bányában 1944-ben tanácskozást is összehívtak, amelyen azonban a kárpátaljai református egyház képviselői elutasították a csatlakozást (Nagy 1991, 41).

A fúzió megghiúsulása után a református egyház tárgyalásokba kezdett a hatóságokkal, amelyek engedélyezték a püspökválasztást, 1944-ben azonban a választás eredményét figyelmen kívül hagyva neveztek ki református püspököt Kárpátaljára (Nagy 1991, 41).

1950-ben újabb lelkészeket ítéltek el, mivel nem voltak hajlandók segédkezni a kollektivizációban, s csak 1956-ban szabadulhattak, de korábbi szolgálati helyükre nem térhettek vissza (Nagy 1991, 48). A lelkészek száma tehát fokozatosan csökkent. A hiányt a gyülekezetek összevonásával igyekeztek pótolni (Nagy 1991, 50). Az 1950-es években szolgálatban lévő lelkészek száma nem haladta meg a 20 főt. A lelkészutánpótlás biztosítása külső segítség hiányában lehetetlennek látszott, hisz a Szovjetunióban sehol sem volt mód református teológusok képzésére, a külföldi képzésre pedig a politikai körülmények miatt nem volt lehetőség. Egyetlen megoldásnak a lelkészképzés helyben való megoldása látszott, amire 1974-ben sikerült kialakulni a szovjet hatóságok engedélyét (Nagy 1991, 51).

A szovjet törvények szerint tiltott református lelkészképzés Kárpátalján 1974-ben indulhatott meg a terület egyetlen magyar többségű városában, Beregszászon, miután a Szovjetunió aláírta a helsinki egyezményt (vö. *Kárpáti Igaz Szó*, 1997. december 23., 13.). A képzés levelező tagozat formájában folyt. Az előadásokat a kárpátaljai gyülekezetekben szolgálatot teljesítő idősebb lelkészek tartották (Nagy 1991, 51). A növendékeknek a debreceni református teológián előírt tananyagot kellett elsajátítaniuk a 6 éves képzési idő alatt. 3 éves elméleti felkészülés után a növendékek kiegészítő lelkési szol-

gálatot is végeztek. A 6. év végén sikeres záróvizsga után lelkészi oklevelet kaphattak. Felszentelésüket állami törvény tiltotta, de lelkészi szolgálatot végezhetek (Nagy 1991, 52). 1974 és 1990 között 20-an kaptak oklevelet a beregszászi tanfolyamon (Nagy 1991, 52). Ez a lelkésképző tette lehetővé a kárpátaljai református egyház fennmaradását. Az 1974-től folyamatos lelkésképzés ellenére 1989-ben Kárpátalján mindössze 20 lelkész teljesített szolgálatot 76 egyházközségben (Nagy 1991, 52–53). 1991-ben minden református gyülekezetben elkezdődött a fiatalok hitoktatása (Józan–Gulácsy 1992, 158). Az 1991. március 23-i törvénnyel megszűnt az egyház 45 évig tartó állami felügyelete és irányítása, megalakulhattak az egyházmegyék (Józan–Gulácsy 1992, 158).

1992-es adatok szerint 94 kárpátaljai református egyházközségben 24 lelkipásztor teljesít szolgálatot. A hívek számát 120 ezerre becsülik (Botlik–Dupka 1993, 48).

1996-ban a Kárpátaljai Református Egyház három egyházmegyéből áll. Az Ungi egyházmegyében 22 gyülekezetben 22 000 hívő él. Az Ugocsaiban 29 gyülekezetben 10 lelkipásztor végzi 22 500 hívő lelki gondozását. A Beregi egyházmegyében 46 gyülekezetet 14 lelkipásztor szolgál, akik közül három Magyarországról érkezett (*A Kárpátaljai Református Egyház 1996. Beregszász, 1996, kézirat*).

1988-tól lehetővé vált a kárpátaljai fiataloknak a magyarországi teológián való képzése (Botlik–Dupka 1991, 118; 1993, 48). Az 1995/96-os tanévben 45 kárpátaljai magyar fiatal volt valamelyik magyarországi egyházi felsőoktatási intézmény hallgatója (*Kárpátaljai Szemle, 1996/1., 14.*).

Gulácsy Lajos püspök adatai szerint 1997-ben a segédlelkészekkel együtt 44 lelkipásztor tevékenykedik 97 gyülekezetben Kárpátalján (vö. *Kárpáti Igaz Szó, 1997. december 23., 13.*).

A református egyház három egyházi líceumot működtet Kárpátalján.

6. Kultúra

6.1. Az ország többségi és kisebbségi lakosságának kultúrabeli különbözősége

Ukrajnában a keleti szlávok kultúrája a domináns. Az ország egész területe a keleti ortodoxia befolyási övezetébe tartozik, csak néhány nyugati megyében él jelentősebb római katolikus és protestáns kisebbség. A lakosság túlnyomó többsége a cirill írásrendszert vallja a sajátjának, ismét csak a nyugati megyék kisebbségei (magyarok, lengyelek, románok stb.) kivételével.

A többségi ukránok kulturális életét jelenleg a nemzeti kulturális értékek újrafelfedezése, illetve megteremtése jellemzi. A nemzetté váláshoz ugyanis nemzeti kultúra szükségeltetik, az ukrán kultúra azonban évszázadokig az orosz nyelv és a hatalmas orosz kultúra nyomasztó árnyékába szorult vissza a cári Oroszországban, de a szovjetesítés, a kultúra internacionalizálása sem kedvezett az ukrán nemzeti kultúra felvirágzásának.

„Ha van egyetlen fogalom, amely Közép-Európát, mint a kontinens nyugati és keleti fele közötti érintkezési övet jellemzi, kifejezi, az a művelődésben megnyilvánuló kétoldalúság, illetve a kettő közötti határ. Európa két felének fejlődéstörténetében a nyugati kereszténység kultúrája, valamint a keleti és déli ortodoxia hagyományanyaga kitörölhetetlen, sajátos jegyeket hordoz. (...) Valószínű, hogy nemcsak a vallási különbség, de Európa két felének történelmi fejlődése is hozzásegített annak az »egyetemes« különbségnek a létrejöttéhez, amelyet nyugati és keleti kultúrának nevezünk” – olvashatjuk egy olyan kötetben, melynek tárgya Közép-Európa (Rónai szerk. 1945/1993, 184). Ez a megállapítás fokozott mértékben jellemzi Kárpátalját. Ez a régió a magyar és a keleti szláv településterületnek egyaránt peremvidéke, etnikailag, nyelvilag, felekezetiileg és kulturálisan is vegyes lakosságú terület. A keleti és nyugati kereszténység, illetve a magyar–keleti szláv nyelvhatár ezen a néhány négyzetkilométeren fedi egymást.

A Kárpátalján élő nemzetiségek közül a főleg római katolikus vagy protestáns németek, csehek, szlovákok és magyarok felekezetiileg és kulturálisan egyaránt a nyugati kultúrkörhöz kötődnek. A keleti és nyugati orientáció

mezsgyéjén állnak a ruszinok, akiket keleti szláv nyelvük, kultúrájuk, cirill írásrendszerük Kelet felé, a 17. század közepe óta közvetlenül a római Szent-szék fennhatósága alá tartozó görög katolikus vallásuk, 1944-ig a keleti szlávoktól való földrajzi és politikai függetlenségük, illetve ébredező identitástudatuk Nyugat felé vonz. A románokat ortodox vallásuk kapcsolja a keleti kultúrához. Ezt a kapcsolatot erőszakkal erősítették a szovjet hatóságok, amikor a Szovjetunióban élő románok egy részét moldáv nemzetiségűvé és anyanyelvűvé minősítették és a cirill ábécé használatára kényszerítették. A Kárpátaljára jórészt a második világháború után betelepült ukránok és oroszok egyértelműen a keleti kultúrkörhöz kötődnek.

Az eltérő kulturális orientációnak főként régebben volt nagy jelentősége. A 16. században pl. „a magyarság és a ruténség–románság választóvonal a egyben az életformának és a vallásnak is választóvonal volt” (Ács 1984, 133).

A felekezeti, vallási különbségek jelentőségének csökkenésével a nemzetiségek közötti választóvonal is gyengült. A szovjetesítés és internacionalizáció, illetve az egymás mellett élés és a nemzetiségi kapcsolatok nyíltabbá válása következtében a kultúra- és mentalitásbeli különbségek is elmosódóban, kiegyenlítődően vannak, bár az „öslakos” kárpátaljai nemzetiségeket (ruszinokat, magyarokat, románokat) máig összeköti egyfajta burkolt antipátia a betelepült keletiek (oroszok, ukránok) iránt (vö. Botlik–Dupka 1991, 73; lásd még 7.2.5.).

6.2. A kisebbségi kultúra intézményi ellátottsága

6.2.1. Az 1918–1944 közötti időszak

Kárpátalja Csehszlovákiához csatolása váratlanul érte a magyar lakosságot, amely nehezen találta a helyét a megváltozott társadalmi és politikai körülmények között (Kovács–Benedek 1970, 963; S. Benedek–Kovács 1982, 159–160). A kisebbségi önszerveződés csak az 1920-as évek közepén kezdődött el igazán. A politikai okok mellett ez azzal magyarázható, hogy az 1919 előtt működő magyar pártokat, társadalmi és kulturális szervezeteket a csehszlovák hatóságok betiltották, újak létrehozását pedig akadályozták (Botlik–Dupka 1991, 29–30; S. Benedek 1993, 91). Súlyosbította a helyzetet, hogy a magyar értelmiség és hivatalnokréteg nagy része az anyaországba költözött az államfordulat előtt (S. Benedek–Kovács 1982, 159; Kocsis–Kocsisné 1992, 36).

Amikor a kárpátaljai magyarság végre felismerte kisebbségi helyzetét, igyekezett bekapcsolódni a csehszlovákiai magyarság politikai és szellemi vérkeringésébe. Mivel a kárpátaljai városok nem számítottak jelentős kulturális központnak, a helyi magyar közösség önszerveződését elsősorban Kasásról és más szlovákiai városokból irányították (S. Benedek 1993, 92). A terület jelentősebb szépirói (Sáfáry László, Tamás Mihály) és szakírói (Bellyei László, Sas Andor) is az egységes csehszlovákiai magyar kulturális életbe illeszkedtek be helyi fórumok és szervezetek hiányában (S. Benedek–Kovács 1982, 161).

A Magyarországhoz való visszacsatolással „szükségtelemmé váltak és megszűntek a kisebbségi intézmények, fórumok, sajtószervek” (S. Benedek–Kovács 1982, 161). Fellendülés csak 1941-ben kezdődött, amelynek azonban csakhamar végét vetett az újabb államfordulat.

6.2.2. Kulturális intézmények 1944-től napjainkig

Amikor Kárpátalja rövid történelmi közjáték után a Szovjetunió része lett, az új államhatalom látszólag azonnal hozzálátott a kisebbségi intézményhálózat megszervezéséhez. Ezek az intézmények azonban egészen a legutóbbi évekig csupán nevükben voltak kisebbségiek, valójában a szovjet nemzetiségi politika diadalát demonstrálták. Sokkal inkább szolgálták az elnemzetietlenítési törekvéseket, mint a kisebbségi nemzettudat ápolását és ébren tartását. A létrehozott intézmények nem voltak önállóak, mindvégig állami irányítás és ellenőrzés alatt álltak, a többségi kulturális intézmények keretein belül működtek.

6.2.2.1. Könyvkiadás

Kárpátalján két kiadónál jelenhettek meg magyar nyelvű kiadványok: a Kárpáti Kiadónál és a Tankönyvkiadónál. Előbbi a Kárpátontúli Ukrán Kommunista Párt Központi Bizottságának 1945. augusztus 14-i határozata értelmében jött létre Ungváron Területi Lap- és Könyvkiadó Vállalat néven. 1964-ben köztársasági kiadóvá szervezték át Kárpáti Kiadó néven (Botlik–Dupka 1991, 91). Elsősorban társadalompolitikai, szépirodalmi, műszaki, mezőgazdasági stb. jellegű kiadványokat jelentetett meg orosz, ukrán, magyar, szlovák és moldáv (azaz román) nyelven. A magyar nyelvű köteteket a kiadó keretein belül működő magyar szerkesztőség gondozta.

A kárpátaljai magyar fiatal értelmiségieket, egyetemi hallgatókat tömörítő, 1967 és 1971 között fennálló Forrás Stúdió által a megyei pártbizottság-

hoz és más fórumokhoz 1971-ben eljuttatott I. Beadvány szerint a Kárpáti Kiadó magyar osztálya önálló kiadványainak száma évente alig 3-4 volt, ebből csupán egy szépirodalmi, a többi politikai, agitációs kiadvány, brosúra.

1958-tól a Kárpáti Kiadó rendszeresen jelentetett meg könyveket magyarországi kiadókkal közösen. Elsősorban szovjet irodalmi művek magyar fordításai jelentek meg így, de klasszikus magyar szépirodalmi kötetek is. 1981 és 1984 között pl. kb. 100 közös kötet készült, közel 3 milliós összpéldányszámban; ezeknek a könyveknek azonban csak töredéke került a kárpátaljai könyvesboltokba (Ruszin 1991, 82).

A Beadvány összeállítói a közös könyvkiadással kapcsolatosan szóvá teszik, hogy bár a Kárpáti Kiadó évi 110 000 rubeles tiszta jövedelméből 95 000 azoknak a könyveknek a kiadásából származik, amelyeket a kiadó magyarországi kiadókcal közösen jelentet meg, a jövedelemből mégis méltánytalanul kevés, évi egy kárpátaljai magyar szépirodalmi kötet kiadására futja (vö. Botlik – Dupka 1991, 164–165).

Ennél a kiadónál jelent meg 1957-től a kárpátaljai magyarság talán legnépszerűbb, folyóiratpótló kiadványa, a *Kárpáti Kalendárium*. A Kalendárium vegyes kiadvány. Helytörténeti, művelődéstörténeti írások mellett aktualitások, érdekességek éppúgy megtalálhatók benne, mint politikai, gazdasági cikkek. 1970-től megjelenő irodalmi melléklete sokáig a kárpátaljai magyar irodalom egyetlen fóruma volt (Botlik–Dupka 1991, 93). Bár az 1997-ben esedékes 40 éves fennállását is méltató ünnepi száma 1997 elején megjelent, a megszűnés veszélye fenyegeti.

A Kárpáti Kiadó magyar szerkesztősége „1951–1990 között a helyi magyar alkotóktól összesen tíz szépirodalmi antológiát, almanachot, több mint tíz elbeszélés-, illetve verseskötetet, kilenc regényt és kisregényt, ezenkívül tucatnyi gyermekverskötetet, ifjúsági regényt, riport- és publicisztikai gyűjteményt, helytörténettel foglalkozó stb., könyvet adott ki” (Botlik–Dupka 1991, 92). Ma azonban agonizál. Anyagi gondok miatt évente alig egy-két kötetet tud megjelentetni, s azok sem magyar nyelvűek.

A helyi magyar iskolákat a köztársasági Ragyanszka Skola Tankönyvkiadó 1946 júniusában Ungváron megalakult helyi magyar szerkesztősége látja el tankönyvekkel. Ez a szerkesztőség fénykorában évente 25–30féle tankönyvet és módszertani segédkönyvet jelentetett meg mintegy 80 ezres példányszámban. Kezdetben (1946 és 1957 között) itt adták ki a kötelező iskolai olvasmányokat is (Botlik–Dupka 1991, 90–91).

A kárpátaljai magyar közösség az 1990-es évek elejéig arra kényszerült, hogy saját magát lássa el tankönyvekkel, ugyanis a politikai helyzet lehető-

lenné tette a magyarországi könyvek átvételét és használatát. A helyi magyar iskolákban csak az országosan elfogadott tankönyvekből tanulhattak (Botlik–Dupka 1991, 91). Sőt még a helyben készült magyar nyelv és irodalom tanterveket és tankönyveket is Kijevben hagyták jóvá, általában laikus politikai biztosok (Kozma 1990, 27). A jóváhagyásra Kijevbe érkező kéziratokat le kellett fordítani orosz vagy ukrán nyelvre, s néha az is előfordult, hogy egyes cenzorok a bírálatra benyújtott magyarnyelv-tantervből hiányolták a grammatikai nem kategóriáját, nem tudván, hogy a magyarban nincsenek grammatikai nemek. Más bírálók a magyar helyesírás „ésszerűsítésére” tettek javaslatokat. Az egyik pl. a cirilli ábécére való áttérést javasolta, egy másik pedig azt találta ki, hogy a magyar ékezetes magánhangzókat helyettesítsék angol és német mintára kettős magánhangzókcal (Varga 1992).

A Tankönyvkiadó magyar szerkesztőségében lényegében csak a magyar nyelv és irodalom tankönyvek készültek. A többi tantárgy tankönyveit orosz-ból vagy ukránból fordította a magyar szerkesztőség mellett kialakult népes fordítói gárda (Botlik–Dupka 1991, 91).

A Kárpáti Kiadóhoz hasonlóan a Tankönyvkiadó is anyagi gondokkal küzd. Önállóan nem ad már ki magyar nyelvű tankönyveket, ehelyett a lvivi (lemburgi) Szvit és a budapesti Nemzeti Tankönyvkiadóval közösen jelentette meg 1995-ben több magyar nyelvű tankönyvet. Az 1980-as évek végétől magyarországi tankönyvek is érkeznek Kárpátaljára, így jelentősége is csökkent.

A két állami könyvkiadó monopóliumát az 1992-től fokozatosan megjele-
nő magánkiadók törték meg. Elsőként a Galéria Kiadó jelent meg a piacon. 1992 és 1995 között 30 (elsősorban szépirodalmi) kötetet adott ki. 1996. január 1-jétől megszűnt.

Szintén 1992-ben alakult meg a legjelentősebb kárpátaljai magyar magánkiadó, az Intermix Kiadó, amely fennállása óta 150-nél több szépirodalmi és tudományos könyvet adott ki. A legértékesebb kivitelű és talán legszínvonalasabb köteteket a Hatodik Síp és Új mandátum Kiadó adja ki koprodukcióban.

Ezekén kívül több kisebb kiadó ad ki évente 1-2 magyar nyelvű kötetet.

Minden említett magánkiadóról elmondható, hogy gyakorlatilag teljes egészében magyarországi támogatásból tartják fenn magukat. Állami támogatásban csak az állami kiadók részesülnek, de a rendszeres könyvkiadásra ez kevés, és ezek is a magyarországi támogatások révén jelentetik meg magyar nyelvű könyveik nagy részét. A kárpátaljai magyar könyvkiadást gyakorlatilag a magyarországi Művelődési és Köznevelési Minisztérium tartja

életben a határon túli magyar könyvkiadás számára minden évben kiírt pályázatával. 1992 és 1996 között a magyarországi Művelődési és Közoktatási Minisztérium Határon Túli Magyarok Főosztályának anyagi támogatásával 143 magyar nyelvű kötet látott napvilágot (vö. *A Művelődési és Közoktatási Minisztérium Határon Túli Magyarok Főosztályának támogatásával kiadott könyvek kárpátaljai jegyzéke*. Katalógus. Ungvár, 1997).

Magyarországi kiadású könyvek 1991 óta nem kerülnek kereskedelmi forgalomba Kárpátalján, így a helyi kiadású kötetek jelentősége megnövekedett.

6.2.2.2. Irodalmi körök, stúdiók

A szovjet művelődéspolitikáért a kárpátaljai magyar irodalomnak önelátónak kellett volna lennie, nem támaszkodhatott sem az egyetemes magyar irodalom, sem az 1945 előtti helyi magyar alkotók hagyományaira. A szovjet irodalompolitika a moszkvai magyar íróemigrációt jelölte ki példaképül a kárpátaljai magyar írók, költők számára.³⁷

A kárpátaljai magyar irodalomnak 1989-ig, a *Hatodik Síp* című folyóirat indulásáig önálló irodalmi folyóirata, rendszeres publikációs lehetőséget nyújtó fóruma nem volt, mert a sorozatos folyóirat-alapítási kísérletek rendre kudarcot vallottak (vö. Botlik–Dupka 1991, 93–94). Ily módon az irodalmi élet különböző körökben, stúdiókban zajlott.

Az első ilyen irodalmi műhely Beregszászon jött létre az 1940-es évek végén a járási *Vörös Zászló* című lap szerkesztőségének szervezésében.

Az ungvári irodalmi kör 1951. február 21-én alakult. Ők hozták létre a helyi magyar irodalom első folyóiratát, az *Új Hangot*, amelynek csupán egyetlen száma jelenhetett meg 1954-ben. Sikerebb próbálkozás volt a *Kárpáti Kalendárium* beindítása 1957-ben.

Az ungvári egyetem magyar szakos hallgatói hozták létre a *Forrás Ifjúsági Stúdiót* 1967 novemberében a *Kárpáton túli Ifjúság* című lap szerkesztőségének védnöksége alatt. 1971-ben a Forrás tagjai foglalmazták meg és juttatták el a megyei pártbizottsághoz az I. és II. Beadványt, amelyekben a kárpátaljai magyarság problémáinak megoldását sürgetik.

1971. május 22-én Ungváron alakult meg a *Kárpáti Igaz Szó* napilap kerekein belül a *József Attila Irodalmi Stúdió* a politikai eszközökkel elhallgattatott Forrás helyett. Nem csoda hát, hogy a József Attila Stúdió tagjai kezdetben a szovjet irodalmi eszmény szószólói voltak. 1987-ben 50 tagja volt a stúdiónak. 1988. január 30-án *József Attila Alkotóközösséggé* alakult, és ettől kezdve nemcsak az irodalmárok, hanem a kárpátaljai magyar alkotók egye-

sületeként működött. Hivatalosan máig sem szűnt meg, de gyakorlatilag nem funkcionál.

1987. július 27-én jött létre Ungváron a *Nyelvművelők és Irodalombarátok Drávai Gizella Köre*. Nyelvművelő és irodalmi szakosztályában rendszeresen szerveznek előadásokat, szavalóversenyeket, időnként konferenciákat.

Az említetteken kívül számos kisebb-nagyobb magyar irodalmi kör, klub létezik Kárpátalján. Pl. az *Illyés Gyula Magyar Irodalmi Klub*, a *Három-határ Irodalmi Társaság*, a *Magyar Írószövetség Kárpátaljai Írócsoportja*, amely a Magyar Írószövetség kárpátaljai tagjait tömöríti stb. A kárpátaljai magyar irodalmi életet hivatott segíteni a *Hatodik Síp Alapítvány*, a *Kárpát-aljai Magyar Nívódíj Alapítvány* stb.

6.2.2.3. Szépirodalom

Bár a szépirodalom jelentős szerepet játszott a kárpátaljai magyarság szellemi életében, a szépirodalmi stílus a magyar nyelv használatának legigényesebb szintere, a kárpátaljai magyar irodalom kritikai értékelése itt nem lehet célunk. Részletesen tárgyalja a kérdést Kovács–Benedek (1970), S. Benedek–Kovács (1982), Pál (1991), Balla (1997) stb.

6.2.2.4. Közművelődés

A kárpátaljai magyar közművelődés helyzetét pontosan jellemzi az alábbi, nagyrészt ma is helytálló megállapítás: „A kultúra a népé!» jelszó nevében az elmúlt évtizedekben megszámlálhatatlan amatőr dal- és táncegyüttes alakult és oszlott is fel vidékünkön. A számok bővületétől azóta sem sikerült megszabadulni, hivatalosan most is 630 énekkart, táncscsoportot, színjátszókört, folklóregyüttest tartanak nyilván több mint 8 ezer taggal abban a négy járásban, amelyben a legtöbb magyar él (...). A magyar együttesek számáról – jellemző módon – még mindig nem illik külön nyilvántartást vezetni, mert a mögött odafönt nemzeti elkülönülési törekvéseket látnak. Ha mégis elkészülne valami hasonló kimutatás, annak sem vennénk sok hasznát, mert a jelzett műkedvelő csoportok legnagyobb része csak papíron létezik. Igazán pezsgő és színvonalas munka alig néhány kollektívában folyik” (Dupka–Horváth–Móricz 1990, 19).

Ide sorolható az 1952-ben létrejött Beregszászi Népszínház, amely 50 tagú magyar és 30 tagú ukrán csoporttal működik. A magyar csoport fennállása óta közel 50 darabot mutatott be.

1989-ben történtek meg az első lépések egy állandó magyar hivatásos színház megszervezésére. 1989 szeptemberében magyar csoport kezdte meg

tanulmányait a Kijevi Karpenko-Karj Színházművészeti Főiskolán. A csoport részképzésen vett részt a budapesti Színművészeti Főiskolán is. 1993-ban végeztek, s ettől az évtől számítjuk a Beregszászi Illyés Gyula Magyar Nemzeti Színház létét. Azóta több darabot mutattak be, sikerrel szerepeltek számos nemzetközi fesztiválon, ám állandó színházépületük és próbatermük nincs. A társulat több tagja az állandó bizonytalanság, a fizetések késése, illetve elmaradása miatt elhagyta a pályát, és így a társulat létszáma öt főre apadt. Az utánpótlást azok a hallgatók jelenthetik, akik 1998-ban végeznek a kijevi színművészeti főiskolán.

1985-ben jött létre Tiszapéterfalván a Tisza dal- és táncegyüttes. Több száz nagy sikerű előadást tartott Kárpátalja-szerte a Kárpátaljai Filharmonia keretein belül működő Magyar Melódiák Kamaraegyüttes. A kárpátaljai magyar képző- és iparművészeket tömöríti a Révész Imre Társaság, a magyar zenei élet képviselőit a Zádor Dezső Társaság.

Az 1989-ben megalakult Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség kulturális szervezetként indult, de csakhamar magára vállalta a helyi magyarság politikai érdekeinek képviseletét, ám továbbra is részt vesz a kulturális élet szervezésében, akárcsak a belőle kivált más magyar érdekvédelmi és kulturális szervezetek (Bereg-vidéki Magyar Kulturális Szövetség, Magyar Értelmisségek Kárpátaljai Közössége stb.).

6.2.2.5. Magyar tudományos élet

A kárpátaljai magyar tudományos élet egyetlen műhelye hosszú évtizedekig az Ungvári Állami Egyetem 1963 óta fennálló Magyar Filológiai Tanszéke volt. Kutatási területei: nyelvtudomány, irodalomtudomány, folklór. Igazi tudományos kutatóközponttá azonban nem vált (vö. Soós 1993, 637).

1989-ben jött létre szintén az ungvári egyetem keretein belül, a magyar Művelődési és Közoktatási Minisztérium jelentős anyagi támogatásával a Szovjet Hungarológiai Központ. Ma Ungvári Hungarológiai Intézet néven működik. Ezen intézmény keretein belül jött létre 1994-ben a Kárpátaljai Magyar Tudományos Társaság. Előbbi folyóirata az *Acta Hungarica*, utóbbié a *KMTT Közleményei*. Mindkét folyóirat csak részben magyar nyelvű. Az *Acta Hungarica*-ban közölt írások legnagyobb része orosz vagy ukrán nyelvű.³⁸

A természettudományok sokkal kevésbé köthetők nyelvhez vagy nemzeti-séghez, így nem csodálkozhatunk azon, hogy a természettudományok terén nem volt olyan intézmény, társaság, amely a magyar kutatók tudományos életének szervezésével foglalkozott volna. A fizika, biológia, kémia, orvosi-

tudomány stb. kárpátaljai magyar képviselőinek munkássága így beolvad az ukrán tudományosságba, annak részeként működve a magyar tudósok produkciója is ukránnak minősül (vö. Soós 1993, 636). Igaz, a legtöbb ukrainai magyar természettudós nem is publikál magyarul, egyrészt magyar nyelvű fórumok hiányában, másrészt mert az orosz nyelvű publikációk értéke a nemzetközi tudományosságban nagyobb, mint a kevesek számára hozzáférhető magyar nyelvűeké.

A Kárpátaljai Magyar Tudományos Társaságnak több természettudós is tagja.

A kárpátaljai magyar amatőr helytörténészek, néprajzkutatók alapították meg a Kárpátaljai Magyar Néprajzi Társaságot.

6.2.2.6. Könyvtárak

„Kárpátalja magyarul lakta községeiben létesített könyvtárak állománya általában 5–15 ezer között mozog, azonban a magyar nyelvű könyvek aránya általában csak negyedrésznyi” (Botlik–Dupka 1991, 115). A könyvállomány legnagyobb része orosz nyelvű (Dupka–Horváth–Móricz 1990, 16). Ez mindaddig nem okozott nagyobb gondot, amíg (1957 és 1989 között) a kárpátaljai könyvesboltokban magyarországi könyveket is lehetett kapni viszonylag megfizethető áron. Ma azonban magyarországi könyvet csak véletlenszerűen lehet találni a helyi könyvesboltokban, s ha mégis, akkor csupán egy-két példányt, azt is szinte megfizethetetlen áron.

A legnagyobb magyar könyvállománya az Ungvári Állami Egyetem könyvtárának van. Több mint egymillió kötet közül kb. 100 000 lehet a magyar könyvek száma (Botlik–Dupka 1991, 115), annak ellenére, hogy a második világháború után a szovjet hatóságok több ezer magyar nyelvű kötetet semmisítettek meg Kárpátalja-szerte, amikor ideológiai szempontból felülvizsgálták a könyvtárak állományát.

Kárpátalja legnagyobb közkönyvtára a Területi (megyei) könyvtár, amely Idegennyelvű Osztályának könyvállománya 90%-ban magyar nyelvű. Jelen-tős magyar nyelvű állománya van a Beregszászi és a Nagyszőlősi járási könyvtárnak, illetve a Beregszászon működő Kárpátaljai Területi Állami Levéltárnak.

1989-ben 130 olyan könyvtár működött Kárpátalján, ahol magyar könyveket is kölcsönözhettek az olvasók. A 130 könyvtár magyar köteteinek össz-állományát alig 200 ezerre becsülték (Botlik–Dupka 1991, 116).

Az 1990-es években magyarországi adományokkal és a helyi kiadóktól kapott kötetekkel gyarapszik csupán a kárpátaljai könyvtárak magyar állo-

mánya, önerőből történő fejlesztésre nincs pénz. Magyarországi könyvadásmányokból jött létre a Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola könyvtára, az Ungvári Hungarológiai Intézet könyvtára és a beregszászi pedagóguskönyvtár.

A fent említett nagyobb könyvtárakon kívül minden magyar tannyelvű iskolának van kisebb-nagyobb könyvgyűjteménye.

A kárpátaljai magyar könyvtárosok 1995-ben létrehozták szakmai szervezetüket, a Kárpátaljai Magyar Könyvtárosok Egyesületét.

6.2.2.7. Központi nemzetiségi intézmények

Ukrajna függetlenné válása óta a nemzetiségi kérdés már nem számít tabunak. Ezt jelzi például, hogy 1991-ben országos alapítványt hoztak létre az Ukrajnában élő nemzeti kisebbségekért. Az Alapítványt azonban Leonid Kucsma elnök 1996-ban megszüntette (*Beregi Hírlap*, 1996. október 12., 2.).

1992-ben állították fel a Nemzetiségi, Migrációs és Vallásügyi Minisztériumot, amely közvetlen hatáskörébe vonta az országban élő nemzetiségek ügyeivel való foglalkozást. A minisztériumot Kucsma köztársasági elnök 1996-ban főosztállyá fokozta le (*Kárpáti Igaz Szó*, 1996. augusztus 1., 1.).

Az Ukrán Parlamenten belül működik a nemzetiségi kérdésekkel foglalkozó parlamenti bizottság, melynek az előző ciklus egyetlen magyar parlamenti képviselője, Tóth Mihály is tagja volt.

A kárpátaljai megyei tanácson belül jött létre 1992-ben a Nemzetiségi Főosztály. Eddigi három vezetője közül csak egy volt magyar, pedig Kárpátalja legnagyobb kisebbsége a magyar.

Az ukránai magyarság és a Magyarországon élő ukránok érdekeit hivatott képviselni és a két ország kormányai felé közvetíteni a javaslatvételi joggal rendelkező, általában félévente ülésező Ukrán–Magyar Államközi Vegyes Bizottság, amely üléseire rendszerint a kisebbségi érdekvédelmi szervezetek vezetői, képviselői is meghívást kapnak.

6.3. A vizsgált kisebbség iskolarendszere

A kárpátaljai magyar oktatás évtizedekig csonka volt (vö. Orosz 1992, 52). Mára ez a helyzet nagymértékben javult, ám nem állíthatjuk, hogy minden hiányzó lépcsőfokot sikerült pótolni.

6.3.1. Óvodák

1988-ig Kárpátalján nem léteztek magyar nyelvű óvodák (vö. I. és II. Beadvány, Veress 1987, 34). Bár a magyar falvakban az óvónők többsége magyarul szolt a gyerekekhez (Orosz 1992, 52), ez nem pótolhatta a szakszerű anyanyelvi óvodai nevelést. A városi óvodákban a nyelvileg vegyes csoportokban erre sem volt lehetőség. Az első hivatalosan is magyar óvodák 1989-ben nyíltak a területen (Orosz 1992, 52).

Az 1991/92-es tanévben Kárpátalján összesen 50 819 gyerek járt 657 óvodába. Ebből 3489 gyerek 68 óvodában magyar nyelvű képzést kapott. Azaz a kárpátaljai óvodások 6,8%-a járt magyar óvodai csoportba (vö. Orosz 1995, 33). Ez az arány alacsonyabb, mint a magyar lakosság aránya Kárpátalján belül, ám ha figyelembe vesszük, hogy *a)* a magyar nyelvű óvodai képzés alig néhány éves múltra tekinthet vissza, illetve hogy *b)* a túlnyomórészt falvakban élő magyarok hagyományos családi szerkezete szerint rendszerint három nemzedék él együtt, és sok családban a nagyszülők vannak otthon a gyerekekkel, ez az arány nem tragikusan alacsony.

Az 1994/1995-ös tanévben a magyar óvodai csoportok járásonkénti megoszlása a 6.1. táblázatban látható.

6.1. táblázat

Kárpátalja magyar óvodái járásonként és tannyelvi megoszlásuk szerint (Bagu 1995, 19)

	Magyar	Magyar–ukrán	Magyar–ukrán–orosz	Összesen
Beregszászi járás	36	5	–	41
Nagyszőlősi járás	11	5	–	16
Munkácsi járás	6	4	–	10
Ungvári járás	16	3	1	20
Felső-Tisza-vidék	–	4	–	4
Összesen	69	21	1	91

Az 1996/97-es tanévben a kárpátaljai magyar óvodások abszolút száma ugyan csökkent, arányuk azonban növekedett, mert az óvodába járók összesített száma is csökkent (vö. 6.2. táblázat): több óvodát anyagi okok miatt bezártak. Az 1996/97-es tanévben a kárpátaljai óvodások 9,6%-a járt magyar csoportba (6.2. táblázat).

6.2. táblázat

Gyermeklétszám Kárpátalja óvodáiban az 1996/97-es tanévben az oktatás nyelve szerint
(vö. Maco-Luc 1997, 234)

	A gyerekek összlétszáma	Ukrán nyelvű	Orosz nyelvű	Magyar nyelvű	Román nyelvű	Moldáv nyelvű	Német nyelvű
Kárpátalja összesen	31 360	27 792	473	3 037	30	8	20
Beregszászi járás	2 062	760		1 302			
Nagybereznai járás	541	541					
Nagyszőlősi járás	2 519	2 122		397			
Volóci járás	690	690					
Ilosvai járás	2 540	2 540					
Mizshirjai járás	457	457					
Munkácsi járás	2 975	2 716		259			
Perecsenyi járás	597	597					
Rahói járás	1 257	1 249					
Szolyvai járás	1 640	1 640					
Técsői járás	2 673	2 573	16	104	30	8	
Ungvári járás	1 843	1 201	39	603			
Husztói járás	2 709	2 631		78			
Ungvár város	5 258	5 154	52	52			
Munkács város	3 599	2 971	366	242			20

6.3.2. Iskolák

A második világháború után a magyar nyelvű oktatás Kárpátalján az 1944–45-ös tanévben indult meg (Fedinec 1996, 42).

Az ukrainai nemzetiségek közül a magyarok iskolahálózata az ukrán, orosz és moldáv oktatási rendszer mellett fejlettnak tekinthető, a magyar közösségnek elemi, általános és középiskolái vannak (vö. 6.3. táblázat).

Az iskolák tannyelvek szerinti megoszlása az 1945-ös államfordulatot követően módosult Kárpátalján.

A 6.4. táblázatból kitűnik, hogy gyakorlatilag megszakítás nélkül újraindult ugyan a háború után Kárpátalján a magyar nyelvű oktatás, ám a magyar iskolák száma jelentősen csökkent, és magyar tannyelvű középiskola nem is volt az első években. Megjelentek viszont Kárpátalján az orosz tannyelvű iskolák, amelyek korábban ismeretlenek voltak a területen.

6.3. táblázat

Az általános és középiskolák megoszlása az oktatás nyelve szerint Ukrajnában az 1989/90. és 1990/91. tanévben (Shamshur–Izhevskaya 1994, 35 alapján)

	1989/1990				1990/1991			
	iskolák		tanulók		iskolák		tanulók	
	Szám	%	Szám (ezerben)	%	Szám	%	Szám (ezerben)	%
Ukrán	15 213	73,6	3051,3	44,8	15 316	73,5	3060,4	44,7
Orosz	4 628	22,4	3169,6	46,5	4 303	20,6	2791,7	40,7
Moldáv	108	0,5	33,2	0,5	14	0,06	5,3	0,1
Román	–	–	–	–	93	0,4	23,3	0,3
Lengyel	2	0,01	0,3	0,004	2	0,01	0,4	0,005
Magyar	55	0,2	10,9	0,1	59	0,3	11,5	0,17
Ukrán–orosz	606	2,9	522,9	7,6	981	4,7	935,7	13,6
Ukrán–magyar	19	0,9	6,9 (ebből magyar 3,2)	0,1	18	0,08	5,3 (ebből magyar 2,9)	0,07 (ebből magyar 0,04)
Orosz–magyar	10	0,5	4,2 (ebből magyar 2,8)	0,06	8	0,03	3,9 (ebből magyar 2,7)	0,06 (ebből magyar 0,04)
Orosz–moldáv	13	0,06	6,8	0,1	5	0,02	3,4	0,04
Ukrán–moldáv	–	–	–	–	7	0,03	3,6	0,05
Orosz–román	–	–	–	–	7	0,03	3,6	0,05
Ukrán–orosz–román	–	–	–	–	1	0,005	1,04	0,01
Ukrán–orosz–magyar	2	0,01	0,14 (ebből magyar 0,04)	0,001	3	0,01	0,8 (ebből magyar 0,6)	0,006
Ukrán–orosz–lengyel	1	0,005	0,7	0,1	2	0,009	1,4	0,02

6.4. táblázat

Kárpátalja iskolái tannyelv szerint 1943–44-ben és 1947–48-ban (Fedinec 1997, 37)

Népiskolák – Elemi iskolák				
Tanítási nyelv	1943–1944		1947–1948	
	iskola	tanuló	iskola	tanuló
Ruszin/ukrán	305	64 203	520	43 872
Orosz	–	–	9	339
Magyar	215	31 840	77	6 656
Román	–	–	12	2 121
Német	23	2 103	–	–
Összesen	543	98 106	618	52 988
Polgári iskolák – Általános (7 osztályos) iskolák				
Ruszin/Ukrán	4	1 280	159	48 250
Orosz	–	–	2	506
Magyar	14	2 752	25	7 999
Román	–	–	–	423
Összesen	18	4 032	187	56 178
Gimnázium – Középiskola (10 osztályos)				
Ruszin/Ukrán	3	2 120	30	14 340
Orosz	–	–	66	3 350
Magyar	4	1 298	–	–
Összesen	7	3 418	36	1 760
Mind összesen	568	105 596	841	126 856

Az első magyar tannyelvű középiskolák az 1953/54-es tanévben indultak a Kárpátalján: szám szerint 35 elemi és 59 hétosztályos (általános) iskola mellett 4 magyar középiskola kezdte meg működését (Fedinec 1996, 42).

Az orosz nyelv oktatásának alacsony hatékonyságára hivatkozva 1953-ban a színmagyar Nagydobronyban orosz oktatási nyelvű osztályt nyitottak a magyar tannyelvű iskolán belül magyar gyerekek számára (Orosz 1992, 53). Ezzel fokozatosan kezdtek megjelenni Kárpátalján az ún. *internacionalista iskolák*, amelyekben egy igazgatóság alatt két, sőt helyenként három nyelven oktatott; az ilyen iskolák nem magyar nyelvű osztályaiba is rendszerint magyar gyerekek jártak (vö. Orosz 1992, 53–54). Ezt a fajta oktatási típust (ahol a kisebbségi gyerekeket többségi nyelvű oktatásban részesítik) a szakemberek *befullasztó (submersion) oktatási programnak* nevezik, melynek célja az asszimiláció, a többség nyelvén való egynyelvűség (vö. Göncz 1995, 68;

Skutnabb-Kangas 1997, 25; Kontra 1997, 77). Azok a kárpátaljai magyar gyerekek, akik az ún. internacionalista iskolák nem magyar tanítási nyelvű osztályaiba jártak, ilyen befulladásztó oktatási programban vettek részt.

A magyar falvakban létrehozott internacionalista iskolák nem magyar osztályaiba különböző kedvezményekkel, illetve a könnyebb boldogulás ígéretével csábították a gyerekeket, pontosabban a szülőket: pl. évről évre ezek az osztályok kerültek a délelőtti első váltásba, a magyar osztályok pedig a másodikba; ide helyezték a legjobb tanárokat; a jobban felszerelt tantermekben tanulhattak; az ide járó gyerekek előnyt élveztek az úttörő- és más táborok beutalóinak elosztásánál stb. (vö. Orosz 1992, 54).

A magyar nyelvű iskolák száma évekig szinte változatlan maradt. A lassú fejlődés csak a 80-as évek végén kezdődött meg.

6.5. táblázat

A kárpátaljai magyar iskolák számának alakulása (1987–1993) (Orosz 1995, 15)

Az iskola tannyelve	1987/88				1989/90				1990/91				1991/92				1992/93			
	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4
Magyar	13	26	11	50	11	29	13	53	11	34	14	59	9	34	15	58	8	36	17	61
Ukrán–magyar	–	9	8	17	–	10	9	19	2	8	8	18	2	7	9	18	1	9	12	22
Orosz–magyar	–	8	7	15	–	4	6	10	–	2	6	8	–	2	5	7	–	2	2	4
Orosz–ukrán–magyar	–	–	3	3	–	–	2	2	–	1	2	3	–	1	3	4	–	–	3	3
Összesen	13	43	29	85	11	43	30	84	13	45	30	88	11	44	32	87	9	47	34	90

1 = Elemi (1–4. oszt.), 2 = általános (1–8. vagy 1–9. oszt.), 3 = középiskola (1–10. vagy 1–11. oszt.), 4 = összesen.

A magyar iskolák aránya a kárpátaljai iskolahálózatban megközelítőleg megegyezik a magyar lakosság megyén belüli arányával.

6.6. táblázat

Kárpátalja iskolái tannyelv szerinti bontásban (vö. Orosz 1995, 14)

	1989/90	1990/91	1991/92	1992/93	1993/94
Ukrán	594	597	602	618	621
Orosz	40	39	38	34	32
Magyar	84	88	87	90	90
Román	13	13	13	13	13
Szlovák	–	–	–	1	1

A tanulók megoszlása az osztályokban folyó oktatás nyelve szerint viszont azt mutatja, hogy kevesebb magyar gyerek jár magyar tannyelvű iskolába, mint amennyi a magyar közösség aránya a területen belül (vö. 6.7. táblázat).

6.7. táblázat

A tanulók megoszlása az osztályok oktatási nyelve szerint (vö. Orosz 1995, 16)

Tanév	1989/90		1990/91		1991/92		1992/93		1993/94	
1	2	3	2	3	2	3	2	3	2	3
Ukrán	166 245	81,0	166 963	81,4	166 198	81,7	167 330	82,3	168 764	83,2
Orosz	16 598	8,1	15 874	7,7	14 809	7,3	12 839	6,3	10 585	5,2
Magyar	17 275	8,5	17 619	8,6	17 969	8,8	18 711	9,2	19 074	9,4
Román	4 827	2,4	4 622	2,3	4 355	2,2	4 483	2,2	4 464	2,2
Szlovák	—	—	—	—	—	—	12	0,006	18	0,009
Összesen	204 945	100,0	204 808	100,0	203 331	100,0	203 375	100,0	202 905	100,0

1 = az oktatás nyelve; 2 = a tanulók száma; 3 = részarány %-ban.

Az anyanyelvi iskoláztatásban részesülő magyar tanulók arányának növekedésével is nyomon követhető a magyar nyelv presztízsének emelkedése Kárpátalján a kishatárforgalom és a határ menti kereskedelem megélénkülése következtében. A magyar nyelv presztízsének emelkedésében minden bizonnyal közrejátszik az is, hogy 1989-től lehetőség nyílik a magyarországi továbbtanulásra (vö. Orosz 1992, 55). Az ukrán nyelven tanulók száma is fokozatosan emelkedik, csökken ellenben az orosz nyelvű oktatásban részesülők száma és aránya. Még markánsabban kitűnik ez a presztízmódosulás az első osztályba beiskolázott tanulók adataiból (vö. 6.8. táblázat).

6.8. táblázat

Az első osztályba beiratkozott tanulók százalékos aránya az oktatás nyelve szerint (1993/94-ben 22 386 első osztályos tanuló volt = 100%) (vö. Orosz 1995, 17)

	1987/88	1988/89	1989/90	1990/91	1991/92	1992/93	1993/94
Ukrán	81,8	81,8	81,9	83,1	82,9	84,2	84,42
Orosz	8,7	8,4	6,6	5,3	4,7	3,0	2,44
Magyar	7,2	7,5	9,0	9,5	10,1	10,3	10,91
Román	2,3	2,3	2,5	2,1	2,3	2,4	2,2
Szlovák	—	—	—	—	—	0,1	0,03

A felületi kép szerint Ukrajnában a magyar nyelvű iskolai oktatási rendszer jónak mondható, hiszen a magyar gyerekek számára elérhető a magyar tannyelvű iskoláztatás. Ez azonban csak a Kárpátalja sík vidéki részein élő tömbmagyarság vonatkozásában igaz: az anyanyelvi oktatás tekintetében területi eltérések mutathatók ki, pl. a Felső-Tisza vidékének szóránymagyarsága körében nincs mód az anyanyelvi oktatásra: nem voltak és nincsenek magyar tannyelvű iskolák. A politikai változásoknak köszönhetően körükben is megindulhatott azonban a magyar nyelv fakultatív oktatása.

Az 1991/92-es tanévben a Técsői, Rahói és Huszti járásban 965 tanuló végezhetett magyar nyelven tanulmányait, 433 gyerek pedig fakultatív órák keretében tantárgyként tanulta a magyar nyelvet (vö. Bagu–Deák 1997, 11). Az 1996/97-es tanévben a nevezett járásokban négy iskolában (Aknaszlatinán, Técsőn, Viskén és Huszton) folyt magyar nyelven az oktatás, ezekben összesen 1184 gyerek tanult. 13 további iskolában összesen heti 52 fakultatív magyarórát tartanak 545 tanuló számára (Bagu–Deák 1997, 12).

Az 1996/97-es tanévben Kárpátalján összesen 98 magyar tannyelvű iskola működött (vö. 6.9. táblázat). Közülük 94 iskola abban a négy járásban, ahol a kárpátaljai magyarok nagy többsége él.

6.9. táblázat

*Kárpátalja magyar iskolái az 1996/97-es tanévben
(Közzététel, 1997/4., 13.)*

Az iskola tannyelve	Állami	Egyházi (református)	Összesen
Magyar	64	2	66
Magyar–ukrán	28	–	28
Magyar–orosz	3	–	3
Magyar–ukrán–orosz	1	–	1
Összesen	96	2	98

A 6.10. táblázat a magyar iskolák területi megoszlását mutatja Kárpátalján belül.

6.10. táblázat

A magyar iskolák megoszlása Kárpátalján járásonként (1996/97)³⁹

	Elemi	Általános	Középiskola	Összesen
Felső-Tisza-vidék	–	1	3	4
Nagyszőlősi járás	8	9	6	23
Beregszászi járás	2	24	14	40
Munkácsi járás	–	6	3	9
Ungvári járás	4	9	9	22
Összesen	14	49	35	98

6.3.3. Szakoktatás

1988-ig Kárpátalján magyar nyelvű szakoktatás nem létezett: a területen lévő összes szakmunkásképző és szakközépiskola ukrán, illetve orosz tannyelvű volt. 1988-ban nyílt az első magyar nyelvű csoport a beregszászi 18. sz. szakmunkásképzőben (Orosz 1992, 55). Ma sincs önálló magyar szakmunkásképző intézmény. Jelenleg hat szakmunkásképzőben és szakiskolában működnek magyar csoportok (Bagu 1996b, 8), amelyekben a következő szakmákat sajátíthatják el a hallgatók: asztalos, szobafestő, vízvezeték-szerező, gázhegesztő, szabó, orvossegéd (felcser), traktoros, mezőgazdasági szakmunkás, népművelő, óvónő és tanító (Bagu 1996b, 8–9). Ám ezekről az intézményekről sem állíthatjuk, hogy magyar tannyelvűek, mert bár a műveltségi tárgyak oktatása magyar nyelven folyik, éppen a szakmai rész tanítása zajlik a legtöbb helyen teljesen vagy nagyobb részben ukrán vagy orosz nyelven. Talán éppen ezzel magyarázható, hogy a kárpátaljai magyar iskolák végzősei közül csak nagyon kevesen választják a szakmunkásképző intézményeket a továbbtanulás céljából.

Az 1993/94-es tanévben pl. 1587 tanuló szerzett Kárpátalja valamelyik magyar tannyelvű iskolájában általános iskolai végzettséget. A következő (1994/95-ös) tanévben 736 tanuló (46,3%) középiskolában folytatta tanulmányait, 614 (44%!) *sehol sem tanult tovább*, és mindössze 154 gyerek (9,7%) nyert felvételt valamelyik szakközép- vagy szakiskolába (vö. Bagu 1996b, 8).

A szakoktatás kapcsán szólni kell arról a kárpátaljai sajátosságról, hogy a Munkácsi Tanítóképző státusát tekintve *szakközépiskola*, ahová az általános iskola befejezése után lehet felvételizni, s amely középfokú végzettséggel rendelkező óvónőket és tanítókat képez. A kárpátaljai magyar iskolák száma-

ra ez az intézmény 1950 óta képez kádereket a minden évben meghirdetett magyar csoportok által. A tanítóképzőben is csak a speciális szaktárgyakat (magyar nyelv és irodalom, ének-zene, matematika) hallgatják magyar nyelven a diákok, a pedagógia, pszichológia stb. oktatása ukrán nyelven folyik (vö. Brenzovics 1997, 98). Korábban a huszti tanítóképzőben működött az 1947/48-as tanévtől kezdve magyar csoport, ahonnan azt 1950-ben áthelyezték Munkácsra (vö. Fedinec 1996, 43).⁴⁰

6.3.4. Felsőfokú képzés

Kárpátalján a magyar nyelvű felsőfokú oktatás első korszaka az ungvári tanító- és tanárképző főiskolán indult, ahol 1953-ban magyar nyelv- és irodalomtudományi szak létesült (Fedinec 1996, 43). Az intézményt azonban 1954-ben megszüntették, a diákokat (köztük a magyar szakosokat is) az 1945-ben megnyílt Ungvári Állami Egyetem (UÁE) vette át. A magyar szakosokat az orosz szakra vették át, ahol 1956 és 1959 között fakultatív órák keretében magyar nyelvet és irodalmat is hallgattak; 1959-ben az Ungvári Állami Egyetemen megszűnt a magyar nyelvű és a magyaroktatás (Fedinec 1996, 43).

A második korszak 1963-ban, a magyar tagozat létrejöttével, illetve az Ungvári Állami Egyetem Magyar Filológiai Tanszékének 1965-ös megalakulásával kezdődött (1963–65 között csak tagozatként működött a tanszék). Az egyetemi magyar tanszék – amely a kárpátaljai magyar iskolák számára képez magyar szakos tanárokat – jelentette nagyon sokáig a magyar nyelvű felsőoktatást Kárpátalján. Ám itt is csak a szaktantárgyak oktatása folyt és folyik magyar nyelven, az általános tárgyakat korábban főként orosz, ma ukrán nyelven adják elő. A tanszék kezdetben évfolyamonként 20-20 hallgatóval működött. Az 1969/70-es tanévtől, amikor megindult a levelező oktatás, a nappali tagozatos hallgatók száma évfolyamonként 10-re csökkent, amit 10-10 levelező hallgató egészített ki (Lizanec 1993c, 12). 1993-tól az alacsony színvonalú magyar szakos levelező képzés megszűnt, viszont 10 helyett 15 nappali tagozatos hallgatót vesznek fel egy-egy évfolyamra, akik mellé önköltséges alapon további diákok is csatlakozhatnak.

1968-ban a tanszéken megindult az aspirantúra (Lizanec 1993c, 11), ám 1968 és 1997 között a Magyar Filológiai Tanszéken mindössze két kutató védte meg a disszertációját.

1963 óta kb. 500 magyar nyelv és irodalom szakos tanár szerzett diplomát a Magyar Filológiai Tanszéken (vö. Lizanec 1993c, 12).

Az Ungvári Állami Egyetem más karain és szakjain az 1995/96-os tanévig csak a magyar szakon folyt (részben) magyar nyelvű oktatás. A nevezett évben a Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség kezdeményezésére a matematikai, fizikai és biológiai karon magyar csoportok indultak. Anyanyelvi képzésük többletköltségeit a KMPSZ fedezi az Illyés Közalapítvány kuratóriumától nyert pénzből (azaz magyarországi támogatásból). Volodimir Szlivka, az Ungvári Állami Egyetem rektora ugyanis kijelentette, hogy az egyetem csak akkor hajlandó magyar csoportok indítására, ha az ehhez szükséges pénzeszközöket a KMPSZ az egyetem rendelkezésére bocsátja (vö. *Kárpáti Igaz Szó*, 1995. július 1., 4., *Közoktatás*, 1995/4., 11.).

Becslések szerint az Ungvári Állami Egyetem hallgatóinak közel tíz százaléka (kb. 800 fő) magyar, ám ezek egy része nem magyar tannyelvű iskola befejezése után nyert felvételt az intézménybe (Botlik–Dupka 1991, 85).

1997-ben az Ungvári Állami Egyetemre összesen 1646-an jelentkeztek. A kisebbségeket ebből 217 fő (13%) képviselte 134 magyar (8%), 64 orosz, 3 belarusz, 12 szlovák, 2 román, 1 lengyel és 1 roma nemzetiségű fiatal személyében (*Kárpáti Igaz Szó*, 1997. augusztus 30., 12.). A 134 magyar jelentkező közül 67-en (50%-uk) nyertek felvételt a nappali, 7-en a levelező tagozatra, ám ebből 22-en a magyar nyelv és irodalom szakra. További 48 magyar nemzetiségű diák önköltséges alapon kezdheti meg tanulmányait, amennyiben vállalja, hogy fedezi oktatásának költségeit (uo.).

A kárpátaljai magyar felsőoktatás harmadik korszaka 1990-ben vette kezdetét. Ettől az évtől kezdve nyílik lehetőség a kárpátaljai fiatalok magyarországi továbbtanulására. Az első évben mindössze 11-en kezdték meg Magyarországon egyetemi vagy főiskolai tanulmányaikat, egy évvel később már 27-en, 1992-ben 53-an, 1993-ban 80-an, 1994-ben 84-en, 1995-ben 88-an (*Kárpátaljai Szemle*, 1996/1., 14.). Az 1995/96-os tanévben összesen 350 kárpátaljai diák volt valamely magyarországi felsőoktatási intézmény hallgatója (*Kárpátaljai Szemle*, 1996/1., 14.). 1996-ban 66, 1997-ben 70, 1998-ban előreláthatólag 78 kárpátaljai magyar diák végez Magyarországon (uo.). Egy részük (és valószínűleg a nagyobb részük) azonban előreláthatólag nem tér majd vissza Kárpátaljára a diploma megszerzését követően.

A negyedik korszakot 1993-tól számítjuk, amikor létrejött a Kárpátaljai Magyar Főiskoláért Alapítvány (KMFA), melynek célja egy önálló magyar nyelvű tanárképző főiskola létrehozása volt Kárpátalján. Miután a KMFA 1994-ben szerződést kötött a magyar Művelődési és Közoktatási Minisztériummal (MKM) és a nyíregyházi Bessenyei György Tanárképző Főiskolával (BGYTF), 1994-ben Kárpátalján megindulhatott a teljesen magyar nyelvű

tanárképzés Beregszászon, melynek anyagi fedezetét a KMFA, a képzés személyi költségeit az MKM, a szellemi feltételeket pedig a BGYTF teremtettemeg (Brenzovics 1997, 99). Az önálló Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola (KMTF) működési engedélyének megszerzéséig, azaz 1996 szeptemberéig a tanárképzés a Beregszászi Speciális Tanárképzés „fedőnév” alatt folyt; a beregszászi speciális képzés mint a BGYTF kihelyezett tagozata funkcionált óvodapedagógus, tanítói, illetve angol–földrajz és angol–történelem szakokon.

1996-ban – hosszadalmas bürokratikus politikai csatározások után (vö. Brenzovics 1997) – hivatalosan is megtarthatta első tanévnyitóját a Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, ahol tanítói, angol–földrajz, angol–történelem és történelem–földrajz szakon az 1997/98-as tanévben 70 hallgató folytathatja teljes egészében magyar nyelven tanulmányait. A KMTF az első határon túli önálló magyar felsőoktatási intézmény.⁴¹

Ha összevetjük a Magyarországon továbbtanuló és az Ungvári Állami Egyetemre felvételt nyert kárpátaljai magyar diákok számát, láthatjuk, hogy az anyaországban tanulók száma meghaladja az ungvári egyetemre jelentkezőkét. A KMTF-en és az UÁE-n továbbtanulók együttes száma sem sokkal magasabb a Magyarországon egyetemre és főiskolára járókénál.

6.3.5. Az egyes nemzetiségek iskolázottsági mutatói

A kárpátaljai oktatási rendszer egyenlőtlenségei az egyes nemzetiségek iskolázottsági mutatóiban is tükröződnek (vö. 6.11. táblázat).

6.11. táblázat

Az egyes kárpátaljai nemzetiségek 1000 főre kiszámított iskolázottsági mutatói az 1989. évi népszámlálási adatok alapján

(vö. Migovics 1997, 49; Marina 1997, 114)

	Felsőfokú	Befejezetlen felsőfokú	Szakközépiskola	Középiskola	Általános iskola	Elemi iskola
Orosz	246	25	267	310	–	34
Ukrán	68	10	149	367	218	145
Szlovák	88	12	157	385	101	–
Magyar	37	7	98	427	264	155
Román	17	3	38	208	451	181
Cigány	–	–	7	97	431	387

Jól látható, hogy a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya messze az orosz nemzetiségen belül a legmagasabb, és hasonló a helyzet a szakmunkás képzettséget szerzett lakosságon belül is. A magyarság az érettségizettek körében felülreprezentált, ami kitűnően jelzi, hogy a kárpátaljai magyarság számára a közelmúltig (a KMTF megnyílásáig) a középiskola volt az a legmagasabb iskolai fokozat, amelyet anyanyelven végezhettek, kivéve természetesen az UAE magyar filológiai szakát.

Ezt a szociológiai felmérések adatai is jól tükrözik. Egy 1991–1994 között 303 kárpátaljai magyart érintő kérdőíves felmérés adatai szerint az adatközlők mindössze 45,7%-a végezte végig magyar nyelven a tanulmányait, 39,6%-a vegyesen magyarul és más nyelven, 16,5%-a pedig végig nem magyarul (vö. Gereben 1996b, 97).

Az általunk 1996 nyarán végzett kérdőíves felmérés eredményei szerint (eltekintve az óvodáktól, amelyek anyanyelvi hálózata csak kialakulóban van, és az egyetemtől, mert a felső végzettségűek között az anyanyelven tanultak arányát a mintában viszonylag magas számban előforduló magyar szakosok növelik) minél magasabb szintű iskoláról van szó, annál kisebb az anyanyelvi oktatásban részesültek aránya. Különösen alacsony az anyanyelven szerzett szakmunkás végzettség (vö. 6.12. táblázat és 6.1. ábra). Mindez nagy valószínűséggel a kárpátaljai magyar oktatási intézményrendszer egyenlőtlenségének következménye.

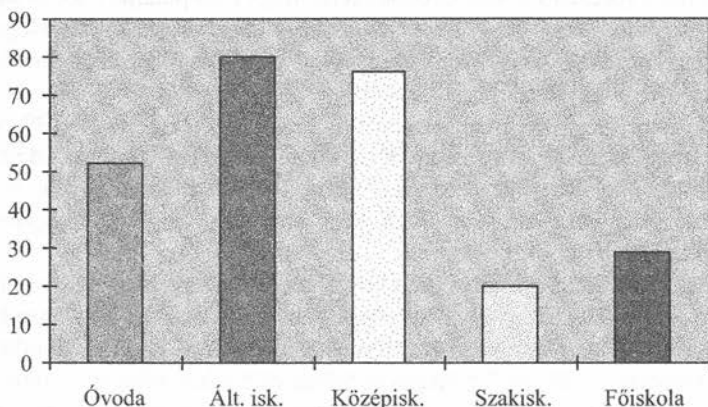
6.12. táblázat

*Az egyes iskolatípusokban magyarul tanult kárpátaljaiak százalékos értékei
(Terepadatok 1996; N = 144)*

	Járt	%-ban	Magyarba járt	%-ban	Az iskolatípusba jártak %-ában
Óvoda	75	52	39	27	52
Általános iskola	143	99	115	80	80
Középiskola	71	49	54	37	76
Szakiskola	44	31	9	6	20
Főiskola, egyetem	68	47	20	14	29

6.1. ábra

Az egyes iskolatípusokban magyarul tanult kárpátaljaiak százalékos bontásában
(Terepadatok 1996; N = 144)

6.4. Tömegtájékoztatás

6.4.1. Lapok, folyóiratok

A második világháború után Kárpátalján két megyei szintű magyar nyelvű lap jelent meg.

A kommunista *Munkás Újság* jogutódja az 1945. december 5-étől megjelenő *Kárpáti Igaz Szó* című lap, amely 1965-ig teljesen az ukrán nyelvű *Zakarpatszka Pravda* magyar nyelvű másolata volt, saját anyagokat nem közölhetett, még tördelésében is hűen követte az ukrán kiadást. 1967. március 8-tól alakult teljesen önálló, magyar szerkesztésű lappá.

A Kárpáti Igaz Szó szerkesztősége volt gyakorlatilag az első magyar intézmény Kárpátalján 1944 után. Mint ilyen, jelentős szerepet játszott a kárpátaljai magyar kulturális életben: több előadás-sorozatot, kiállítást szerveztek a szerkesztőségben, itt jelentek meg a szűkös publikálási lehetőségeket enyhítő irodalmi mellékletek (*NEON*, *Lendület*, *Új Hajtás*), és a szerkesztőség védnöksége alatt alakult meg a *József Attila Irodalmi Stúdió*.

1991-ig napilapként jelent meg, azóta hetente háromszor (kedd, csütörtök, szombat) jelentkezik. A még 1990-ben is mintegy 40 ezres példányszámban megjelenő újság 1998-ban 8900 példányban készül.

Kárpátalja másik megyei szintű magyar nyelvű lapja a *Kárpátontúli Ifjúság* (1991. február 1-jétől *Kárpátaljai Ifjúság* néven adták ki), amely 1958-tól mint az ukrán nyelvű *Mology Zakarpatja* című lap fordítása jelent meg, a magyar kiadás 1992-es megszűnéséig. Korábban hetilapként került az olvasókhoz tízezres magyar nyelvű példányszámban. Az ukrainai kommunista ifjúsági szövetség, a Komszomol lapja volt. Ma már csak ukránul jelenik meg. 1967 és 1971 között ez a lap adott otthont a *Forrás Ifjúsági Stúdió*nak, amely jelentős szerepet játszott a kárpátaljai magyar irodalmi életben, illetve a magyar kisebbség politikai érdekeinek megjelenítésével is próbálkozott (lásd a Beadványokat), s ezért működését betiltották. A Forrás működése idején (de időnként később is) a lap magyar változata kárpátaljai magyar költők verseit is közölte, ami szépirodalmi fórum hiányában a *Kárpáti Kalendárium* és a *Kárpáti Igaz Szó* mellett az egyetlen publikálási lehetőséget jelentette az irodalmárok számára.

A megyei szintű lapok mellett Kárpátalján három járási újság jelenik meg magyar nyelven rendszeresen.

A Beregszászi járás lapja az 1945. december 2-tól megjelenő *Vörös Zászló*, amely 1991. január 1-től *Beregi Hírlap* címmel jut el az olvasókhoz. A lap ukrán és magyar nyelven jelenik meg. A magyar változat az eredeti, az ukrán ennek a magyar fordítása. A *Kárpáti Igaz Szó* önállósulásáig gyakorlatilag az egyetlen eredeti magyar nyelvű újság volt Kárpátalján. A magyar kiadás 1992-ig hetente háromszor jelent meg 10 000 példányban. Jelenleg hetente kétszer (csütörtökön és szombaton), 4100 példányban jut el az olvasókhoz.

1957. március 1-től lát napvilágot az Ungvári járás magyar nyelvű lapja, a *Kommunizmus Fényei*, amely 1990-től *Ung-vidéki Hírek* címmel jelenik meg. Az ukrán változat fordítása, eredeti anyagokat nem közöl. Korábban hetente háromszor jelent meg, most hetente kétszer. 3100-as példányszámából 700 magyar nyelvű.

Nagyszőlősen 1957. március 27-től hetente háromszor jelent meg a Nagyszőlősi járás lapja, a *Kommunizmus Zászlaja*, amely a *Prapor Kommunizmu* című ukrán nyelvű testvérpap fordítása (1962–1965 között nem jelent meg). 1990-től *Nagyszőlős-vidéki Hírek* címmel kerül nyomdába heti két alkalommal. 4000 példányban adják ki, ebből 315 magyar nyelvű.

A fent említett területi és járási újságok mellett két regionális lap jelenik meg magyar nyelven Kárpátalján.

1993. augusztus 17-től jelenik meg Beregszászon a *Szivárvány* című hetilap 4 oldalon, 3000 példányban. Elsősorban a beregszásziakhoz és a város közvetlen környékéhez szól.

1995. január 3-ától adják ki a *Szolyvai Krónikát*, amely a Szolyvai járás szóróvanymagyarságát hivatott magyar nyelvű olvasnivalóval ellátni. Korábban havonta, egy ideje kéthavonta jelenik meg.

1989-től kezdődően fokozatosan egyre több lap és folyóirat jelenik meg Kárpátalján.

A KMKSZ fóruma a *Kárpátaljai Szemle*. 1993-tól jelenik meg, általában havonta-kéthavonta. Ungváron szerkesztik, és Nagyszőlősen nyomják. Elsősorban természetesen a KMKSZ tevékenységéről számol be, de emellett elemző és feltáró cikkeket, írásokat, riportokat is közöl azokról a témákról, amelyek a leginkább foglalkoztatják a kárpátaljai közvéleményt. A *Szemle* az egyetlen magyar nyelvű közéleti folyóirat a területen, amióta az 1990-ben alapított *Kárpátalja* című, kéthetente megjelenő lap (amely kezdetben szintén a KMKSZ orgánuma volt, majd önállóvá vált) 1994-ben megszűnt.

1997 októberétől a Kárpátaljai Szemle politikai-közéleti fórumból inkább közéleti folyóirattá vált, amely a szélesebb olvasóközönséget célozza meg. Háttérbe szorultak a politikai elemző írások, és hangsúlyosabbá vált a magzinszerűség.

Míg valódi közéleti, politikai lapja egy sincs a kárpátaljai magyarságnak, a közösség két kulturális folyóirattal is büszkélkedhet. 1989 augusztusától negyedévenként jelenik meg a *Hatodik Síp*, amely elsősorban szépirodalmi fórum. Szerkesztősége könyvkiadással is foglalkozik. A *Pánsíp* című kulturális folyóirat 1993-tól jelenik meg, ugyancsak negyedévenként. A *Pánsíp* szerkesztősége hozta létre az Ung-Bereg Alapítványt, amely a kárpátaljai magyar kulturális élet és a könyvkiadás támogatását tűzte ki céljául. A *Tárogató* című élcslap 1990-től jelenik meg, meglehetősen rendszertelenül. A szatirikus folyóirat szerkesztősége – amellet, hogy könyvkiadói tevékenységet is folytat – jelenteti meg a *Bóbita* című gyermeklapot.

A Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség általában kéthavonta megjelenő lapja az *Irka* című népszerű gyermeklap, melynek negyedévente megjelenő melléklete a *Közoktatás* című pedagóguslap.

A Kárpátaljai Magyar Cserkészszövetség 1995-től adja ki a *Nyomkereső* című, 3000 példányban megjelenő cserkészlapot.

Az elmúlt egy-két évben egyházi lapokkal is gazdagodott a magyar nyelvű sajtótermékek választéka. A Kárpátaljai Református Egyházkerület lapja a *Küldetés*, mely évente 3-4 alkalommal, 4000-es példányszámban jelenik meg. A római katolikusok hasonló kiadványa az *Új Hajtás*, évi négy számmal, szintén négyezer példányban készül.⁴²

Az első magyar nyelvű kárpátaljai gazdasági, illetve reklámújság a *BeregInfo*, amely 1997 második félévében jelent meg a piacon.

A kárpátaljai magyar nyelvű sajtóra, lapkiadásra szintén áll az, ami a könyvkiadásra (vö. 6.2.): magyarországi anyagi támogatás nélkül egyetlen sajtóorgánus sem tudna megjelenni (vö. pl. *Kárpáti Igaz Szó*, 1996. július 25., 4.). A megjelenéshez szükséges anyagiakat elsősorban az *Illyés Közalapítvány* biztosítja a szerkesztőségek számára. Ukrán állami támogatásban csak a *Kárpáti Igaz Szó* és a három állami kiadású járási lap részesül, ez azonban a fennmaradáshoz kevés. Csak az állami támogatásban részesülő lapok (*Kárpáti Igaz Szó*, *Beregi Hírlap*, *Ung-vidéki Hírek* és *Nagyszőlős-vidéki Hírek*) engedhetik meg maguknak, hogy igénybe vegyék a drága állami postai terjesztést, így ennek köszönhetően ezek a lapok többé-kevésbé rendszeresen eljutnak az olvasóközönséghez. A postai terjesztésű lapokkal szemben a többi sajtótermékre a kárpátaljai olvasók hivatalosan nem tudnak előfizetni. A lapok csak esetlegesen, társadalmi terjesztők révén jutnak el az olvasókhoz, gyakran nagy késéssel. A szervezetlen terjesztés következtében az is előfordul, hogy egyes lapokhoz gyakorlatilag lehetetlen hozzájutni, mert az utcai hírlapárusítás megbízhatatlan, illetve a magyar nyelvű lapok, folyóiratok közül csak néhány veszi igénybe a terjesztésnek ezt a módját.

6.4.2. Rádió és televízió

Kárpátalján a területi rádió 1946-ban kezdte meg a magyar nyelvű adások sugárzását. A magyar szerkesztőség naponta jelentkezik adással, hét közben félórás (19 órától 19.30-ig), szombaton 40 perces, vasárnap pedig két és fél órás műsoridővel. A műsorok nem informatív jellegűek, inkább magazinszerűek. Rövid híresokor után általában riportok szerepelnek a programban. Hétfőn a háziasszonyokhoz és a kerttulajdonosokhoz szól a műsor. A kedd a művelődési témájú adások napja. Szerdán a mezőgazdaságról készült műsort ajánlják a szerkesztők a hallgatók figyelmébe. A csütörtöki műsoridő egy részét az egyházak töltik ki, a másik részében a Magyar Rádió archívumából kapott történelmi vagy irodalmi műveket sugároznak. A pénteki 40 perc a fiataloké. Szombaton a hét rádióadásaiból készült válogatás kerül adásba. A vasárnapi adásban kívánságműsor, majd fiataloknak szóló zenés összeállítás hallható (vö. Botlik-Dupka 1991, 89; Kulin 1995).

A magyar nyelvű televíziózás Kárpátalján 1965-ben kezdődött meg. Eleinte csak hétfőnként jelentkezett a magyar szerkesztőség műsorral. Az adásnap kiválasztása azért volt kifejezetten szerencsés, mert a Magyar Televízió-

ban a 60-as, 70-es években a hétfő adásszüneti nap volt, és az ungvári televízió révén a kárpátaljai magyarság így ezen a napon is élvezhette a magyar nyelvű televízióadásokat. Később az adásidő bővült. 1998-ban heti három alkalommal, hétfőn, csütörtökön és vasárnap láthatók az ungvári televízió magyar szerkesztőségének műsorai. A heti adásidő 180 perc, ebből hétfőn 1 óra, csütörtökön 40 perc, vasárnap pedig 1 óra 20 perc látható. A hétfői adásnapon híresszefoglalók, riportok, tudósítások láthatók. Csütörtökön magazinműsorral jelentkeznek, vasárnap pedig a nézők levelei alapján összeállított népszerű zenés köszöntő szerepel a műsorban.

Az ungvári rádió és televízió magyar adását készítő szerkesztőket 10 tagú közös főszerkesztőség egyesíti, amely 1974-ben jött létre (vö. Botlik–Dupka 1991, 89; Kulin 1995).

1995-ben 40 percről fél órára csökkentették a magyar nyelvű rádióadás időtartamát az Ukrán Rádió által a regionális stúdióknak fenntartott idő változása miatt, ami a gyakorlatban azt eredményezte, hogy heti 50 perccel lett rövidebb a kárpátaljai rádió magyar szerkesztőségének műsorideje (*Kárpátaljai Szemle*, 1995/6–7., 11.).

A Kárpátaljai Állami Televízió- és Rádiótársaság vezetősége 1996-ban anyagi okokra való hivatkozással ismét csökkenteni akarta a nemzetiségi, közte a magyar nyelvű adásidőt, illetve a magyar szerkesztőség létszámát. A KMKSZ ezt a lépést a kárpátaljai magyar nemzetiség jogainak megsértéseként értékelte, és határozottan fellépett ellene mind az ukrán, mind a magyar kormány szerveknél, illetve az Ukrán–Magyar Államközi Vegyesbizottságnál (vö. *Kárpáti Igaz Szó*, 1996. október 10., 3., november 1., 1. és 8., november 23., 4.; *Kárpátaljai Szemle*, 1996/7., 20–21.). A tiltakozás eredményesnek bizonyult, mert nem csökkentették sem a műsoridőt, sem a szerkesztőség létszámát. Felszámolták viszont a gyakorlatban még meg sem alakult Beregszászi TV-stúdiót. A regionális stúdió létrehozásának gondolata 1992-ben merült fel Beregszászon. A város a létrehozandó stúdió részére helyiséget is biztosított, megkezdődött a szerkesztők és a technikai személyzet képzése is az ungvári televízió magyar szerkesztőségében, 1995 végén azonban pénzhiány miatt a stúdió beindításának terve meghiúsult.

A helyi rádió és televízió magyar nyelvű adásai elsősorban a Felső-Tisza vidékének szóránymagyarsága körében népszerűek, ahol a Magyar Televízió és Rádió adásai nem foghatók. 1997 márciusában a Kárpátaljai Megyei Állami Televízió- és Rádiótársaság vezérigazgatója és a budapesti ICCI cég vezetője szándéknyilatkozatot írt alá arról, hogy a Magyar Televízió Részvénytársaság lehetővé teszi, hogy a Felső-Tisza-vidéki Rahón és Aknaszlati-

nán lévő átjátszóállomások segítségével a térségben élő szóróványmagyarság is nézhesse az MTV műsorait, sőt az MTV Rt. biztosítja az átjátszóállomások számára a Magyar Televízió adásainak sugárzásához a szerzői jogokat is (Kárpáti Igaz Szó, 1997. március 22., 1.).

6.4.3. A tömegtájékoztatási eszközök hozzáférhetősége

A Sztálin halálát követő politikai enyhülés egyik jele volt többek között az, hogy 1957-től lehetőség nyílt a magyarországi napilapok és folyóiratok előfizetésére (Dupka–Horváth–Móricz 1990, 123; Botlik–Dupka 1991, 65; Sebestyén, 16). Ezzel a mintegy másfél évtizedes elszigeteltségben élő (amit addig csupán a Magyar Rádió, majd az 1957-ben megalakuló Magyar Televízió adásai enyhítettek) kárpátaljai magyarság ismét magyar nyelvű, magyar nyelven írt (a helyi lapokkal szemben nem fordításos) sajtóhoz juthatott.

A Magyarországról érkező újságok rendszerint egynapos késéssel jutottak el a kárpátaljai olvasókhoz, a rubel mesterségesen fenntartott magas árfolyamának köszönhetően mindenki számára elérhető áron. Az előfizetést azonban korlátozták. Sebestyén Árpád szerint is erre enged következtetni pl. az, hogy az anyaországi sajtótermékek megrendelési száma településenként *kerek szám* volt, azaz az érkező lapok száma nem az igényekhez igazodott (Sebestyén, 59).

Arról, hogy milyen arányban fizettek elő a kárpátaljai olvasók a magyarországi sajtótermékekre, nem rendelkezünk számszerű adatokkal. Az előfizetők magas számát igazolja azonban az, hogy az 1967-ben 4538 lakosú, színmagyar Nagydobronyban abban az évben a Kárpáti Igaz Szónak 670 előfizetője volt, a *Népszabadságnak* 71, a *Népszavának* és a *Népsportnak* egyaránt 50–50 (Sebestyén, 59).⁴³

1989 óta azonban, amikor Magyarország és a Szovjetunió kölcsönösen átérték a rubelelszámolásról a dollárelszámolásra, egyetlen magyarországi napilapra, folyóíratra sem lehet előfizetni Kárpátalján (vö. Botlik–Dupka 1993, 44). Egy ideig az ún. remittenda (az általában többhetes, Magyarországon már eladhatatlan lapok és folyóiratok) terjesztésére sem volt mód, amikor aztán lehetőség nyílt erre, sok olvasót elriasztottak a kárpátaljai viszonylatban magas árak.⁴⁴

1989-et követően csupán 1995-től juthatnak *friss* (nem két- vagy háromhetes, esetleg hónapos) magyarországi lapokhoz a kárpátaljai olvasók. A KMKSZ támogatásával akkor kezdte meg a Pálma kisvállalat – elsősorban a főként mezőgazdaságból élő falusi magyar lakosság igényeit kielégítendő – a *Szabad Föld* kárpátaljai terjesztését. A lap a magyarországi megjelenéssel

gyakorlatilag egy időben jut el a kárpátaljai közönséghez 5000 példányban, s ezzel az egyik legolvasottabb sajtótermék a területen (vö. *Kárpátaljai Szemle*, 1996/1., 15.). Ma már a *Szabad Föld* mellett a *Nők Lapja* is hasonló módon érhető el a kárpátaljai olvasók számára.

1998-tól az ukrán posta katalógusa szerint ismét lehet magyarországi napilapokra előfizetni, ám a *Népszabadság* évi előfizetési díja (300 lapszám) 2303 ukrán hrivnya (vö. *Kárpátaljai Szemle*, 1997/7., 13.), ami az 1997. december végi feketepiaci árfolyam alapján több mint 230 ezer (!) magyar forintnak felel meg.

A Magyar Rádió műsorai a kezdeti időszaktól foghatóak voltak Kárpátalja legnagyobb részén, kivételt csak a leginkább rászoruló Felső-Tisza-vidéki szóránymagyarság képezett. Bár azt is meg kell említeni, hogy a Petőfi és Bartók Rádió vételi lehetősége Kárpátalja más részein is meglehetősen rossz, egyszerűbb rádiókészülékkel és antennával csak nehezen és csak bizonyos napszakokban lehetséges fogni még a határhoz közel eső területeken is. A Kossuth Rádió adásait a sík vidéki magyarok is fogják.

Sebestyén Árpád, aki 1969-ben vendégtanárként oktatott az Ungvári Állami Egyetem Magyar Filológiai Tanszékén, már ungvári működése idején is úgy vélte, hogy „a szomszédos államok között csak Magyarország tartja be az európai hullámhossz és kilowatt szerződéses előírásait, és ezzel megfosztják a szomszédos magyar területek hallgatóit a legjobb nyelvi ráhatás lehetőségeitől” (Sebestyén, 39).

1998. január 1-jétől, a Petőfi és a Kossuth Rádió frekvenciaváltása után a rádióadások vételi lehetőségei tovább romlottak a kárpátaljai átlaghallgató számára. 1998 elejétől viszont fogható Kárpátalján két magyarországi kereskedelmi adó, a Danubius és a Sláger Rádió műsora.

A Magyar Televízió 1-es és 2-es adásai a Felső-Tisza vidékén szintén nem foghatók (*Kárpátaljai Szemle*, 1996/2., 2.). Az elsősorban a kisebbségi magyarok számára működtetett Duna TV műholdas adása Kárpátalján gyakorlatilag nem fogható, mert a lakosságnak csak elenyésző hányada rendelkezik a műholdas adások vételéhez szükséges parabolaantennával. A Felső-Tisza vidékén létrehoztak ugyan egy kábeltévé-hálózatot, amely lehetővé teszi legalább a Duna TV műsoraihoz való hozzáférést a minden szempontból elszigetelt magyar közösség számára, ám ez a hálózat sem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, mert az antennát többször megrongálták, illetve ellopták (*Kárpátaljai Szemle*, 1996/2., 2.).

Az ukrán–magyar államhatár közvetlen szomszédságában élő magyarok számára a Duna TV műsorai továbbra sem hozzáférhetőek a műholdas vevő-

készülékek hiánya miatt. További gondot okozott, hogy 1995. január 1-jétől az MTV 1-es műsorai is csak a deciméteres hullámsávban foghatók, ami a kárpátaljai tévénézők többsége számára azt jelentette, hogy ennek megfelelő antennát és adaptert kellett vásárolniuk. Ez a berendezés megközelítőleg egy család egyhavi jövedelmének megfelelő összegért volt beszerezhető (vö. *Kárpátaljai Szemle*, 1996/2., 2.).

Az sem váltott ki felhőtlen örömet a kárpátaljai magyar lakosságon belül, hogy 1996. március 1-jétől az MTV 1-es műsora a hagyományos SECAM rendszerű televíziókészülékeken csak fekete-fehérben fogható (*Kárpátaljai Szemle*, 1996/2., 2.). Amióta pedig 1997. október 4-től az MTV 2 műsorait is csak a műholdas adások vételére alkalmas antennák segítségével lehet nézni, a kárpátaljai magyarok csak az MTV 1, valamint az MTV 2 frekvenciáján indult TV2 és RTL Klub nevű kereskedelmi csatorna adásait élvezhetik. A Duna TV és az MTV 2 adásai a lakosság nagy többsége számára hozzáférhetetlenek (vö. 6.4.4.).

A magyar nyelvű adások mellett természetesen az ukrán állami rádió és televízió adásai is elérhetők Kárpátalján. A kárpátaljai magyarok általában csak akkor váltanak valamely ukrán rádiócsatornára, ha azon az ungvári stúdió magyar adása hallható, egyébként a Magyar Rádió adásait hallgatják. Az ukrán televízió adásai kedveltebbek, mint az ukrán rádió műsorai, elsősorban a filmek (főként a sorozatok) és a spotközvetítések miatt.

A Szovjetunió fennállása idején, de még az ukrán függetlenség első négy évében is Kárpátalján az ukrán televízióadók nézettségi indexe minimális volt, hiszen a magyarországi, (cseh)szlovákiai adók mellett a lakosság szívesebben nézte a központi televízió, az Osztankino műsorait, amelyek színvonala messze felülmúlta az ukrán köztársasági televízió adásainak színvonalát. 1995 nyarától azonban a moszkvai Osztankino adásait Kárpátalján, sőt gyakorlatilag egész Ukrajna területén nem lehet fogni. Az Osztankino ukrainai elhallgattatásának politikai, nyelvtervezési és gazdasági okai vannak. Az osztankinói adó a volt Szovjetunió legnézettebb és legelterjedtebb adásait sugározta, s népszerűsége Ukrajna függetlenné válását követően is megmaradt. 1995 nyarán azonban az ukrainai vezetés száműzte a mindenki számára elérhető méteres hullámsávból a kevésbé hozzáférhető deciméteres sávba, pontosabban az ukrán televízió 1-es adása frekvenciát cserélt az osztankinói adóval, minek következtében a rosszabb vételi lehetőségek miatt az oroszországi adó nézettségi indexe 20–30%-kal azonnal csökkent (*Kárpátaljai Szemle*, 1995/8–9., 15.). Ugyanakkor a moszkvai Majak Rádió adásait is elnémították a szinte minden háztartásban meglévő vezetékes rádióban, közismert néven a

tocskában. Ezt a lépést azzal indokolták, hogy politikai szempontból csökkenteni kell az oroszországi befolyást Ukrajnában. Nyelvtervezési vonatkozása is volt ennek a döntésnek, hiszen Ukrajna gyakorlatilag minden polgára ért oroszul, és ezáltal az Osztankino az ország egész területét és minden rétegét elérte műsoraival, s az állam és közélet ukránosítása szempontjából egy állandóan nézett orosz nyelvű adás hátrányt jelentett. Ám mindezek mellett a gazdasági tényezőket sem hanyagolhatjuk el ebben az esetben sem, hiszen az ukrainai állami televízióknak el kellett hódítania az Osztankinót a Szovjetunió fennállása idején megszokott nézőket ahhoz, hogy az orosz adó reklámbevételeinek egy része hozzá vándoroljon át, ami pedig – tekintve, hogy 50 milliós államról van szó – nem kis bevételi forrás. A konkurenciaharc legkényelmesebb formájának pedig az Osztankino ukrainai visszaszorítása bizonyult (vö. *Kárpátaljai Szemle*, 1995/8–9., 15.).⁴⁵

6.4.4. A tömegtájékoztatási eszközök igénybevétele

1995 második félévében négy kárpátaljai megyei lap előfizetőinek száma a következőképpen alakult (6.13. táblázat).

6.13. táblázat

Kárpátalja négy legolvasottabb lapjának előfizetési adatai 1995 második félévében (Kárpátaljai Szemle, 1996/1., 15.)

A lap neve	Milyen nyelvű a lap	Összpéldányszám	Előfizetők száma
Novini Zakarpattya	ukrán	41 662	27 882
Szribna Zemlja	ukrán	32 000	8 205
Kárpáti Igaz Szó	magyar	9 850	8 525
Jegyinsztvo	orosz	9 300	1 250

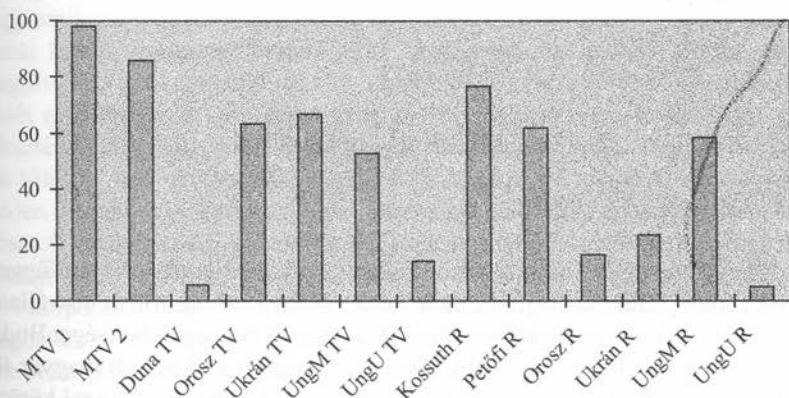
1997 első félévében Kárpátalja egyetlen magyar többségű járásában, a Beregszászi járásban a lakosság 1038 példány központi lapra és 545 folyóíratra fizetett elő. A megyei sajtótermékeknek összesen 3375 előfizetőjük volt. A négy legolvasottabb lap itt is a *Novini Zakarpattya* (718 előfizető), a *Szribna Zemlja* (124), a *Kárpáti Igaz Szó* (2210) és a *Jegyinsztvo* (89). A *Beregi Hírlap* című járási lapra fizettek elő a legtöbben, 4150-en, s ebből 3700 előfizető a lap magyar nyelvű kiadására fizetett elő (*Beregi Hírlap*, 1997. január 18., 1.).

A 144 kárpátaljai magyart érintő vizsgálatunkban az elektronikus sajtó nézettségi/hallgatottsági arányairól a következő képet kaptuk (6.2. ábra).

6.2. ábra

Nézi-e/hallgatja-e Ön az alábbi televízió- és rádióadásokat?

(Terepadatok 1996; N = 144; %-ban)

Az ábra adatai alátámasztják a fentiekben összefoglaltakat. Nyilvánvaló, hogy a tömegtájékoztatási javak fogyasztásának mértékét nagyban befolyásolja a sajtótermékekhez való hozzáférhetőség. Kárpátalján a Duna TV adásait 144 megkérdezett közül mindössze 5,6%, azaz nyolc fő nézi. A Petőfi Rádiót kevesebben hallgatják, mint a Kossuthot, illetve az MTV 2-t kevesebben nézik, mint az 1-es műsort.⁴⁶

7. Kapcsolattartás, azonosságtudat, attitűdök

7.1. Az anyaországgal fenntartott kapcsolatok

7.1.1. Államközi szinten

A Magyarország és Ukrajna közötti államközi kapcsolatok Ukrajna függetlenségének kikiáltása óta jónak mondhatók. Magyarország volt az első állam, amely elismerte Ukrajna szuverenitását, az első ukrán nagykövetséget Budapesten nyitották meg, Ungváron, Kárpátalja megyei székhelyén magyar főkonzulátus nyílt, s első államközi szerződését is Magyarországgal kötötte Ukrajna stb. (vö. Botlik–Dupka 1993, 5–12).

A két állam közötti kedvező kapcsolatokhoz nagyban hozzájárult, hogy Ukrajnában a függetlenség első eufóriájában több olyan dokumentumot fogadtak el, amelyek kedvezően szabályozták az országban élő kisebbségek, köztük a kárpátaljai magyarok jogait. Ilyen dokumentum volt pl. *Ukrajna nemzeti jogainak nyilatkozata* (1991) és *Ukrajna törvénye a nemzeti kisebbségekről* (1992). A két állam külön nyilatkozatban foglalkozott a kárpátaljai magyarság és a Magyarországon élő ukrán kisebbség helyzetével (*Nyilatkozat a Magyar Köztársaság és az Ukrán SZSZK együttműködésének elveiről a nemzeti kisebbségek jogainak biztosítása területén*, 1991). A két ország államközi vegyes bizottságot állított fel a két állam területén élő kisebbségek jogainak biztosítása, problémáinak rendezése céljából.

Ukrajna szomszédai közül elsőként Magyarországgal kötötte meg az alapszerződést, szentesítve benne többek között a korábbi szovjet–magyar államhatár vonalát (*Szerződés a jószomszédság és az együttműködés alapjairól a Magyar Köztársaság és Ukrajna között*, 1991).

Problémák a két állam kapcsolataiban csak az utóbbi két évben jelentkeztek, amióta Ukrajna nemzeti politikájában szemléletváltás következett be (vö. 8.6. alatt).

7.1.2. A kárpátaljai magyar közösség vonatkozásában

Magyarország évtizedekig hivatalosan nem vehetett tudomást a szomszédos országokban élő magyarságról. A politikai elszigeteltségre jellemző például, hogy amikor a magyarországi római katolikusok legfőbb egyházi méltósága, Lékai László esztergomi prímás 1979 októberében a moszkvai pátriárka meghívására a Szovjetunióban járt, a katolikus Litvánia fővárosában ünnepi misét mondhatott, a kárpátaljai magyarokhoz viszont nem látogathatott el (Skultéty 1980, 138). A két nagy magyar reprezentatív intézmény, a Magyarok Világszövetsége és az Anyanyelvi Konferencia is a megalakulásukat követően csupán az emigráns nyugati magyarság felé volt (lehetett) nyitott, az elcsatolt területek magyar kisebbségei csak az enyhülés után csatlakozhattak hozzájuk.⁴⁷

A kárpátaljai magyar közösség és az anyaország közötti kapcsolatokban meghatározó jelentősége van a vasfüggöny megszűnésének, a kishatárforgalom beindulásának és a határok átjárhatóbbá válásának.

1945-től 1989-ig a kárpátaljai magyarok szinte teljesen el voltak szigetelve Magyarországtól, csak a rádió, a televízió és a Kárpátalján is előfizethető magyarországi sajtó révén, közvetve tartották a kapcsolatot. Csak korlátozottan, két évente látogathatták meg magyarországi rokonaikat, a Magyarországról Kárpátaljára látogatók pedig csak különleges rendőri engedéllyel hagyhatták el szálláshelyüket (vö. Sebestyén, 21, 46). A két ország között csupán egy vasúti és egyetlen közúti határátkelőhely működött, Csap és Záhony között.

1989-ben több határátkelőt nyitottak Magyarország és Ukrajna között, könnyebbé vált a határátkelés. Ez élenkítőleg hatott a magyar–magyar gazdasági, kulturális és rokoni kapcsolatok alakulására Kárpátalja és a szomszédos magyarországi megyék között. 1990-től kezdve lehetővé vált kárpátaljai diákok magyarországi iskoláztatása, képzése.

A Magyarország és Kárpátalja közötti kapcsolatokban a legnagyobb szerep a gazdasági kapcsolatoknak jut. A több tucat ukrán–magyar vegyes vállalat mellett a gazdasági kapcsolatok alatt elsősorban a kárpátaljai magyarok és nem magyarok határmenti feketekereskedelmét, valamint a kárpátaljai magyarok magyarországi illegális feketemunkáját kell értenünk (vö. 4.2. alatt).

7.2. Azonosságtudat és attitűdök

7.2.1. A nemzeti azonosságtudat alakulása a Szovjetunióban

Annak ellenére, hogy az SZKP többször is deklarálta: „a múltból örökölt nemzetiségi kérdést a Szovjetunióban sikeresen megoldották” (A Szovjetunió Kommunista Pártjának Programja, 87.), az internacionalizmus és a népek testvéri szövetségének ideológiája által évtizedekig elfojtott nemzetiségi problémák és ellentétek a gorbacsovi enyhülés és reformok jelentkezése nyomán azonnal a felszínre törtek. Az „egységes szövetségi soknemzetiségű állam”-ként definiált (vö. A Szovjet Szocialista Köztársaságok Alkotmánya [Alaptörvénye], 22.), kváziföderatív felépítésű Szovjetunió köztársaságaiiban, sőt az autonóm területek egy részében is, a sokszor önkényesen megvont köztársasági határokat alapul véve függetlenségi törekvések bontakoztak ki, melyek 1988 novembere és 1990 decembere között tetőztek, és két év alatt a Baltikumról indulva mind a 15 köztársaság kihirdette a maga szuverenitási nyilatkozatát (vö. Brunner 1995, 89).⁴⁸ Az 1991. augusztusi moszkvai puccs bukása után felgyorsultak az események, s a Szovjetunió sorsa megpecsételődött: a birodalom köztársaságaira esett szét, miután a függetlenségi nyilatkozatokat az egyes volt tagköztársaságok népszavazással szentesítették (Brunner 1995, 89–90).⁴⁹

Az újonnan alakult államok szinte megszületésük pillanatától kezdve nemzetállamként viselkednek, ugyanakkor többségük egy olyan problémával találta magát szembe, amellyel a Szovjetunió kebelén belül – az internacionalista propaganda következtében – nem találkozhattak: az identifikáció és a nemzeti azonosságtudat, sőt az állam nemzeti ideológiájának kérdésével. Maga a nemzeti identitás mint valós probléma az elszakadást követő első eufóriában természetesen nem fogalmazódott meg, ám hamarosan reális, megválaszolandó kérdésként vetődött fel, elsősorban azokban az országokban, amelyek történetük folyamán csak a 20. század végén nyerték el modern értelemben a nemzeti szuverenitást. Így például Ukrajnában is.

Ahhoz, hogy némi képet nyerhessünk arról, miért olyan ellentmondásos az ukrán nemzettudat, egy gyors és vázlatos történelmi áttekintés szükséges.

A keleti szláv fejedelemségek a 9. század második felében jöttek létre, és a Kijevi Ruszban egyesültek. A 13. században a mongol-tatárok európai inváziója a keleti szlávokat sújtotta a leginkább, olyannyira, hogy a 13. század közepétől két évszázadig tatár uralom alá kerültek, s csak a 15–16. században

egyesültek Moszkva vezetése alatt közös államban. A 18. század elején Nagy Péter cár klasszikus értelemben vett nagyorosz birodalmat kovácsolt Oroszországból, amely soknemzetiségű volt ugyan, s a folyamatos területi terjeszkedés által a birodalom területén élő nemzetiségek és népek száma állandóan gyarapodott, mégis orosz irányítás alatt állt, s az oroszok – mintegy az idősebb testvér jogán – a két keleti szláv testvérnép, az ukrán és a fehérorosz felett is uralkodtak.

Az ukrán területek a történelem folyamán nem voltak egységesek, így a nemzeti azonosságtudat kialakulásának útja is eltérő az egyes régiókban. Az orosz cárok fennhatósága teljes egészében érvényesült a kelet- és dél-ukrajnai területeken, Galíciára, Bukovinára és a Don-melléki kozák telepekre viszont nem állandó jelleggel és korlátozottabb formában terjedt ki. Az ukrajnai területek a Dnyeper mentén kettészakadtak Bal-, illetve Jobb-parti Ukrajnára. A Bal-parti Ukrajna az orosz birodalomba integrálódott már 1650-ben, Jobb-parti Ukrajna ellenben csak Lengyelország felosztása után, a 18. század legvégén. Kelet- és Dél-Ukrajna 1780-ban került Oroszországhoz. A mai nyugat-ukrajnai területek, Galícia és Bukovina évszázadokon át osztrák, illetve lengyel uralom alatt álltak, nem tartoztak a Jobb-parti Ukrajnához sem, a Szovjetunió a második világháború alatt annektálta őket (vö. Arel 1995, 616). Tulajdonképpen tehát ukrán államiságról a történelem folyamán nem nagyon beszélhetünk, s ez az ukrán nemzettudat szempontjából legalább olyan meghatározó, mint az, hogy Ukrajna keleti részének lakossága évszázadokon át a legnagyobb rokon nép és nyelv, az orosz befolyása alatt állt, a nyugati területek népessége viszont más államalakulatok kötelékén belül élve folyamatosan nemzetisége és nyelve védelmére kényszerült a különböző országok eltérő mértékű és módú asszimilációs törekvéseire válaszolva.

Az ország történelmi kettészakadásának hatása máig érezhető. Míg Nyugat-Ukrajnában egy Kelet-Közép- és Nyugat-Európa felé orientálódó, az ukrán függetlenség mellett kiálló, az oroszosítással szembehelyezkedő, a szabadságesszme nacionalista színezetétől sem mentes nemzettudat alakult ki, addig Kelet-Ukrajna a hagyományos utat járja: az egymáshoz etnikailag és nyelvileg is közel álló orosz–ukrán vegyes lakosságú területeken az oroszországi kapcsolatok erősítésének, a két ország közötti viszony rendezésének és közelítésének a vágya határozza meg a nemzeti érzelmeket, amit nagyban fokoz a több száz kilométer hosszú orosz államhatár közelsége, a kelet-ukrajnai ipar- és bányavidékek Oroszországtól való fokozott függősége, illetve az orosz propaganda (vö. Brunner 1995, 27).

A két régió nemcsak nemzettudatában válik el, hanem politikai, nemzeti-ségi és nyelvi szempontból is. A nyugati területeken zömmel ukránok élnek, akik beszélik a nemzeti nyelvet, és identitásukat az oroszokkal oppozícióban definiálják. A keleti vegyes lakosságú területek ukrán lakossága inkább oroszul beszél, az orosz és az ukrán kultúra náluk kiegészíti egymást (vö. Arel 1995, 598–599). Politikai szempontból a nyugatukránok határozottan a független Ukrajna mellett foglalnak állást, ellenzik a politikai szövetséget és közeledést Oroszországgal, mert ez szerintük szükségszerűen alárendeltséget jelent, a szuverenitás elvesztését, ami az ukránság asszimilációjának folytatását eredményezné. A keletukránokat kevésbé foglalkoztatja az orosz kulturális hegemonia, már a sajátjuk az orosz kultúra világa, következésképpen ők a kapcsolatok újrafelvételét követelik (Arel 1995, 598–599). Ezt a történelmi tradíciók mellett az is erősíti, hogy Ukrajna keleti része iparvidék, olyan nagyvárosokkal, mint pl. Harkiv, Donyeck, Dnyipropetrovsk stb. Ezek környéke nagyrészt oroszok által lakott (vö. Stewart 1993, 56; Tur 1996), akiknek jelentős része azokban az ipari létesítményekben dolgozik, amelyekben az Oroszországtól való szétválás után gyakorlatilag leállt a termelés. A nyugat-ukrajnai politikai palettán a nemzeti beállítottságú, sokszor nacionalista felhangú pártok és mozgalmak dominálnak (Sevcsenko Társaság, Ukrajna Népi Mozgalma, vagyis a Ruh), keleten viszont a szocialistáknak és a ruszofil irányzatú pártoknak és politikusoknak nagyobb a népszerűsége.

7.2.2. Az ukrajnai oroszok identitása

A múlt és a fentiek ismeretében talán meglepő, de az ukrajnai oroszok identitás- és azonosságtudata is zavart mutat. Ez valószínűleg azzal magyarázható, hogy – miként a többi posztszovjet utódállamban – máig sem találták meg a helyüket a megváltozott körülmények közepette. Erre utal, hogy bár a legutóbbi népszámlálás adatai szerint (1989) az ország lakosságának 22,1%-a orosz nemzetiségű, az orosz anyanyelvűek aránya pedig még ennél is magasabb, 32,8%. Ezzel messze az oroszok alkotják a legnagyobb ukrajnai kisebbséget, de egy nagyhatalmi ambíciókkal fellépő Oroszországgal a hátuk mögött sem tudták még elérni, hogy az orosz újból és gyakorlatilag is hivatalos rangra emeljék Ukrajnában,⁵⁰ annak ellenére, hogy Kucsma elnök választási kampányában ígéretet tett erre vonatkozóan.

7.2.3. A ruszinok azonosságtudata

Különös, ugyanakkor problematikus kérdés Kárpátalján belül a ruszinok helyzete és identitása.

A ruszinok a 13. századdal kezdődően folyamatosan szivárogtak a mai Kárpátalja területére a Kárpátok keleti oldaláról, s telepedtek meg először a magasabban fekvő területeken, később a lejjebb elterülő síkságra is terjeszkedve (vö. 2.1.). Eredetére nézve keleti szláv népesség, amely a Kárpát-medencén belülre kerülve földrajzi és politikai értelemben is többé-kevésbé elszigetelődött a keleti szláv tömbtől, azzal csak a folyamatos betelepülők által tartva a kapcsolatot. Természetes határként a Kárpátok hegyvonulatai, politikai értelemben pedig a Magyar Korona fennhatósága választotta el őket kibocsátó közösségüktől. A ruszinok természetes módon némileg más szubkultúrát hoztak létre, mint a Kárpátokon túli rokonaik. Nyelvjárásaik a közvetlen és hosszan tartó magyar kapcsolatok hatására viszonylag erős magyar kontaktusnyelvi hatást mutatnak (vö. pl. Lizanec 1970; 1976), eltérően a keleti rokon nyelvjárásoktól, melyekben a magyar eredetű elemek száma elenyésző. A Kárpát-medencébe került népcsoport vallási értelemben is eltávolodott az ortodox, keleti orientációjú ukránoktól és oroszoktól. Görög katolikus felekezetük az 1646-os ungvári unióval a római szentszék fennhatósága és közvetlen irányítása alá került, megtartva bizonyos fokú autonómiát a szertartások végzésében. Az sem elhanyagolható tényező, hogy az elszakadt töredék más államban élve kimaradt a nyugat-ukrajnai nemzeti függetlenségi törekvésekből, sőt a Monarchia és a történelmi Magyarország nemzetiségei közül a ruszinság volt az, amely a legkésőbb, tulajdonképpen csak a 19–20. század fordulóján ébredt nemzeti öntudatra, és csak ekkor kezdett nemzetiségi alapú szervezkedésbe. Amiben a közösség társadalomszerkezete is nagyban közrejátszott. A ruszinok nagyrészt földművelők és állattenyésztők voltak. A kisszámú ruszin egyházi értelmiség általában gyorsan asszimilálódott, amiben vallásuk nyugati orientációja is szerepet játszott.

Ez a közösségi öntudatra csak a 20. század hajnalán ébredt népcsoport – az ortodoxokétól eltérő vallására, a kontaktusnyelvi hatást mutató, ezért, illetve a több évszázados különfejlődés miatt a Kárpátokon túli rokon nyelvjárásoktól többé-kevésbé különböző nyelvre és a sajátos szubkultúrára alapozva – az ukránságtól eltérő önálló népként definiálja magát, s nyelvüket is önállóan, nem pedig az ukrán egy változatának tekintik. A múlt század vége óta kísérleteznek egy ruszin irodalmi nyelv kodifikálásával. A nyelvtudomány ta-

pasztalataiból kiindulva identifikációjuk és kodifikációjuk, főként hogy a magyar állam hathatós politikai támogatását is maguk mögött tudhatták a bolsevizmus veszélyét képviselő keleti rokonokkal szemben, akár sikerrel is járhatott volna, ha nem szólnak közbe a történelmi események. Kárpátalja ugyanis az első világháborút követő békeszerződés eredményeképpen előbb Csehszlovákiához, majd rövid időre ismét Magyarországhoz került, s végül 1944-ben a Szovjetunió része lett.

A Szovjetunió az ősi szláv földek újraegyesítésével ideologizálta meg a számára stratégiai szempontból fontos⁵¹ régió bekebelezését, s ebbe az elképzelésbe sehogyan sem illeszkedett egy magát a keleti szlávoktól elhatároló, vallási, nyelvi és kulturális alapon is különböző nemzetiség léte, így a ruszin nemzetiséget és nyelvet adminisztratív nem létezővé nyilvánították a szovjet hatóságok, az ukránok közé sorolva a ruszinokat. A ruszin azonosságtudatban nagy szerepet játszó nyugati elkötelezettségű görög katolikus egyházat betiltották és a pravoszláv egyházba olvasztották.

Ezután „az internacionalizmus és a népek testvériségének korszaka” következett, ami a folyamatos, Moszkvából irányított ukrán és orosz betelepülésnek kitűnően kedvezett. Mindez 45 évig tartott, s mire a birodalom erezskéi a széthullást megelőzően odáig tágultak, hogy a ruszinkérdés ismét napirendre kerülhetett, gyakorlatilag a ruszin identitás is elveszítette tömegbázisát. A görög katolikus egyház rehabilitálásáért, a pravoszláv hívőknek átadott templomok és kegytárgyak visszaszerzéséért helyenként még csaknem ölre is mentek a kárpátaljai őslakos szlávok a betelepültekkel, és megalakult a ruszin szövetség is. Kárpátalja autonóm körzette nyilvánítását is támogatta a lakosság az 1991. december 1-jei népszavazáson, amikor az urnákhoz járulók 78%-a a terület Ukrajnán belüli különleges, alkotmányos státusára szavazott (vö. Brunner 1995, 32), de Kárpátalja elszakadási törekvései és egy új kárpát-ruszin irodalmi nyelv kialakításának a gondolata mögé a magát ruszinnak valló szűk értelmiségi csoportnak már nem sikerült tömeget felsorakoztatnia.⁵²

A ruszin identitás életképessége akkor vált igazán kérdésessé, amikor lehetőség nyílt az eredeti nemzetiség visszaállításának kérvényezésére. Olyan kevés kárpátaljai élt azzal a lehetőséggel, hogy a személyi igazolványában szereplő ukránt ruszinra igazíttassa, hogy a Kárpáti Ruszinok Szövetsége sem tartotta érdemesnek a nyilvánosság elé tárnai a számadatokat. Pedig ez lett volna az utolsó lehetőség arra – legalábbis az 1999-ben sorra kerülő legközelebbi ukránai népszámlálásig, amikor azonban nem tudni, milyen kérdéseket tesznek majd fel az anyanyelvre és a nemzetiségre vonatkozóan –,

hogy kiderüljön: Kárpátalja 78%-nyi ukrán lakosságának milyen része tekinthető erőszakosan ukránná nyilvánított őslakos ruszinoknak, s hányadrész a szovjetek által betelepített migráns, illetve arra, hogy világossá váljék: vannak-e Kárpátalján ruszinok. A ruszin esélyeket tovább rontja, hogy az 1995 óta folyamatosan bevezetésre kerülő új ukrán személyazonossági igazolványokban már nem szerepel a *nemzetiség* rovat.

A ruszinok körül dúló viharok az utóbbi években elcsendesülni látszanak. A mai gazdasági helyzetben sokadrangú kérdéssé degradálódott, hogy valaki ukránként vagy ruszinként éli életét.

7.2.4. A kárpátaljai magyarok azonosságtudata

A kárpátaljai magyarság identitástudatát három empirikus vizsgálat és egy mélyinterjúkat tartalmazó kötet adatai alapján foglaljuk össze.

A Budapest székhelyű Teleki László Alapítvány Közép-Európa Intézete hat ország (Szlovákia, Ukrajna, Románia, Kis-Jugoszlávia, Ausztria és Magyarország) összesen 2245 felnőtt, magyar anyanyelvű polgára körében végzett kérdőíves felmérést a nemzeti azonosságtudatról.⁵³ Kárpátalján 1992/93 őszén–tavaszán 12 településen 303 felnőtt, magyar anyanyelvű személyre terjedt ki a felmérés (vö. Gereben 1995, 197).

A nemzeti azonosságot és önszemléletet több kérdéssel közelítették meg. Először a *Mit jelent az Ön számára magyarnak lenni?* kérdést tették fel. Az összesített adatok szerint a Magyarország határain túl élő magyarok „jól érzékelhető kötődési bizonytalanságokkal küszködnek: a nemzeti azonosságtudatnak valahová való tartozás érzésében való manifesztálódása minden országban alacsonyabb arányt ért el a magyarországinál” (Gereben 1995, 198). A nemzeti identitás fogalma a Közép-Európában élő magyar népcsoportok körében elsősorban nem etnikai, nem a vérségi összetartozást hangsúlyozó jelentést takar, hanem sokkal inkább a kultúrához és az érzelmek világához kapcsolódik (vö. Gereben 1995, 199; 1996a, 27).

A kárpátaljai magyarság vonatkozásában a fenti kérdésre adott válaszokból az derül ki, hogy a magyarsághoz való tartozás büszkeségben, örömben, általában pozitív jellegű érzésekben fejeződik ki (Gereben 1996a, 26). A konkrét helyhez kötött identitástudat bizonytalanságára utal, hogy a valahová tartozás érzése csak a romániai válaszadóknál ért el alacsonyabb arányt, mint Kárpátalján (vö. Gereben 1995, 214).

Egy másik szociológiai felmérés, amelyet a Beregszász székhelyű Spektrum Társadalomkutató Műhely végzett 22 kárpátaljai településen 300 fő be-

vonásával, hasonló következtetéseket von le. „A kárpátaljai magyarság hazaképe – mivel többféle társadalmi közegben élte meg kisebbségi létének hat évtizedét – meglehetősen ellentmondásos” – írja a kutatás vezetője (Kovács 1996, 18). Vizsgálatuk szerint az adatközlők úgy ítélik meg, hogy az ukrán függetlenség ez idáig összességében több rosszat hozott, mint jót, így nem csodálkozhatunk azon, ha a megkérdezetteknek mindössze 1,4%-a fogadta el Ukrainát hazájának, ugyanannyian, ahányan Európát, s ennél kevesebben már csak a Szovjetunióba vándoroltak vissza (1%) (vö. Kovács 1996, 18). A felmérés szerint a válaszadók 5,2%-a a teljes magyar nyelvterületen otthon érzi magát. Magyarország mint haza az adatközlők 8,2%-ánál jelenik meg (a 60 év fölötti korosztálynál ez az arány elérte a 23,4%-ot, a szóróanyagban élőkénél a 13,8%-ot). A bizonytalanságérzetet és a közeg idegenségét bizonyítja, hogy a megkérdezettek 10,7%-a úgy érzi, nincs igazi hazája (Kovács 1996, 18). A kárpátaljai magyarság hazaképét elemezve a szerző arra a következtetésre jut, hogy a régió magyar lakossága megalkotta a saját, leszűkített hazafogalmát, „amely szerint a haza nem ország, hanem az egykor volt igazi haza letört darabkája, egy szűkebb régió: a szülőföld, az a terület, ahol az ember saját hagyományai szerint él, ahol saját anyanyelvét használja, saját nemzettársaival alkot közösséget” (Kovács 1996, 18). Kialakult hazakép ez az elemző szerint, hiszen az adatközlők 71,8%-a e mellett döntött. Ugyanakkor ellentmondásnak tűnik, hogy a megkérdezettek 53%-a számolt be arról, hogy ő vagy valamelyik családtagja valamilyen formában foglalkozott már vagy foglalkozik a Magyarországra való áttelepülés gondolatával (Kovács 1996, 18).

Bár nem klasszikus szociológiai módszertan szerint készült, a *Mezsgyén állva* (A kárpátaljai magyar értelmiség az ezredforduló küszöbén) című kötet (Balla szerk. 1993) mégis pontos képet ad a kárpátaljai magyar értelmiség ellentmondásos hazafogalmáról. A könyv 11 kárpátaljai magyar értelmiséggel készített beszélgetést, és a négy interjúkészítő önvallomását tartalmazza. Az interjúk azonos szempontok alapján készültek, választ keresve többek között arra, hogyan viszonyulnak a megkérdezettek szülőföldjükhöz, Magyarországhoz és ahhoz az államhoz, amelyben élnek. Az ún. *mélyinterjú* műfajába sorolható beszélgetésekből hasonló cseng ki, mint ami a rideg statisztikai adatokból kiderült. A kárpátaljai magyarok számára a haza fogalma lokálisan erősen kötött, a Radnóti *Nem tudhatom...*-jában megfogalmazott konkrét, közvetlen környezet, nem pedig elvont politikai-politológiai fogalom.

1996 nyarán egy kérdőíves szociolingvisztikai vizsgálat keretén belül (vö. Kontra 1996) 144 adatközlő válaszolt az alábbi kérdésre:

A megfelelő szám bekarikázásával határozza meg 1-től 5-ig terjedő skálán, hogy mennyire kötődik Ön az alábbi helyekhez!

(1 = egyáltalán nem kötődöm hozzá, 5 = nagyon erősen kötődöm hozzá)

• saját falujához, városához	1	2	3	4	5
• Kárpátaljához	1	2	3	4	5
• Ukrajnához	1	2	3	4	5
• a volt Szovjetunióhoz	1	2	3	4	5
• Magyarországhoz	1	2	3	4	5
• Európához	1	2	3	4	5
• sehová	1	2	3	4	5

Az eredményeket a 7.1. táblázatban foglaltuk össze.

7.1. táblázat

Kárpátaljai magyarok területi kötődései

(Terepadatok 1996; N = 144)

	1		2		3		4		5	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Saját település	1	0,7	2	1,4	16	11,1	39	27,1	86	59,7
Kárpátalja	–	–	–	–	12	8,3	42	29,2	90	62,5
Ukrajna	82	56,9	28	19,4	23	16,0	6	4,2	5	3,5
Szovjetunió	65	45,1	34	23,6	35	24,3	6	4,2	4	2,8
Magyarország	4	2,8	5	3,5	42	29,4	53	37,1	39	27,3
Európa	14	9,9	9	6,3	30	21,1	40	28,2	49	34,5
Sehová	141	97,9	1	0,7	1	0,7	1	0,7	1	0,7

Átlagos kötődési arányok: saját település: 4,4; Kárpátalja: 4,5; Ukrajna: 1,7; Szovjetunió: 1,9; Magyarország: 3,7; Európa: 3,0; Sehová: 1,0.

Feltűnő az országok magas elutasítási aránya. Ukrajnához az adatközlők háromnegyede (76,3%), a Szovjetunióhoz kétharmada (68,7%) a közepesnél is kevésbé kötődik. A szülőföld mint haza jelenik meg a 7.1. táblázat első két sorának adataiban. Akadnak olyanok (bár igen kevesen, a minta 2,1%-a), akik nem kötődnek ahhoz a településhez, ahol élnek, de a tágabb pátriához, Kárpátaljához senki sem kötődik a közepesnél gyengébben.

Sajátos helye van a kárpátaljai magyarok hazafogalmában az anyaországnak. Csak a válaszadók egynegyede kötődik nagyon erősen Magyarországnak.

hoz, ám ezt nem magyarázhatjuk a nemzeti identitás gyengülésével vagy megbomlásával.

A kérdőív egy másik, az előzőhöz hasonlóan megfogalmazott kérdésében arra is rákérdeztünk, mennyire kötődnek a kárpátaljai magyarok a kárpátaljai magyarsághoz, a magyar nemzethez, illetve mennyire érzik úgy, hogy sehová sem tartoznak. A válaszok arról győznek meg bennünket, hogy a magyar nemzethez tartozás tudata erős (vö. 7.2. táblázat), de ez az érzés nem feltétlenül jár együtt a Magyarországhoz mint államhoz való szoros kötődéssel (7.1. táblázat).

7.2. táblázat

Kárpátaljai magyarok nemzeti kötődései

(Terepadatok 1996; N = 144)

	1		2		3		4		5	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
A kárpátaljai magyarsághoz	–	–	1	0,7	15	10,4	35	24,3	93	64,6
A magyar nemzethez	1	0,7	2	1,4	12	8,3	22	15,3	17	74,3
Sehová sem tartozónak	139	96,5	1	0,7	1	0,7	2	1,4	1	0,7

Átlagos kötődési arányok: a kárpátaljai magyarsághoz: 4,5; a magyar nemzethez: 4,6; sehová: 1,0.

A fentebb nagyon röviden ismertetett különböző vizsgálatok eredményei szinte árnyalatra pontosan összecsengenek. Az esetleges kisebb eltérések egyrészt a kutatások között eltelt idővel, másrészt a mintavétel eltérő módjával magyarázhatók. A kárpátaljai magyarság hazaképe az ismertetett három empirikus szociológiai felmérés és a mélyinterjúkat tartalmazó kötet szerint nem államokhoz, hanem a szűkebb szülőföldhöz kötődik. Sajátos helyet foglal el benne Magyarország, amely mint állam szintén kevésbé értékelt, inkább mint a magyar nemzet szimbóluma kapott magasabb kötődési arányt. Mindez természetes következménye a kárpátaljai magyarság történelmének. Az országok iránti lojalitás kialakulását és megszilárdulását akadályozták a nemcsak történelmi távlatokban gyakori határmódosítások. A Szovjetunió mint haza nem fogadható el a kárpátaljai magyarok számára, hiszen máig elevenen élnek és a közelmúlt politikai változásainak következtében a felszínre is törtek a kollektív emlékezetből mindazok az események, amelyek szorosan kötődnek a szovjet rendszerhez: a magyar férfiak 1944-es deportálása, a magyar paraszti réteg kolhozosítás általi megsemmisítése, a gazdasági és politi-

kai bezártság stb. A Szovjetunióhoz kötődők a középső generációból kerültek ki, abból, amelynek már nem volt része az üldöztetésben és megaláztatásban, ezért a megszépítő messzeség nosztalgiájával emlékszik vissza a pangás korszakának langymeleg időszakára, az olcsó húst, kenyeret, pálinkát és a biztos munkahelyet a hervadó szocializmussal társítva.

A friss ukrán államiságtól való merev elzárkózás pedig egyenes következménye az ország állampolgáraihoz való viszonyulásának. Egyetlen állam sem várhatja el állampolgáraitól – főként a szomszédos anyaország piacain való árusításra és vásárlásra kényszerített kisebbségeiktől nem, akik előtt ott áll egy gazdagabb és csábítóbb, gazdasági és nyelvi tekintetben közelebbinek érzett állam példája – a lojalitást és az állampolgári hűséget, ha ő maga nem teljesíti még azokat a minimális kötelezettségeit sem, amelyeket az alkotmányban rögzített. A gazdasági mélyrepülés, a megtakarított javak pillanatok alatti elvesztése még talán nem fordította volna az állam ellen kisebbségi polgárait, ám a kiszolgáltatottság, ami a munkahelyeken éri nap mint nap az embereket (jogtalan szabadságolás, a munkajog sorozatos megsértése), a bérek és fizetések visszatartása, az energiakorlátozások stb. hatására már – ha eddig szerencsére csak a kérdőívekre adott válaszokban is, de – az Ukrajna iránti ellenszenvhez vezettek. Mindezt csak fokozza a már korábban kivívott nemzetiségi jogoknak (pl. az anyanyelvi felvételizés) a korlátozása, illetve fokozatos nyirbálása.

Kárpátalja mint önálló földrajzi és politikai fogalom csak a 20. század folyamán jött létre, így ebben a régióban nem voltak olyan erős hagyományai a regionális kötődésnek, mint például Erdélyben vagy a szintén nagy tradíciókkal rendelkező Vajdaságban. A szülőföld iránti erősödő kötődés, amely minden említett vizsgálat adataiból kitűnik, talán ennek a Kárpátalja-tudatnak a stabilizálódását mutatja. A helyi kötődés érzése megszilárdulásának kedveznek a jelenlegi körülmények, amikor állam mint haza nincs a láthatáron. Ennek a hazaképnek a megnyilvánulása a már említett interjúkötetből származó alábbi jellemző idézet: „Én az iskolában még azt tanultam, hogy a mi hazánk a nagy Szovjetunió, ahol az emberek a népek soknemzetiségű családjában boldogan és barátságban élnek. De a család számomra ennél sokkal megfoghatóbb, meghittebb közösséget jelentett. Nem gondolkodtam én azon, igazak-e ezek a jelszavak, vagy sem, csak éppen nem értettem, mivégre ez a »nagy család« (...) ez sem családnak, sem hazának nem volt igazi. Tőlem, ha megkérdezték: hová való vagyok – sohasem mondtam azt, hogy a Szovjetunióba. A természetes válasz mindig az volt: Beregújfaluba. S hol van Beregújfalu? Kárpátalján. Valahogy így vagyok Ukrajnával is. Beregújfalu Kárpátalján van” (Balla szerk. 1993, 67).⁵⁴

7.2.5. Identitásjelzők

A kárpátaljai őslakosság identitása meglehetősen ellentmondásos. Egyrészt a nemzeti, nemzetiségi azonosságtudat zavarai és a kötődés bizonytalansága jellemzik, másrészt megfigyelhető egyfajta szövetség a betelepültekkel szemben. A *mi* és *ők* viszonyában burkolt szembenállás van, amit például a karórák járása is kifejez. Ahhoz, hogy ezt megértsük, tudnunk kell, hogy a Szovjetunió fennállása idején az ország európai területein, így Kárpátalján is a moszkvai időszámítás volt a hivatalos, ami két órával jár a közép-európai időszámítás előtt. A Kárpátalján élő magyarok és őslakos (nem a második világháború után betelepült) szlávok órái mégis az ún. *helyi*, vagyis a közép-európai időt mutatták. Csak Kárpátalján fordulhatott elő a Szovjetunióban az, hogy ha valakitől megkérdezték, hány óra van, a pontos idő közlése után hozzátette: *miszerintünk* (ha magyar volt) vagy *no nauomy* (ha szláv). Ha pedig a hivatalos időt felelte a kérdésre, a *Moszkva szerint*, illetve *no Moszkvsku* volt a kísérszöveg. A hivatalos és a központi idő kettőssége nem okozott zavart a kárpátaljaiak életében. Ha magyarul vagy ukránul kérdezték az időt, a *helyi*, azaz a közép-európai időt mondták, ha oroszul, akkor a hivatalos időt, azaz a *moszkvait*. Az utcákon, munkahelyi, iskolai hirdetőtáblákon kifüggesztett plakátokon megadott kezdési időpontokból még azt is pontosan meg lehetett állapítani, hogy *hivatalos rendezvényre* (párt- vagy komszomolgyűlésre, november 7-i ünnepi műsorra stb.) vagy *helyi érdekű eseményre* (pl. újévi műsoros estre) hívatgatnak. Előbbi esetén a kezdési időpont mellett *semmilyen jelzés nem szerepelt*, utóbbin azonban az időpont után zárójelben mindig ott állt, hogy *h. i. sz.* (helyi idő szerint) vagy *m. i. sz.* (moszkvai idő szerint).

Az időszámítás szimbolikus identitásjelölő szerepét akkor tudjuk igazán értékelni, ha figyelembe vesszük, hogy az ukrán elszakadási törekvések, a Moszkvától való függetlenség kivívásának egyik első lépése az volt, hogy 1990. június 1-től Ukrajna egész területén egységesen a *kijevi* idő vált hivatalossá, ami a moszkvaihoz képest egy órával *visszább*, a közép-európaihoz viszonyítva pedig eggyel *előrébb* áll (ha Kijevben dél van, Budapesten még csak 11 óra, Moszkvában már 13 óra van).

A Szovjetunió felbomlása után a kárpátaljai karórák továbbra is őrzik a kettősséget; csak a *Moszkva szerint* helyett már *Kijev szerint* járja. De a *miszerintünk* és a *no nauomy* maradt (vö. Balla 1993, 83–89).

8. A vizsgált közösség szociolingvisztikai helyzete

8.1. Nyelvi tervezés

8.1.1. Állami szinten

A Szovjetunió fennállása alatt az orosz nyelv privilegizált helyzetben volt, annak ellenére, hogy a Szovjetuniónak hivatalosan nem volt államnyelve (vö. Deserijev 1966, 68). Ez azzal magyarázható, hogy a bolsevik párt és az újonnan megalakult szovjet hatalom politikájának alapelve az volt, hogy minden ember és minden nyelv egyenlő, szemben a leáldozott Orosz Birodalommal, amelynek egyetlen hivatalos nyelve az orosz volt. Az új államhatalom nyelvi vonatkozásban is igyekezett deklarálni az egyenlőséget. Először az egyetlen hivatalos államnyelv mellőzésével, másodszor azzal, hogy mindenkinek joga van a saját nyelvét használnia a privát érintkezésben, a sajtóban, a közéletben stb., harmadszor azzal, hogy kijelentette, mindenkinek joga van a saját nyelvén az oktatáshoz és a kulturális javakhoz (vö. Hazanarov 1982, 26–27).

Abban, hogy az orosz nyelv ennek ellenére kivételezett helyzetbe került, nagy szerepe volt a szovjet állam centralizált felépítésének, valamint annak, hogy az ország területén nagyon sok nyelvet beszéltek, ezért kellett egy nyelv, amelynek segítségével a szovjet emberek kommunikálni tudnak egymással. A hivatalos vélemény szerint a Szovjetunióban minden nemzeti nyelvet egyenlő jogokkal lehet használni, de mint ahogy azt Lenin előre látta, mindenki azt a nyelvet fogja választani az érintkezés eszközeként, amely számára a *legkényelmesebb és legcélszerűbb* lesz. Hamarosan világossá vált, hogy ez a nyelv egyedül az orosz lehet (vö. Hazanarov 1982, 115).

Az orosz lett a legfontosabb nyelv a közigazgatásban, a hivatalokban, a közép- és felsőfokú oktatásban stb. Erős oroszosítás folyt, melynek a nagyobb nyelvek, mint például a régi tradíciókkal rendelkező grúz, ellent tudtak állni, de a kis nyelvek nem (vö. Miller 1994, 613).

Az orosz nyelv hatása a szovjetunióbeli más nyelvekre kétféle volt. Egyrészt az orosz hatott más nyelvekre nyelvileg, másrészt több funkcióban felváltotta, kiszorította az egyes nyelveket a használatból.

Noha nem volt *de jure* hivatalos nyelv a Szovjetunióban az orosz, ezt használták az államigazgatásban, a közéletben. Az oktatásban az orosz közvetítésével lettek honosítva a nyugati tudományos, technikai és kulturális eredmények. Az orosz lett a különböző etnikumok közötti kommunikáció nyelve. A második világháború után gazdasági tényezők is erősítették az orosz nyelv glorifikálását. A politikai és hadászati célok is ezt kívánták (vö. Miller 1994, 613). A hivatalos indoklás szerint szükség volt egy nyelvre, mely a nemzetek közötti érintkezés szerepét tölti be, mert 1. nem használható a Szovjetunió összes népének nyelve egyszerre az államigazgatásban, 2. naprakész, effektív kapcsolatot kell fenntartani a különböző köztársaságok között, 3. egy ilyen nyelv hiánya akadályozná az országot az egységes fejlődés útján való haladásban, 4. egy ilyen nyelv hiánya akadályokat gördítene a különböző nemzetiségek képviselői kommunikációjának útjába (vö. pl. Deserijev 1966, 67). S mivel magyarázták, hogy erre a szerepre az orosz nyelv a legalkalmasabb? Azzal, hogy orosz a szovjet állampolgárok többségének az anyanyelve; nagyon közel áll az ukrán és a belarusz nyelvhez; a leginkább elterjedt nyelv a nem orosz lakosság körében is; belső sajátosságai is alkalmassá teszik erre a szerepre, mivel területi változatai igen közel állnak egymáshoz; nincs nagy eltérés a köznyelv és az irodalmi nyelv között; valamint sok nemzeti nyelvtől eltérően az oroszban a szavak írásképe közel áll a kiejtéshez. Ezen kívül az orosz egyike a világ legfejlettebb nyelveinek, és nemzetközi jelentősége is egyre nő (vö. Deserijev 1966, 69; Hazanarov 1982, 122–152). Az orosz nyelv szerepe tehát fokozatosan nőtt, az 50–60-as években hivatalosan *a szovjet népek közötti érintkezés nyelvéné* (язык межнационального общения) vált. A 70-es évekre az orosz már az új szovjet ember nyelveként szerepelt (vö. Iszajev 1982, 162). Az 1980-as években, főként Gorbacsov politikai nyitását követően a szovjet tagköztársaságokban és az ország egész területén felerősödtek a nemzetiségi-nyelvi törekvések. Így történt ez Ukrajnában is, ahol a nemzeti erőknél sikerült elérniük az 1989-es nyelvtörvény elfogadásával,⁵⁵ hogy a köztársaság területén az ukrán államnyelvi státusú nyelv legyen. Korábban ugyanis Ukrajnán belül is az orosz játszott kiemelt szerepet. A nyelvtörvényben az orosz azonban már csak mint a népek közötti érintkezés eszköze, illetve mint második nyelv szerepel (4. cikkely). A nyelvtörvény elfogadása kétségkívül jelentős státustervezési döntés volt, ám a törvényhozók előtt is nyilvánvaló volt, hogy egy olyan gyökeres fordulat keresztülvitele, mint egy köztársaság állam- és hivatalos nyelvének megváltoztatása, egyik pillanatról a másikra nem lehetséges. Éppen ezért Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa egy kiegészítést fűzött a törvényhez, amelyben a törvény

életbe léptetési rendjéről rendelkezik. A dokumentum szerint a nyelvtörvény 1990. január 1-jei hatállyal lép életbe. Ugyanakkor azonban a jelentősebb változtatásokat tartalmazó cikkelyek hatályba léptetésére a kiegészítés 3–10 év türelmi időt engedélyez (vö. Botlik–Dupka 1993, 288).⁵⁶ 3–5 év haladékat engedélyez a kiegészítés pl. arra, hogy az állami tisztségviselők megtanuljanak ukránul (6. cikkely), hogy a törvények, rendeletek, a pecsétek és cégjelzéses dokumentumok feliratai ukrán nyelvűek legyenek (10. cikkely 2. és 3. bekezdés), hogy a hivatali ügyintézés és dokumentáció során az orosz felváltsa az ukrán (11. cikkely 1. bekezdése), hogy az ügyészség nyelve az ukrán legyen (22. cikkely).

5–10 év áll a kiegészítésben foglaltak szerint a rendelkezésre ahhoz, hogy a technikai és tervdokumentáció ukrán nyelvűvé váljék (13. cikkely 1. bekezdés), illetve ahhoz, hogy az oktatás, a tudomány, az informatika és a kultúra területén is államnyelvi szerepet kapjon az ukrán (25–29. cikkely).

A törvényhozó testület tehát meglehetősen körültekintő nyelvtervezési lépést hajtott végre azáltal, hogy a leginkább jelentős változtatások bevezetésére viszonylag hosszú időt hagyott, megteremtve ezzel a lehetőséget a fokozatosságra, ugyanakkor megelőzve ezzel a hirtelen átállás kiváltotta konfliktusokat.

A nyelvtörvény elfogadása mellett további jelentős nyelvtervezési lépés volt az ukrán oktatásügyi minisztérium azon rendelete, amelynek értelmében minden ukrainai felsőoktatási intézményben kötelező tárgyként kell oktatni az ukrán hivatali nyelvet (дилова українська мова).

Miután jelenleg (1998 májusában) az 1989-es nyelvtörvény kiegészítésében meghatározott türelmi idő nagyrészt lejárt vagy lejárában van, megállapítható, hogy a nyelvtörvényben foglaltak túlnyomó többsége a gyakorlatban is megvalósult, illetve az oktatásra vonatkozó rendelkezések a megvalósulás irányába haladnak. Ám míg az állami és társadalmi élet területén a nyelvtörvény rendelkezéseinek hatályba léptetése nem ütközött sehol sem nagyobb ellenállásba, addig az oktatásra vonatkozó törvénycikkek érvényesítése azonban igen (vö. Csernicskó 1998a; 1998b).

Az 1989-es nyelvtörvényben foglaltak gyakorlati megvalósításával még nem ér véget az ukrán államépítés folyamatába szervesen illeszkedő nyelvtervezési tevékenység. Miután Ukrajnának a nemzetközi politikai színtéren sikerült megszilárdítania pozícióit, tovább haladhat a nemzetformálás útján, ahol – úgy tűnik – jelentős szerepet szánnak az ukrán nyelvnek. A jelenleg kibontakozóban lévő, ám tudatos nyelvpolitika jegyeit mutató folyamatok arra utalnak, hogy Ukrajna az egynyelvű nemzetállam kialakítását tűzte ki célul.

8.1.2. Helyi szinten

A kárpátaljai magyar közösség vonatkozásában tudatos nyelvtervezési tevékenységről nem számolhatunk be.

A magyar nyelv státustervezése terén csupán az autonómiatörekvések és -koncepciók kapcsán esett szó (vö. 3.4.).

A korpusztervezés vonatkozásában Kárpátalján magyar nyelvi tervezésről egészen az 1980-as évek végéig nem beszélhetünk. Nem tekinthetjük ugyanis a meglehetősen vérszegény helyi magyar nyelv művelő irodalmat nyelvtervezésnek.

A hagyományos kárpátaljai magyar nyelv művelés szinte teljes egészében a Magyarországon szokásos témákat ismételteti: az idegen szavak kérdését, a helyesírási problémákat és a nyelvjárási jelenségeket (vö. Kozma 1993, 12; Csernicskó–Beregszászi, 1994). A helyi jellegzetességekről, a kárpátaljai magyar nyelvhasználók gondjairól azonban túlzott álszeméremmel hallgat.

Az egynyelvű és egynormájú, a nyelvi változatossággal és a kétnyelvűség törvényszerű következményeivel nem számoló nyelv művelő szemlélet az anyanyelvi oktatásban és a tankönyvírásban is uralkodó (vö. Csernicskó 1994; Beregszászi–Csernicskó 1995; 1996).

Az utóbbi évtizedekből mindössze négy olyan dologról számolhatunk be, amelyek a *kárpátaljai magyar nyelvi tervezés* címszó alá tartozhatnak.

Időrendben az első ilyen eset 1984-ben történt, amikor – annak ellenére, hogy a helyi magyar nyelv művelők a nyelvjárási eltéréseken túl minden nyelvi-nyelvhasználati különbség létezését tagadják és erősen kárhóztatják a kárpátaljai és magyarországi magyar nyelvhasználat között – egy rövid ideig némi eltérés volt a kárpátaljai és a magyarországi magyar helyesírási szabályok között. A *magyar helyesírási szabályai* című akadémiai kiadvány legújabb, 11. átdolgozott változata abban az évben lépett érvénybe. A szabályzat 11. kiadásában bevezetett újítások egyike arról rendelkezett, hogy a *nagy októberi szocialista forradalom* és a *nagy honvédő háború* nem írandó többé nagy kezdőbetűvel. Persze nem csupán a politikai széljárás némi enyhülése következtében, hanem (bár e nélkül soha nem került volna sor a módosításra) mert a történelmi eseményeket nem írjuk nagy kezdőbetűvel. A két említett nevezetes esemény helyesírása mindaddig kivételnek számított.

Kárpátalján azonban még egy ideig kivétel is maradt. Történt ugyanis, hogy még mielőtt a helyi magyar sajtó áttért volna az új helyesírási szabályzat használatára, összeült egy helyi bizottság (az Ungvári Állami Egyetem Magyar Filológiai Tanszéke, a kárpátaljai magyar lapok szerkesztőségei és a

kommunista párt területi bizottsága képviseltette magát benne), s úgy döntött, hogy Kárpátalján a *nagy októberi szocialista forradalom* és a *nagy honvédő háború* még nagy kezdőbetűt érdemlő kiemelkedő jelentőségű történelmi esemény (vö. Balla 1993, 39; Csernicskó–Beregszászi 1994).

A második esemény szintén az 1980-as évek legvégén végbemenő politikai változásokkal van kapcsolatban, és a helyi magyar helységnevek használatára vonatkozik.

A kérdés egyszerre tartozik a státus- és a korpusztervezés hatáskörébe. Státustervezési döntés szükségeltetett pl. ahhoz, hogy lehet-e hivatalos magyar nevük a kárpátaljai településeknek. A korpusztervezés vonatkozásában pedig a következő kérdések vártak tisztázásra:

1. A történelmileg többtagú (pl. *Som – Beregsom*), ám a helyi beszélt nyelvben általában a rövidebb változatukban használt helységnevek melyik alakja ajánlott a hivatalos érintkezésben?
2. Helyes-e a magyar elnevezés használata azoknak a községeknek az esetében, ahol nem él magyar lakosság, vagy száma elenyészően kicsi?
3. A többféle alakban használatos helységnevek (pl. *Borzsova – Borzsava*) melyik változata részesítendő előnyben?
4. Ha egyes helységnevekhez egyaránt járulhat bel- és külviszonyrag (pl. *Csapra – Csapba, Beregszászon – Beregszászban*), melyik változatot kell támogatni? (vö. Beregszászi 1995/1996, 375).

Mivel Kárpátalján nem volt olyan intézmény, amelynek kompetenciáját minden fél elismerte volna, a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetéhez fordult tanácsért, ahonnan meg is érkezett az ajánlás, ám ugyanakkor a helyi államhatalom a Szovjet Hungarológiai Központot kérte fel a vitás kérdések tisztázására, így egyszerre két szerv foglalkozott a problémával, amelyek nem képviseltek azonos álláspontot. Bár a kérdés mára már lekerült a napirendről, továbbra sem született végleges megoldás, amennyiben nem készült egy olyan helységnévtár, amely kodifikálná a kárpátaljai magyar helységneveket.⁵⁷

A harmadik dolog, amely a nyelvtervezés hatáskörébe sorolható, egyben korpusztervezési probléma is. Ukrajna függetlenné válása után megoldandó problémaként vetődött fel, hogy az ukrainai földrajzi neveket továbbra is az oroszról írják-e át a kárpátaljai magyar szerkesztők, újságírók stb., vagy a politikai változásokat követve az ukránból. Az ukrainai tankönyvkiadó ungvári magyar szerkesztősége – mivel nem talált Kárpátalján olyan kompetens

szervet, intézményt, amely magára vállalhatná a regionális kodifikációs feladatokat – 1996-ban az Anyanyelvápolók Szövetségéhez fordult. A budapesti székhelyű szövetség reagálásában (amely a Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség folyóiratának, a *Közzoktatásnak* az 1996/2. száma 26. lapján meg is jelent) a következőket javasolta a kárpátaljai magyar nyelvhasználóknak: 1. az ukrainai földrajzi nevek magyar nyelvre való átírásában „egységesen a Magyarországon használatos írásformákhoz kellene igazodni”, ami azt jelenti, hogy 2. „mindig a név orosz változatát írjuk át, nem az ukránt”.

Ez a válasz azonban nem felel meg az ukrainai nyelvtörvény 38. cikkelyének, illetve nem vesz tudomást arról sem, hogy a Magyar Földrajzinév-bizottság már 1992-ben határozatot fogadott el, miszerint a volt Szovjetunió utódállamainak földrajzi neveit a helyi hivatalos nyelvből kiindulva kell átírni magyarra, azaz az ukrainai nevek esetében az ukránból (vö. Jegyzőkönyv a Földrajzinév-bizottság 1992. október 26-i, 13. üléséről).⁵⁸

A negyedik eset egyszerre tekinthető státus- és korpusztervezésinek.

A magyar nyelvtudományban hosszas vita zajlik a határon túli magyar nyelvváltozatokról, arról, vajon többközpontú-e a magyar nyelv, illetve hogy veszélyezteti-e a magyar nyelv egységét a magyarországi és határon túli magyar nyelvváltozatok közötti nyelvi különbségek elismerése, ezek standardhoz tartozó rétegének kodifikálása (vö. pl. Benkő 1996; Deme 1995; illetve Lanstyák 1995a; 1995b; 1995c; 1996; Beregszászi 1997b). Miközben a polémia továbbra sem ért véget, folyamatban van a Magyar Értelmező Kéziszótár új változatának átdolgozása (vö. Pusztai 1995, 332). A kéziszótár átdolgozási, korszerűsítési munkálatai során felmerült, hogy az tulajdonképpen nem a magyar, hanem csupán a magyarországi magyar nyelv szótára, mivel nem vesz tudomást a határon túli magyar nyelvváltozatok standard elemeiről (vö. Pusztai 1994, 418; Lanstyák – Szabómihály 1994). Időközben határozat született arról, hogy a kéziszótár felújított változata tartalmaz majd egy szójegyzéket, amely az egyes határon túli magyar nyelvváltozatokat reprezentálja (vö. Beregszászi 1997b, 26). Minden kisebbségi magyar közösségben felkértek egy magyar nyelvészt, hogy egységes szempontok alapján állítsák össze azt a szójegyzéket, amely bekerül a kéziszótár új kiadásába. Kárpátalján is elkészült ez a szójegyzék (vö. Csernicskó 1997f).

Ezzel a határon túli magyar nyelvváltozatok standard elemeinek kodifikációja korántsem ért véget. Az elkészült szójegyzékek nem reprezentálják, csupán képviselik a magyar nyelv Magyarországon kívüli változatait, mintanyagként szerepelnek. A kodifikáció nyelvtervezési jelentősége azonban így is nagy: elismeri a magyar nyelv határon túli standard változatainak létét,

a sajátosan kárpátaljai, erdélyi stb. szavakat, jelentéseket beemeli az egyetemes magyar standardba. Ezzel a magyar standard már nemcsak a magyarországi magyar nyelv, hanem *a* magyar nyelv standard változata lesz (vö. 9.1.1.5.).⁵⁹

Az utolsó esetet leszámítva azonban nem beszélhetünk tudatos nyelvtervezési lépésről, sőt inkább a nyelvtervezés hiánya jellemzi leginkább a kárpátaljai magyar nyelvtervezést. Máig sincs a területen olyan szerv, intézmény, amely megbirkózhatna a regionális kodifikációs feladatokkal.

8.2. A közösségben használatos nyelvek státusa

8.2.1. A nyelvi egyenjogúság a volt Szovjetunióban

A volt Szovjetunióban elvileg minden nemzetiség és nyelv egyenjogú volt. Olyannyira, hogy az országnak hivatalosan nem is volt állam- vagy hivatalos nyelve,⁶⁰ sőt a 30 kötetes Nagy Szovjet Enciklopédia szerint az államnyelv fogalma csak a burzsoá államokban ismeretes, s az nem más, mint az a nyelv, amely az adott államban kötelezően használatos a hivatali ügyintézésben és intézményekben, a bíróságon, az iskolai előadások nyelveként stb., tekintet nélkül a lakosság nemzetiségi összetételére. Az enciklopédia szerzői szerint az uralkodó osztályok saját nyelvüket vezetik be államnyelv gyanánt, megsértve ezzel a nemzetiségi kisebbségek jogait.⁶¹

Ennek ellenére az orosz nyelv politikai, gazdasági, ideológiai és nem utolsósorban hadászati okokból kivételezett helyzetet élvezett. Országos és köztársasági szinten – az oroszosításnak fokozottan ellenálló néhány tagköztársaságot (pl. a Grúz és az Örmény SZSZK-t) kivéve – a közigazgatási ügyek oroszul folytak, s az egyes köztársaságokban az orosz volt a felsőoktatás, a tudomány, a technika nyelve, a szovjet hadseregben az egyetlen vezénylési nyelv az orosz volt (vö. Miller 1994, 613).

A központi vezetés természetesen megtalálta a magyarázatot az orosz nyelv privilegiált helyzetére. „A nemzetek közötti kapcsolatok és együttműködés gyors fejlődése az orosz nyelv jelentőségének növekedéséhez vezet, mert ez a nyelv a Szovjetunió összes nemzetei és nemzetiségei közötti kölcsönös érintkezés nyelve lett. És valamennyiünket örömmel tölt el, hogy az orosz nyelv az egyik általánosan elismert világnyelv lett” – nyilatkozta például 1972-ben Budapest Brezsnyev (vö. *Népszabadság* 1972. december 22., 4. lap).

A Szovjetunió Kommunista Pártjának Programja (89–90.), amelyet az SZKP XXVII. kongresszusa fogadott el 1985-ben, így ideologizálja meg az orosz nyelv mindenhatóságát: „A jövőben is biztosítani fogjuk a Szovjetunió minden állampolgára számára anyanyelvük szabad fejlesztését és egyenjogú használatát. Ugyanakkor, tekintve, hogy az orosz nyelvet a szovjet emberek önkéntesen elfogadták a nemzetek közötti érintkezés eszközeként, ennek a nyelvnek az elsajátítása a nemzeti nyelv mellett mindenki számára hozzáférhetőbbé teszi a tudomány és a technika, a hazai és a világkultúra eredményeit.”⁶²

Ezt a nemzetiségi és nyelvi egyenjogúságot azonban sajátosan értelmezték a Szovjetunióban. A nyelvek alkotmányosan szavatolt egyenlősége (vö. *A Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének Alkotmánya [Alaptörvénye]*, 14–15.) a gyakorlatban azt jelentette, hogy minden nép és nemzetiség számára szavatolt volt a jog az anyanyelv használatára a privát szférában. „A nyelvek egyenlősége nem abban áll, hogy mechanikusan azonos funkcionális kötelezettségekkel terheljük őket” – olvashatjuk például egy szovjet kutató véleményét (Hazanarov 1982, 111). Szerinte „A nyelvek egyenlősége nem más, mint minden nemzeti nyelv számára biztosítani az egyenlő jogi feltételeket a szabad fejlődéshez” (Hazanarov 1982, 112). Ebben a nyelvi egyenjogúságban a nemzetiségi nyelvek szerepe arra korlátozódott, hogy minden nemzetiséghez eljuttathatók legyenek a központi párthatározatok és közlemények (vö. Hazanarov 1982, 23; Kótyuk 1995, 13).

A gyakorlatban tehát a nyelvi egyenlőség az orosz nyelv privilegizált helyzetét jelentette, amit „az egyenlő nyelvek összességéből a szocializmus építésének és megszilárdításának folyamatában a népek önkéntes kezdeményezése folytán a nemzetek közötti érintkezés eszközeül választottak” (Hazanarov 1982, 118). És mindez önkéntes, azaz demokratikus alapon történt (Hazanarov 1982, 119).

Valójában tehát a Szovjetunió fennállása idején az orosz nyelv kiemelt státusú volt, az oktatás minden szintjén tanították. A tagköztársaságokon, autonóm területeken és körzeteken belül az orosz nyelv mellett – korlátozottabban bár, de – hivatalos funkciókat töltött be a köztársaság névadó nemzetiségének nyelve is, a saját önálló közigazgatási egységgel nem rendelkező népek és nyelvek azonban gyakorlatilag csak a magánszférában és az oktatásban voltak használatosak. Az orosz volt a domináns nyelv az államigazgatásban, a pártban, az oktatásban⁶³ és a nyilvános érintkezésben (vö. Arel 1995, 598; Markus 1993, 46–48).

8.2.2. És a mai Ukrajnában

A függetlenné vált Ukrajnában a nyelvek státusáról a következő dokumentumok rendelkeznek: *Ukrajna Alkotmánya* (1996), *Ukrajna törvénye az Ukrán Köztársaság nyelveiről* (1989), *Ukrajna nemzetiségi jogainak nyilatkozata* (1991), *Ukrajna törvénye a nemzetiségi kisebbségekről* (1992), *Ukrajna törvénye a helyi önkormányzatokról* (1997), illetve számos rendelet.

Ukrajna Alkotmányának 10., 11., 12., 24., 53., 92., 103., 127. és 148. cikkelye tartalmaz a nyelvekre vonatkozó tételeket.

A 10. cikkely deklarálja, hogy „Az államnyelv Ukrajnában az ukrán nyelv”,⁶⁴ és az állam biztosítja az ukrán nyelv funkcionálását a társadalmi élet minden területén. A következő bekezdés szerint „Ukrajnában szavatolt az orosz és a többi ukrainai nemzeti kisebbség nyelvének szabad fejlődése, használata és védelme”. A cikkely utolsó mondata szerint viszont „Ukrajnában a nyelvek használatát Ukrajna Alkotmánya szavatolja és törvény határozza meg”. A 92. cikkely is úgy rendelkezik, hogy *kizárólag* Ukrajna törvényei határozzák meg többek között a nyelvhasználat rendjét.

A 11. cikkely általános deklarációkat tartalmaz Ukrajna minden nemzetiiségének és nyelvének védelméről, a 24. cikkely többek között a nyelvi alapon való diszkriminációt is tiltja. A 12. az Ukrajna területén kívül élő ukránok nyelvi igényeinek kielégítésére tesz ígéretet. Az 53. rész a nemzeti kisebbségek számára a törvény által megszabott rendben garantálja az anyanyelven való oktatás *vagy* az anyanyelv tanulásának jogát. A 103., 127. és 148. cikkely az államnyelv ismeretétől teszi függővé bizonyos állami tisztségek betöltését (köztársasági elnök, alkotmánybírósági tagság, bírói tisztség).

Az alkotmány 10. és 92. cikkelye értelmében a nyelvek státusa szempontjából még a Szovjetunió fennállása idején, 1989-ben elfogadott nyelvtörvény a mérvadó.

A nyelvtörvény is államnyelvként definiálja az ukrán nyelvet (2. cikkely), ugyanakkor továbbra is megmarad az orosz a népek közötti érintkezés nyelvének (4. cikkely). Az 5. cikkely értelmében az állampolgárok számára szavatolt anyanyelvük és bármely más nyelv használata; az állampolgárnak jogában áll, hogy az állami, társadalmi szervekhez, vállalatokhoz stb. ukrán nyelven vagy e szervezeteknél használatos más nyelven, orosz nyelven vagy a felek számára elfogadható más nyelven forduljon. A törvény nemcsak tiltja a nyelvi alapon történő megkülönböztetést (8. cikkely), de szankciókat is kilátásba helyez a nemzetiségi nyelvek használatának korlátozása miatt. A rendelkezések szerint felelősségre vonható az a tisztségviselő, aki a nyelvtudás

hiányára hivatkozva megtagadja egy nemzetiségi nyelven írt beadvány vagy folyamodvány átvételét (5. cikk).

A törvény a nemzetiségi többségű közigazgatási egységek területén (pl. falu, város, járás, megye) *lehetőséget nyújt* a nemzetiségi nyelv használatára az ukránnal egyenrangúan és párhuzamosan az állami és pártszervek, a vállalatok, intézmények működésében (3. cikkely). Nem értelmezi azonban a törvény, mit ért a *nemzetiségi többségű területek* fogalom alatt.

Az állami dokumentumokat, okmányokat ukrán nyelven fogadják el és teszik közzé, alsóbb szinteken is, ám itt szükség esetén más nemzetiségi nyelveken is publikálják. A hivatalos űrlapok ukrán vagy ukrán–oroszlí nyelvűek (10. cikkely). A hivatali és munkahelyi adminisztráció nyelve az ukrán, de a nemzetiségi többségű területeken a nemzetiségi nyelvet is lehet az ukránnal párhuzamosan használni (11. cikkely).

A hivatalos személyi okmányok (személyi igazolvány, munkakönyv, az iskolai végzettséget igazoló dokumentumok, születési, házassági és halálozási anyakönyvi kivonat) ukrán–oroszlí kétnyelvűek (14. cikkely).

A szolgáltatások nyelve az ukrán nyelv vagy a felek által választott egyéb nyelv (17. cikkely). A perrendtartás nyelve az ukrán, de a nemzetiségi többségű területeken a nemzetiségi nyelv használatára is van lehetőség az ukránnal egyenrangúan; a bíróság nyelvét nem értőnek joga van tolmács igénybe vételére, az anyanyelvi vallomástételre (18. cikkely). Az ügyvédi, ügyészli szolgáltatás, a jogi tanácsadás nyelve az ukrán vagy a felek számára legmegfelelőbb nyelv (23. cikk).

Az oktatás nyelvének megválasztása elidegeníthetetlen jog (25. cikkely). Ezzel a joggal azonban ideális esetben is csak maximum a középiskola befejezéséig élhetnek a kisebbségi polgárok. A törvény 29. cikkelye értelmében Ukrajnában a felső- és középfokú oktatási intézményekbe felvételizők ukrán nyelvből tesznek felvételi vizsgát, és csak a nemzeti kádereket képző oktatási intézményekbe felvételizők tehetnek anyanyelvből vizsgát (részletesen lásd 8.6. alatt).

A hivatalos tömegtájékoztató nyelve az ukrán, illetve lehetőség szerint más ukrán nyelvek (33. cikkely). A táviratok, a postai borítékok, csomagok címezésének nyelve az ukrán vagy az orosz (34. cikkely). A hivatalos hirdetmények, közlemények, reklámok, plakátok nyelve az ukrán; az ukrán nyelvű szöveg *mellett* szerepelhet más nyelvű fordítás is (35. cikkely).

Az Ukrajnában gyártott termékek, áruk címkéi, feliratai ukrán nyelvűek, és más nyelvekre nem fordíthatók (36. cikkely).

Az intézmények, társadalmi és pártszervezetek, vállalatok stb. hivatalos el- és megnevezése ukrán nyelvű; az ukrán nyelvű felirat jobb oldalán vagy alatta szerepelhet a megnevezés más nyelvű fordítása is (37. cikkely).

Az ukrainai földrajzi nevek ukrán nyelvűek. Lehetséges továbbá a nemzeti többség nyelvén való feltüntetésük is (38. cikkely).

Az ukrán állampolgároknak joguk van nemzeti tradícióiknak megfelelő nevet választani, amely neveket transzkripcióval ültetik át ukránra (39. cikkely).

Ukrajna nemzetiségi jogainak nyilatkozata minden népnek és nemzetiségnek garantálja a jogot anyanyelve használatára a társadalmi élet minden területén (3. cikkely).⁶⁵

Ukrajna törvénye a nemzetiségi kisebbségekről szerint azokon a területeken, ahol a nemzetiségi kisebbség a lakosság többségét alkotja, az állami és társadalmi szervek, vállalatok, intézmények működése során az államnyelv mellett a kisebbség nyelve is használható (8. cikkely). Garantálja továbbá a kisebbségek számára a nemzeti hagyományoknak megfelelő személynév-használatot, így például azt, hogy a személyazonossági igazolványba csak a vezeték- és utónév kerüljön, és elmaradhat az apa keresztnévéből képzett apai név (otcsesztvo) (12. cikkely).⁶⁶

Az ukrainai önkormányzati törvény 26. cikkelye 1. pontjának 50. bekezdése lehetővé teszi, hogy az önkormányzatok megválasszák az önkormányzati szervek munkájának nyelvét (vö. *Kárpáti Igaz Szó*, 1997. július 3., 7.; részleteiben lásd 3.4.2. alatt).

Az érvényben lévő hivatalos dokumentumok szerint tehát Ukrajna államnyelve az ukrán, az orosz az ország egész területén az ukránnal párhuzamosan hivatali nyelvként és a nemzetek közötti érintkezés nyelveként funkcionál, a többi nemzetiségi nyelv használata pedig a nemzetiségi többségi területeken *engedélyezett*. Nem tartalmaz azonban olyan kitételeket egyik dokumentum sem, ahol explicite meg volna fogalmazva, milyen feltételek mellett van lehetőség a kisebbségi nyelveknek az államnyelvvvel egyenrangú használatára. A törvényerejű dokumentumok mellett azonban számos olyan állami és regionális rendelkezés szabályozza a nyelvek használatát, amelyek azt bizonyítják, hogy a törvények által deklarált jogok a gyakorlatban másféleképp vagy egyáltalán nem működnek.

Az ukrán nyelv Ukrajna függetlenné válása óta fokozatosan államnyelvi státusba került, az orosz azonban – annak ellenére, hogy az alkotmány és a nyelvtörvény is számos helyen kiemelten mint hivatalos funkciókban is használatos nyelvet is említi – az ukrán terjeszkedésével párhuzamosan szorul vissza az állami, hivatali szférából, amit minden bizonnyal hamarosan törvé-

nyi eszközökkel is szentesítenek. Erre enged következtetni, hogy egyre többször esik szó a sajtóban a nyelvi helyzetről, a nyelvek státusáról, és egy új nyelvtörvény elfogadásának gondolata is megfogalmazódott mind a kormány, mind pedig az ellenzék részéről. Így Ukrajnában nyílt ellentét alakult ki az ország közel egyharmadát kitevő orosz kisebbség és a nemzeti (nyelv)politikát preferáló kormány között.

Miután az 1996-ban elfogadott ukrán alkotmány államnyelvként határozza meg az ukrán nyelv státusát, az orosz többségű területek, megyék egy része a nyelvtörvényre hivatkozva közigazgatási határain belül hivatalos nyelvi státusba emelte az orosz nyelvet. Így tett többek között pl. a kelet-ukrajnai Harkiv megye, ahol az 1989-es népszámlálási adatok szerint a lakosság 33,2%-a volt orosz nemzetiségű (Tur 1996), és a Krimi Autonóm Köztársaság is, ahol az oroszok aránya 1989-ben 67%-os volt (Tur 1996) (vö. *Kárpáti Igaz Szó*, 1997. január 11., 1., augusztus 5., 4., október 21., 4. stb.). A baloldali ellenzék is az orosz nyelv hivatalossá tételét sürgeti, s a kormány nyelvtörvénytervezetét bírálva saját nyelvtörvénytervezetének elfogadását javasolja (vö. *Kárpáti Igaz Szó*, 1997. július 24., 1.).

A hatalmon lévő és természetsszerűleg pozíciói megtartására törekvő elit az 1998. március 29-i választásokra készülve válaszlépésként a nemzetiségi és migrációs ügyek állami bizottságának égisze alatt külön ügyosztályt hozott létre, melynek feladata az ukrajnai hivatalos nyelvpolitika koordinálása, érvényesítése és ellenőrzése (*Kárpáti Igaz Szó*, 1997. április 8., 4.). Kucsma köztársasági elnök pedig személyesen jelentette ki, hogy alkotmányellenes azon megyék döntése, amelyek saját területükön belül hivatalos státusba emelték az orosz nyelvet, s a lépést önkényesnek és az ukrán államiságra veszélyesnek nevezte; majd kijelentette, hogy az elnök mellett működő nyelvpolitikai bizottság szorgalmazza egy, az ukrajnai nyelvek fejlődéséről és használatáról szóló új törvény elfogadását (*Kárpáti Igaz Szó*, 1997. április 17., 1.). Az elnök mellett működő nyelvpolitikai bizottság el is készítette a törvény tervezetét (vö. *Kárpáti Igaz Szó*, 1997. június 26., 1.), amelyet mind ez idáig (1998 májusáig) nem tártak ugyan a nyilvánosság elé, ám ellenzéki képviselők úgy vélik, hogy a tervezet jelentősen szűkítené a kisebbségi nyelvek használati körét pl. már azáltal is, hogy ahelyett, hogy felsorolná azokat a kivételeket, amikor kötelező az államnyelv használata, azokat a kivételeket nevezi meg, ahol engedélyezett a kisebbségi nyelv használata (vö. *Kárpáti Igaz Szó*, 1997. szeptember 27., 5.).

Láthatjuk tehát, hogy elvileg az ukrán államnyelv mellett vagy azzal párhuzamosan az orosz, a nemzetiségi többségi területeken pedig a kisebbségi

nyelvek is funkcionálhatnak hivatali nyelvi státusban, a valóságban azonban ez nem működik (a kárpátaljai vonatkozásokról vö. 8.4.).

Végül is megállapíthatjuk, hogy de jure az ukrán Ukrajna államnyelve, az orosz hivatalos nyelvi státusú, a kisebbségi nyelvek beszélőinek pedig lehetőségük nyílik anyanyelvük használatára a társadalmi élet minden szintjén azokon a területeken, ahol nemzetiségileg többséget alkotnak. De facto azonban az ukrán államnyelv mellett az orosz az adminisztratív tiltások ellenére is hivatalos nyelvként használatos az oroszok által sűrűn lakott keleti területeken. A kisebbségi nyelvek azonban csak az oktatásban, a nemzetiségi sajtóban, rádió- és televízióadásokban, a kisebbségi közéletben, az egyházi életben és a privát szférában használatosak. Gyakorlatilag tehát a magyar nyelv helyzete Ukrajna függetlenné válása után sem sokat változott.

1997. december 9-én az ukrán parlament ratifikálta a nemzetiségi kisebbségek védelméről szóló keretegyezményt. Az egyezményben a kisebbségi nyelvekről szóló részek gyakorlatilag megfelelnek az Ukrajnában hatályban lévő dokumentumokban foglaltaknak. A 10. cikkely 1. pontja pl. biztosítja a kisebbségek számára anyanyelvük használatának jogát a privát és nyilvános színtereken, szóban és írásban. A 2. pont azonban már feltételeket szab a kisebbségi nyelvek hivatali használatának engedélyezéséhez (vö. Keretegyezmény 1997).

8.2.3. A nyelvek státusa közötti különbségek

Kloss (1967, 15) a nyelvek státusából kiindulva öt fokozatot különböztet meg. 1. A nyelv országos méretekben hivatalos nyelv. 2. Egy nagyobb regionális egység (országgrész, tartomány stb.) hivatalos nyelve. 3. A kisebbségi nyelvhasználatot hatóságilag engedélyezik a közoktatásban, nyilvános hirdetésekben, bár a kisebbségi nyelvnek nincs hivatalos státusa. 4. Tolerancia a nyelvvel szemben a privát szférában (a sajtóban, egyházi és magániskolákban stb.). 5. A nyelv betiltása.

Ukrajnában jelenleg az ukrán nyelv státusa az 1. fokozatnak felel meg. Az orosz nyelv helyzete bizonyos közigazgatási egységeken belül de facto és de jure a 2. fokozatban foglaltakhoz hasonlatos, azzal a megszorítással, hogy a kormány – bár törvényei szerint erre lehetőség van – ezt nem ismeri el. A magyar nyelv státusát csak Kárpátalján belül vizsgálhatjuk, hiszen csak ebben az egy megyében él számottevő magyar lakosság. Kárpátalján a magyar nyelv státusa de facto a 3. fokozatnak feleltethető meg, bár a törvényes keretek alapján elvileg többre is lehetőség nyílna, ám az orosz nyelv hivatalos

rangra emelésével szembeni negatív politikai viszonyulás az államhatalom részéről, illetve a kisebbségek anyanyelvi oktatásának visszafejlesztésére irányuló törekvések (vö. 8.6. alatt) arra engednek következtetni, hogy a jelenlegi körülmények között előrelépésre nem sok remény van, sőt a fennálló helyzet fenntartása is veszélyeztetett.

8.3. A vizsgált közösség nyelvei a nyelvhasználati színtereken és a nyelvek funkciója

8.3.1. A magánszféra

A 144 fős minta válaszai alapján megállapítható, hogy a magyarok Kárpátalján a *családi* kommunikációban szinte kizárólag a magyar nyelvet használják. A *barátokkal* és *szomszédokkal* való érintkezésben a magyar mellett jelentős mértékben használják az orosz és az ukránt is. A *baráti kör* megválasztásában azonban meghatározó szerepe van a közös nyelvnek (vö. 8.1. táblázat és 8.1. ábra).

8.1. táblázat

A kárpátaljai magyarok családi érintkezései során használt nyelvek
(Terepadatok 1996; N = 144)⁶⁷

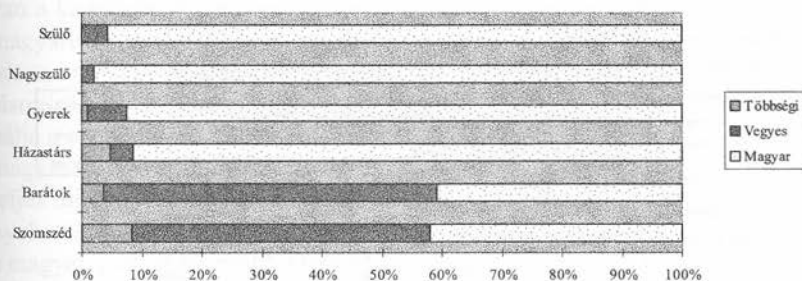
	Magyarul		Oroszul		Ukránul		Egyéb nyelven	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Szüleivel	144	100	3	2	3	2	—	—
Nagyszüleivel	142	99	3	2	—	—	—	—
Gyermekeivel	92	94	4	4	5	5	—	—
Házastársával	100	93	6	6	4	4	—	—
Barátaival	139	97	65	45	63	44	2	1
Szomszédaival	132	92	40	28	67	47	—	—

Magánlevél írására a magyart használja az adatközlők legnagyobb része (96%), de néhányan oroszul (14%) és ukránul (10%) is írnak magánlevelet.

Újságot, folyóiratot általában magyarul olvas szinte a teljes minta (94%), és kb. egyharmada orosz és ukrán lapokat is olvas (34-34%). A *szépirodalmi* olvasmányok nyelve is elsősorban a magyar (85%), de a minta egynegyede (24%) oroszul, 16%-a pedig ukránul is olvas verset, regényt.

8.1. ábra

Kárpátaljai magyarok nyelvválasztása a családban
(Terepadatok 1996; N = 144)

A televízió magyar adásait gyakorlatilag a teljes minta nézi, de oroszul és ukránul is sokan néznek *filmet, szórakoztató műsorokat, híradót* stb., amint azt a 8.2. táblázat és a 8.2. ábra is mutatja.

8.2. táblázat

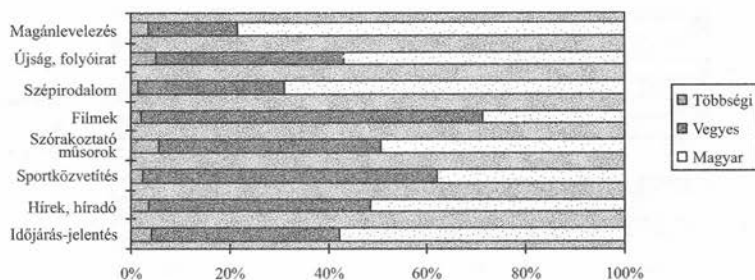
Kárpátaljai magyarok által hallgatott és nézett rádió- és televízió-műsorok nyelve
(Terepadatok 1996; N = 144)

	Magyar		Orosz		Ukrán		Egyéb	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Filmek	140	97	98	68	85	59	8	6
Szórakoztató műsorok	139	97	66	46	53	37	3	2
Sportközvetítés	120	89	70	52	72	53	9	7
Hírek, híradó	135	94	41	29	55	39	1	1
Időjárás-jelentés	136	95	18	13	52	36	2	1

A kárpátaljai magyarok az ún. *gondolati* vagy *belső nyelvhasználati szintereken* (imádkozás, gondolkodás, számolás, állatokhoz való beszéd, káromkodás) szinte kizárólag a magyar nyelvet használják. Kivételt csak a káromkodás képez. A válaszadók 56%-a magyarul káromkodik, a magyar mellett 35%-uk oroszul és 24%-uk ukránul is káromkodik (lásd a 8.3. táblát és a 8.3. ábrát).⁶⁸

8.2. ábra

Kárpátaljai magyarok olvasmányainak, ill. televíziózásának nyelve
(Terepadatok 1996; N = 144)

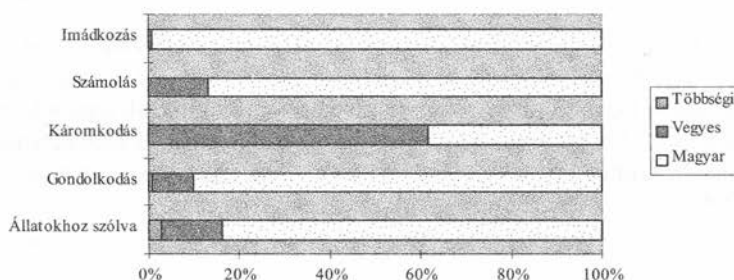
8.3. táblázat

Kárpátaljai magyarok nyelvhasználat a gondolati szférában
(Terepadatok 1996; N = 144)

	Magyar		Orosz		Ukrán		Semmilyet	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Imádkozás	130	90	1	1	—	—	14	10
Számolás	144	100	12	8	8	6	—	—
Káromkodás	81	56	51	35	35	24	63	44
Gondolkodás	144	100	10	7	6	4	—	—
Állatokhoz szólva	141	98	13	9	12	8	—	—

8.3. ábra

Kárpátaljai magyarok nyelvválasztása a gondolati szférában
(Terepadatok 1996; N = 144)

8.3.2. Közéleti szinterek

A közéleti szinterek közül az *egyházi nyelvhasználatnak* meghatározó szerepe van a kisebbségek életében. A megkérdezettek túlnyomó többsége (88%-a) magyarul olvassa a Bibliát és a vallásos irodalmat, és csak néhányan olvasnak oroszul (4%) és ukránul (3%) is vallási témájú műveket (12% nem olvas vallásos irodalmat). A falvakban élő adatközlők⁶⁹ 86%-a a magyar nyelvet használja a *templomban*. 14% nem jár templomba, azaz a minta falusi része csak magyar nyelvű egyházi szertartásokat látogat. Ha azt vizsgáljuk meg, hogy a teljes minta (N = 144), azaz a falusi és városi rész *a városban* együtt milyen nyelvet használ a templomban, kiderül, hogy az adatközlők fele a városban is a magyar nyelvet használja a templomban, és itt is csak elenyésző azoknak az aránya, akik az orosz (2%) vagy az ukrán (4%) nyelvet is használják. A teljes minta 40%-a nem jár templomba.

A *kulturális egyesületekben* a minta falusi részének fele (49%) a magyart használja, 1%-a az orosz és 14%-a az ukránt is. Hasonló az arány a *vendéglőben* is, ahol a megkérdezettek 38%-a részesíti előnyben a magyar, 6% az orosz és 15% az ukrán nyelvet. A teljes minta fele a városban a magyart, 18%-a az orosz, 15%-a az ukránt használja a *kulturális egyesületekben*. *Vendéglőben és más szórakozóhelyeken* ez az arány némileg módosul: a minta valamivel több mint egyharmada használja a magyar nyelvet, kb. fele az orosz, és ismét közel 40%-a az ukránt is (8.4. táblázat, 8.4. ábra).

8.4. táblázat

Kárpátaljai magyarok nyelvhasználata a városi szórakozóhelyeken, vendéglőkben és kulturális egyesületekben (Terepadatok 1996; N = 144)

	Magyar		Orosz		Ukrán		Semmilyen	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Vendéglőben	55	38	77	54	56	39	30	21
Más szórakozóhelyen	49	34	63	44	50	35	45	31
Kulturális egyesületekben	71	49	26	18	22	15	61	42

A *sportban* a minta falusi részének 45%-a az anyanyelvét használja, 10% az orosz, 16% az ukránt (55% nem sportol). A városban ez az arány 22, 23 és 10% (71%-nak nincs tapasztalata arról, milyen nyelvet használnak sportolás közben).

A falvakban a *boltban* a minta háromnegyede (77%) használja a magyart, 8% az orosz, 49% pedig az ukránt vagy azt *is*. A városban bevásárláskor a teljes mintának már csak a 36%-a használja a magyart, 69% az orosz és 48% az ukránt.

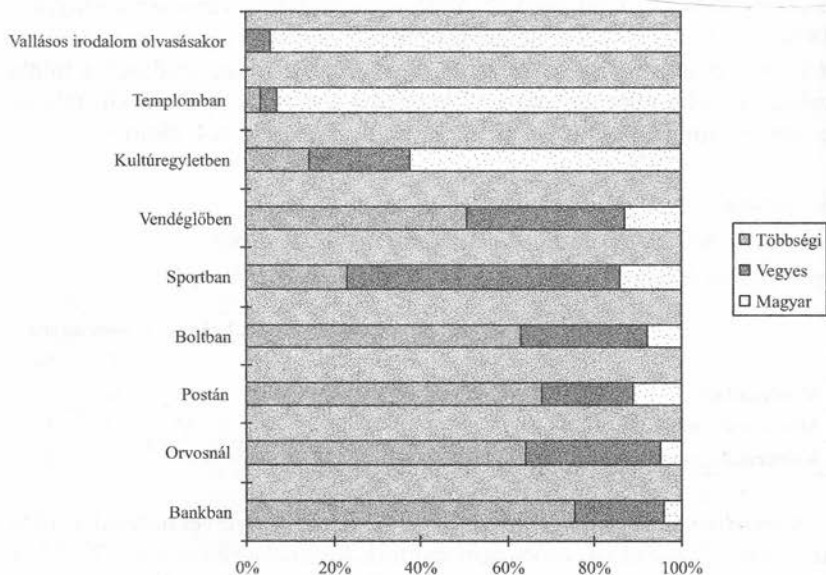
A minta falusi részében az adatközlők 59%-a magyarul, 10%-a oroszul, 45%-a pedig ukránul beszél a *postán*. A megkérdezettek 30%-a a magyar nyelvet, 59%-a az orosz, 44%-a az ukránt használja a *postán* a városban

A falusi minta 48%-a használja a magyar, szintén 48% az orosz és 53% az ukrán nyelvet az *orvosi rendelőben*. A városban a teljes minta egyharmada (34%) magyarul, valamivel több mint háromnegyede (77%) oroszul, közel fele (46%) ukránul mondja el a panaszait az orvosnak.

A *bankban* a válaszadók 21%-a használja a magyar nyelvet. Az orosz 62%, az ukránt 42% (vö. 8.4. ábra).

8.4. ábra

Kárpátaljai magyarok nyelvválasztása a közéleti színtereken
(Terepadatok 1996; N = 144)

A *munkahelyi nyelvhasználatban* a magyart gyakran használja az adatközlők 65%-a, ritkán 19%, alig vagy soha 16% (lásd a 8.5. táblázatban és a 8.5. ábrán).

8.5. táblázat

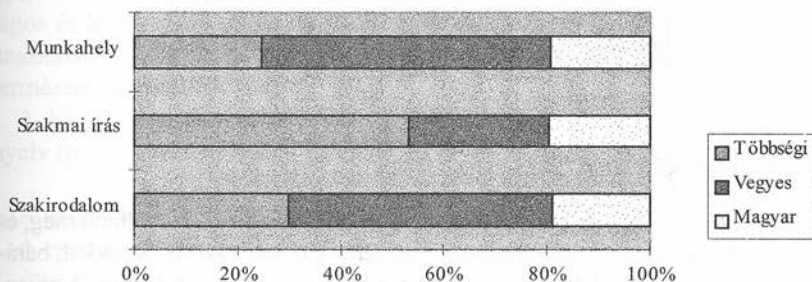
Kárpátaljai magyarok nyelvhasználata a munkahelyen
(Terepadatok 1996; N = 144)

	Magyar		Orosz		Ukrán		Egyéb	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Alig vagy soha	23	16	27	19	59	42	138	99
Ritkán	27	19	69	49	22	15	—	—
Gyakran	92	65	46	32	61	43	2	1

Szakkáival kapcsolatos írást a válaszadók egyharmada (33%) fogalmaz anyanyelvén, oroszul 49%, ukránul 29%. A szakirodalmi olvasmányok nyelve a minta 46%-ánál a magyar, de a minta fele oroszul, 40%-a ukránul, 4%-a pedig egyéb nyelven is olvas szakirodalmat (vö. 8.5. ábra).

8.5. ábra

Kárpátaljai magyarok nyelvválasztása a szakkáival kapcsolatos színtereken
(Terepadatok 1996; N = 144)

8.3.3. A hivatali ügyintézésben

Hivatalhoz címzett iratot anyanyelvén fogalmaz a minta közel egynegyede (24%), de a többség oroszul (56%) és ukránul (41%) is fogalmaz hivatalos iratokat.

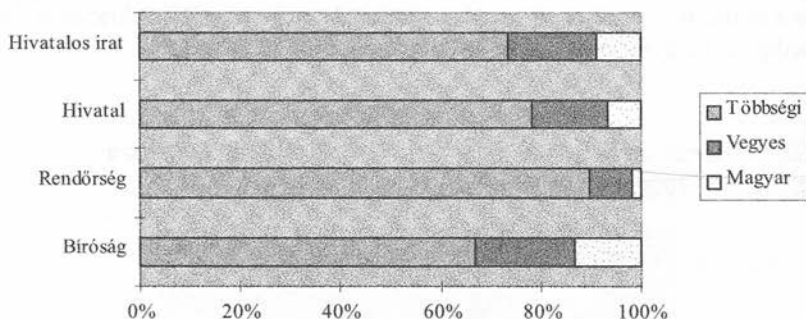
A hivatali ügyintézés nyelve a megkérdezettek nagy része (58%) szerint orosz, illetve ukrán (52%) nyelvű, de vannak, akik magyarul intézik hivatalos ügyeiket (19%).

A válaszadók több mint egynegyedének (26%) saját bevallása szerint még sohasem akadt dolga a *rendőrséggel*. 45% használja az orosz nyelvet a *rendőrségen*, 43% pedig az ukránt. A magyart mindössze az adatközlők 7%-a szokta használni a rendőrséggel való érintkezésben.

A minta 79%-ának nincsenek arra vonatkozó tapasztalatai, hogy milyen nyelvet használnak a *bíróságon*. Erre a célra 12% az orosz nyelvet, 8% az ukránt és 7% a magyart használja (vö. 8.6. ábra).

8.6. ábra

*Kárpátaljai magyarok nyelvválasztása hivatalos szintereken
(Terepadatok 1996; N = 144)*

8.3.4. A nyelvek a nyelvhasználati szintereken: összegzés

A *családi* nyelvhasználatban a magyar nyelv dominanciája figyelhető meg, és ez a dominancia az *egész magánszférára jellemző*, bár a szomszédokkal, barátokkal való érintkezésben, az újságolvasásban és a rádió- és televízió-műsorok hallgatásában, illetve nézésében már jelentős szerepet kap az orosz és az ukrán nyelv is. A *közeleti szintereken* a három nyelv használati aránya csaknem kiegyenlítődik. Érdekes, hogy míg a falvakban az ukrán nyelv használata gyakoribb, mint az orosz nyelv, a városokban ez fordítva van, ami minden bizonnyal azzal magyarázható, hogy Kárpátalján is, miként az egész volt Szovjetunióban, az orosz nemzetiség a legurbanizáltabb, illetve hogy a szovjet időszakban folyó betelepítési politika elsősorban a városokat célozta meg (vö. 1.3. alatt), ahová főként orosz ajkú vagy olyan nem őslakos nemzetiségeket telepítettek, akik beszélnek oroszul, a helyi (ez esetben az ukrán és a magyar) nyelveket viszont nem beszélik.

A hivatalos szférában a legkisebb a magyar nyelv használati aránya. Egyelőre még itt is az orosz nyelv a vezető szerep, ami alátámasztja, hogy Ukrajnában hat évvel a függetlenség elnyerése után sem valósult meg teljes mértékben az oroszról ukránra való áttérés a hivatali és közélet minden területén.

Egy korábbi szociológiai vizsgálat adatai szintén a fentiekhez hasonló eredményt hoztak. A vizsgálat adatai szerint 303 kárpátaljai magyar adatközlő 50,8%-a válaszolta azt a kérdőívben feltett kérdésekre, hogy a *munkahelyen, hivatalban* és a *családban* egyaránt főként magyarul szokott beszélni. 48,5% vegyesen (magyarul és nem magyarul) beszél az adott színtereken, s csak 0,7% felelte azt, hogy főleg nem magyar nyelven beszél ezeken a helyeken (Gereben 1996b, 97).

8.3.5. A közösségben használt nyelvek funkciói

A két- és többnyelvű közösségek nyelvei között fennálló „munkamegosztás” (vö. Romaine 1989, 251) a fentiekben is tükröződik: bizonyos színtereken a magyar, másokon az orosz és ismét másokon az ukrán nyelv dominanciája figyelhető meg. Ez a színterek szerinti elkülönülés természetesen nem kizárólagos és kivétel nélküli, csupán általánosságban tükrözi a közösség nyelvhasználati szokásait. Az egyes alcsoportok vonatkozásában ezek a minták természetesen tovább finomíthatók.

A kárpátaljai magyar közösségen belül alapvetően használatos három nyelv (magyar, ukrán, orosz) jelenleg a következő funkciókban él.

A magyar nyelv funkciói:

- A családi érintkezés nyelve.
- Az azonos etnikumúakkal (nyelvűekkel) való kapcsolattartás nyelve.
- A magyar többségű településeken a közvetlen környezettel, a nem magyar többségű településeken a közvetlen környezettel való kommunikáció egyik nyelve.
- Az elemi, az általános, és (kevesebbek számára) a középfokú és (még kevesebbek számára) a felsőfokú oktatás nyelve.
- Az egyházi élet nyelve.
- Magyar többségű településeken a szolgáltatások (bolt, posta stb.) és helyi szinten a hivatali (elsősorban szóbeli) érintkezés nyelve.
- Az anyaországgal fenntartott kapcsolatok nyelve.

- És ezen keresztül a közösség egy jelentős része (a Magyarországon idénymunkát vállalók és a határ menti feketekereskedelemről élők) számára a megélhetés megszerzésének nyelve.
- A művelődés, információszerzés és szórakozás fő nyelve.

Az ukrán nyelv funkciói:

- Államnyelvként a hivatali (elsősorban írásbeli) érintkezés, az adminisztráció nyelve.
- Nem magyar többségű településeken a környezettel való kapcsolattartás (egyik) nyelve.
- A többség számára a szak- és felsőoktatás nyelve.
- Az állami hivatalokban és gyárakban, üzemekben dolgozók számára a munkahely nyelve.
- A művelődés, információszerzés és szórakozás egyik nyelve.

Az orosz nyelv funkciói:

- A többség (elsősorban a magyar többségű településeken élők) számára az idegenekkel való kommunikáció nyelve.
- (Elsősorban az ukránul nem beszélők, azaz a magyar többségű települések lakossága számára) a szolgáltatások igénybevételének nyelve a saját településen kívül (pl. a városokban).
- A művelődés, információszerzés és szórakozás egyik nyelve.
- A hivatali ügyintézés egyik nyelve.

A magyar nyelv főként *a csoporton belüli* kommunikáció nyelve, az ukrán és orosz nyelv ellenben *a csoportok közötti* érintkezésben használatos első-sorban.

A Szovjetunió fennállása idején az egyes nyelvek funkciói némileg mások voltak. Az orosz nyelv funkcióit pl. a következőképpen foglalta össze az egyik szovjet kutató:

- Az országos állami intézmények nyelve.
- Az országos szintű ügyintézés és levelezés nyelve.
- Az egyes tagköztársaságok közötti kapcsolattartás nyelve.
- A központi rádió- és televízióadások, valamint folyóiratok és lapok nyelve.
- A felsőoktatás és tudomány nyelve.
- A Szovjetunió külkapcsolatainak, diplomáciai tevékenységének, azaz az ország nemzetközi reprezentációjának nyelve (vö. Deserijev 1966, 70).

Deserijev azt is megjegyzi, hogy az orosz az egyetlen olyan nyelv a Szovjetunióban és egyike azon kevés világnyelvnek, amely betölti az alábbi funkciókat:

- Nemzetközi nyelv.
- A Szovjetunió népeinek érintkezési nyelve.
- A tudomány, technika és kultúra minden területét lefedi (vö. Deserijev 1966, 71).

Az idézett munkában az ukrán nyelvnek az USZSZK-n belül betöltött funkcióit is összefoglalja a szerző, megjegyezve, hogy a köztársaságon belül az orosz nyelv szerepe társadalmi vonatkozásban a központi intézményeken kívül véget ér. A *kolhozokban* Deserijev véleménye szerint az ukráné a vezető szerep. Az Orosz Föderációhoz közeli nagy ukrajnai gyárakban, üzemekben az orosz nyelv elterjedten használatos. Az egyetemeken az ukrán mellett az orosz is az oktatás nyelve, az ukrán diákok és tanárok is oroszul beszélnek, nemcsak a köztársaság határain túlról érkezett hallgatók. Az állami és társadalmi intézményekben köztársasági szinten a hivatalos levelezés és az írásbeli ügyvitel ukrán nyelvű, de szóban az orosz nyelv széles körben használatos. Ukrán nyelven tudományos és szépirodalom jelenik meg (vö. Deserijev 1966, 86).

8.4. Közéleti kétnyelvűség

Az 1989-ben elfogadott ukrajnai nyelvtörvény 11. cikkelye szerint az ügyvitel és a dokumentáció nyelve az ukrán, de azokon a területeken (járásokban, városokban, falvakban stb.), ahol a nemzetiségek többséget alkotnak, az ukrán nyelv mellett engedélyezett a nemzetiségi nyelv használata is. Az 5. cikkely biztosítja minden ukrán állampolgár számára, hogy ukrán, orosz vagy más, a felek számára elfogadható nyelven forduljon az állami, párt- és társadalmi szervekhez. Ezen szervek határozatait ukrán vagy a szerv által használt más nyelven születnek, de kérésre oroszra is lefordíthatók. A 17. cikkely szerint a szolgáltatások nyelve az ukrán vagy a felek számára elfogadható bármely nyelv.

A törvényi szabályozás alapján tehát a kárpátaljai tömbmagyarság elvileg szinte minden közéleti szintéren, hivatalos funkciókban is használhatja anyanyelvét.

A deklarált jogok és a valós helyzet azonban nem teljesen fedi egymást. A nyelvtörvény ugyanis *sehol sem kötelezi* arra a hivatalos szerveket, hogy

használják a kisebbségek nyelvét, csupán *nem tiltja* azok használatát. Használatukat olyan feltételekhez köti, amelyek explicit kifejtésére a törvényben sehol sem kerül sor. Nem derül pl. ki, hogy mit kell azon érteni, hogy *nemzeti-
tiségi többségi terület*.

A nyelvtörvény biztosította lehetőségeket így csak a 67%-ban magyarok lakta Beregszászi járásban használják ki, csak ebben a járásban folyik magyar nyelvű hivatalos ügyintézés, de itt is elsősorban szóban, írásban itt sem általános a magyar nyelvű hivatalos érintkezés.

Kárpátalja más járásaiban írásban csak a magyar tannyelvű iskolákban folyik magyar nyelven néhány hivatalos dokumentum fogalmazása, pl. az osztálykönyveké, a tantestületi ülések jegyzőkönyvéé stb. A magyar többségű falvakban az állami hivatalokban, községi tanácsokban csak a szóbeli érintkezés zajlik magyar nyelven.

A magyar nyelvű hivatalos írásbeli ügyintézés sok esetben lehetetlenné teszi, hogy nincsenek magyar vagy ukrán–magyar kétnyelvű nyomtatványok (vö. *Kárpáti Igaz Szó*, 1996. október 24., 4.). Az V. Kárpátaljai Magyar Önkormányzati Fórumon többek között az is elhangzott, hogy a hivatalok a magyar nyelvű beadványokra még a Beregszászi járásban is általában ukrán nyelven reagálnak (uo.).

A közéleti kétnyelvűség apropóján érdemes megvizsgálnunk a közterületi feliratok nyelvét is.

A nyelvtörvény a következőképpen rendelkezik a közterületi feliratok nyelvről.

A hivatalos hirdetések, közlemények, reklámok, plakátok nyelve az ukrán; az ukrán nyelvű szöveg mellett szerepelhet más nyelvű fordítás is (35. cikkely).

Az intézmények, társadalmi és pártszervezetek, vállalatok stb. hivatalos el- és megnevezése ukrán nyelvű; az ukrán nyelvű felirat jobb oldalán vagy alatta szerepelhet a megnevezés más nyelvű fordítása is (37. cikkely).

Az ukránjai földrajzi nevek ukrán nyelvűek. Lehetséges továbbá a nemzeti-
tiségi többség nyelvén való feltüntetésük is (38. cikkely).

A *Kárpáti Igaz Szó* két munkatársa (Horváth–Lajos 1996) 20 kárpátaljai magyarlakta településen vizsgálta meg, hogyan érvényesülnek a nyelvtörvényben foglaltak az egyes helységeekben. A szerzők 7 Ungvári járási, 9 Beregszászi járási és 4 Nagyszőlősi járási településen mérték fel, hogy milyen nyelvű a helységnévtábla, milyen nyelven van feltüntetve az utcák és az intézmények elnevezése.

20-ból 7 helységben ukránul és magyarul is olvasható a település neve, 11 esetben azonban csak szláv felirat fogadta a faluba érkezőket (2 helyen egyáltalán nincs névtábla).

13 településen kétnyelvűek az utcanévtáblák, 7 községben csak az államnyelven vannak feltüntetve az utcanévek. Előfordul, hogy egyazon településen belül egyik utca neve csak ukrán, a másiké ukrán és magyar, míg a harmadiké csak magyar nyelven van feltüntetve.

A szerzők írásuk végén megállapítják, hogy „a hivatali ügyintézésben a tanácsok nem alkalmazzák teljes mértékben az ukrán törvények adta lehetőségeket” (Horváth–Lajos 1996).

A közterületi reklámok és feliratok nyelvéről lásd a 8.6.3.5. alatt írottakat.

8.5. Nyelvismeret, nyelvelsajátítás

8.5.1. Nyelvtudás a 20. század elején

Kárpátalja mai területe korábban is soknemzetiségű terület volt, így a kétnyelvűségnek nagy hagyományai vannak a régióban. A 20. század előtti korok nyelvi helyzetéről kevés ismerettel rendelkezünk, ám bizonyos korabeli dokumentumok arra utalnak, hogy pl. már a 17. században is megfigyelhető volt a kétnyelvűség ezen a területen (vö. 2.3. alatt).

A 20. században rendszeressé vált népszámlálások révén képet kaphatunk arról, milyen volt a régió nyelvi helyzete századunk első felében.

Az 1890., 1900. és 1910. évi magyar népszámlálások során használt kérdőívben szerepelt pl. a következő kérdés: „*Mi az anyanyelve? Azon kívül mely hazai nyelveket beszéli még?*” (vö. *Magyar Statisztikai Közlemények. Új folyam I. kötet*. Budapest, 1893, Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társaság, 7. o.)

Az említett censusok adataiból megtudhatjuk, hogy Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros megyék *nem magyar anyanyelvű* lakosainak milyen hányada vallotta azt, hogy anyanyelvén kívül beszéli a magyar nyelvet (vö. 8.6. táblázat).

Láthatjuk, hogy a nem magyar lakosság egy része beszélte a magyar nyelvet a századelőn, arról azonban nem tudósítanak a népszámlálási adatok, hogy a magyar lakosság hányad része beszélt anyanyelvén kívül más nyelvet is.

8.6. táblázat

Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros megye nem magyar anyanyelvű lakosságának magyartudása (%-ban)

Év	Megye	Nem magyar anyanyelvűek összesen	A nem magyar anyanyelvűek közül beszél magyarul	Magyarul beszél összesen
1890	Bereg	57,6	14,6	50,8
1900		55,4	7,3	49,2
1910		52,2	30,1	63,5
1890	Ung	72,5	10,1	34,8
1900		70,0	12,9	39,0
1910		67,0	23,1	48,6
1890	Máramaros	87,5	7,1	18,8
1900		86,3	6,9	19,5
1910		85,2	10,9	24,1
1890	Ugocsa	61,8	18,1	49,4
1900		57,1	20,1	54,2
1910		53,5	23,5	59,1

8.5.2. Nyelvoktatás: a többségi, illetve a kisebbségi nyelv intézményes oktatásának problémái

Kárpátalja Szovjetunióhoz kerülése után a kétnyelvűség jellege megváltozott a területen, mivel az új államszervező nép nyelvének ismerete szélesebb körre terjedt ki, így a kárpátaljai magyarság körében rövid idő alatt ugrásszerűen megnövekedett az anyanyelvükön kívül más nyelvet is beszélők aránya.

A Szovjetunió fennállása idején a birodalom minden oktatási intézményében oktatták az orosz nyelvet (vö. Miller 1994, 613). Az orosz nyelv oktatásának óraszámja meghaladta az anyanyelvi órák számát is. Ennek ellenére nem érték el a kívánt nyelvismereti szintet (vö. pl. Bromlej 1987). Ennek az egyik oka az volt, hogy a nemzetiségi iskolákban – ahová gyakran olyan gyerekek jártak, akik a megfelelő nyelvkörnyezet hiányában csak iskoláskorban találkoztak az orosz nyelvvel – az orosz nyelvet abból az elvből kiindulva oktatták, hogy ez minden szovjet ember második anyanyelve, nem pedig az idegennyelv-oktatás módszertana szerint (vö. Orosz 1992, 53). A szovjet állampolgárok legnagyobb része így is elsajátította olyan mértékben az orosz nyelvet, amennyire boldogulásához szüksége volt.

Az Ukrán SZSZK-ban azonban a közel 40 milliós ukrán nép nyelvének oktatása a Szovjetunió fennállása idején csupán az ukrán tannyelvű iskolákban volt kötelező. Az ukrainai orosz iskolákban az ukrán nyelv oktatása fakultatív volt, azaz a tanuló szülei eldönthették, tanuljon-e Ukrajnában ukrán nyelvet gyermekük, avagy sem. A gyermekét orosz iskolába járató ukrainai szülőknek elég volt írnia egy kérvényt, hogy gyermeke nem kíván ukránul tanulni, s kérésének eleget tettek (vö. Lizanec 1994, 125). A nemzetiségi (így például a magyar, román stb.) tannyelvű iskolákban az ukrán nyelv oktatása egyáltalán nem – fakultatíve sem – szerepelt a tantervekben. Ezekben az iskolákban is kötelezően oktatták ellenben az orosz nyelvet (Lizanec 1994, 125). „Mindez azt jelenti, hogy Ukrajnában érettségit szerezhetsz olyan – ukrán vagy nem ukrán – fiatal is, aki nem beszéli a köztársaság nyelvét. És elboldogul nélküle felnőttként is: ezt a köztársaság fennálló intézményrendszere lehetővé teszi” – írta Balla D. Károly kárpátaljai magyar író (1993, 12–13). Vagyis a Szovjetunió fennállása idején az Ukrán SZSZK lakosai közül csak azok számára volt kötelező az ukrán nyelv tanulása, akik ukrán tannyelvű iskolába jártak. Bár az 1989/1990-es tanévben az ukrainai iskolák 73,6%-a ukrán tannyelvű volt, a tanulóknak mindössze 44,8%-a járt ukrán egy tannyelvű iskolába (vö. még Arel 1995, 604). Az 1990/1991-es tanévben az iskolák 73,5%-ában volt az ukrán az egyetlen tannyelv, s a beiskolázottak 44,7%-a járt ilyen iskolába. Ugyanakkor viszont 1989/90-ben a tanulók 46,5%-a, 1990/91-ben 40,7%-a olyan iskolába járt, amelynek a tannyelve az orosz volt.

Vagyis az 1989/90-es tanévben az ukrainai iskolások 55,2%-a számára nem feltétlenül volt kötelező az ukrán nyelv tanulása, s az iskolások 8,7%-a (akik nem orosz és nem ukrán tannyelvű iskolába jártak) egészen biztosan nem tanult ukránul.⁷⁰

Az ukrán egy tannyelvű iskolába járók 44,8%-os, illetve az orosz egy tannyelvűbe járók 46,5%-os aránya az 1989/90-es tanévben főként akkor tűnik különösen érdekesnek, ha figyelembe vesszük, hogy az 1989. évi népszámlálási adatok alapján a köztársaság lakosainak 72,7%-a ukrán és 22,1%-a orosz nemzetiségű volt (vö. 1.1.). Ez azt jelenti, hogy az ukrán nemzetiségűek közel egynegyede nem ukrán, hanem orosz iskolába járt (vö. Arel 1995, 604). Ukrajna egyes megyéiben az ukrán tannyelvű iskolák száma még az ország függetlenné válásának évében (1991) is megdöbbentően alacsony volt. Az 1991/1992-es tanévben például Donyeck megyében az általános iskolások 96,7%-a járt orosz, 3,3%-a ukrán tannyelvű iskolába; hasonló arányokról számolnak be Luhanszk (orosz tannyelvűbe 93,3, ukránba 6,7%), Harkiv

(72%, ill. 28,%), Dnyipropetrovszk (68,9%, ill. 31,1%), Zaporizsja (77,3%, ill. 22,7%) és Odessza megyékkel (73,5%, ill. 24,5%) kapcsolatban is. A Krímen az általános iskolások 99,7%-a járt orosz tannyelvű iskolába, s egyetlen ukrán tannyelvű általános iskola sem működött abban a tanévben a félszigeten (vö. Solchanyk 1993, 3). Kárpátalján is az országoshoz hasonló volt a helyzet. A kárpátaljai iskolák 81%-a ukrán tannyelvű volt az 1989/1990-es tanévben, és a beiskolázottak 81%-a ukrán tannyelvű osztályba járt, s ez az arány némileg meghaladja az ukránok arányát a területen belül. Orosz tannyelvű osztályba viszont a tanulók 8,1%-a járt, ez az arány pedig a kétszerese az orosz nemzetiségűek arányának Kárpátalján (vö. Orosz 1995, 14, 16).

Az 1989/90-es tanévben tehát összukrajnai viszonylatban csupán az iskolások alig 45%-a számára volt kötelező az ukrán nyelv tanulása, az ország legnyugatibb megyéjében, Kárpátalján ez az arány jóval kedvezőbb, 81%-os. Vagyis az ukrajnai átlagot tekintve a tanulók 55%-a számára nem volt kötelező ukránul tanulni 1989/90-ben, Kárpátalján csak az iskolások 19%-a számára nem volt kötelező tárgy az ukrán.

Az ukrajnai nyelvtörvény 1989-es elfogadása nyomán az ukrán nyelv oktatását 1990-ben bevezették minden ukrajnai, így a kárpátaljai magyar iskolákban is. A nyelvtörvény elfogadása után 1990-ben érettségizett az utolsó olyan korosztály, amely számára – ha nem ukrán tannyelvű iskolába járt – nem feltétlenül volt kötelező az ukrán nyelv tanulása.

A Kárpátaljai Területi Pedagógus-továbbképző Intézet három alternatív programot dolgozott ki a kárpátaljai magyar és román tannyelvű iskolák számára (vö. Програми з української мови для шкіл з угорською та румунською мовами навчання [Перший рік навчання]. – Ungvár, 1990).

Az 1991/1992-es tanévben Kárpátalján összesen 87 olyan iskola volt, ahol működtek magyar osztályok (Orosz 1992, 62). Ebből 35-ben külön tantárgyként oktatták az ukrán nyelvet, a többiben viszont még az orosz nyelvet tanították (Lizanec 1994, 126). Az 1992/1993-as tanévben az ukrán nyelvet oktató kárpátaljai magyar iskolák száma 82-re emelkedett. 1993. szeptember 1-től pedig már a közben 89-re emelkedett kárpátaljai magyar iskolák mind-egyikében kötelező tantárgy volt az ukrán (Lizanec 1994, 126).

A kezdeti időszakban a magyar tannyelvű iskolák többségében a 2.-tól az általános iskola végéig, a 9. osztályig tanították az ukránt heti 2 órában, s általában heti 1 fakultatív óra is szerepelt a tanmenetben. Egy ideig a 2.-tól a 9. osztályig heti 2, a középiskolai 10–11. osztályban heti 1 órában tanították az ukrán nyelvet (vö. Felhívás 1997). Az 1997/1998-as tanévben más óraszám-
ban oktatják az ukrán nyelvet a magyar tannyelvű iskolákban. Az új változat

szerint az 1. osztályban heti 2, a 2.-ban 2 vagy 3, a 3.-ban 3 vagy 4, a 4.-ben 2, az 5.-ben és 6.-ban 2 vagy 3, a 7–9.-ben 4, a 10.-ben 3 vagy 4, a 11.-ben 3 órában oktatják az államnyelvet (*Közoktatás*, 1997/3., 9.). Némileg módosultak a követelmények is az ukránul tanuló magyar gyerekekkel szemben (uo.).

A gyakorlatban mindez korántsem zajlik zökkenőmentesen. Az ukrán nyelv oktatásához a kárpátaljai magyar iskolákban ugyanis nincsenek meg még az alapvető feltételek sem.

1. Nincsenek a magyar iskolák számára készült ukránnyelv-tankönyvek, még az ábécéskönyv is hiányzik (Felhívás 1997). Az iskolák többségében azokból a tankönyvekből tanítanak, amelyek egykor az orosz iskolában ukránt tanulók számára készültek (vö. Csanádi 1996). Az ilyen könyvekben azonban a magyarázatok, feladatok stb. szövegei orosz nyelvűek. 1993 óta a kárpátaljai magyar iskolákban nem oktatják az orosz nyelvet, így a magyar tanulók az államnyelvet egy olyan nyelv közvetítésével tanulják, amelyet sohasem tanultak, tehát a nagy többség nem is ismerheti.⁷¹ 1996-ban megjelent ugyan egy, a magyar iskolák 3. osztálya számára készült ukránnyelv-tankönyv (szerzői Kapitány Marianna és Pavel Csucska), ám az Ukrajna Pedagógiai Tudományok Akadémiája Pedagógiai Intézete is negatív véleményt alkotott róla (vö. *Közoktatás*, 1997/3., 8.; *Освіта України*, 1997. június 20.).
2. Nincsenek az iskolák számára készült magyar–ukrán és ukrán–magyar szótárak. A fent említett orosz iskolák számára készült tankönyvek végén található szójegyzék is orosz–ukrán, illetve ukrán–orosz, tehát a magyar iskolákban gyakorlatilag hasznavehetetlen. Az utolsó tudományos igényű, kétkötetes ukrán–magyar és magyar–ukrán szótár 1963-ban jelent meg (Katona 1963). A szótárban az ukrán grammatika rövidített, vázlatos leírása is helyet kapott, ám a könyv hiányzik az iskolai könyvtárakból, sőt a be-regszászi könyvtárakban egyetlen példány sem található belőle, akárcsak a korábban Kárpátalján megjelent szótárból sem.⁷² A *Bóbita* című kárpátaljai gyermeklap mellékleteként (*Bóbita-füzetek*, 8. szám) is napvilágot látott 1996-ban egy kezdetleges szógyűjtemény, amely azonban nem pótolhat egy szótárt. 1997-ben végre kiadásra került egy ukrán–magyar, illetve magyar–ukrán kisszótár, amely a képzett szavakkal együtt kb. 5-5 ezer szócikket tartalmaz (Palkó–Palkó 1997), ám – bár jobb a semminél – nem pótolhat egy tudományos igényű készült munkát, már csak azért sem, mert szótártani szempontból értéke erősen megkérdőjelezhető; pl. a magyar igéket infinitívusi alakban közli.

3. Hiányoznak a szakképzett szaktanárok. Általában az orosztanárookra hárul az ukrán nyelv oktatása, esetleg azokra a pedagógusokra, akik valamennyire beszélnek a nyelvet. A tanárhány nem véletlen: a magyar iskolát végzetek közül senki sem jelentkezhett korábban az Ungvári Állami Egyetem ukrán nyelv és irodalom szakára, mert a magyar iskolákban nem volt tantárgy az ukrán nyelv, így értelemszerűen ukrán szakosokat sem helyeztek magyar tannyelvű iskolába, jelenleg viszont hiány van a területen ukrán nyelv-tanárokból, főként a magyarul is beszélőkből.⁷³ Az 1995/1996-os tanévben a Beregszászi Járási Köznevelési Osztály adatai szerint a járás magyar iskoláiban 64 pedagógus tanította az ukrán nyelvet. Közülük mindössze 14-nek volt ukrán szakos diplomája, 33-an orosz szakosok, 8-an tanítók, ketten kulturális munkások (népművelők), öten pedig más végzettséggel rendelkező tanárok voltak (vö. Csanádi 1996).⁷⁴ A Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség (KMPSZ) nyilatkozata szerint ezt a problémát az orosz szakos tanárok átképzésével lehetne orvosolni (Nyilatkozat 1996).
4. A nemzetiségi iskolák számára nincsenek végleges tantervek sem. A Kárpátaljai Területi Pedagógus Továbbképző Intézet és az ukrán Oktatásügyi Minisztérium között ugyanis hosszas presztízscsata dúl, melynek tétje, hogy ki jogosult a nevezett tantervek kidolgozására: Ungvár vagy Kijev.
5. Kidolgozatlanok az ukrán nyelv oktatásának módszertani alapelvei is, hisz mind ez idáig nem volt tantárgy az ukrán a kárpátaljai magyar iskolákban. Az orosz nyelv oktatásának módszertanát nem lehet pontosan átvenni, mert egyrészt az orosztanítás eredményei ezt nem indokolják, másrészt a Szovjetunióban az orosz nyelvet abból az elvből kiindulva oktatták, hogy az minden szovjet ember második anyanyelve, s ennek megfelelően kell oktatni, nem pedig idegen nyelvként (vö. Orosz 1992, 53). Az ukrán nyelv oktatásának megszervezésekor demográfiai tényezőket is figyelembe kellene venni. Nem teljesen úgy célszerű kezdeni például az ukrán nyelv oktatását a 67%-ban magyar többségű Beregszászi járás közel 100%-ban magyarok lakta falvaiban, mint mondjuk a Felső-Tisza vidékén, ahol az iskolába kerülő magyar gyerekekről elképzelhető, hogy az első osztályba kerülve jobban beszél ukránul, mint magyarul.
6. Mindaddig fel sem merült az a kérdés, hogyan viszonyuljanak a magyar iskolák számára készülő ukrán nyelv-tantervek és tankönyvek a helyi, kárpátaljai ukrán nyelvjárásokhoz, avagy a ruszin nyelvhez. Ez utóbbi nyelvi státusa máig vitatott, és hivatalos ukrainai elismerésére máig sem került sor. Több ruszin közösséghez hasonlóan a kárpátaljai ruszinok is egy ruszin standard kodifikálásával próbálkoznak (vö. pl. Fedynyšynec' 1996).

A probléma azért is valós és megoldásra váró, mert azok a kárpátaljai magyar gyerekek, akik némi ukránnyelv-tudással kerülnek az iskolába, nem az ukrán standardot, hanem helyi változatát beszélik ilyen vagy olyan fokon. Akár ukrán nyelvjárásnak, akár önálló ruszin nyelvnek tekintjük is a helyi szláv nyelvváltozatokat, bizonyos, hogy köztük és az ukrán standard között sokkal jelentősebbek a lexikai, grammatikai különbségek, mint például a magyar nyelvjárások között. Bár a nyelvek közötti távolság, illetve a nyelv és nyelvjárás elkülönítése meglehetősen problematikus (vö. pl. Wardhaugh 1995, 25–50; ill. lásd az Ausbau-nyelvek fogalmát), az biztos, hogy a lakosság körében a két nyelvváltozat megnevezése is különbözik (vö. 9.1.2.). A standardot *ukránnak* vagy *tiszta ukránnak* nevezik; aki a helyi nyelvjárást használja, arra azt mondják, *no закарпатськи*, vagyis *kárpátaljaiul*, tehát a helyi dialektusban beszél. Az iskolákban pedig természetesen az ukrán standardot oktatják (l. pl. a 9.1.2. alatt idézett interjú-részletet).

Mindennek ellenére az Ukrajna elnöke által jóváhagyott Nemzeti Alaptantervben az áll, hogy az ukránnak mint államnyelvnek a megfelelő szintű ismeretét minden középiskolai végzős számára biztosítani kell (vö. Felhívás 1997). A nyelvtörvény 2. cikkelye is rögzíti, hogy az állam különböző intézményei révén biztosítja az ukrán nyelv elsajátításához elengedhetetlen feltételeket (vö. Закарпатська Правда, 4 листопада 1989).

A kérdés megoldatlanságát jelzi, hogy a Nemzeti Kisebbségek Jogainak Biztosításával Foglalkozó Ukrán–Magyar Vegyes Bizottság is többször napirendre tűzte, s a kárpátaljai magyar sajtó is rendszeresen foglalkozik a témával. Érdemi lépésekre azonban még nem került sor.

Az, hogy az állam függetlenségének hat éve alatt sem teremtette meg a feltételeket kisebbségi polgárai számára az ukrán nyelv elsajátításához, akár a közösség elszigetelését is szolgálhatja. Perduk János, a KMKSZ egykor volt Anyanyelvi és Nyelvpolitikai Bizottságának volt elnöke a KMPSZ alapszervezeti elnökeinek konferenciáján annak a véleményének adott hangot, hogy úgy tűnik, mintha államérdek volna, hogy a magyarság ne tudja az államnyelvet (vö. *Kárpátaljai Szemle*, 1996/8., 3.).

Az államnyelv oktatásának jelenlegi körülményei az ún. *szegregációs oktatási modellre* emlékeztetnek. A szegregációs oktatási modell kisebbségekkel szembeni alkalmazásának lényege, hogy az oktatás a kisebbség nyelvén folyik, és nem vagy csak nagyon alacsony határfokon oktatják a többségi nyelvet a kisebbség szegregálásának, elszigetelésének, esélyegyenlőségének

megvonása céljából (vö. Göncz 1995, 68; Skutnabb-Kangas 1997, 26; Kontra 1997, 77).

Phillipson, Rannut és Skutnabb-Kangas (1994) szerint a nyelvi emberi jogoknak része az illető ország (legalább egyik) hivatalos nyelve megtanulásának joga is. A nemzeti kisebbségek oktatási jogaira vonatkozó hágai ajánlásban is az áll, hogy a hivatalos államnyelvet tantárgyként kell oktatni, lehetőleg kétnyelvű tanárok által (vö. *The Hague Recommendations Regarding the Education Rights of National Minorities & Explanatory Note*, 12. cikk, 7. o.).

8.5.3. A spontán nyelvelsajátítás lehetőségei

Az ukrán nyelv elsajátításáról szólva az iskolai oktatás mellett számolnunk kell a spontán nyelvelsajátítás lehetőségével is, ami további tényezők számbavételét követeli meg, például figyelembe kell venni: a) az ukrán nyelvvel szemben táplált attitűdöket, a presztízsvizonyokat, b) a gazdasági helyzetet, c) a régió demográfiai összetételét és az egyes nemzetiségek jellemző településszerkezetét, valamint d) a nyelvek és nyelvváltozatok közötti távolság mértékét.

8.5.3.1. Attitűdök

Az ukrán nyelv oktatásának jelenlegi színvonala és helyzete mellett figyelembe kell vennünk, hogyan viszonyul a kárpátaljai magyar lakosság az államnyelvhez, hiszen a nyelvvel szembeni attitűdök meghatározhatják a nyelvvel szembeni magatartást.

Ha elfogadjuk, hogy a „nyelvvel szemben tanúsított magatartás implicit értéktétele a nyelv által fémjelzett csoportról, tevékenységről, és az összetartás vagy az erő társadalmi kapcsolatairól” (Gal 1991a, 128), akkor valószínűnek látszik, hogy a kárpátaljai magyarság viszonya Ukrajnához mint államhoz és az ukrán függetlenséggel együtt járó ukrán nyelv előtérbe kerüléséhez hasonló lehet. S bár az ukrán nyelv státusának közelmúltbeli emelkedése minden bizonnyal presztízsemelkedést is von vagy vonhat maga után, figyelmeztető lehet, hogy az utóbbi négy év során végzett különböző szociológiai felmérések mindegyikéből az derül ki, hogy a kárpátaljai magyar lakosság elutasítóan viszonyul Ukrajnához, az ukrán államisághoz (bővebben lásd 7.2.4. alatt). A közösség a magyar nyelvhez, illetve ezen belül a kárpátaljai magyar nyelvváltozatokhoz ellenben pozitívan viszonyul (vö. 9.3. alatt).

Ha a kárpátaljai magyarság az Ukrán Köztársaság államnyelvéhez is ilyen elutasítóan viszonyul, az ukrán nyelv oktatásának jelenlegi helyzetét is figye-

lembe véve tovább csökken annak az esélye, hogy a közösség a megfelelő szinten elsajátítja az ukrán nyelvet.

8.5.3.2. Gazdasági tényezők

A negatív attitűdöket erősítheti Ukrajna szinte katasztrofális gazdasági helyzete is, illetve az, hogy Kárpátalja magyar lakossága életmódjával nagymértékben függetleníteni tudta magát az állam ellenőrzése alatt álló jövedelemforrásoktól (vö. 4.2. alatt).

Ha egy kisebbségi közösség életmódjában viszonylag függetleníteni tudja magát attól az államtól, ahol él, azt jelenti, hogy tulajdonképpen nincs is igazából szüksége arra, hogy elsajátítsa annak nyelvét, hiszen a boldoguláshoz nincs vagy csak kevésbé van rá szüksége.

Visszajára fordulhat tehát a folyamat: amíg a Szovjetunió fennállása idején Magyarország lényegesen jobb gazdasági helyzete, az anyaországhoz fűződő pozitív attitűd erősítette a kárpátaljai magyarság identitástudatát, közvetve bár, de segítette nyelvi és fizikai megmaradását,⁷⁵ jelenleg éppen ez a gazdasági vonzerő csábítja Magyarországra főként a bérből és fizetésből megélni képtelen értelmiségi és középréteget, s így a közösség felbomlásának veszélye is felmerülhet (hasonló példa az erdélyi szászok esete, vö. Gal 1991a, 146).

8.5.3.3. A demográfiai helyzet

Azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy bár Kárpátalja nyelvileg és etnikailag meglehetősen vegyes lakosságú terület, a magyarság mégis viszonylag homogén tömböt alkot, s ez a többé-kevésbé összefüggő településterület – a Felső-Tisza vidékének elszigetelődött szóránymagyarságát leszámítva – a 20. század végére sem szakadozott szét teljesen, annak ellenére, hogy e század folyamán többször próbálkoztak mesterséges megbontásával (vö. Botlik–Dupka 1991, 70; Kocsis–Kocsisné 1992, 36). Az 1989-es népszámlálási adatok szerint az ukrainai magyarság legnagyobb része Kárpátalján él, Kárpátalján belül pedig négy határ menti járásban összpontosul, s még a vegyes lakosságú településekre is a nemzetiségek szegregációja jellemző (vö. Grozdova 1971, 458; vö. még 1.2. és 1.3.).

Az ukrainai Pedagógiai Akadémia szakemberei is úgy vélik, hogy „Az ukrán állami nyelv elsajátítása nagy mértékben függ a konkrét szociális feltételektől, az ukrán nyelvközegtől, az iskolán kívüli gyakorlati nyelvhasználat lehetőségeitől (...). A túlnyomórészt magyarok által lakott járások nyelvi közegének elemzése arról tanúskodik, hogy a magyar tannyelvű is-

kolák többsége (71,2%-a) egynyelvű, vagyis magyar nyelvű, 11,1%-a két-nyelvű (ukrán és magyar), 17,7%-a többnyelvű közegben működik. A magyar iskolák tanulói között végzett felmérések azt tanúsítják, hogy csak a gyerekek kisebb részének (35,5%-ának) van módja arra, hogy az iskolán kívül is ukrán nyelven beszéljen” (*Közzoktatás*, 1997/3., 9.; *Освіта України*, 1997. június 20.).

8.5.3.4. A nyelvek közötti távolság mértéke

Ha szem előtt tartjuk a kárpátaljai magyaroknak az ukrán államisághoz való negatív viszonyulását, az ukrán nyelv nem kiugróan magas presztízsét (vö. 9.3.), a kivándorlás gondolatával foglalkozók magas számát és az államnyelv oktatásának körülményeit, a magyarság viszonylag elkülönülő településszerkezetét tekintve a vegyes lakosságú településeken kialakuló magyar–ukrán kétnyelvűség hosszú távú perspektívái sem kedvezőek.

A nyelvelsajátítás folyamatában egyáltalában nem mellékes szempont továbbá a szóban forgó nyelvek genetikai és tipológiai viszonya, azaz a nyelvek és az azokon belüli nyelvváltozatok közötti távolság mértéke.

Köztudott, hogy a magyar és az ukrán nyelv sem genetikailag, sem tipológiaiilag nem rokon nyelv, így a nyelvrokonság nem könnyíti meg az ukránul tanulók dolgát.

Az sem mellékes a nyelvelsajátítás szempontjából, hogy az ukrán és az orosz viszont közeli rokon nyelvek, ám ez ellenkező irányban befolyásolja a nyelvelsajátítást: a kárpátaljai magyarság nagy része oroszudása révén passzívan többé-kevésbé érti az ukránt, de aktívan nem használja. A két nyelv grammatikai, lexikai rendszerének hasonlósága miatt nem nehéz vázlatos, hevenyészett ukrán megnyilatkozásokat tenni annak, aki beszél oroszul, de sokkal nehezebb hivatalosan megnyilatkozni ukránul, főként írásban (vö. Arel 1995, 601). Amíg azonban valaki boldogul egy másik nyelvvel is, amelyet már többé-kevésbé ismer, nem fog energiát és időt áldozni egy következő nyelv megtanulására és használatára, ha pedig egy nyelvet nem próbálnak meg használni, nem sajátítják el igazán.

Nem feledkezhetünk meg a ruszin nyelv kérdéséről sem, vagyis arról, hogy a kárpátaljai ukrán/ruszin dialektust/nyelvet beszélő magyarok vajon ukránul tudnak-e vagy sem, hiszen a ruszin–ukrán nyelvi polémia eredménye hosszú távon akár az is lehet, hogy elismerik a ruszint mint különálló nyelvet. De ha nem így történik – és ez a valószínűbb –, egy szűk földrajzi terület dialektusának ismerete és egy nyelv standard változatának tudása közé akkor sem tehető egyenlőségjel (vö. Trudgill 1996, 9).

S végül az sem mellékes szempont a nyelvtanulás sikerességében, hogy a magyar többségű településeken az ukránul sohasem tanult szülők sem tudnak segíteni gyermekeiknek az államnyelv elsajátításában, a házi feladatok elkészítésében. Így a tanulók kizárólag az iskolai órákra és a hiányzó tankönyvekre, szótárakra vannak (ha volnának tankönyvek és szótárak) utalva (vö. *Közzoktatás*, 1997/4., 10.).

8.5.4. Nyelvtudás

Az ukrán nyelv oktatásának ilyen helyzete a lakosság ukránnyelv-tudásán is tükröződik.

Az 1989-ben Ukrajna területén végzett legutóbbi (még szovjet) népszámlálásnál használt kérdőív 9. kérdése az anyanyelv mellett arra a szovjetunióbeli nyelvre is rákérdezett, amelyet az adatközlő saját bevallása szerint *szabadon bírt*⁷⁶ (folyékonyan beszélt).

A népszámlálás adatai szerint 1989-ben Kárpátalján az 1 245 618 lakos közül 976 749-en ukrán nemzetiségűnek tartották magukat, s közülük 961 489-en tekintették az ukránt anyanyelvüknek. A más nemzetiségűek közül 11 338-an szintén az ukránt tekintették anyanyelvüknek, velük együtt összesen 972 827-en felelték azt a népszámlálási biztosoknak, hogy az ukrán az anyanyelvük. A 272 791 *nem ukrán anyanyelvű* kárpátaljai közül 48 106-an (17,6%-uk) saját megítélésük szerint *szabadon bírták* az ukrán nyelvet. 1989-ben az ukrán anyanyelvűekkel együtt 1 020 933 fő, a kárpátaljai lakosság 81,9%-a beszélt eszerint (saját bevallás alapján) ukránul. Ezzel szemben az orosz anyanyelvűekkel együtt Kárpátalján 1989-ben 732 556 fő, az összlakosság 58,8%-a beszélt szabadon az orosz nyelvet, s a *nem orosz anyanyelvűek* 53,7%-a (több mint fele!) saját bevallása szerint beszélt oroszul. (514 516-an – a lakosság 41,3%-a – úgy vélték, hogy anyanyelvükön kívül más nyelvet nem beszélnek.) A 155 711 magyar nemzetiségű kárpátaljai lakos közül 65 718-an (42,2%) úgy ítélték meg, hogy beszélnek az orosz nyelvet. Annak ellenére, hogy a területen az ukránok alkotják a többséget, csak 17 723-an (11,3%) vallották azt, hogy szabadon beszélnek ukránul. 72 178 kárpátaljai magyar nemzetiségű saját bevallása szerint csak magyarul beszélt (vö. 8.7. táblázat).⁷⁷

Azt azonban meg kell jegyeznünk, hogy az anyanyelv mellett szabadon beszélt nyelvet tudakoló rovatba csak egy nyelvet lehetett beírni, ami azt jelenti, hogy azok, akik anyanyelvük mellett saját megítélésük szerint egyenlő

több nyelvet beszéltek szabadon, csak egy nyelvet jegyezhettek be a népszámlálási kérdőívbe.

8.7. táblázat

Anyanyelvükön kívül más szovjetunióbeli nyelvet is szabadon bíró kárpátaljaiak (az 1989. évi népszámlálási adatok alapján)

Nemzetiség	Száma	Beszél oroszul is	%-ban	Beszél ukránul is	%-ban	Csak anyanyelvén beszél	%-ban
Ukrán	976 749	575 627	58,9	–	–	392 031	40,1
Magyar	155 711	65 718	42,2	17 723	11,3	72 178	46,3
Orosz	49 438	–	–	21 813	44,1	26 125	52,8
Cigány	12 131	3 440	28,3	1 265	10,2	7 412	61,0
Román	29 485	15 056	51,0	994	3,3	11 809	40,0
Szlovák	7 329	3 781	51,5	2 081	28,3	1 457	19,8
Német	3 478	1 333	38,3	1 580	45,4	560	16,1
Zsidó	2 639	853	32,3	1 079	40,8	669	25,3
Egyéb	8 638	4 239	49,0	1 571	18,1	1 275	14,7
Összesen	1 245 618	670 046	53,7	48 106	3,0	514 516	41,3

Hét évvel az 1989-es népszámlálás után, 1996 nyarán a már említett kérdőíves szociolingvisztikai vizsgálat során (vö. Kontra 1996) a kárpátaljai lakosság nyelvtudására is rákérdeztünk. Négy településtípusban összesen 144 felnőtt, magát magyarnak valló adatközlő⁷⁸ válaszolt arra a kérdésre, hogy *saját bevallása szerint* milyen fokon beszél magyarul, oroszul és ukránul.⁷⁹ Magyartudását az adatközlők 95%-a *nagyon* jónak vagy *anyanyelvi szintűnek* ítélte. Orosztudását a megkérdezettek túlnyomó többsége (91%) a *nem nagyon* jótól a *nagyon* jóig terjedő jelzőkkel minősítette, de ukrántudását csak a válaszadók kétharmada (67%) ítélte ilyennek. A magyarok orosztudásánál jóval gyengébb ukrántudását mutatja az is, hogy az *alig néhány szót* vagy annyit sem tudók aránya az orosz esetében a minta 6,3%-a, míg az ukrán esetében ugyanez 32,6% (lásd 8.8. táblázat és 8.7. ábra).

Arra a kérdésre, hogy tudnak-e írni és olvasni az adatközlők magyarul, oroszul és ukránul, a minta 97%-a úgy válaszolt, hogy magyarul írni és olvasni, 3%-a csak olvasni tud. Az oroszul írók és olvasók aránya közelebb az anyanyelvihez (95,8%), ám ukránul sokkal ritkább: csak az adatközlők 56%-a ítélte úgy, hogy tud ukránul írni és olvasni, 30% csak olvasni tud, 14% sem írni, sem olvasni nem tud.

8.8. táblázat

A kárpátaljai magyarság nyelvtudása

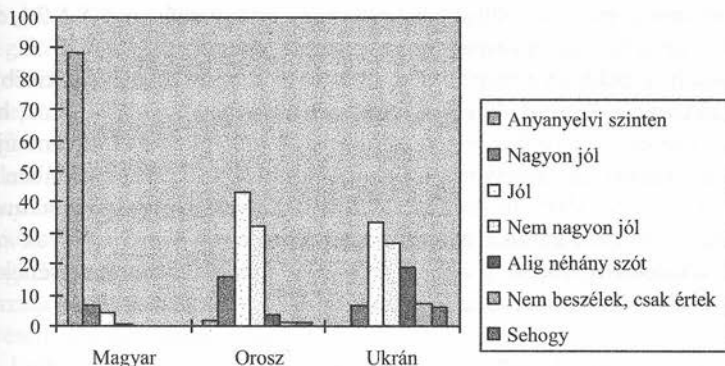
(Terepadatok 1996; N=144; önértékelés alapján)

	Magyar		Orosz		Ukrán		Egyéb	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Anyanyelvi szinten	127	88,2	3	2,1	–	–	–	–
Nagyon jól	10	6,9	23	16,0	10	6,9	–	–
Jól	6	4,2	62	43,1	48	33,3	4	2,8
Nem nagyon jól	1	0,7	47	32,6	39	27,1	5	3,5
Alig néhány szót	–	–	5	3,5	27	18,8	4	2,8
Nem beszélek, csak értek	–	–	2	1,4	11	7,6	1	0,7
Sehogy	–	–	2	1,4	9	6,3	130	90,3

8.7. ábra

A kárpátaljai magyarság nyelvtudása százalékos bontásban

(Terepadatok 1996; N=144, %-ban; önértékelés alapján)

8.6. Nyelvi konfliktusok⁸⁰

Nyelvi konfliktusnak azokat a társadalmi feszültségeket nevezik, amelyek rendszerint többnyelvű társadalmakban jelentkeznek, amikor a különböző nyelveket beszélő csoportok nyelvi érdekei, szükségletei ütköznek egymással, vagy a különböző nyelvi csoportok jogai nem azonosak (vö. Trudgill 1992, 44, 1997, 59–60).

A nyelvtervezés több országban „a modern nemzetállam kiépítésének részévé vált, mert a modern világ egyik figyelemre méltó trendje, hogy szinonimává tegye a nyelvet és a nemzetet” (Wardhaugh 1995, 311). A nemzetállam kialakításának, illetve a kisebbségek asszimilálásának, „láthatatlanná tételének” (vö. Phillipson–Skutnabb-Kangas 1997, 25) egyik legfőbb eszköze az oktatás, s ezen belül is az oktatás nyelve (vö. Skutnabb-Kangas 1997, 6). A kárpátaljai magyar közösség vonatkozásában nyelvi konfliktusokról az ukrán nyelv oktatásával, illetve a közéletben való elterjesztésével kapcsolatban beszélhetünk.

1989-ben elfogadták az Ukrajnában használatos nyelvekről szóló törvényt, amely gyökeresen megváltoztatta az akkor még a Szovjetunió kötelékébe tartozó köztársaságban a nyelvi helyzetet, ugyanis a nyelvtörvény 2. cikkelye kimondta, hogy Ukrajna területén az ukrán az államnyelv. A törvényben átlagosan 5–10 év türelmi időt szabtak arra, hogy az ország az orosz nyelvről fokozatosan áttérjen az ukrán nyelvű hivatali és közéletre (vö. 8.1.). 1997-ben a törvénybe foglalt átmeneti időszak lejárt, illetve lejáróban van, és folyamatban van az ukrán nyelv használatának kiterjesztése a társadalmi élet minden területére. Az ukrán nyelv oktatásának feltételeit azonban az állam nem teremtette meg a kisebbségek, így a magyarok számára (vö. 8.5.2.), ezért ez a folyamat ütközik a kárpátaljai magyarság érdekeivel.

Miközben az ukrán nyelv iskolai oktatása nem teszi lehetővé a kisebbségek számára az államnyelv elsajátítását, az állam ragaszkodik ahhoz, hogy érvényt szerezzen a nyelvtörvénynek, illetve az 1996 nyarán elfogadott új ukránjai alkotmánynak, amely megerősíti az ukránt államnyelvi státusában (vö. *Kárpáti Igaz Szó*, 1996. július 27., 5–12. lap, illetve *Ukrajna Alkotmánya*, 6. lap). Az alábbiakban azokat az eseményeket foglaljuk össze, amelyek az állam és a kisebbség között az államnyelv használati köre kiterjesztésének vonatkozásában fennálló érdekellentétet tükrözik.

8.6.1. Az érettségi vizsgák

Az ukrán Oktatásügyi Minisztérium rendeleteinek tára 1996. évi 3–4. (februári) számában egy olyan rendelkezés jelent meg, amelynek értelmében az általános iskola befejezésekor a kibocsátó, illetve a középiskola végén az érettségi vizsgákat a következő tárgyakból kell tenni: a 9. osztály végén ukrán nyelvből és matematikából, a 11. végén ukrán nyelv és irodalomból, Ukrajna történetéből, matematikából és két szabadon választott tárgyból (vö. Інформаційний збірник міністерства освіти України 3–4. 1996

лютий. Київ, Освіта, 53. о.). Mindez azt jelenti, hogy a magyar tannyelvű kárpátaljai iskolák végzőseinek is ukrán nyelvből és irodalomból kell érettségizniük, anyanyelvükből viszont csupán akkor tehetnek vizsgát, ha választják. A minisztérium azonban három bekezdéssel a fenti rendelkezés alatt hagyott egy kiskaput a nemzetiségi iskolák számára. A 2.4.3. számú cikkely értelmében azok a tanulók, akiket *nem osztályoztak* ukrán nyelvből és irodalomból, ezek helyett a tárgyak helyett „más népek nyelvéből és irodalmából tesznek vizsgát” (uo.). Eszerint azokban a kárpátaljai magyar iskolákban, ahol hivatalosan nem osztályozták a tanulókat ukrán nyelvből és irodalomból, magyar nyelvből és irodalomból tehettek vizsgát, ukránból pedig csak akkor, ha a tanulók ezt a vizsgatárgyat választották a kötelező tárgyakon kívül.

Az 1997. évi érettségi vizsgákkal kapcsolatban hasonló rendelkezések jelentek meg az oktatási minisztérium közlönyében. A 9. és 11. osztály végi kibocsátó, illetve érettségi vizsgákat közel azonos feltételek között tehették le a tanulók, mint 1996-ban, vagyis csak abban az esetben tehettek anyanyelvől vizsgát a nem ukrán tannyelvű iskolák tanulói, ha nem osztályozták őket ukrán nyelvből (vö. Інформаційний збірник міністерства освіти України 3–4. 1997 лютий. Київ, Педагогічна преса, 4. о.). Az 1998. évi érettségi vizsgákról is olyan rendelet született, amely értelmében a magyar iskolák végzősei számára is kötelező az ukrán nyelv mint érettségi tárgy, a magyar ellenben csak mint választható vizsgatárgy szerepelhet (*Kárpáti Igaz Szó*, 1998. március 7., 3.).

Hasonló problémák merültek fel az egyetemi felvételi vizsgákkal kapcsolatban is.

1964-től a magyar iskolák végzősei az Ungvári Állami Egyetem felvételi vizsgáin magyarul írhatták a fogalmazást vagy a tollbamondást, s bizonyos időszakokban a szaktantárgyakból is magyarul felvételizhettek. 1986-ban a felvételi szabályzatban is rögzítésre került az anyanyelvi felvételizés joga (vö. Felhívás 1997).

Az ukrán nyelvtörvény 1989-es elfogadása, Ukrajna függetlenségének kikiáltása (1991), a Magyarország és Ukrajna között létrejött, a kisebbségek jogainak biztosításáról 1991-ben elfogadott nyilatkozat, az ukrán–magyar alapszerződés megkötése (1991) és az ukrán nemzetiségi törvény kihirdetése (1992) után egy ideig úgy tűnt, hogy ez a kérdés végképp rendeződik, s a kárpátaljai magyarok számára végre biztosítják a jogot, hogy anyanyelven felvételizzenek a helyi oktatási intézményekbe. Ám a dolgok jelenlegi állása szerint ez egyáltalán nem biztos.

A nyelvtörvény 29. cikkelye értelmében Ukrajnában a felső- és középfokú oktatási intézményekbe felvételizők ukrán nyelvből tesznek felvételi vizsgát. Azok a felvételizők, akik az ukrán és orosz nyelvvel párhuzamosan az általános iskolában nemzeti nyelvüket is tanulták, ukrán oktatási nyelvű intézménybe felvételizvén szintén ukrán nyelvből tesznek felvételi vizsgát. Csak a nemzeti kádereket képző felső- és középfokú oktatási intézményekbe felvételiző diákok tehetnek anyanyelvből felvételi vizsgát. Az ukránból nem osztályozottak felvételi vizsgáinak rendjéről Ukrajna Oktatási Minisztériuma határoz (vö. Закарпатська Правда, 4 листопада 1989 р., 2. lap).

Az 1993/1994-es tanévben kezdődött el az a huzavona, amely 1998 májusában is tart. Abban a tanévben vezették ugyanis be az ukrainai felsőoktatási intézményekben azt, hogy a jelentkezők a felvételi vizsgára magukkal vitték az érettségien szerzett pontszámokat abból a három tárgyból, amelyekből az adott szakon felvételi vizsgát kellett tenni. A felvételi tárgyak között ott szerepelt minden szakon az ukrán vagy az orosz nyelv. A magyar tannyelvű iskolákban azonban az ukrán nyelvet még nem tanulhatták meg kellő szinten az érettségizők (hiszen mindössze három éve volt tantárgy a magyar iskolákban), az orosz nyelvet pedig egy 1993. augusztusi miniszteri rendelet értelmében a legtöbb helyen már nem oktatták.⁸¹ A KMPSZ levélben kérte az ukrán Oktatásügyi Minisztériumot a rendelkezés felülvizsgálatára, többek között arra hivatkozva, hogy ha az orosz kisebbség számára adott az anyanyelven való felvételizés lehetősége, a többi nemzetiségnek is biztosítani kell ezt a jogot. A KMKSZ hasonló kéréssel fordult a Nemzetiségi és Migrációs Minisztériumhoz, s végül az Ungvári Állami Egyetem lehetővé tette, hogy a magyar iskolák végzőseinek a magyarból tett érettségi vizsgán szerzett pontszámait számítsák be a felvételibé, illetve hogy ne ukrán vagy orosz, hanem magyar nyelvből írjanak felvételi tollbamondást (vö. *Kárpátaljai Szemle*, 1994/4., 6–7.).

Az 1994/1995-ös tanévben újabb egyeztetéseket követően az Ungvári Állami Egyetem azt az engedményt tette, hogy azok a magyar iskolában érettségizett diákok, akiket iskolájukban nem osztályoztak ukrán nyelvből, magyarul felvételizhettek. Bár 1995-ben már minden magyar iskolában oktatták az ukrán nyelvet, erre úgy nyílt lehetőség, hogy az érettségi bizonyítványokba az került, hogy nem *ukrán nyelvet*, hanem csupán *ukrán beszédképességet* tanítottak a magyar iskolákban, s ebből nem osztályozták a tanulókat (vö. *Kárpátaljai Szemle*, 1995/6–7., 9.).

Az 1995/1996-os tanévre vonatkozóan az Ukrán Oktatásügyi Minisztérium 1996. január 29-i, 21. sz. (az ukrainai felsőoktatási intézményekbe való

felvétel rendjéről szóló) rendeletének 13. pontja kimondja, hogy az ukrán nyelvből osztályozott végzősök kötelezően felvételi vizsgát tesznek (fogalmazás vagy tollbamondás formájában) ukrán nyelvből. Az ukrán nyelvből nem osztályozott tanulók abból a tárgyból tesznek felvételi vizsgát, amelyből osztályzatot tartalmaz a középfokú végzettséget igazoló dokumentum.

Ugyanez a minisztérium az 1995. február 2-i, 26. sz., az érettségi vizsgákról szóló rendelete IV. fejezetének 4.14. pontjában kimondja, hogy az érettségi bizonyítvány mellékletében *kötelező* feltüntetni a tantervben szereplő valamennyi tantárgy osztályzatát. A 4.19. pont pedig arról rendelkezik, hogy a nem a fenti követelmények szerint kiállított okmányok érvénytelennek tekintendők (Felhívás 1997). Az ukrán nyelv pedig *szerepel* a tantervekben.

Végül Ukrajna Oktatásügyi Minisztériuma 1996. május 16-án újabb rendeletet adott ki (1/9-210. számmal), amely szerint engedélyezi, hogy azon nemzetiségi iskolák, amelyek mindössze 450 órában oktatták az ukrán nyelvet, az érettségi bizonyítványokban ne osztályozzák a tanulókat, hanem azt írják, hogy *tanulta az ukránt*. A minisztériumi rendeletet Kárpátaljára vonatkoztatva a megyei tanügyi főosztály vezetője, Vaszil Roszul 468. sz. rendeletével megerősítette (vö. *Kárpáti Igaz Szó*, 1996. augusztus 3., 4. lap, ill. augusztus 17., 4. lap).

Mindennek azért van jelentősége, mert azok a felvételizők, akiket iskolájukban osztályoztak ukrán nyelvből és irodalomból, csakis ukrán nyelven tehettek felvételi vizsgát, akiknek nem szerepelt ukránból érdemjegy az érettségi bizonyítványukban, anyanyelvükön felvételizhettek az Ungvári Állami Egyetemre (vö. *Kárpáti Igaz Szó*, 1996. augusztus 3., 4. lap, augusztus 17., 4. lap). A magyar iskolák egy része azonban nem értesült a rendelkezésről és annak a felvételi nyelvére való következményeiről, osztályozta tanulóit ukrán nyelvből, s ezzel megfosztotta őket az anyanyelvi felvételizés lehetőségétől.

Az állam tehát – miközben az államnyelv oktatásához nem teremtette meg a feltételeket a nemzetiségi iskolákban (vö. 8.5. alatt) – elvileg azonos színvonalú ukránnyelv-tudást vár el a nemzetiségi és az ukrán tannyelvű iskolák végzőseitől, hiszen egyforma felvételi követelményeket állít eléjük ukrán nyelvből. Ez azonban nonszensz. Ugyanakkor az alaptantervben az áll, hogy „Ha az oktatás nyelve megegyezik az államéval, az ukrán nyelv ismeretével szemben támasztott követelményeknek meg kell haladniuk az általánosan kötelező szintet” (vö. Felhívás 1997). Akkor pedig nem világos, hogyan lehet azonos a felvételi követelményrendszer a nemzetiségi és ukrán tannyelvű iskolákban érettségizett tanulók számára.

Az 1996/1997-es tanév végi felvételi vizsgákról már 1996 tavaszától folyt az egyeztetés, egyik részről a kárpátaljai magyar érdekvédelmi szervezetek (KMKSZ, KMPSZ), másiktól az Oktatásügyi Minisztérium és az ungvári egyetem között.

Az Állami Nemzetiségi és Migrációs Főosztály 1996. november 16-i, 9-1/138-5 iktatási számú, a KMPSZ és a KMKSZ elnökének címezett levelében az alábbiakat fejtette ki.

Az, hogy a kárpátaljai magyar felvételizőknek ukrán nyelvből kell felvételi vizsgát tenniük a közép- és felsőfokú oktatási intézményekbe, megfelel az alkotmány 10. cikkelyének, mely szerint Ukrajna államnyelve az ukrán nyelv, továbbá 11. és 53. cikkelyeinek és az ukrainai nemzetiségi kisebbségekről szóló törvény 2., 6. és 7. cikkelyének, illetve nem mond ellent a nemzetközi normáknak. Mindazonáltal, mivel az egy tömbben élő kárpátaljai magyarság körében csak 1990-ben vezették be az ukrán nyelv oktatását, a felsőoktatási intézményekbe való felvételi szabályzatban az 1996/1997-es tanévben *kivételesen* (kiemelés tőlem) szerepelni fog egy kitétel, amely lehetővé teszi, hogy azok a tanulók, akiket nem osztályoztak ukrán nyelvből és irodalomból, abból a nyelvből tehetnek felvételi vizsgát, amelyből osztályzatot kaptak (vö. *Kárpátaljai Szemle*, 1997/1., 3–4.). A levélben ígéret olvasható arról is, hogy ezzel a lehetőséggel 1998-ban is élhetnek a magyar iskolák. Ennek ellenére 1997 tavaszán ismét terítékre került az anyanyelvi felvételizés kérdése, és csak 1997. április 15-én, alig három hónappal az egyetemi felvételi vizsgák megkezdése előtt tudósított a sajtó arról, hogy anyanyelvükön felvételizhetnek a diákok (lásd *Kárpáti Igaz Szó*, 1997. április 15., 1. lap; *Népszabadság*, 1997. április 15., 3. lap, április 24., 3. lap; *Beregi Hírlap*, 1997. április 24., 1. lap).

Az Ungvári Állami Egyetem felvételi szabályzata ennek megfelelően arról rendelkezett, hogy „Az orosz, magyar vagy román tannyelvű iskolák végzősei a felvételi vizsgákat (...) orosz, magyar vagy román nyelven tehetik le”, az oktatás nyelve pedig az ukrán (*Kárpáti Igaz Szó*, 1997. május 3., 11. lap).

Az 1998. évi kötelező ukrán iskolai kibocsátó, illetve felvételi vizsgák ellen a KMPSZ ismét nyilatkozatban tiltakozott (*Kárpáti Igaz Szó*, 1998. március 19., 3.). Az ukrán oktatásügyi minisztérium ismét csak a tiltakozást követően engedélyezte a kárpátaljai nemzetiségi iskolák végzősei számára az anyanyelvi felvételizést, de ezúttal is csak azok számára, akiket nem osztályoztak ukrán nyelvből. Az elmúlt évek tapasztalataiból okulva a KMPSZ a

sajtó hasábjain is felhívta a minisztériumi döntésre az iskolák figyelmét (vö. *Kárpáti Igaz Szó*, 1998. április 23., 3.).

Az ügy azonban nem rendeződött végérvényesen. Erre utal többek között az eseményekről folyamatosan tudósító lapok szóhasználata is. Mindegyik hírből kitűnik, hogy ideiglenes az ukrán oktatásügyi minisztérium eme döntése, ott szerepel a cikkekben az *engedély* szó, a Népszabadságban a témában nyilatkozó Tabajdi Csaba, a magyar Miniszterelnöki Hivatal politikai államtitkára pedig az *átmenetileg* szót használja: „A Volodimir Jevtuh vezette ukrán delegációval folytatott megbeszélésen jegyzőkönyvbe foglalták, hogy a magyar tannyelvű iskolát végzett diákok *átmenetileg* anyanyelven és anyanyelvből tehetnek egyetemi felvételi vizsgát” (*Népszabadság*, 1997. április 24., 3. lap; kiemelés tőlem). Volodimir Szlivkának, az Ungvári Állami Egyetem rektorának nyilatkozatában is kiemelt jelentőséget kell tulajdonítanunk az ideiglenesség hangsúlyozásának: „*Ebben a tanévben* azok a fiatalok, akik nemzetiségi, azaz magyar, orosz vagy román tannyelvű iskolát végeztek, anyanyelvükön adhatják a felvételi vizsgákat. Erre megvan az Ukrán Oktatásügyi Minisztérium megfelelő engedélye” (*Kárpáti Igaz Szó*, 1997. április 19., 1. lap; kiemelés tőlem). Petro Petriszcs, a Kárpátaljai Megyei Állami Közigazgatás nemzetiségi és migrációs főosztályának vezetője is hasonló szellemben nyilatkozott a kisebbségek anyanyelvi felvételizésével kapcsolatban. Szerinte ez a jog „nyilvánvalóan *még néhány évig* mindenképpen megmarad. Úgy vélem, így rendelkezik majd a készülőben lévő új nyelvtörvény is, amelynek elfogadása után feltehetően talán három, öt évre, esetleg még hosszabb időtartamra is meg fog maradni ez a jog, hiszen ahhoz, hogy ezt a lehetőséget megvonják a nemzetiségi iskolák végzőseitől, először is az ukrán nyelv oktatásához, illetve annak megfelelő színvonalon történő elsajátításához mindenképpen meg kell teremteni a szükséges feltételeket” (*Kárpáti Igaz Szó*, 1997. május 31., 6. lap; kiemelés tőlem).

Az ideiglenesség hangsúlyozása minden bizonnyal annak tudható be, hogy az ukrán tanügyi vezetés nem tett még le arról, hogy érvényt szerez a nyelvtörvény 29. cikkelyének, mely szerint az ukrainai közép- és felsőfokú tanintézményekbe ukrán nyelvből kell felvételi vizsgát tenni. Az ideiglenes engedékenység pedig azzal magyarázható, hogy a nyelvtörvény életbe léptetési rendjéről rendelkező dokumentum 5–10 év türelmi időt szabott ennek a cikkelynek a végrehajtására, és a tíz évből még egy hátravan, az alatt pedig minden bizonnyal megszületik az új ukrán nyelvtörvény, amely egészen biztosan egyértelmű rendelkezéseket tartalmaz majd a felvételi nyelvet illetően (vö. Petriszcs fent idézett nyilatkozatával).

8.6.2. Koncepció a kisebbségi oktatás megreformálásáról

Amikor 1997 tavaszán, még ha időlegesen is, de rendeződni látszott az anyanyelvi felvételizés kérdése, Ukrajna Oktatásügyi Minisztériuma egy újabb ötlettel állt elő, amely tovább borzolta a kedélyeket, illetve még inkább megpróbálta aláásni az anyanyelvi oktatás presztízsét. A szóban forgó ötlet nem más, mint az Oktatásügyi Minisztérium által kidolgozott, „*Ukrajna nemzeti-ségi kisebbségeinek oktatási igényei kielégítésének koncepcionális alapjai*” címet viselő tervezet (eredeti címe: Концептуальні засади задоволення освітніх запитів національних меншин в Україні), amely 1997. május 14-iki dátummal, 1/9–183 iktatószámmal, a közoktatási miniszter aláírásával került minden nemzeti-ségi iskolába azzal a megjegyzéssel, hogy a javaslatokat kérik 1997. május 19-ig (tehát öt nap alatt!) eljuttatni Kijevbe.

A koncepció 16 oldalon foglalja össze, milyennek is képzei a minisztérium Ukrajnában a nemzeti kisebbségek oktatását. A tervezet többek között a polikulturális oktatást tűzi ki célul, melynek vezérelve ukrán mentalitás formálása (5. o.). A polikulturális oktatási modell a tervezet összeállítóinak olvasatában azt jelenti, hogy az iskolákban (nemzeti-ségi-ukrán) kétnyelvű tanárok oktatnak ukrán nyelven, ami alól csak az „etnikai jellegű tantárgyak” jelentenek kivételt („предмети етнічного характеру”; ez alatt az anyanyelv és irodalom, történelem, valamint a honismeret oktatását értik, lásd 6–7. o.), amelyeket anyanyelvükön tanulhatnak a gyerekek. A dokumentum szerint a nemzeti-ségi általános és középiskolákban (ukrajnai terminológia szerint a II. és III. fokozatú iskolákban) az oktatás nyelve az ukrán kell legyen, kivéve a már említett etnikai jellegű tárgyakat. Az anyanyelven történő oktatásra csak az elemi (ukrajnai terminológia szerint I. fokozatú) iskolákban, illetve a nemzeti-ségi társadalmi szervezetek által működtetett oktatási formákban nyílik lehetőség (6–7. o.).

Az ukrán nyelvvel kapcsolatban a koncepció a következőképpen fogalmaz: „Az oktatási rendszerben előírányzott, az ukránnak mint államnyelvnek az oktató-nevelő intézményekben való megerősítését célzó tervezet biztosítja az ukrán nyelvnek az állami standardok szintjén (на рівні державних стандартів) való elsajátításának jogát és kötelezettségét” (8. o.). Arról azonban sehol nem esik szó, mit is kell az „állami standardok szintje” alatt érteni.

Szerepel továbbá a dokumentumban, hogy az ukrán nyelv elsajátítása lehetővé teszi a kisebbségek számára az ország társadalmi, polgári, kulturális életében való aktív részvételt, illetve fajtól (rassz), nemzeti-ségtől függetlenül biztosítja a jogot a munkához (9. o.). Ez a tétel ellenkezik az ukrajnai nyelv-

törvény 6. cikkelyével, amely értelmében az ukrán nyelv ismeretének hiánya nem ok arra, hogy az állampolgárt elutasítsák a munkába való felvételkor, ugyanakkor azonban a munkába állt személy a munkába lépést követően köteles elsajátítani a hivatal által használt nyelvet olyan mértékben, amely hivatala betöltéséhez elengedhetetlenül szükséges.⁸² Ellenkezik továbbá Ukrajna Alkotmányának 24. cikkelyével, amely a faji, politikai, vallási, nemi stb. alapú diszkrimináció mellett tiltja a nyelvi alapon történő hátrányos megkülönböztetést is.

A KMPSZ és a Magyar Értelmiségiek Kárpátaljai Közossége a sajtó hasábjain fejezte ki aggodalmait a tervezett kapcsolatban, amelynek értelmében a II. és III. fokozatú (értsd: általános és középiskola) nemzetiségi iskolákban néhány nemzeti tantárgy kivételével az ukrán lesz az oktatás nyelve, és csak az I. fokozatú (elemi, azaz 1–4. osztályok) iskolákban marad meg az anyanyelven történő oktatás (vö. Állásfoglalás 1997a, b).

A tervezet kiváltotta felbuzdulásra az Oktatásügyi Minisztérium megdöbentő módon próbálta lecsillapítani a kedélyeket: egy Csernyivciben 1997. május 19–21. között rendezett oktatási szemináriumon a minisztérium képviselői kijelentették, hogy a tervezetbe nyomdahiba folytán tévedés csúszott, mégpedig oly módon, hogy ott, ahol azt fejtegeti a dokumentum, hogy milyen fokozatú iskolákban van mód az anyanyelvi oktatásra, az I. szám mellől kimaradt a II. és a III. Vagyis nem kizárólag az I. fokozatú iskolákban marad meg az anyanyelvi oktatás, hanem kiterjed mindhárom iskolai fokozatra (vö. *Kárpáti Igaz Szó*, 1997. június 3., 3. lap). A koncepció szövegének tüzetesebb elemzése azonban arra enged következtetni, hogy természetesen szó sem lehet efféle tévedésről. Sokkal valószínűbbnek tartja a kárpátaljai magyar sajtó viszont azt, hogy ezzel a tervezettel a kisebbségi szervezetek ellenállását tesztelte a minisztérium.

A tervezetbe került nyomdahiba tényét maga a Kárpátaljai Megyei Állami Közigazgatás Közoktatási Főosztályának közleménye is cáfolja, amelyben Vaszil Roszul, a főosztály vezetője kijelenti, hogy a Csernyivciben lezajlott tanácskozáson többek között a kárpátaljai küldöttség is felhívta a jelen lévő V. P. Romanenkónak, az általános középfokú oktatási főosztály vezetőjének figyelmét arra, hogy az anyanyelven oktató iskolai fokozatokat a II. és III. fokozatú iskolákkal is bővíteni kell. Romanenko ígéretet tett arra vonatkozólag, hogy a kifogásolt részeket módosítani fogják, majd a módosított változatokat megküldik az iskoláknak, hogy az augusztusi pedagógusértekezleteken meg tudják vitatni. Éppen ezért – véli Roszul – idő előtti és feszültségkeltő volt a KMPSZ nyilatkozata (vö. Közlemény 1997).

A tervezet módosított változata 1997. augusztus 4-én került ismét az iskolákba, amely csak minimálisan tér el az előző változattól. Többek között kimaradt belőle, hogy a koncepció fő célja az ukrán mentalitás kialakítása. Bekerült viszont a szövegbe, hogy az anyanyelven való oktatás kiterjed az elemi (I. fokozatú) iskolák mellett az általános és középiskolákra (azaz az I–III. fokozatú iskolák mindegyikére) is (3. o.). Az ukrán nyelv elsajátításával kapcsolatban ez a variáns is az előzővel megegyezően fogalmaz, ebben is szerepel az államnyelvnek az „állami standardok szintjén” való megtanulására vonatkozó igény, a fogalom értelmezésére azonban itt sem kerül sor (vö. 10. o.). Szintén benne maradt a dokumentumban az is, hogy az ukrán nyelv ismerete biztosítja fajra és nemzetiségre való tekintet nélkül a munkahelyek betöltéséhez való jogot (11. o.).

A tervezet ellen 1997. október 18-án Beregszászon a KMPSZ tiltakozó nagygyűlést tartott (vö. *Kárpáti Igaz Szó*, 1997. október 21., 1.; *Beregi Hírlap*, 1997. október 23., 1.).

A tervezetben felvázolt oktatási modell sok tekintetben hasonlít az úgynevezett *átirányítási (tranzitív) oktatási programra*, amelynek lényege, hogy az iskola első két vagy négy évében a kisebbségi gyerekek anyanyelvükön kezdenek el tanulni, és anyanyelvük mellett a többségi nyelvet is oktatják számukra. Két vagy négy év elteltével, amikor a kisebbségi tanulók másodnyelvi készségeit megfelelőnek tartják arra, hogy a többség nyelvét tanulásra, ismeretszerzésre használják, a tanulókat átirányítják a többségi nyelven való tanulásra. Ennek az oktatási modellnek a célja hosszú távon többségi egy nyelvűség kialakítása az oktatás révén. A kisebbségi nyelv szerepe tulajdonképpen csak arra korlátozódik, hogy segítse a második nyelv elsajátítását, s ezáltal a többségi nyelven való oktatásra való átirányítást, azaz az asszimilációt (vö. Göncz 1995, 68; Lesznyák 1996, 26; Kontra 1997, 77; Skutnabb-Kangas 1997, 25).⁸³

A koncepció harmadik változata sem sokban tér el az előzőktől, továbbra is a kisebbségi oktatás kétnyelvűsítését tűzi ki célul a 4. osztálytól kezdve (vö. *Kárpáti Igaz Szó*, 1998. április 25., 3.).

A tervezetben foglaltak ellentmondanak Ukrajna Alkotmánya 53., az ukránai nemzetiségekről szóló törvény 6. és 13., a nyelvtörvény 3., 6., 25., 27. és 28., az oktatási törvény 7. cikkelyének, valamint az ukrán–magyar alapszerződés 17., illetve az alapszerződéshez csatolt kisebbségi nyilatkozat 5. és 10. cikkelyének, az ukrán–magyar kormányközi vegyes bizottság ajánlásainak.

A nemzetiségi kisebbségek számára kidolgozott oktatási koncepcióhoz való hivatalos ukrán hozzáálláshoz hasonlóan megdöbbentő volt az ukrán ál-

lami és tanügyi vezetés viszonyulása az anyanyelvi felvételizés kapcsán kialakult vitához is.

Miközben az Ukrán–Magyar Vegyes Bizottság révén államközi szinten is szó esett a kérdésről, többek között pl. Tabajdi Csaba, Magyarország Miniszterelnöki Hivatalának politikai államtitkára, illetve Törzsök Erika, a Határon Túli Magyarok Hivatalának (HTMH) elnöke is nyilatkozott ez ügyben, és a magyarországi sajtó is nyomon követte az eseményeket,⁸⁴ Petro Petrisce, a Kárpátaljai Megyei Állami Közigazgatás nemzetiségi és migrációs főosztályának vezetője több nyilatkozatában is érthetetlennek és teljesen indokolatlannak nevezte a magyar tannyelvű iskolák végzőseinek egyetemi felvételizésével kapcsolatban a kárpátaljai magyar érdekvédelmi szervezetek részéről közzétett tiltakozásokat. mondván, mindennek nem volt semmilyen alapja, hiszen senkinek nem állt szándékában a korábban is biztosított lehetőségeket korlátozni, illetve megvonni (*Kárpáti Igaz Szó*, 1997. május 15., 1. lap, május 31., 6. lap). Egy másik nyilatkozatában Petrisce azt is elmondta, hogy a nemzetiségi kisebbségek, így a magyarok számára is elengedhetetlenül fontos az államnyelv minél tökéletesebb elsajátítása, hogy integrálódhassanak a társadalomba, „s annak teljes jogú és értékű tagjaivá váljanak” (*Kárpáti Igaz Szó*, 1997. május 31., 6. lap).

Volodimir Jevtuh, az Ukrán Nemzetiségi és Migrációs Állami Bizottság elnöke pedig annak a véleményének adott hangot, miszerint „nem tűnik túlságosan célszerűnek” az, hogy a magyar tannyelvű iskolák végzősei mindig magyarul felvételizhessenek az ukrán felsőfokú oktatási intézményekbe, mivel ezzel „csökkennek az összukrán élethez történő kapcsolódási lehetőségek, főleg azok vonatkozásában, akik netalán politikai pályán képelnék el érvényesülésüket” (vö. *Kárpáti Igaz Szó*, 1997. május 24., 4. lap).

8.6.3. A probléma vetületei

8.6.3.1.

Az anyanyelvi felvételizés kérdése eddig minden évben – bár csak ideiglenesen – megoldódott. Az már viszont egy teljesen más kérdés, hogy az anyanyelven tett sikeres felvételi vizsga után a szinte lehetetlen körülmények között folyó ukránoktatásban részesült magyar diák hogyan boldogul az egyetemen, hiszen – a magyar, a matematika és fizika szakot kivéve, ahol az előadások egy része magyar nyelvű – az ungvári egyetemen az oktatás nyelve az ukrán (vö. *Kárpáti Igaz Szó*, 1997. május 3., 11. lap). Ha a kárpátaljai magyar diákok nem kapnak osztályzatot ukránból (a frissen bejegyzett nem álla-

mi, hanem alapítványi Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskolát kivéve, ahol tanítói, angol–földrajz, angol–történelem és történelem–földrajz szakon folyik képzés), eleve csak az Ungvári Állami Egyetemre jelentkezhetnek, mivel kizárólag ez az egyetem biztosítja Ukrajnában a magyar nyelven való felvételizés lehetőségét magyarul is értő tanárok által.

Sikeres felvételi esetén az egyetemen már nincs szervezett mód az ukrán nyelv elsajátítására. Ez a lehetőség csak a magyar szakos hallgatók számára adott. Az Ungvári Állami Egyetem Magyar Filológiai Tanszékén – egyedülálló módon – a magyar szakos hallgatók 1966 óta tanulhatnak ukránul (vö. Lizanec 1994, 126). Jelenleg két félévben, összesen 100 órában tanulhatnak ukrán nyelvet a magyar szakosok; a kurzust kollokviummal zárják. Ám ez a gyorsalpoló nyelvtanfolyam nem alkalmas arra, hogy felkészítse a diákokat az ukrán nyelvű előadások hallgatására és megértésére, illetve az ukrán nyelven történő vizsgázásra.

A többi szakokon hallgatók – nemzetiségtől és anyanyelvtől függetlenül – ún. *hivatali ukrán nyelvet* (*ділова українська мова*) tanulnak.⁸⁵

Az ukránból nem osztályozott, nem egyetemre jelentkezők helyzete ennél is nehezebb. Kárpátalján mindössze 6 olyan szakiskola működik, ahol magyar csoportok is vannak, de ezekben is *szinte csak az általános műveltségi tárgyakat oktatják magyar nyelven, a szakma oktatása ukránul folyik* (vö. Bagu 1996b, 8).

Az ukránból osztályzatot kapott kárpátaljai magyar tanulók viszont a felvételi vizsgán írandó ukrán tollbamondás után általában nem folytathatták a felvételizést a tollbamondáson elért elégtelen osztályzat miatt. Az 1995/1996-os tanévben az ukrán nyelvű felvételizésre kényszerült magyar gyerekek közül *senki sem* nyert felvételt az ungvári egyetemre (vö. *Kárpátaljai Szemle*, 1997/1., 3.).

Esetleg megoldásként merülhet fel a kárpátaljai magyar diákok magyarországi egyetemeken, főiskolákon és szakiskolákban való képzése. Ám a tanulmányok befejezése után is szüksége lesz az ukrán nyelv ismeretére annak, aki Ukrajnában kíván boldogulni. Ha ugyanis a kárpátaljai magyar értelmiségi és szakmunkás réteg csupán saját etnikumának településterületén belül tud érvényesülni, akkor a közösség teljesen elszigetelődhet, a már így is magas munkanélküliség tovább növekedhet, ami a jelenlegi ukrainai gazdasági viszonyokat tekintve tovább ronthatja az amúgy sem túlságosan kedvező kilátásainkat. Ez többek között felgyorsíthatja a már most is jelentős kivándorlást, melynek elsődleges célpontja Magyarország (vö. pl. *Kárpáti Igaz Szó*, 1996. június 6., 4. lap). Például a magyarországi oktatási intézményekben

végzett kárpátaljai magyar diákok egy része a gazdasági okok mellett azért nem tér majd haza, mert nem tud ukránul.⁸⁶

Az sem mellékes, hogy amennyiben a kárpátaljai magyar lakosság nem tanulja meg az ukrán nyelvet, egy sor állami tisztség betöltésétől esik el. Az alkotmány rögzíti például, hogy Ukrajna elnökevé (egy sor más követelmény mellett) csak olyan személy választható, aki beszéli az államnyelvet (103. cikkely). Még ha a köztársasági elnöki posztról valószínűleg egyelőre egyetlen kárpátaljai magyarnak sem kell azért lemondania, mert nem beszél ukránul, az jóval érzékenyebben érintheti a közösséget, hogy az alkotmány 127. cikkelye értelmében bírói tisztségre a minősítő bizottság csak olyan ukrán állampolgárt javasolhat, aki huszonöt évesnél nem fiatalabb, felsőfokú jogi végzettséggel és legalább hároméves jogi gyakorlattal rendelkezik, legalább tíz éve Ukrajnában él, és *beszéli az államnyelvet* (vö. *Ukrajna Alkotmánya*, 74. o.).

A köztársasági elnök mellett működő nyelvpolitikai tanács *Az ukrán nyelv* címmel elfogadott programja pedig a következő célt tűzi ki: létre kell hozni az alapokat ahhoz, hogy „az ukrán nyelv alapvető érintkezési közegé váljon Ukrajnában” (vö. *Kárpáti Igaz Szó*, 1997. június 26., 1. lap). Szerepel továbbá a dokumentumban, hogy az állami posztok betöltésénél figyelembe veszik a jövőben az államnyelv ismeretét (vö. *uo.*). Az 1997. szeptember 24-én elfogadott új ukrain választási törvény pedig úgy rendelkezik, hogy Ukrajnában képviselő lehet az az ukrán állampolgár, aki betöltötte 21. életévét, legalább öt éve folyamatosan az országban él és *tökéletesen beszéli az államnyelvet*, azaz az ukránt (vö. *Kárpáti Igaz Szó*, 1997. szeptember 27., 1.).

8.6.3.2.

A fent elmondottaknak politikai jelentőségük is van. Az, hogy a kárpátaljai magyarságnak minden évben újra és újra alkudoznia kell azért, hogy anyanyelvéből és anyanyelvén érettségizhessen és felvételizhessen, s az eredmény minden esetben csupán a minisztérium „jóindulatának” függvénye, fokozatosan ássa alá a kárpátaljai magyar oktatási rendszert: a bizonytalan helyzetet látó szülőben felmerülhet: nem lesz-e a későbbiekben gyermeke kárára azzal, ha magyar tananyelvű iskolába járattja. Az anyanyelvi oktatás el-sorvasztásának következményei pedig mindenki előtt ismeretesek.

Így látja ezt a KMKSZ is: „Ha egy magát demokratikusnak valló államban a kisebbségeket megfosztják az anyanyelvből, illetve az anyanyelven történő felvételizés lehetőségétől, ezáltal sorvadásra ítélik oktatásrendsze-

rét, másodrangú polgárrá degradálva tagjait” (Közlemény 1996). Az egyik kárpátaljai pedagógus szintén ettől tart: „A jövő ukrán állampolgárainak meg kell tanulniuk ukránul. Vajon a szülő nem azért fog-e az ukrán iskola mellett dönteni?” (Bagu 1996a, 50). Orosz Ildikó, a KMPSZ elnöke is úgy véli, hogy mivel az anyanyelvi felvételi vizsgázás lehetőségét megteremtő rendelkezés nem kötelező érvényű az Ungvári Állami Egyetemre nézve és minden évben megújítandó, hátrányosan érinti a kárpátaljai magyarságot: „A bizonytalanság, hogy a következő évben megengedik-e ismét a magyar nyelvű felvételt vagy sem, épp olyan hatással lehet a magyar tannyelvű iskolákra, mintha egyértelműen megvonná a magyarságtól ezt a lehetőséget. Hiszen a szülő, akinek a gyerek 6 éves korában kell döntenie arról, milyen oktatási nyelvű iskolába írja gyermekét, látva a bizonytalanságot vagy ukrán tannyelvűbe írhatja be, vagy pedig valamely magyarországi tanintézményt választja, biztosítandó a gyerek jövőjét. Mindez hosszútávon a magyar iskolarendszer összeomlásához vezethet” (*Kárpátaljai Szemle*, 1997/1., 4.).

Mindennek persze lehet sokkal fenyegetőbb üzenete is. A magyar nyelvű oktatás presztízsének rombolása akár a magyarság elszigetelését, esélyegyenlőségének megvonását is szolgálhatja. A KMPSZ közgyűlése is hasonló tartalmú állásfoglalást tett közzé: „Az ukrán érettségi, illetve felvételi nyelvvizsga kötelezővé tétele az iskolákban, illetve a közép- és felsőoktatási intézményekben mintegy harminc éve élvezett jogot von meg a magyar közösségtől. A magyar tannyelvű iskolák végzőseit megfosztja az egyenlő, tisztességes verseny esélyétől, s hosszútávon felemelkedésre képtelen, másodrendű állampolgárokká degradálja a magyar nemzeti kisebbség tagjait. A helyzetet súlyosbítja, hogy az állami oktatásügyi szervek nem biztosították az ukrán nyelv megfelelő szintű elsajátításához szükséges feltételeket, a nyelv oktatása a nemzetiségi iskolákban is az anyanyelv oktatásának koncepciójában történik, ami eleve lehetetlenné teszi az ukrán nyelv magyar ajkúak általi elsajátítását” (Nyilatkozat 1996).

Az Ukrán–Magyar Vegyes Bizottság 1995-ben még így írt a felvételi vizsgák kapcsán: „A Vegyes Bizottság üdvözölte, hogy az ukrán fél lehetővé tette a magyar iskolákban tanulók számára, hogy érettségi vizsgájukat magyar nyelven tegyék le. Jogszabályban rögzítette, hogy az eddigi gyakorlatnak megfelelően a magyar tannyelvű iskolák végzősei anyanyelvükön tehetnek felvételi vizsgát az Ungvári Állami Egyetemen” (Jegyzőkönyv a Nemzeti Kisebbségek Jogainak Biztosításával Foglalkozó Ukrán–Magyar Vegyes Bizottság V. üléséről. *Kárpáti Igaz Szó*, 1995. április 4., 3.).

Arról sem illik megfeledkeznünk, hogy az anyanyelvi felvételizés joga megvonásának anyagi következményei is lesznek. 1993-tól az ukrainai szakiskolákba és egyetemekre, főiskolákra az intézmények az államilag szabályozott kereten felül saját belátásuk szerint további hallgatókat vehetnek fel, önköltséges alapon. A gyakorlatban mindez úgy működik, hogy aki a felvételi vizsgákon szerzett pontszámok alapján eléri a megszabott ponthatárt, az felvételt nyer az adott oktatási intézménybe, aki viszont nem érte el a felvételehez szükséges pontszámot, annak lehetősége nyílik önköltséges alapon megkezdeni tanulmányait.

Amennyiben a kisebbségi polgárokat megfosztják az anyanyelvi felvételizés jogától, nyilvánvaló, hogy a nem ukrán anyanyelvű felvételizők eleve hátrányos helyzetből indulnak, és csak arra lesz esélyük, hogy önköltséges alapon tanuljanak tovább.

Az Ungvári Állami Egyetem filológiai karán az 1996/97-es tanévben 500 USA-dollárnak megfelelő ukrán hrivnyát kellett fizetnie egy évre (2 szemeszterre) annak, aki saját maga fedezi oktatásának költségeit. Az orvosi és jogi karon ez az összeg 900 USA-dollár volt (*Kárpáti Igaz Szó*, 1997. április 15., 3. lap).⁸⁷ 1998-ban a kárpátaljai átlagfizetés 70 USD-nek felel meg.

Összességében véve tehát az anyanyelvi felvételi ügye nem csupán politikai, hanem gazdasági kérdés is. S mint ilyen, döntően befolyásolja a kárpátaljai magyarság hosszú távú kilátásait.

8.6.3.3.

Az anyanyelvi felvételi ügye körül zajló vitában a kárpátaljai magyarság képviselőinek érvelésében nagy szerepe volt annak, hogy az ukrán nyelv oktatásához nincsenek meg az alapvető feltételek, így abszurd dolog ukrán nyelvű felvételizést követelni a kisebbségektől, s az ukrán oktatásügyi minisztérium is azzal magyarázta, hogy ideiglenesen engedélyezte a magyar nyelvű felvételizést, hogy a magyar tannyelvű iskolákban még csak rövid ideje oktatják az ukrán nyelvet (vö. 8.6.1. alatt). Valójában azonban az ukrán nyelven történő felvételizés esetén a kisebbségek akkor is hátrányba kerülnek az ukrán anyanyelvűekhez képest, ha az iskolai ukránnyelv-oktatás színvonala megfelelő lesz. A kárpátaljai magyarságnak saját jól felfogott érdeke, hogy megtanulja az államnyelvet, vagyis hogy az ukrán nyelvoktatás megfelelő színvonalú legyen, de ez nem jelenti azt, hogy ebben az esetben le kellene mondania az anyanyelven való felvételizés és továbbtanulás jogáról s az ezt biztosítani hivatott garanciákról.

8.6.3.4.

Ki kell emelni, hogy az oktatási tervzet nem kizárólag a magyar, hanem egy-
ségesen a kisebbségi oktatás ellen irányul. Ennek ellenére a tapasztalatok azt
mutatják, hogy a koncepció elleni politikai harcban a kárpátaljai magyarság
tulajdonképpen csak a román kisebbség támogatására számíthat, a többi uk-
rajnai kisebbség számára ez a tervzet nem jelent visszalépést, sőt néhány kö-
zösség számára éppen ellenkezőleg, a szovjet rendszerhez képest fejlődést je-
lent.

Az ország legnagyobb kisebbségére, az oroszokra azért nem lehet számíta-
ni ebben az esetben, mert egyrészt a máig érvényben lévő 1989-es nyelvtör-
vény szerint ők nem számítanak kisebbségnek Ukrajnában, másrészt nem is
érzik magukat kisebbségnek, hiszen az ország keleti területein többséget al-
kotnak. Az orosz nyelvű oktatási rendszert továbbá azért sem könnyű felszá-
molni, mert a nem orosz lakosság egy része is orosz iskolába jár. Még az
1996/97-es tanévben is az ukrajnai iskolások 44,9%-a orosz tannyelvű isko-
lába járt (vö. *Közoktatás*, 1997/4., 28.), ami az orosz anyanyelvűek arányá-
hoz mérten magas (vö. még 8.5.2.).

Az orosz és magyar oktatási hálózat mellett Ukrajnában csak a román is-
kolarendszer tekinthető kiépültnek, a többi kisebbségi közösség tulajdon-
képpen jóval kevesebbet veszíthet, amennyiben nincs kiépített iskolarend-
szere, ami a koncepció hatályba lépése után összeomljon. Az ukrajnai bol-
gárok, belaruszok, zsidók, örmények stb. számára még az elemi iskolák
szintjén való anyanyelvi oktatás is hatalmas előrelépés, sőt a kijevi bolgá-
rok pl. a nyelvvoktató vasárnapi iskolákat is fejlődésnek tekintik (vö. *Közok-
tatás* 1997/4., 8.).

Ebből a konkrét kérdésből is kitűnik, hogy még a kisebbségi közösségek
igényeit és elvárásait sem lehet azonos szinten, összeszemosva kezelni, kisebbség
és kisebbség között is nagy különbségek lehetnek.

8.6.3.5.

Ha kissé alaposabban szemügyre vesszük a kárpátaljai eseményeket, láthat-
juk, hogy nem elszigetelt és egyedi eset, ami a felvételi vizsgák terén tör-
ténik.

Nagy visszhangja volt például a kárpátaljai magyar lapokban a Kárpátal-
jai Állami Televízió- és Rádiótársaság vezetőségének a magyar adásidő, il-
letve a magyar szerkesztőség létszáma csökkentésére irányuló törekvései-
nek (vö. *Kárpáti Igaz Szó*, 1996. október 10., 3. lap, november 1., 1. és 8.
lap, november 23., 4. lap, *Kárpátaljai Szemle*, 1996/7., 20–21. lap). Arról is

beszámolt a sajtó, hogy a 17%-ban magyarok lakta Nagyszőlősi járásban a járási közigazgatás több magyar helységben leszereltette a magyar nyelvű helységnévtáblákat, illetve visszaállításukat nem engedélyezte (*Kárpáti Igaz Szó*, 1997. január 23., 4.). Huszt város tanácsa pedig az államnyelv védelmében hozott nemrégiben határozatot, amely alapján az idegen nyelvű reklámszövegek és egyéb feliratok után „a vállalatok és állampolgárok – a vállalkozói tevékenység szubjektumai – adót kötelesek fizetni. Mégpedig két meg nem adóztatott minimálbérnek megfelelő összeget az idegen nyelvű szövegek és feliratok minden egyes betűje után” (*Kárpáti Igaz Szó*, 1996. december 24., 1. lap). Tekintve, hogy az 1989-es hivatalos népszámlálási adatok szerint a város 30 716 lakosából 26 023 ukrán, 2043 orosz, 1759 magyar nemzetiségű, felmerül a kérdés: valóban szükség van-e az államnyelv védelmére Huszton?

A huszti városi tanács döntése egyébként szervesen illeszkedik a megyei közigazgatás elnökének rendelkezése alapján létrehozott, a nyelvtörvény előírásainak betartását ellenőrző bizottság határozatával: „Ahol arra szükség van, 1996. november 1-ig ki kell cserélni a városok, községek és nagyközségek, utcák, terek, földrajzi objektumok, intézmények, szervezetek ukrán nyelvű névtábláit és az egyéb vizuális tájékoztató eszközöket, a megfelelő régiókban pedig a nemzetiségi nyelvű feliratokat is. A vállalatok vezetőinek és a vállalkozói, illetve üzleti tevékenységgel foglalkozó személyeknek 1996. október 1-ig az árujelzések, a cégtáblák, a hirdető- és reklámtáblák feliratait összhangba kell hozniuk az ukrán nyelvtörvény követelményeivel. Amennyiben ezeknek a követelményeknek nem tesznek idejében eleget, a községi és nagyközségi tanácsok adminisztratív bizottságainak és végrehajtó bizottságainak jogukban áll büntetést kiróni a vétkekre, a bejegyzést eszközölő intézményeknél pedig felvetni azt a kérdést, hogy az illető jogi és valóságos személyeket fosszák meg a megfelelő tevékenységre feljogosító licencektől (engedélyektől)” (Előírás 1996). Ami minden bizonnyal azt jelenti, hogy a közterületi feliratokat ukrán nyelvűre kell cserélni.⁸⁸

Az iskolai adminisztráció nyelvének ukránosítására is történtek kísérletek a magyar tannyelvű iskolákban, éppen a magyar többségű Beregszászi járásban (vö. *Kárpátaljai Szemle*, 1996/8., 7., 8.; *Kárpáti Igaz Szó*, 1996. november 21., 3.). A Beregszászi járási közigazgatási hivatal a nyelvtörvény rendelkezéseinek betartását ellenőrző bizottsága ellátogatott a járás valamennyi iskolájába, és „igen sok szabálytalanságot tapasztalt, különösen az ügyiratok vezetése terén. Az ügyvitel (24 államilag követelt doku-

mentum) nem az állami nyelven, de nem is magyarul folyik, hanem orosz nyelven.” A bizottság olyan határozatot hozott, hogy az olyan dokumentumokat, mint az osztálynaplók, a tantervek, továbbra is lehet magyar nyelven vezetni a magyar tannyelvű iskolákban. „Áthidaló megoldás lenne – javasolta továbbá –, hogy azokat az okmányokat, amelyeket ellenőrzés céljából a felsőbb szervek számonkérhetnek, olyan emberek vezessék, akik tudnak ukránul. Ilyen személy minden tantestületben akad” (vö. *Beregi Hírlap*, 1996. április 20., 1.). Azaz elvileg lehet magyarul vezetni az iskolai dokumentációt, de csak egy részét, tulajdonképpen azt, ami a tanár vagy a kollektíva belső használatában van (osztálykönyv, óravázlat), ám a többi okmányt ukránul tudó tanárok vezessék, és – bár ez nem szerepel szó szerint a határozatban – természetesen ukránul, hiszen ha magyar lenne ezeknek az okmányoknak a nyelve, nem lenne szükséges, hogy ukránul tudó tanárok vezessék őket.

Arról nem is szólva, hogy bár egy 1993. évi miniszteri rendelet értelmében az érettségi bizonyítványokat két nyelven (az állam és az oktatás nyelvén) kell kitölteni, rendre csak ukrán és orosz kétnyelvű űrlapok érkeznek a magyar iskolákba (vö. *Kárpátaljai Szemle*, 1993/2., 6., 1994/4., 7., 1996/8., 7.), ami azt sugallja, hogy Ukrajnában még a kisebbségek között is vannak első- és másodrangú közösségek.⁸⁹

8.6.3.6.

Miközben az állam a mai napig sem teremtette meg a feltételeket az államnyelv elsajátításához, a kisebbségi tanulók számára olyan iskolatípus koncepcióját vázolta fel, ahol az anyanyelvi oktatást az elemi iskolák szintjére szorítaná vissza. Brenzovics László, a KMKSZ alelnöke szerint ez vagy az Ukrajnában uralkodó kaosz újabb példája, vagy pedig azért nem jelentek meg a magyar iskolák számára készült ukrán–magyar szótárak, az ukrán nyelv oktatását segítő tankönyvek, mert az állam középtávon már nem számol a nemzetiségi iskolákkal (vö. *Magyar Hírlap*, 1997. október 31., 7.).

Az ukrán nemzetiségi politikában tehát visszalépés tapasztalható, ami valószínűleg azzal magyarázható, hogy az európai pozícióit megszilárdulni érző Ukrajna fokozatosan feladja a kisebbségi kérdés toleráns kezelésének taktikáját, amire szuverenitásának első éveiben, ingatag bel- és külpolitikai állásainak biztosítása idején elsősorban a szomszédos országok és az európai közvélemény megnyerése céljából szüksége volt, és – a keleti térségben újonnan alakult államokhoz hasonlóan – homogén nemzetállamként kezd viselkedni. Az 1991-ben ratifikált ukrán–magyar alapszerződés után 1996 és

1997 első félévében Ukrajna minden további szomszédjával aláírta az alapszerződést, szentesítve ezzel határait, s a nemzetközi politikai színtér után biztosította pozícióit a térségében is.

Az új nyelvtörvény folyamatban lévő előkészítése is szervesen illeszkedik az ukrán politika jobbra tolódásának folyamatába, hiszen az ukrán nyelv előtérbe helyezése elsősorban az orosz, de e mellett minden nemzetiségi nyelv ellenében az oktatásban (az érettségi és felvételi vizsgák, valamint az oktatás nyelve) már az 1989-es nyelvtörvényben is benne volt, és a törvényileg rögzített, átlagosan 5–10 éves türelmi idő hamarosan lejár. A jelenlegi, hatalmon lévő politikai elit nem elégszik meg azzal, hogy érvényt szerez a törvényben rögzítetteknek, lejárnak tekintve az átállásra adott haladékot, hanem további lépéseket tesz a nemzeti politika irányába. S mivel a nyelv a nemzet legfőbb ismertetőjegye, erre a legalkalmasabb egy új, „nemzetibb” nyelvtörvény elfogadása.

8.6.3.7.

A fentebb vázolt nyelvi konfliktusból a következő konklúziót szűrhetjük le.

Ukrajna többnyelvű állam, ahol a lakosság közel egyharmada nem az államnyelvet beszéli anyanyelvként, s ahol a homogén nemzetállam kialakítását célul kitűző politikai elit céljai elérésére az oktatást is fel kívánja használni. Ebben a folyamatban az ukrán nyelv elterjesztése mellett az ukrán etnikum gazdasági és kulturális pozícióinak megerősítésére is sor kerül.

A többségi csoport hatalmi helyzetének megszilárdítására a lingvicizmus jelenik meg eszközként. A lingvicizmus a mára szalonképtelenné vált rasszizmus helyett/mellett olyan ideológia, cselekvési mód, amelyet arra használnak, hogy a hatalomnak és a (mind materiális, mind nem materiális) forrásoknak a nyelv (és az etnikum, faj vagy nemzetiség) alapján meghatározott csoportok közötti egyenlőtlen elosztását kialakítsák, legitimálják és újratermeljék (vö. Phillipson–Skutnabb-Kangas 1997, 24–25, Skutnabb-Kangas 1997, 19–20).

A lingvicizmus egyik fő megnyilvánulási tere Ukrajnában (is) a kisebbségi oktatás, annak ellenére is, hogy Ukrajna alkotmányának 53. cikkelye rögzíti: „A nemzetiségi kisebbségekhez tartozó állampolgárok számára a törvénynek megfelelően szavatolják azt a jogot, hogy anyanyelvükön tanuljanak vagy tanulják anyanyelvüket az állami és a közületi tanintézetekben vagy a nemzeti kulturális társaságok közreműködésével” (vö. *Ukrajna Alkotmánya*, 27. o.). Erre azért nyílik lehetőség, mert Ukrajnában is a nemzetközi jogban bevett gyakorlatot alkalmazzák, amely definiálatlan, expli-

cite kifejtetlen kategóriáktól, feltételektől teszi függővé a kisebbségi nyelven folyó oktatás engedélyezését.⁹⁰ Az alkotmány idézett részében is szereplő „*anyanyelvükön tanuljanak vagy tanulják anyanyelvüket*” kitétel (és az abban szereplő *vagy* választó/megengedő kötőszó) megfelel több, az oktatás nyelvére is kitérő nemzetközi dokumentumban foglaltaknak, pl. *A Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája* (8. cikk; vö. *Pro Minoritate* 1996/Nyár, 109–110. o.) vagy a nemzeti kisebbségek oktatási jogaira vonatkozó hágai ajánlások idevágó részeinek (*The Hague Recommendations Regarding the Education Rights of National Minorities & Explanatory Note*, 11–17. cikk, 6–8. o.). Nem véletlen, hogy az előbbire a koncepció összeállítói is hivatkoznak (lásd mindkét változat 2. oldalát, vö. még Állásfoglalás 1997c). Az Ukrajna által 1997-ben ratifikált, a nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezmény 14. cikkelye is csupán az anyanyelv tanulásának jogát biztosítja a kisebbségek számára, az *anyanyelven* való tanulás jogáról az alkotmányhoz hasonlóan fogalmaz, szinte ugyanazt az *anyanyelvét tanulhatja vagy anyanyelvén tanulhat* fordulatot használva (vö. Keretegyezmény 1997, 7).⁹¹

A lingvicizmusra utal továbbá, hogy a kisebbségek oktatási igényeinek kielégítésére Ukrajna Oktatásügyi Minisztériuma által kidolgozott dokumentum a tranzitív (átírányítási) oktatási modellt tartja célszerűnek az ukrainai kisebbségek számára, amely asszimilációhoz vezet. A tervezet az államnyelv ismeretét mint az érvényesülés előfeltételét kínálja a kisebbségek felé, s ezáltal a kisebbségi nyelveket mintegy lefokozza. Ez pedig egyértelműen lingvicizmus: „Amikor a kisebbségi nyelveket hátránynak tekintik, amely meggátolja a kisebbségi gyerekeket a sokra értékelt forrás – a többségi nyelv – elsajátításában, gyakran merül fel az az érv, hogy a kisebbségi gyerekeknek a saját érdekükben kell megszabadulniuk nyelvüktől. Ugyanakkor sok kisebbséget, különösen a gyerekeket, igazából az ellehetetlenítő oktatási struktúrával akadályoznak meg abban, hogy tökéletesen elsajátítsák a többségi forrásokat, különösen a többségi nyelvet” (Phillipson–Skutnabb–Kangas 1997, 25).

Az egyetemi felvételi nyelve körül kialakult helyzet pedig egyértelműen arra utal, hogy a kisebbségeket az állam megfosztja a többségiekkel való esélyegyenlőségtől.

Úgy tűnik, az államépítés és nemzetté válás útján a nemzetállam mint fejlődési fokozat nem kerülhető el ebben a térségben a 20. század végén, a 21. küszöbén sem.

8.7. A kétnyelvűség és típusai a vizsgált közösségben

8.7.1. A kétnyelvűség fogalma

Annak ellenére, hogy „A totális kétnyelvűség vagy többnyelvűség inkább szabály, mintsem kivétel igen sok egyébként eltérő társadalomban” (Gumperz 1975, 156), a kétnyelvűségnek máig sincs általánosan elfogadott, a fogalom minden aspektusát átfogó definíciója (vö. Göncz 1985, 12). A meghatározások nagy száma és a bennük gyakran jelentkező ellentmondás (vö. pl. Hoffmann 1991, 15–16) abból ered, hogy a jelenségnek számos megközelítési módja ismeretes, s az egyes tudományterületek és kutatók különböző szempontokat érvényesítenek a bilingvizmus meghatározásában (vö. Göncz 1985, 12–13). A meghatározások a két nyelv megközelítőleg azonos fokú, az egynyelvűekét megközelítő ismeretét megkövetelő meghatározásoktól a nyelvek passzív értésének meglehetősen tág kritériumáig terjednek, s nincs konszenzus abban a tekintetben, hogy kit tekintsünk kétnyelvűnek (vö. pl. Hoffmann 1991, 16–18; Göncz 1985, 13; Bartha 1996, 266). Az ma már nyilvánvaló, hogy a „klasszikus” értelemben felfogott kétnyelvűség,⁹² azaz két nyelv azonosan vagy megközelítően magas fokú ismerete a kétnyelvűek túlnyomó többségére *nem jellemző*, az egyes beszélők másodnyelvi (sőt első nyelvi) ismerete egyazon közösségen belül is változó lehet (vö. Gal 1979, 12; Lanstyák 1991, 23). A „klasszikus” értelemben felfogott kétnyelvűség (két nyelv azonosan magas fokú ismerete) és egynyelvűség (egyetlen nyelv ismerete) között éppen ezért egy közösségen belül számtalan átmeneti kategória figyelhető meg (vö. Kontra 1981, 8). A kétnyelvűséget ebből adódóan olyan kontinuumként értelmezem, amelynek két végpontja egynyelvűség az egyik nyelven (L_1 -en), illetve a másikon (L_2 -n), a középpontban pedig a „klasszikus” kétnyelvűség áll (hasonló értelmezésre lásd Göncz 1985, 14).

Magam úgy vélem, a kétnyelvűség számos definíciója közül itt a meglehetősen tág funkcionális meghatározást látszik célszerűnek elfogadni, mely szerint egyéni szinten kétnyelvű az, aki mindennapi beszédtevékenysége során anyanyelve mellett még legalább egy nyelvet használ (vö. Weinreich 1968; Grosjean 1982; 1992; Lanstyák 1991).⁹³ A beszélők nyilvánvalóan nem a társadalomtól elszigetelten használják a nyelveket, így az ilyen vagy olyan fokon kétnyelvű személyek közösséget alkotnak. Egy közösséget akkor tekintünk kétnyelvűnek, ha a közösséget alkotó beszélők túlnyomó többsége két vagy több nyelvet használ (vö. Kontra 1981, 8; Lanstyák 1993, 12). Ilyen értelemben a közösség azon tagjai is kétnyelvűnek tekintendők, akik

csak gyengén beszélnek az első vagy második nyelvet (vö. Göncz 1985, 14; Lanstyák 1993, 12), a különbség közöttük csak abban áll, hogy a fenti két-nyelvűségi kontinuum melyik végpontjához állnak közelebb. Egyeseknél a nyelvtudás foka mindkét nyelven közel áll az anyanyelvihez, másoknál az egyik nyelven belül magasabb a kompetencia szintje (vö. Grosjean 1982, 307; Kontra 1990, 28).

A kétnyelvűség-kutatásban gyakran megkülönböztetik egymástól a *másodnyelv* és *idegen nyelv* fogalmát. *Másodnyelvnek* vagy *második nyelvnek* (L_2) a kétnyelvű közösségek anyanyelve (*első nyelve*, L_1) mellett használt nyelvet nevezik. *Idegen nyelvnek* nevezik ellenben azt a nyelvet, amelyet az egy nyelvű közösségek egyes tagjai sajátítottak el és rendszerint sajátos szituációkban használnak (vö. Kontra 1981, 9; 1990, 27–28; Lanstyák 1993, 13). Például a kárpátaljai magyarság vonatkozásában az angol, német, francia stb. *idegen nyelv*, az ukrán, orosz viszont *másodnyelv*.

8.7.2. A kétnyelvűség típusai

A kétnyelvűségnek számos típusa ismeretes, amelyek elsősorban nem arra szolgálnak, hogy a kétnyelvű egyéneket elhatároljuk egymástól valamilyen szempontok alapján, hanem arra, hogy a kétnyelvűségeken belül különböző típusokat, alcsoportokat határozzunk meg. Az osztályozás több szempont alapján történhet, attól függően, hogy a kutató a bilingvizmus mely aspektusát emeli ki (vö. Göncz 1985, 15). Egy kétnyelvű személy egyszerre több típusba is tartozhat, aszerint hogy mi volt a tipológia alapja. Az alábbiakban a kétnyelvűségnek csak azokról a típusairól teszünk említést, amelyeket a vizsgált közösség kétnyelvűségének vonatkozásában tárgyalni szándékozunk.

Egyéni szinten a *nyelvelsajátítás ideje* alapján *korai* és *később kialakult* kétnyelvűségről beszélünk. Előbbi óvodás korban fejlődik ki, utóbbi ennél később. A nyelveket lehet (pl. vegyes házasságban) *egyszerre (szimultán)*, illetve *szukcesszíve*, egymást követően elsajátítani. Az előbbi esetben kialakult kétnyelvűséget *lingvizmus*-nak, az utóbbi esetben kialakuló bilingvizmust *glottizmus*nak nevezik (vö. Göncz 1985, 15). A *nyelvtudás foka* alapján *balansz* és *domináns* kétnyelvűséget különböztetnek meg. A *nyelvi dominancia* az egyik nyelv jobb ismeretét jelenti, a *balansz kétnyelvűség* elnevezés a két nyelv elvileg megközelítőleg azonos fokú ismeretére utal (Göncz 1985, 15–16). A *nyelvelsajátítás indítékai* alapján *természetes*, *önkéntes* és *elrendelt* kétnyelvűségről tudunk. Természetes kétnyelvűség esetén a másodnyelv elsajátítása természetes módon, a családban, többnyelvű településen törté-

nik; önkéntes kétnyelvűségről akkor beszélünk, ha a nyelvelsajátítás az egyén saját elhatározásából történik; az elrendelt kétnyelvűsége az jellemző, hogy a másodnyelv elsajátítása valamilyen kötelező nyelvtanulási eszköz-höz, intézményhez, pl. az iskolához kötődik. A kétnyelvűséghez fűződő *szociokulturális attitűdök* alapján az *additív (hozzáadó)* és a *szubtraktív (felcserélő)* típust különítik el. Additív kétnyelvűség esetén az anyanyelv (első nyelv) társadalmi értéke magas, a kétnyelvűség pozitívan hat a kognitív fejlődésre. Szubtraktív kétnyelvűség esetén az anyanyelv leértékelődik a beszélők tudatában (vö. Göncz 1995, 70–71).

A *kétnyelvűség* terminust nemcsak egyénekre, hanem államokra, közösségekre is vonatkoztatják (vö. pl. Svejcer 1975, 78). Így a kétnyelvűség *egyéni* típusa mellett meg szokás különböztetni az *intézményes* és a *társadalmi vagy közösségi* kétnyelvűséget is (vö. Svejcer 1975, 78; Lanstyák 1993, 12). A korábban tárgyalt meghatározások és típusok nagyrészt az egyéni kétnyelvűségekre vonatkoznak. Intézményi kétnyelvűségről azokban az államokban vagy az államok olyan közigazgatási egységeiben beszélhetünk, ahol az államigazgatás két vagy több nyelven folyik (Svejcer 1975, 78, Lanstyák 1993, 12).⁹⁴ Községi vagy társadalmi kétnyelvűségről – attól függetlenül, hogy az állam, amelyben élnek, hivatalosan egy- vagy többnyelvű – azoknak a közösségeknek a kapcsán beszélünk, amelyek tagjai mindennapi beszédtevékenységük kapcsán két vagy több nyelvet használnak (lásd fentebb is).

8.7.3. A kétnyelvűség típusai a kárpátaljai magyar közösségben

A kárpátaljai magyarság kétnyelvűségének kapcsán a kutatók mindaddig általában fogalmaztak, nem vették figyelembe, hogy a kétnyelvűségnek számos különböző típusa van, és hogy nem létezik általában vett kétnyelvűség, csak konkrét kétnyelvűségi szituációk vannak.

Az egyetlen, aki megpróbálkozott a kárpátaljai magyarság kétnyelvűségének tipologizálásával, Rot Sándor. Egy tanulmányában (1967, 188–189) és monográfiájában (1968, 260–261) a következő kétnyelvűségi típusokat különíti el Kárpátalján: *a) szociális részleges magyar–ukrán kétnyelvűség; b) szociális részleges ukrán–magyar kétnyelvűség; c) szociális teljes magyar–ukrán kétnyelvűség; d) szociális teljes ukrán–magyar kétnyelvűség.* A négy típus valójában kettő, hiszen az *a)* és *b)*, illetve *c)* és *d)* azonos, csak abban térnek el, hogy az *a)* és *c)* esetében a magyar, a *b)* és *d)* esetében az ukrán lakosságra jellemző a szerző által elkülönített kétnyelvűségi típus. A *szociális részleges* kétnyelvűségekre Rot szerint az anyanyelv aktív és a másodnyelv

passzív ismerete jellemző, a *szociális teljes* kétnyelvűséget pedig mindkét nyelv párhuzamos, egyformán aktív használata jellemzi. Megjegyzi még a szerző, hogy a *szociális részleges kétnyelvűség* esetében „az interferáló nyelvek behatolnak egymásba, és az anyanyelven beszélő egyének vagy etnikai csoportok nyelvében spontánul működnek a szomszéd nyelvből jött nyelvi elemek, tipológiai modellek” (Rot 1967, 188, 1968, 261).

A kárpátaljai magyarság kétnyelvűségének leglényegesebb vonása, hogy *kisebbségi kétnyelvűségről* van szó, ami azt jelenti, hogy a közösség első nyelve (a magyar) jogilag alárendelt helyzetben van az államnyelvhez, az ukránhoz képest. Másik lényeges vonása, hogy *őshonos*, nem pedig emigráns kétnyelvűségről van szó, az utóbbinak ugyanis számos tekintetben mások a jellemzői (vö. pl. Bartha 1993; 1995).

Az, hogy a kisebbségi kétnyelvűségi helyzet jellemzi a kárpátaljai magyarság bilingvizmusát, meghatározza az érintkező nyelvek egymásra hatásának mértékét és irányát. Kárpátalján az orosz és ukrán nyelv sokkal jelentősebb hatást gyakorol a magyar nyelvre, mint a magyar rájuk, annak ellenére, hogy természetesen a fordított irányú hatás sem példa nélküli.⁹⁵

Az elsajátítás ideje szerint a kárpátaljai magyarok többségére a később kialakult kétnyelvűség, illetve a glottizmus jellemző, de egyes házasságokban a lingvizmus is előfordul. A nyelvtudás foka – amint az 8.5. alatt is olvasható – a közösségben meglehetősen nagy változatosságot mutat. Ennek ellenére kijelenthetjük, hogy a közösség túlnyomó többsége domináns kétnyelvű, mégpedig – a Felső-Tisza vidékének szóránymagyarságát leszámítva – magyar domináns (a magyar többségű településeken élő, magyar iskolába járók/jártak mindenképpen azok). A homogén magyar házasságban, magyar többségű településen élő kárpátaljai magyar szülők erős magyar nemzet tudatuk és magyar dominanciájuk miatt szintén magyar nyelven szocializálják gyermekeiket, tehát ez a magyardominancia újratermelődik a következő generációknál is.

A másodnyelv elsajátításának indítéka alapján a magyar többségű településen élők kétnyelvűsége elrendelt kétnyelvűség, amennyiben az ukrán és orosz nyelvvel általában az iskolában találkoznak ezek az emberek. A vegyes lakosságú településeken a természetes kétnyelvűség is ismert.

A kétnyelvűséghez fűződő szociokulturális attitűdök alapján a kárpátaljai magyar közösségen belül erős a magyar nyelv továbbadásának igénye, az anyanyelv presztízse magas (vö. 9.3.). A magyar többségű településeken additív (hozzáadó) kétnyelvűségről beszélhetünk, ahol a többségi nyelv elsajátítása nem fenyegeti a magyar nyelv jövőjét. A 8.6. alattiak alapján azonban

arra következtethetünk, hogy többségi részről olyan törekvések mutatkoznak, amelyek a magyar nyelv tekintélye aláásásának szándékára utalnak, amiből arra következtethetünk, hogy az állam a szubtraktív (felcserélő) két-nyelvűséget tartja kívánatosnak a kisebbségek, így a kárpátaljai magyarság számára is.

Az intézményi két-nyelvűség jobbára sajnos csak elvben létezik Kárpátalján, vagyis a törvények ugyan lehetővé teszik a magyar nyelv hivatalos funkciókban való használatát azokon a területeken, ahol a magyarság összefüggő tömbben többséget alkot (vö. 8.2.), de a gyakorlatban ez korántsem működik így (lásd 8.4.).

A kárpátaljai magyarságot mint közösséget két-nyelvűnek tekintem, melynek tagjai ilyen vagy olyan fokon két-nyelvűek. A helyi magyar nyelvészeti hagyomány ezzel szemben a magyar többségű településeken élő magyarokat egy-nyelvűnek tekinti.⁹⁶ A fentiek értelmében azonban ez csak a két-nyelvűség funkcionális szempontú definíciója szerint fogadható el (vö. Grosjean 1992, 51; Csernicskó 1995, 137–138), minden más szempont alapján ezt a csoportot is bilingvisnek kell tekintenünk.

8.8. Megfélemlített anyanyelvhasználat⁹⁷

A kisebbségi két-nyelvűség egyik velejárója lehet a megfélemlített anyanyelvhasználat⁹⁸ (vö. Fülei-Szántó 1992, 42–44; Kiss 1994, 61–63). Ez a fogalom a többségek részéről megnyilvánuló olyan magatartás, amely esetén a kisebbségek nyilvános anyanyelvhasználatát nyíltan stigmatizálják, s ez negatívan befolyásolhatja a kisebbségi közösséget saját nyelvváltozatához való viszonyulásában, s más hátrányos következményekkel is járhat (vö. Kiss 1994, 61).

A fentiekben már említett kérdőíves vizsgálat során a 144 fős minta 47,9%-a válaszolt *igennel* arra a kérdésre, hogy rászóltak-e már, hogy ne beszéljen magyarul. A minta 49%-a szerint hasonló ismerőseivel, barátaival is megtörtént.

Az adatközlők válaszaiból kiderült, hogy a leggyakrabban a többségek az-
zal magyarázzák a magyar nyelvű társalgás félbeszakítását, hogy nem értik, miről beszélnek egymás között a magyarok, s ezáltal kirekesztik őket a kommunikációból. Ez az érv azonban olyankor is elhangzik, amikor teljesen idegen emberek tesznek megjegyzést a magyar nyelv használata miatt. Jellegzetes példája ennek a K-2-031-2-3-2-08-06-3-2 sz. adatközlőnek az esete:

„Ungváron matematika továbbképzésen az ott jelenlévő ukrán pedagógusok kérték, hogy a szünetben mindenkinek érthető nyelven beszéljünk.”⁹⁹

Gyakran a „Cuius regio, eius lingua” elvből kiindulva szóltak rá az általunk megkérdezettek, pl. a K-3-004-1-3-2-07-15-2-1 számú adatközlőre: „Még magyarok is mondták, hogy beszéljek ukránul, tudni kell ukránul Ukrajnában.” A *Magyarok Magyarországra!* nézet is előfordul: „Vagy 4 éve. Inyekiót kellett adni Csapon a rendelőbe, csak magyarul tudtam, és rám-szóltak, hogy akkor menjek Budapestre” (K-3-009-2-3-1-07-20-1-2 sz. adatközlő).

Gyakran említették az adatközlők a „kenyértótvívmot” is, pl.: „Szülőfalum, Nagyberg a nyelvhatár szélén van, utaztam haza az autóbuszon és ránszóltak, hogy olyan nyelven beszéljünk, amilyen kenyeret eszünk” (K-2-014-2-2-07-26-2-2 sz. adatközlő).

9. A vizsgált közösség verbális repertoárja

Verbális vagy nyelvi repertoár alatt mindazokat a nyelveket, nyelvváltozatokat, stílusváltozatokat stb. értjük, amelyeket egy adott közösség a kommunikáció során használ (vö. Gal 1987, 286).

9.1. A közösségben használatos nyelvek és nyelvváltozatok jellemzése

A vizsgált közösségben három nyelv használatos: a magyar, az ukrán és az orosz. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a kárpátaljai magyarság a három nyelv összes változatát használja a kommunikáció során. A két- vagy többnyelvű közösségekre általában jellemző, hogy mindkét nyelvükön kevesebb nyelvváltozatot használnak, mint az egynyelvűek (vö. pl. Gal 1979, 12; Lanstyák 1993, 63), s minden bizonnyal a stílusváltozatokról is hasonló mondható el. Az első nyelven (L_1) belül a kevesebb használt nyelvváltozat oka elsősorban az, hogy a nyelvhasználati színterek egy részét a másodnyelv (L_2) uralja, amint az a 8.3. alatt tárgyalt részben olvasható. Hasonló okok – azaz a kétnyelvű közösségek nyelvei között fennálló munkamegosztás – magyarázzák a másodnyelve(ke)n belül használt kevesebb nyelvváltozatot is.

9.1.1. A kárpátaljai magyar nyelvváltozatok

A kárpátaljai magyar közösség a magyar nyelven belül a következő változatokat használja.

9.1.1.1. A kárpátaljai magyar nyelvjárások

A kárpátaljai magyar nyelvjárások az ún. északkeleti magyar nyelvjárástípusba tartoznak (Imre 1971, 365; Lizanec–Horváth 1981, 3; Horváth 1992, 20), és a szomszédos magyarországi magyar területi nyelvváltozatok szerves

folytatásai. Az északkeleti nyelvjárástípus jellemzői a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban is fellelhetők. A kárpátaljai magyar nyelvváltozatokat hangtanilag jellemzi például a középső nyelvallású félig zárt palatális, illabiális rövid magánhangzó, az *ē* fonéma hiánya¹⁰⁰ (Horváth 1976, 8); a viszonylag nagyfokú *e*-zés (*fel, ember, seper*) (vö. Horváth 1976, 18–19, 29); a *j*-zés (*jány, mejjem*) (vö. Lizanec–Horváth 1981, 3; Horváth–Lizanec 1993, 57). Alaktani szempontból jellemzi őket a *-hoz/-hez* jelentésben használt *-nál/-nél* (*Jóskáék eljönnek nálunk = hozzánk*) (vö. Balogh 1993a, 227), illetve a hasonlító *-nál/-nél* szerepében használatos *-tól/-től* (*Sanyitól nagyobb = Sanyinál*). Egy részük (elsősorban a Beregszászi és Nagyszőlősi járás) az ún. *-sük/-sük/-szuk/-szük*-ölő nyelvjárásokhoz tartozik (*mi kinyissuk az ajtót, mi elhalasszuk a döntést*) (Lizanec–Horváth 1981, 17). Mondattanilag jellemzik a hátravetett igekötős szerkezetek: *szakad le a kezem, halok meg a röhögéstől* (vö. Balogh 1993a, 226–227).

A szomszédos magyarországi magyar nyelvjárásoktól azonban több szempontból is különböznek. Az eltérések egyik oka, hogy területileg ezek a nyelvjárások mindig is ún. peremnyelvjárások voltak, a magyar nyelvterület szélén, peremén helyezkedtek el, így már jóval a trianoni békeszerződés előtt is jellemző volt rájuk két olyan lényeges dolog, amely általában jellemzi a peremnyelvjárásokat ugyanúgy, mint a kisebbségi nyelvváltozatokat. Ez a két dolog a *konzervativizmus* és a *kontaktushatások megléte*, minden nyelvi következménnyel egyetemben (vö. Deme 1974, 196; Lanstyák 1994, 64; Sándor 1995, 132–133).¹⁰¹

A konzervativizmus alatt tulajdonképpen fejlődésbeli fáziskésést értünk. A peremnyelvjárásokban, tehát a központtól területileg távol eső dialektusokban jellemzően tovább maradnak fenn az archaikus nyelvi formák, illetve később jutnak el ide a neologizmusok, a központból induló nyelvi változások (vö. Lanstyák–Szabó Mihály 1997, 6).

A kontaktushatások korai léte pedig abból következik, hogy nemcsak azóta élünk más nyelvi környezetben, amióta elcsatolták Kárpátalját Magyarországtól. Jóval korábban is voltak gazdasági, kulturális és nyelvi kapcsolatok az itt élő különböző nyelvű és nemzetiségű lakosok között (vö. 2.3.), és ez természetesen a kárpátaljai magyar nyelvjárásokon is nyomot hagyott. Több olyan ukrán/ruszin eredetű szó van a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban, amelyek régebben integrálódtak a helyi nyelvjárásokba. A kárpátaljai magyar nyelvjárásokban meglévő kölcsönszavakat Lizanec (1993a; 1993b) két rétegre osztja. Az elsőbe azokat sorolja, amelyeket „régí ukrán (ruszin) jövevényszavak”-nak nevez, vagyis amelyek a kárpátaljai magyar és szláv nyelv-

járások érintkezése folytán 1945 előtt kerültek a magyar dialektusokba. Ezekből a szerző terjedelmes szójegyzéket közöl tanulmányában (Lizanec 1993b, 51–53). Lizanec ugyan nem említi, viszont talán nem lényegtelen, hogy a kölcsönzések eme rétegének számottevő része – minden bizonnyal enyhébb mértékben – a szomszédos magyarországi nyelvjárásokban is felfedezhető; a második réteggel szemben, amely főként 1945 után került a kárpátaljai magyar nyelvjárásokba. Ezt az utóbbi réteget Lizanec „új ukrán elemek”-nek nevezi (Lizanec 1993b, 54–55; a kölcsönszavak hasonló módon két rétegre való felosztására lásd még Lanstyák 1993, 70).

A nyelvi konzervativizmus és a kontaktushatások jelentkezését természetesen *nagyban felerősítette* az, hogy Kárpátalját elszakították Magyarországtól, és ezáltal a perem és a központ közötti kapcsolatok sokkal kevésbé intenzívekké váltak, mint korábban voltak, egy időben szinte teljesen megszakadtak (vö. Lanstyák–Szabó Mihály 1997, 6).

A kárpátaljai magyar nyelvjárásokra a magyarországiaktól eltérően jellemző még, hogy ezek a *leggyakrabban használt kárpátaljai magyar nyelvváltozatok*, ugyanis a többi magyar nyelvváltozat használati szinterei meglehetősen beszűkültek: a nyelvhasználati szinterek nagy részén, elsősorban a nyilvános, az állami befolyás alá tartozó szintereken ugyanis nem a magyar, hanem az ukrán/országi nyelv használatos (vö. 8.3.).

A kárpátaljai magyar nyelvjárások területileg tehát szerves folytatásai a magyarországiaknak, ám azoktól megkülönbözteti őket 1. szélesebb és gyakoribb használati körük (vö. Kiss 1994, 94); 2. nagyobb fokú konzervativizmusuk; illetve 3. a kontaktushatások megléte.

A fentiek tudatában sem hagyhatjuk azonban figyelmen kívül, hogy a kárpátaljai magyar nyelvjárások az északkeleti nyelvjárástípusba tartoznak (Imre 1971, 365), s erről a típusról tudjuk, hogy a nagy magyar nyelvjárástípusok közül ez áll a legközelebb a magyar standardhoz (vö. Kiss 1993, 146). A helyi nyelvjárások és a standard között tehát nincs jelentős nyelvi távolság. S mivel a többi kárpátaljai magyar nyelvváltozat a nyelvjárásokra épül, ez a kárpátaljai magyar nyelvváltozatok összességére is vonatkozik.

9.1.1.2. A kárpátaljai magyar szaknyelvek

A *kárpátaljai magyar szaknyelvekre* jóval erőteljesebben hat a másodnyelv, mint a nyelvjárásokra. Ez természetes, hiszen 1. Kárpátalján a szakoktatás évtizedek óta nem magyar nyelven folyik, így éppen a szakkifejezéseket nem tanulják meg a szakemberek magyar nyelven (vö. 6.3.3.; Györke 1991; Horváth 1991); 2. a gyárakban, üzemekben stb. a kollektíva általában nemzetisé-

gileg vegyes, ahol több nyelvet beszélő emberek érintkeznek egymással, és általában a magyarok alkalmazkodnak a nyelvválasztás során a többségi beszédpartnerhez (vö. 8.3.), mert ők az iskolában, szakiskolában tanulták az államnyelvet, ám a többségiek intézményesen nem tanultak magyarul; 3. a munkahelyeken a munkafolyamat nyelve is általában az államnyelv (Györke 1991, 70–71); 4. a szaknyelvekre Magyarországon is jellemző az idegen nyelvi hatás, hiszen a szakmák, tudományágak jellemzően nem nemzetiek, hanem nemzetközi, ahol a szakterminológia nagy része nem anyanyelvi.

Az ukrán szaknyelvekről is elmondható, akárcsak a kárpátaljai magyar szaknyelvekről, hogy erősen hatott rájuk az orosz nyelv. A Szovjetunió fennállása idején ugyanis Ukrajnában is az orosz volt a szakmák nyelve, így az ukrán lakosság is kétnyelvűsége kényszerült, és ez természetesen a nyelvhasználatukra is kihatott. A kérdőíves vizsgálat közben készült magnetőnfelvétel során hangzott el pl. az alábbi párbeszéd:

(Az adatközlő 60 éves, felsőfokú végzettségű, magyar anyanyelvű kárpátaljai férfi. A nyelvhasználati kérdőív és a beszélgetést tartalmazó kazetta száma K-3-008-1-3-2-07-20-2-1.)

TM = terepmunkás

AK = adatközlő

(...) = kisebb rész kihagyva

... = rövid szünet

Szögletes zárójelben [] a lejegyző megjegyzései olvashatók.

TM: – És most hol tetszik dolgozni?

AK: – Hát most az Ungvári Gépgyár mellett működik egy tervezőintézet és ebbe a tervezőintézetbe dolgozom.

TM: – És milyen beosztásba?

AK: – A beosztás tulajdonképpen név szerint tervezőmérnök. (...)

TM: – A mindennapi beszédben a munkahelyén milyen nyelven beszél? (...)

AK: – A munkahelyen, mivel ott minden ukránul vagy oroszul megy, hát eddig oroszul, az ukránt nem nagyon tudom, hát én oroszul beszélek. Mondjuk nálunk nem nagyon fordítanak arra figyelmet, hogy oroszul vagy ukránul beszélsz, lényegtelen a munkahelyen is. Úgyhogy semmi ilyen megszólítás, hogy mondjad ukránul vagy ilyesmi nincsen. Mert már biztos, hogy régen megszokták [az ukránok], hogy régen oroszul volt minden. (...) Hát nem tudom, hogy mondjuk részletekbe bocsátkozni... Sőt sok olyan dolog van, hogy mivel a tervezőmunkával vagynak speciális sza-

vak, mondjuk ott úgy az elektronikába, mint a mechanikába, és ezeknek ukrán irodalom még kevésbé van, hát úgyhogy még az ukránok is oroszul használják azt a szót, mer nem tudják a megfelelőt. Szakszótárak kellenének és kellene nekik keresni a megfelelőjét ukránul, mondjuk.

TM: – Tehát ők maguk se tudják ukránul.

AK: – Igen, ők maguk se tudják.

TM: – Pedig ez nekik anyanyelvük.

9.1.1.3. A kárpátaljai magyar csoportnyelvek

Akárcsak a többi kárpátaljai magyar nyelvváltozatra, a csoportnyelvekre is jellemző az, ami a nyelvjárásokra: a kontaktushatások és a fejlődésbeli fáziskésés. Erre vonatkozó felmérések hiányában ugyan nem sokat mondhatunk el róluk, ám megállapítható, hogy a kárpátaljai magyar réteg- és csoportnyelvek szókincsének két jellemző rétege van: egy azonos a hasonló magyarországi nyelvváltozatokéval (természetesen a fáziskésés folytán ezek némileg „régiesebbnek” tűnnek), egy második pedig a nyelvi kontaktus és a különfejlődés következtében kialakult sajátos szókészlet (vö. Györke 1991, 71). Nincs okunk feltételezni, hogy a kárpátaljai magyar ifjúsági és diáknyelv, argó stb. nagyban különbözne a megfelelő szlovákiai magyar nyelvváltozatoktól, és Lanstyák (1995d) tanulmánya is azonos jellemzőket említ a felvidéki magyar argóról, ifjúsági nyelvről stb.

9.1.1.4. A kárpátaljai magyar köznyelv

Azon nyelvhasználati szinterek többségén, ahol a köznyelv használata a helyénvaló, nem a magyar nyelv használatos, ezért a kárpátaljai magyar köznyelv is nyelvjárásiasabb, régiesebb a magyarországinál: „területünkön a magyar nyelv nem számít hivatalos nyelvnek, ezért napjainkban, amikor egyre több ember vállal közszereplést, szólal fel a nagy nyilvánosság előtt magyarul, bizony keresni kell a gondolatok kifejezésének leginkább megfelelő szavakat, nyelvi fordulatokat, mondatépítést” (Horváth 1991).

Kótyuk István a következőkben látja a helyi és a magyarországi magyar köznyelv közötti eltéréseket: „1. A társadalmi munkamegosztásban elfoglalt hely a magyar köznyelvet beszélőktől nálunk (a pedagógusokat, szerkesztőségi dolgozókat kivéve) nem követeli meg kényszerűen a nyelvi normák szigorú és következetes érvényesítését, s így köznyelvünk nem is mindig köznyelv a szó igazi értelmében. 2. Az anyanyelv használati szférájának erős leszűkülése folytán a nyelvi normák érvényesítése főképp az írásos nyelvhasználatra szorítkozik, de itt sem társadalmi kényszer, legfeljebb

presztízs-kérdés. 3. A magyar tanítási nyelvű középiskolákban, ahol nyelvi-
leg képzett szakembereknek legfeljebb a nyelv- és irodalom szakos tanárok
tekinthetők, az oktatás során a nyelvi norma nem tud szilárdan beidegződni,
a normaérzék labilis marad, ami egyfajta nyelvi elbizonytalanodáshoz ve-
zet. 4. Az állandó nyelvi interferencia és kisebbségi szerepre ítéltsége foly-
tán az egyének köznyelvében valamely szinten szükségszerűen jelen vannak
idegen – orosz, ukrán – nyelvi elemek: tükörfordítások, szerkezetutánzások,
idegen szók és kifejezések stb., amelyek a nyelvi érintkezésnek természetes
velejárói, bizonyos fokig még az igényes nyelvhasználók beszédében is”
(Kótyuk 1995, 7).

Egyetérthetünk azzal, hogy a kárpátaljai magyar beszélők többsége a
magyar nyelv használati körének beszűkülése következtében ritkán kerül
olyan helyzetbe, ahol anyanyelvének formálisabb változatait használhatná,
ahol pedig mégis használhatja a köznyelvet, nyelvi megnyilvánulásában
a magyarországi beszélőkhöz képest markánsabban jelentkeznek a nem
standard jegyek (vö. Deme 1970, 39; Lanstyák 1993, 64; Sándor 1995,
132–133).¹⁰²

Horváth Katalin egy rövid írásában (Horváth 1991) a következőképpen jel-
lemzi az általa „regionális kárpátaljai magyar köznyelvnek” nevezett nyelv-
változatot: „Ez az egységes magyar köznyelvvél lényeges jegyekben meg-
egyezik, eltérést abból a szempontból mutat, hogy megtaláljuk benne terüle-
tünk magyar nyelvjárási sajátosságait, valamint az itteni életmódra jellemző
intézményrendszer, gazdasági és politikai élet kifejezéseit.”

9.1.1.5. A kárpátaljai magyar standard

A magyar nyelv határon túli standard változatainak léte és a magyar nyelv
többközpontúsága máig vitatott kérdése a magyar nyelvészetnek (vö. Lan-
styák 1995a; 1995b; 1995c; Beregszászi 1997b; másképp Benkő 1996; Deme
1995).

A magyar nyelv határon túli standard változatai létének gondolata elsőként
Pete István (1988) munkájában merült fel, később Lanstyák István foglalko-
zott több munkájában (1995a; 1995b; 1995c) a problémával. A magyar nyelv
határon túli állami változatairól a középiskolásoknak, illetve egyetemisták-
nak készült legújabb magyar szociolingvisztikai tankönyvek is említést tesz-
nek (Kiss 1994, 93–100; 1996, 155–156, 202). Konkrétan a kárpátaljai ma-
gyar standardot érinti Beregszászi Anikó írása (1997b).

Az, hogy a kárpátaljai magyar nyelvhasználatban vannak olyan elemek,
amelyek nem direkt kölcsönzések, tehát magyarnak hatnak, ámde Magyaror-

szágon nem (vagy más jelentésben) használatosak, mégsem tekinthetők sem tájszóknak, sem argó elemeknek, elsőként Sebestyén Árpád kéziratban maradt tanulmányában merül fel a hetvenes évek első felében.

Bár tanulmányának 51. oldalán Sebestyén azt írja, hogy „A területen jelenleg nem lehet kitapintani valamilyen regionális magyar köznyelvet, s a körülményeket tekintve erre a jövőben sem igen lehet számítani”, az 59–60. lapon a kárpátaljai magyar nyelvű sajtóban használt olyan szavakra hívja fel a figyelmet, amelyek Magyarországon más jelentésben élnek. Példaként három szót említ: *lektor* 'népnevelő', [*sport*]/*mester* 'kitüntetett sportoló' és *rezsím* 'gyártási eljárás'. Ezeket a szavakat a szerző határozottan elkülöníti a 60. oldalon tárgyalt, általa „suta fordítások”-nak nevezett kontaktushatásoktól és a sajtónyelvbe került tájnyelvi elemektől.

Ugyancsak külön bekezdést szentel Sebestyén az államigazgatás és a hivatali élet fogalomkörébe tartozó azon szavaknak, amelyek nem ismertek az anyaországban. „Se szeri, se száma a mindennapi élet olyan kifejezéseinek, amelyek nálunk [értsd Magyarországon] nem azonos fogalmakat jelölnek meg” – írja, s a következő példákat sorolja ide: *falusi tanács*, *néptanács*, *szülői bizottság*, *ambulatorium*, *kolhozmajor*, *kiaszfaltozás*, *gyümölcsészet*, *szkréperkezelő*, *plénumhatározat*, *traktorbrigád*, *rajonozott fajta*, *zonális laboratórium*, *főzootechnikus*.

Kétségtelen, hogy Sebestyén szójegyzékének jó néhány eleme (pl. *kiaszfaltozás*, *szkréperkezelő*, *rajonozott fajta*) ma már nem kerülne bele egy hasonló felsorolásba, ám – amellet, hogy ez a tanulmány máig a legalaposabb és legrészletesebb nyelvkörnyezettani tényezőket is tárgyaló elemzés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról – az, hogy több mint két évtizeddel ezelőtt regisztrálható volt bizonyos fokú eltérés az anyaországi és a kárpátaljai nyelvhasználat között a direkt kölcsönzésektől és a nyelvjárási elemektől eltekintve is, s az eltérések egy része a választékos, írott nyelvbe is bekerült, jele egy spontán standardizálódási folyamat kezdetének, annak, hogy kialakulóban volt egy, az egységes és közös magyar standardra támaszkodó, de a helyi körülményekhez is igazodó norma.

A kárpátaljai magyar nyelvhasználat sajátos vonásaival legközelebb a magyar nyelvészek IV. nemzetközi kongresszusán (Szombathely, 1983. augusztus 23–26.) elhangzott előadások egyikében találkozhatunk. Pete István (1988) *A magyar nyelv állami változatai (Kárpátukrán változat)* című előadásában elméleti keretbe helyezi a határokon túli magyar nyelvváltozatok standard elemeinek kérdését. Tanulmánya sokat idézett munka a témakörben publikálók körében.

Pete István írásának lényegét így lehetne röviden összefoglalni: vannak nyelvek, amelyeket több, önálló államisággal rendelkező nemzet használ. „A nemzeti változatoknak megvan a maguk köznyelvi (irodalmi) normája” (Pete 1988, 779). A magyar irodalmi nyelvet egy nemzet használja. A magyar nemzetnek azonban kb. egyharmada anyanyelvét nemzetiségként és diaszpóráként különböző államokban használja. A világ bármely részén a sajtóban, a színházakban, az iskolai oktatásban a magyarországi irodalmi nyelv normáit elismerik, és törekednek azok betartására. „Ennek ellenére a különböző államokhoz való tartozás különböző nyelvekhez, társadalmakhoz, kultúrákhoz, intézmény- és jogi rendszerekhez, szokásokhoz való szoros kapcsolódást is jelent és mindez kedvez az addig is csak viszonylag egy- séges irodalmi nyelv, más felfogás szerint a köznyelv írott és beszélt változata, nagyobb mértékű differenciálódásának, és a különböző fokú eltéréseket mutató állami változatok kialakulásának” (Pete 1988, 780). A nyelvi részrendszerek közül a szókincs területén található a legnagyobb mérvű eltérés a magyar nyelv magyarországi, ukrainai, romániai, szlovákiai és jugoszláviai változatai között. „A változatok formálódását legmeggyőzőbben a párhuzamos lexikai képződmények megléte és használata bizonyítja” (Pete 1988, 782). Ezek a párhuzamos képződmények az ukrán, orosz, román, szlovák, cseh, szerb és horvát (a szerzőnél szerb-horvát) nyelv hatására, sokszor tükörfordítások eredményeképpen, „számos esetben azonban a magyar nyelv belső fejlődése különböző tendenciáinak a felerősítése vagy »elhanyagolása« következtében jöttek létre” (Pete 1988, 783).

Ezután a szerző kilenc pontban foglalja össze a kárpátaljai magyar választékos, elsősorban az írott sajtóbeli nyelvhasználat sajátos, a magyarországitól eltérő vonásait, a szókészletieken kívül gyakorisági, jelentéstani, alaktani eltérésekre is kitérve (Pete 1988, 784–788), s utal a romániai, szlovákiai és jugoszláviai állami változatokra is.

Mint említettem, Sebestyén Árpád tanulmánya az első és mindmáig egyetlen olyan átfogó elemzése a kárpátaljai magyar nyelvhasználatnak, amely részletesen tárgyal ún. nyelven kívüli kérdéseket is, Pete István dolgozata viszont az első olyan írás, amely nem nyelvjárási szinten vagy a nyelv művelők rosszallásával kezeli a határon túli, ezen belül a kárpátaljai magyar nyelv változat belső fejleményeit, hanem azokat természetes jelenségeknek tekinti, sőt kodifikálásukat is lehetségesnek tartja: „Kíváncsok, hogy a jövőben szótáraink készítői is fokozottabban vegyék figyelembe a magyar nyelv állami változatainak eltérő jelenségeit” (Pete 1988, 789).

Balogh Lajos 1989 és 1994 között volt az Ungvári Állami Egyetem Magyar Filológiai Tanszékének magyarországi vendégtanára. A Kárpátalján eltöltött évek alatt Balogh Lajosnak is feltűnt, hogy a területen használt magyar nyelv nem csupán nyelvjárási szinten tér el az anyaországitól, hanem magasabb szinten is. Néhány publikációjában megpróbál ízelítőt adni a kárpátaljai magyar nyelv regionális sajátágaiból, bemutatni olyan grammatikai tényezőket, amelyek „meglehetősen gyakoriak az írott és a beszélt nyelvben egyaránt”, előrebocsátva, hogy „most nem nyelvjárásokról, tájnyelvről lesz szó, hanem a kárpátaljai regionális köznyelvről, arról az emelkedettebb szintű nyelvváltozatról, amelyet a városi értelmiség is használ a verbális kommunikáció során, valamint az írott sajtóban” (Balogh 1993a, 226; 1994b, 97). Ennek megfelelően Balogh elkülönítve foglalkozik a fordítások nyelvével (1993a, 226; 1994b, 100) és a nyelvművelés hatáskörébe tartozó jelenségekkel (1993b, 108; 1994a, 28).

Azzal, hogy a szerző explicite, verbálisan és tipográfiaileg is különválasztva tárgyalja az „emelkedettebb szintű” nyelvváltozat elemeit, illetve a fordításokban jelentkező és a nyelvművelők figyelmébe ajánlott hibákat, tulajdonképpen *helyes*, azaz standard elemeknek minősíti az előbbieket. Bizonyos, a (magyarországi) standardtól eltérő jelenségek kapcsán egyértelműen ki is mondja, hogy „nagyon kedves színfoltja a kárpátaljai regionális köznyelvnek, grammatikailag nem hibáztatható, ezért semmiképpen sem tartom kerülendő, a nyelvhasználatból kiirtandó jelenségnek” (Balogh 1993a, 227).

Bár idézett tanulmányaiban Balogh nemcsak lexikai sajátságokat regisztrál, mégis a legtöbb speciálisan kárpátaljai elemet ő is a szókészlet szintjén találta.

Sebestyén, Pete (1988) és Balogh (1993a; 1993b; 1994a; 1994b) írásainak – amint Beregszászi (1997b) kimutatta – jó néhány közös vonásuk van.

- Mindhárom szerző magyarországi, a standard változatot minden bizonynyal ismerő és használó nyelvész, akik hosszabb-rövidebb ideig (Sebestyén és Balogh vendégtanárként a helyszínen is) tanulmányozták a kárpátaljai magyar nyelvhasználatot; nem véletlen tehát, hogy nem a helyi, a kárpátaljai magyar nyelvváltozatokat alapnyelvként beszélő nyelvészek regisztrálták a standardtól eltérő elemeket.
- Nem nyelvjárásokból, hanem az igényesebb írásbeli és szóbeli megnyilatkozásokból indultak ki, ezt tekintették forrásnak.
- Mindhármuknál hiányzik a válogatás elméleti megalapozottsága; annak szinte kizárólagos kritériuma – a forrás stílusrétegek egyezésén túl – az

volt, hogy a magyarországi standardból hiányzó elemeket és jelentéseket emelték ki, illetve kizárták a direkt kölcsönzéseket.

- Nem lexikográfiai szójegyzékekről van szó, inkább szolistákról, mutatókról, amelyekből hiányzik a szóanyag osztályozása, minősítése.
- A válogatások esetlegesek, korántsem teljesek; az egyes jegyzékek terjedelmét sokkal inkább az áttanulmányozott források mennyisége, mintsem valamilyen elméleti vagy gyakorlati megfontolás határozza meg.
- Nem kodifikációs (preskriptív), hanem leíró (deskriptív) céllal készültek, ugyanakkor mellőzik a stigmatizáló nyelvművelő szemléletet, elismerve ezzel, hogy a jelenségek használata nem hiba.

Mindebből az a következtetés vonható le, hogy léteznie kell egy kárpátaljai magyar standard változatnak, melynek alapja a közös standard nyelvváltozat, amelytől a kárpátaljai változat csupán néhány – jórészt lexikai, de emellett más nyelvrendszerbeli – elemben különbözik. Jelenleg azonban – mivel sajátos vonásai nincsenek kodifikálva, azaz kívül esnek a standard fogalmán – ezek használata az érvényben lévő „nyelvi törvénykönyvek” (A magyar nyelv értelmező szótára, Magyar Értelmező Kéziszótár, Nyelvművelő kézikönyv, A magyar helyesírás szabályai stb.) alapján *hiba*, legalábbis azokban a formális szituációkban (sajtó, formális szóbeli érintkezés, szépirodalom stb.), amelyekben Kárpátalján nap mint nap előfordulnak. Ez a standard változat spontán normaalakítással több évtized alatt formálódott, illetve formálódik. Több olyan jel is mutatkozik, amely arra utal, hogy egy standardizálódási folyamatot regisztráltak az említett szerzők.

- A leírt elemek nem nyelvjárási, nem más szubstandard, hanem a választékos szóbeli és az írott nyelvhasználatból adathozhatók.
- Valós, a közösség által használt és elfogadott elemekről van szó, amelyek a nyelvszokás, az úzus révén kerültek a standard normába.

A standardizálódási folyamatban olyan, sokszor spontánul alkalmazott elvek is kimutathatók, amelyek arra utalnak, hogy a norma rögzítői (az említett nyelvészek) és alakítói (a nyelvhasználók) választékos, emelkedett nyelvváltozatnak tekintik ezt a változatot.

- Nem a fordításos, hanem az eredeti magyar sajtónyelvre való alapozás.
- A direkt kölcsönzések, azaz a felismerhetően idegen nyelvi elemek elkerülésének igénye.

- Nem válogatás nélkül mindent, hanem csupán bizonyos elemeket emelnek be a standardba, az ún. nyelvi vétségeket és a kölcsönzéseket a nyelvművelés kompetenciájába utalják.
- A kiemelt elemek túlnyomó többsége ellen a helyi nyelvművelés sem emelt kifogást, sőt – amint azt Sebestyén, Pete és Balogh példája bizonyítja – a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról foglalkozó magyarországi nyelvészek sem helytelenítik őket.

A magyar nyelv standard változatainak léte, illetve a magyar nyelv többközpontúsága körüli vita még zajlik, ám a határon túli magyar standard elemek kodifikációja folyamatban van. Az átdolgozás alatt álló Magyar Értelmező Kézisótár új kiadása tartalmaz majd egy-egy szójegyzéket a nevezett határon túli standard magyar nyelvváltozatokból (vö. Lanstyák 1996; Beregszászi 1997b). A kárpátaljai szójegyzéket e sorok írója állította össze (vö. Csernicskó 1997f).

9.1.2. A kárpátaljai magyarság által használt ukrán nyelvváltozatok

Az ukrán nyelvet 1991-ig egyáltalán nem oktatták Kárpátalja magyar tan nyelvű iskoláiban (vö. 8.5.2.), így az ukrán standardot a kárpátaljai magyar közösségnek gyakorlatilag csak azon tagjai bírják, akik ukrán tannyelvű iskolába jártak. A magyar többségű településeken az ukrán nyelv nem standard változatainak elsajátítására sem nyílt és nyílik lehetőség a kárpátaljai nemzetiségek viszonylag homogén településterülete és elkülönülő településszerkezete következtében (vö. 1.2., 1.3., 8.5.3.). Gyakorlatilag azt mondhatjuk, hogy Kárpátalján az ukrán nyelv ismerete csak a nem magyar többségű településeken élő magyarokra jellemző. Akik ilyen településen élve magyar tannyelvű iskolába jártak, az ukrán nyelvnek jórészt csak a helyi beszélt változatát ismerik és használják, az ukrán standardot ellenben csak azok, akik ukrán iskolában tanultak. Az utóbbi csoportba tartozók az oktatás révén elsajátított standard változat mellett természetesen a helyi ukrán nyelvváltozatokat is beszélik. Nem sajátították el viszont a magyar standardot.

A kárpátaljai ukrán nyelvjárások kapcsán meg kell említenünk a ruszin nyelv kérdését.

A ruszinokról (ruténekről) mint népről, nemzetiségről korábban már szoltunk (vö. 1.1., 2.1., 5.2.). A Kárpátok keleti oldalán élő ukránokkal, egykori kibocsátó közösségükkel oppozícióban definiált identitásukat többek között

(a vallás és kultúra mellett) az ukrántól eltérő nyelvükre alapozzák (vö. pl. Magocsi 1996).

A ruszin–ukrán nyelvi, nemzetiségi polémia eldöntése itt nem lehet feladatunk, annyit azonban megjegyzünk, hogy akár az ukrán nyelv nyelvjárásainak, akár önálló nyelvnek tekintjük is az őslakos keleti szláv kárpátaljai lakosság által használt nyelvváltozatokat, tény, hogy azon kárpátaljai magyarok többsége, akik nem magyar többségű településen élnek és beszélnek az ukrán/ruszin nyelvet, a helyi, regionális nyelvváltozatot használják, amely nem egyenlő az ukrán standarddal.¹⁰³ A lakosság körében a két nyelvváltozat megnevezése is különbözik. Erre az alább olvasható rövid interjúrészlet is kitűnő példa.

A párbeszéd a K-1-025-2-1-2-08-04-2-2 számú nyelvhasználati kérdőív kitöltése közben hangzott el. (Az adatközlő 24 éves, felsőfokú végzettségű, magyar anyanyelvű kárpátaljai nő.)

TM: – Házastársa anyanyelve?

AK: – Ukrán. A barátaival *no закарпатську* beszél, de mi oroszul beszélgetünk. Mert a férjem se szereti az ukránt, de a tiszta ukránt ő se tudja.

(A dőlt betűs szöveg kódváltás: *no закарпатську* = *kárpátaljaiul*, azaz helyi, kárpátaljai ruszin/ukrán nyelvjárásban.)

9.1.3. A kárpátaljai magyar lakosság által használt orosz nyelvváltozatok

A kárpátaljai magyar közösség által használt orosz nyelvváltozatok kapcsán meg kell említenünk, hogy a területen a második világháború végéig nem élt számottevő orosz lakosság, és az orosz nyelvnek sem volt gyakorlati jelentősége, csak 1944 után kezdett elterjedni.

Mielőtt azonban a magyar lakosság által használt orosz nyelvváltozatokról szólnánk, meg kell említenünk, hogy – akárcsak a Szovjetunió más, a hagyományos orosz településterületen kívül fekvő vidékein – a helyi betelepült orosz lakosság által beszélt orosz nyelvváltozat is sajátos, egyfajta dialektuskeveredés eredményeképpen alakult ki az egykori birodalom különböző részeiről érkezett migránsok dialektusaiból.

Szovjet nyelvészek már az 1960-as években felhívták arra a figyelmet, hogy a Szovjetunió nemzetiségi (nem orosz) területein az orosz nyelvnek különböző regionális változatai alakultak ki. Minden területen van egy, az orosz

ajkúak által anyanyelvként beszélt változat, és e mellett az egyes nemzetiségek különbözőképpen beszélnek az orosz. Minden nagyobb régióban van tehát egy sajátos, nemzetiségek által használt orosz nyelvváltozat is. A Szovjetunió egymástól távol eső területei közötti regionális eltérések kiküszöböléséről, az orosz nyelvi egység fenntartásáról is említést tesznek. A regionális eltéréseket elsősorban a nagyfokú areális nyelvi kontaktussal magyarázzák (vö. Deserijev 1966, 340–356, 359).

Az orosz nyelv tanulása a Szovjetunióban az oktatási rendszer minden fokozatában, az óvodától az egyetemig kötelező volt, így a kárpátaljai magyarság tanulmányai során többé-kevésbé elsajátította a nyelvet. A magyarok a magyar többségű településeken gyakorlatilag csak az iskolai oktatásban találkoztak az orosz nyelvvel, ahol a standardot sajátították el, és általában a formálisabb stílusváltozatokat beszélik. Így míg első nyelvükön belüli nyelvváltozataik eltérnek a standardtól, másodnyelvükön belül a standardhoz közelebbi nyelvváltozatot használnak.

Mivel a Kárpátalján élő orosz lakosság 78%-a a városokban él (vö. 1.3.), a városi magyarok az oroszokkal való intenzívebb kapcsolatok révén több orosz stílusváltozatot ismernek. Ez elsősorban a diákokra, értelmiségiekre jellemző.

9.2. Az érintkező nyelvek genetikai és tipológiai viszonya

A Kárpátalján érintkező magyar, illetve ukrán és orosz nyelv sem genetikailag, sem tipológiailag nem rokon nyelv. A magyar az uráli nyelvcsalád része, a két keleti szláv nyelv ellenben az indoeurópai nyelvcsaládba tartozik. A magyar az ún. *agglutináló*, az ukrán és orosz a *flektáló* nyelvek közé tartozik.

Vagyis a magyar és az orosz, valamint ukrán között jelentős a nyelvi távolság mértéke.

A magyar nyelv vonatkozásában azonban nem tekinthetjük szokatlannak az indoeurópai nyelvcsaládba tartozó flektáló nyelvekkel való kölcsönhatást: a magyar nyelv a Kárpát-medencében ilyen nyelvekkel van körülvéve a honfoglalás óta, s az ilyen areális jellegű kontaktusok nem példa nélküliek (vö. pl. Balázs 1983, 25–105).

9.3. Az érintkező nyelvek és nyelvváltozatok megítélése, presztízse

Kárpátalján az 1980-as évek végétől kezdve a magyar nyelv presztízse sokat emelkedett. Ebben elsősorban gazdasági tényezők játszottak és játszanak szerepet.

1989-től kezdve könnyebbé vált a Magyarországra való utazás, megindult a határ menti üzleti turizmus. 1990-től lehetővé vált a kárpátaljai diákok magyarországi továbbtanulása; egyre többen települtek át Magyarországra vagy erre készültek/-nek. S mindezzel párhuzamosan Ukrajna gazdasági helyzete katasztrofálissá vált.

A magyar nyelv presztízsemelkedését jól példázza a magyar iskolába járó tanulók számának emelkedése, a szórványban élő magyarok körében beindult fakultatív nyelvoktatás és az, hogy a városokban nem magyar szülők közül is többen adják magyar iskolába gyerekeiket.

A magyar, orosz és ukrán nyelv presztízst a nyelvhasználati kérdőív 63a, b, c, valamint 64 a, b, c számú kérdésével vizsgáltuk (lásd 1. melléklet). A válaszokat a 9.1. táblázatban foglaltuk össze.

9.1. táblázat

A nyelvek presztízse a kárpátaljai magyarok körében

(Terepadatok 1996; N = 144, %-ban)

	Kárpátalján						Az Ön állandó lakóhelyén					
	Könnyen boldogul		Lehetnek nehézségei		Nehezen boldogul		Könnyen boldogul		Lehetnek nehézségei		Nehezen boldogul	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Magyar	—	—	71	49,7	72	50,3	55	38,5	66	46,2	22	15,4
Orosz	88	61,5	51	35,7	4	2,8	64	44,8	71	49,7	8	5,6
Ukrán	85	59,4	58	40,6	—	—	79	55,2	39	27,3	25	17,5

A magyar nyelv presztízsemelkedése ellenére sem akadt olyan adatközlő, akinek a véleménye szerint csak magyar nyelvtudással könnyen lehet boldogulni Kárpátalján. Aki ellenben csak ukránul beszél, az kisebb-nagyobb nehézségek árán elboldogul. Ez valószínűleg azt igazolja, hogy a magyarnak *mint gazdaságilag hasznos nyelvnek* nőtt meg az értéke a lakosság körében, s nem mint olyannak, amellyel Kárpátalján belül lehet boldogulni. A magyar nyelv ismerete nagy előnnyel jár a magyarországi munkavállalásnál, a feketekereskedelemben stb.

Érdekes, hogy bár az ukrán nyelv államnyelvi státusú, magas az orosz nyelv presztízse, sokan máig is hasznos nyelvnek tartják, amellyel sok helyzetben el lehet boldogulni.

A magyar nyelven belül a kárpátaljai magyarság pozitívan viszonyul saját nyelvváltozatához is. Erre enged következtetni legalábbis, hogy a megkérdezettek 55,9%-a szerint Kárpátalján beszélnek a legszebben magyarul.¹⁰⁴

9.4. Kódválasztás a vizsgált közösségben

Kódválasztásnak a beszélőnek azt a stratégiáját nevezzük, amely során a körülményeknek megfelelően választ a rendelkezésére álló kódok (nyelvek, nyelvváltozatok) közül saját verbális repertoárjából.¹⁰⁵

A kétnyelvű közösségek nyelvi helyzetének elemzésében nem feledkezhetünk meg a társalgás alapnyelvét meghatározó tényezők áttekintéséről. A kárpátaljai magyarság kódválasztását meghatározó tényezőket az erre vonatkozó gyér szakirodalmi utalások, a nyelvhasználati kérdőívek ide vonatkozó adatai és saját résztvevő megfigyeléseink alapján tárgyaljuk.

A kódválasztásról szólva úgy tűnik, hogy két alaphelyzetet kell megkülönböztetnünk: 1. kétnyelvű beszél kétnyelvűvel, illetve 2. kétnyelvű beszél egynyelvűvel. Lényeges szempontnak tűnik továbbá, hogy a résztvevők személyesen ismerik-e egymást.

Ha a társalgásban rész tvevő személyek ismerik egymást, s mindannyian magyar dominánsak, akkor a társalgás alapkódja a magyar lesz. Megfigyeléseink és saját kommunikatív kompetenciánk mellett ezt támasztják alá Sebestyén Árpád sorai is: „A magyar nemzetiségűek egymás közti érintkezése akkor is magyarul folyik, ha egyébként a beszédpartnerek mindegyike tud ukránul vagy oroszul” (Sebestyén, 40).

Ha magyar domináns kétnyelvű többségi nyelven domináns kétnyelvűvel kommunikál, a nyelvválasztásban döntő szerepe van az interakcióban részt vevő személyek között fennálló hatalmi viszonyoknak. Ha pl. a magyar domináns személy van hatalmi helyzetben (pl. magyar többségű településen ő van otthon, a másik pedig idegen, aki információt kér, vagy ő az após és a másik a vő stb.), valószínűleg a magyar lesz a társalgás alapnyelve, ellenkező esetben a többségi nyelv, esetleg az a nyelv, amelyen a résztvevők kommunikatív kompetenciájának összege a legnagyobb.

Ha magyar domináns kétnyelvű többségi egynyelvűvel kommunikál, a társalgás nyelve rendszerint a többségi nyelv lesz. Ez jellemző általában az

olyan társaságok nyelvválasztási szokásaira is, ahol a magyarok és nem magyarok vegyesen vannak jelen. „Ha van közöttünk négy magyar és két orosz, már akkor inkább oroszul beszélünk” – mondta pl. a K-2-069-1-3-2-10-11-2-2 sz. adatközlő a nyelvhasználati kérdőív kitöltése során. Jól szemlélteti a kárpátaljai magyarok kódválasztási stratégiáit továbbá a K-1-088-2-1-1-10-01-2-2 sz. adatközlőnek a kérdőív *Rászóltak-e már, hogy ne beszéljen magyarul?* kérdésére adott válasza: „Én mindig tudom, hogy mikor beszélhetek magyarul. Nem is mondta senki, hogy ne beszéljek magyarul.”

Ha a társalgásban részt vevő személyek nem ismerik személyesen egymást, s úgy kénytelenek szóba állni egymással, akkor a társalgásindítás nyelve általában a többségi nyelv. Erre utal például, hogy a nyelvhasználati kérdőív azon kérdésére, hogy milyen nyelvet használ az adatközlő idegen ember megszólítására, a válaszadók 61,5%-a orosz vagy ukránt, 29,5%-a magyart, 9%-a pedig vagy magyart, vagy a többségi nyelvet jelölte meg. Ha azonban a társalgás folyamán kiderül, hogy a beszédpartnerek magyarok, akkor gyorsan áttérnek a magyar nyelvre (vö. Sebestyén, 43).

9.5. Kontaktushatások a kárpátaljai magyar nyelvváltozatokban

Most pedig ragadjunk ki példának a kárpátaljai magyar nyelvváltozatokra (is) jellemző kontaktushatások közül néhányat a teljesség igénye nélkül.

9.5.1. Kódváltás

A kódváltás (nyelvváltás) „Az a jelenség, amikor kétnyelvű vagy kétdialektusú beszélők két nyelv vagy dialektus között egy beszélgetésen belül oda és vissza váltanak” (Trudgill 1997, 37; vö. még Grosjean 1982, 145).¹⁰⁶ A kérdőíves vizsgálat „melléktermékeként” készült magnetofonfelvételek és saját résztvevő megfigyeléseink tanúsága szerint – annak ellenére, hogy a Nyelv-művelő kézikönyv *külföldön élő magyarok nyelve* cikke éppen egy kódváltásos mondatot idéz mint a kárpátaljai magyar nyelvhasználatra jellemzőt (NyKk. I: 1290; forrása Rot 1967, 169) – a kódváltás a kárpátaljai magyar beszélőközösségnek nem különösebben jellemző vonása. Az interjúkban szereplő kódváltások nagy többsége idézés,¹⁰⁷ egy korábban más nyelven elhangzott párbeszéd felidézése, az adatközlő szavainak alátámasztása. Néhány példa:

1. Egyszer a vonaton jöttünk Ungvárról és a provodnyiknak feljebb állt, kérdezte, van-e jegyem, én meg magyarul mondtam, erre rámszólt, és mondtam: *есть, хорма*. (K-3-016-2-1-1-07-28-1-2 sz. interjú.)
2. Orosz osztályban tanítok. Valamit magyaráztam, magyar gyerekek is vannak az osztályban, annak mondtam magyarul, rámszóltak: *Так это русский класс*. (K-3-018-2-3-2-07-29-2-2 sz. interjú.)

9.5.2. Kölcsönzés

A kölcsönzés „Az a folyamat, amelynek során kétnyelvű beszélők az egyik nyelvükből való szót használnak a másik nyelvükben, és ezek a *kölcsönszavak* (a magyar szakirodalomban sokszor *jövevényszavaknak* is nevezik őket) az utóbbi nyelvnek is szerves részévé válnak” (Trudgill 1997, 41). A szókölcsonzés az egyik leggyakoribb jelenség kétnyelvűségi körülmények között, de nemcsak szavak, hanem más nyelvi elemek is kölcsönözhetők egyik nyelvből a másikba.

A szókölcsonzés gyakorlatilag az egyetlen olyan kontaktushatás, amelyet a kárpátaljai magyar nyelvváltozatok kapcsán vizsgáltak. Több olyan nyelv-művelő célzatú szöveget jelent meg, amelyek olyan orosz, ukrán szavakat sorolnak fel, amelyek a szerzők szerint használatosak a kárpátaljai magyarok körében (pl. Drávai 1969, Horváth 1991, 1998), s jó néhány nyelvjárási tárgyú munkában is találkozhatunk kölcsönszavakkal (pl. Fodó 1973, Kótyuk 1973). Rot (1968, 255–256) és Lizanec (1970, 38–39) monográfiája is tartalmaz kölcsönszólistát, s A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlaszának kötetei (Lizanec 1992; 1996) is térképeznek néhány lexikai kölcsönelemet. A regisztráláson túl azonban semmit sem tudunk meg a kölcsönszavak használati köréről, gyakoriságáról stb. A szerzők többsége viszont elítéli, szükségtelen és fölösleges elemeknek minősíti a kölcsönszavakat. A kétnyelvűség-kutatás tudományos szakirodalma azonban egyértelműen bizonyította, hogy a kölcsönzés nyelvi univerzálé: nincs a világon olyan nyelv, amelyben ne volnának más nyelvekből származó elemek.

9.5.3. Gyakorisági eltérések

A kódváltás és kölcsönzés a kétnyelvűség szembevető hatásai közé tartoznak. Sokkal rejtettebbek viszont az ún. *gyakorisági eltérések*. Gyakorisági eltérések alatt azt értjük, hogy rendszerint a másodnyelv hatására a kétnyelvű

beszélők statisztikailag gyakrabban (vagy éppen ritkábban) használnak bizonyos nyelvi elemeket, változatokat, mint az egy nyelvű beszélők.

A könyv végén (2. sz. melléklet) közöljük a nyelvi terepadatok egy részét: összesen 69 keresztábrát, amelyek a kárpátaljai és a magyarországi kontroll-adatokat mutatják. Minden keresztábra (kivéve az utolsót) egy *K_501*-típusú számmal kezdődik, ami a változópéldányok egyedi azonosítója ebben a könyvben; az adott keresztábrára a főszövegben is *K_501*-ként utalunk.

Az egyedi azonosító után az értékelendő mondat, illetve a kiegészítendő mondat található dőlt betűvel szedve. Az egyes feladattípusok nagybetűkkel szedve külön sorban szerepelnek, pl. MELYIK A TERMÉSZETESEBB?

A keresztábrák 1. oszlopában a kárpátaljai, 2. oszlopában a magyarországi adatok látszanak. A sorok a válaszokat mutatják. Esetenként a válaszok után fel van tüntetve, hogy melyik válasz a *std = standard*, *nemstd = nem standard*, *hiperkorrekt*, *helyi* (pl. a *Craiován* Romániában helyi használat), *erdélyi*, *stigmatizált* vagy *kontaktusváltozat*.

A keresztábrák egyes celláiban a felső szám az elemszám, ami megmutatja, hogy hány adatközlő adott egy bizonyos választ. A második szám az oszlopszázalék, ami a különböző cellákban arról tájékoztat, hogy a kárpátaljaiak és a magyarországiak rendre hány százaléka választotta az egyik változatot, s hány a másikat.

A táblák után fel van tüntetve a khi-négyzet-statisztika értéke és az eredmény szignifikanciaszintje. Minden esetben, amikor p kisebb 0,05-nél, legalább 95 %-os bizonyossággal állíthatjuk, hogy a talált különbség ténylegesen különböző állapotokat takar, tehát a minták közti különbség nem a véletlen következménye.

Az utolsó sorban a hiányzó megfigyelések száma a valamilyen okból érvénytelen választ adók számát mutatja. Ha egy keresztábra után nincs khi-négyzet- és p -érték, pl. a *K_514* után, ennek az az oka, hogy legalább egy cellában az elméleti gyakoriság (becsült elemszám, vö. pl. MNy. 90, 336) 5-nél kisebb, ami a khi-négyzet-próba alkalmazását aggályossá teszi.

A 2. sz. mellékletben közölt 69 keresztábra közül 68 (az utolsó kivételével mindegyik) a nyelvhasználati kérdőív nyelvtani részére adott kárpátaljai és magyarországi válaszokat mutatja, összehasonlítva a két mintában nyert eredményeket. A *K_521–524*, *K_641–644*, valamint a *K_708–710* sz. táblákat a feladatok eltérő jellege miatt figyelmen kívül hagyva összesen 57 keresztábra adatait vehetjük egybe. Az 57-ből 7 esetben (*K_513*, *531*, *534*, *536*, *609*, *622*, *634*) a kárpátaljai mintában volt magasabb a standard válaszok aránya, ám csak a *K_609*-nél mutatható ki szignifikáns különbség a két minta

között ($p < 0,05$ szinten). 50 esetben a magyarországi kontrollcsoportban volt magasabb a standard válaszok aránya, ebből 9 esetben (K_501, 511, 512, 532, 537, 602, 606, 607, 632) nincs szignifikáns eltérés a két minta között, 5 esetben (K_507, 510, 535, 623, 625) az eltérés a khi-négyzet-próba alapján $p < 0,05$ szinten, 33 esetben $p < 0,01$ szinten szignifikáns. Három keresztábránál (K_514, 614, 624) az egy cellára eső becsült elemszám 5-nél kisebb, ami aggályossá teszi a khi-négyzet-próba alkalmazását.

Mindez, úgy tűnik, igazolja azt a magyar szakirodalomban elfogadott állítást, mely szerint a kisebbségi magyar nyelvváltozatokra általában jellemző, hogy vulgárisabbak, nyelvjárásiabbak, provinciálisabbak, azaz kevésbé standardok, mint a megfelelő magyarországi nyelvváltozatok (vö. Deme 1970, 39; Lanstyák 1994, 64; Kiss 1994, 94–100; Sándor 1995, 132–133; konkrétan a kárpátaljai magyarra vonatkozóan lásd Horváth 1991; Kótyuk 1995, 7). Ezt az állítást empirikus szociolingvisztikai vizsgálattal, statisztikai módszerekkel mindeddig csak a szlovákiai magyar nyelvváltozatok vonatkozásában igazolták (vö. Szabó Mihály 1993; Lanstyák–Szabó Mihály 1996; 1997).¹⁰⁸

9.5.4. Néhány eltérés

A magyar és a környező indoeurópai, így a szláv nyelvek közötti eltérések egyik jellegzetes példájának tekintik a főnevek egyes és többes számának használatában mutatkozó különbségeket (NyKk. II: 295). A standard magyarban a páros testrészeket, valamint a sok azonos vagy hasonló egyedből álló dolgokat, ha csupán általános osztályukra utalunk, általában egyes számban nevezzük meg,¹⁰⁹ az orrossal és ukránnal ellentétben, ahol hasonló esetben többes szám használatos. Ebből adódóan feltételeztük, hogy a kétnyelvű kárpátaljai magyarok körében a másodnyelv hatására statisztikailag kimutathatóan magasabb lesz a többes számú főnevek száma, mint az egynyelvű magyarországi kontrollcsoportban. Hipotézisünket a nyelvhasználati kérdőív (1. sz. melléklet) grammatikai részében nyelvi változók segítségével ellenőriztük.

A kérdőív K_505 sz. kérdésében arra kértük a kárpátaljai és magyarországi adatközlőket, hogy két megadott mondat közül válasszák ki azt, amelyiket természetesebbnek érzik. A két mondat közül az (1)-ben többes számban, a (2)-ben a standard normának megfelelően egyes számban szerepelt a főnév. A K_604 sz. feladatban pedig egy hiányos mondatot kellett kiegészíteni úgy, hogy két megadott szó közül az egyiket (azt, amelyik az adatközlő szerint

jobban odaillik) be kellett illeszteni a mondatba. Az (1)-ben itt is többes számban, a (2)-ben a standard normának megfelelően egyes számban szerepelt a főnév.¹¹⁰

A 2. sz. mellékletben található K_505 és K_604 sz. kereszttáblából kitűnik, hogy mindkét esetben Magyarországon választották gyakrabban a standardnak megfelelő egyes számú főnevet, és Kárpátalján fordult elő magasabb arányban a többes számú változat. Az egynyelvű magyarországi kontrollcsoportban az adatközlők 12, ill. 13, a kétnyelvű kárpátaljai mintában a megkérdezettek 37, ill. 40 százaléka részesítette előnyben a többes számú formát. A khi-négyzet-próba szerint ez a különbség a magyarországi és kárpátaljai minta között $p < 0,01$ szinten szignifikáns, ami azt jelenti, hogy 99 százalékos biztonsággal állíthatjuk, hogy ez az eltérés a két minta között nem a véletlen műve.

A következő példa a feminizálás. A magyar nyelv nem különbözteti meg a grammatikai nemeket, a magyarral Kárpátalján érintkező orosz és ukrán mint szláv nyelvek ezzel szemben igen. A magyarban ha egyértelmű, hogy nőről van szó, a foglalkozásnévhez nem szükséges hozzátoldani a *-nő* utótagot. A nevezett két szláv nyelvben a nemre való utalás kötelező. A kérdőívben (1. melléklet) K_631–633. számmal jelzett mondatok mindegyikében egyértelmű volt, hogy a mondatban szereplő személy nő, vagyis a *-nő* utótag kitétele redundáns. Amint az a K_631–633. sz. kereszttáblákból (2. melléklet) kitűnik, Magyarországon mindhárom változónál alacsonyabb volt a feminizált változatok száma. Feltűnő emellett, hogy a K_631-es mondat mindkét mintában kiválik a másik kettő közül a standard válaszok szignifikánsan alacsonyabb arányával. Hasonló eredményt hozott egy szlovákiai vizsgálat is (Lanstyák–Szabó Mihály 1997, 72–74). A *tanárnő* változatoknak az *igazgatónő*höz és *fodrásznő*höz viszonyított gyakorisága valószínűleg azzal magyarázható, hogy bár a női fodrász pálya még a tanári pályánál is nőiesebb, a *tanárnő* használatos megszólításként is, a *fodrásznő* ellenben nem; az igazgatói poszt betöltése pedig máig inkább a férfiakra jellemző, mint a nőkre (vö. Lanstyák és Szabó Mihály 1997, 73).¹¹¹

Összefoglalás

Ebben a munkában a magyar nyelv ukrain helyzetét mutatjuk be. Az elemzésben részletesen szóltunk mindazokról az ún. nyelven kívüli tényezőkről, amelyek véleményünk szerint befolyásolják az Ukrajnában élő magyarság s így a magyar nyelv jövőjét. Ezeknek a tényezőknek az együttes áttekintése alapot szolgáltathat egy, a valós tényekre támaszkodó nyelvtervezési, nyelvpolitikai program elkészítéséhez.

A *földrajzi és népesedési helyzet* alakulása a magyar nyelv jövője szempontjából kedvezőtlen: a magyarság aránya a századforduló óta fokozatosan csökken Kárpátalján, a korábban viszonylag egységes magyar településterület – elsősorban a kivándorlás következtében – fellazulóban van.

A *politikai körülmények* ugyanakkor kedvezően változtak az utóbbi években: megszűnt a magyarságot is sújtó álinternacionalista ideológia nyomása, megalakulhattak a magyar érdekvédelmi és szakmai szervezetek, Ukrajna több állami dokumentumban ismerte el hivatalosan, hogy területén nemzeti kisebbségek élnek, amelyeknek joguk van saját hagyományaik, kultúrájuk, nyelvük ápolására, fejlesztésére.

A *Gazdaság* című fejezetben foglaltak azonban ismét negatív irányban befolyásolják a magyar nyelv és a magyar közösség jövőjét. Az ukrán állam gazdasági mélyrepülése, az energiaválság, a tömeges munkanélküliség, a munkabérek gyakran több hónapos visszatartása stb. egyre több emberben érelik meg az áttelepülés gondolatát.

Az *egyházi élet* kapcsán reményt keltő dolgokról számolhatunk be. Az ateista politikát hirdető Szovjetunió széthullása után újjáéledtek az egyházak, amelyek – mint tudjuk – nagy szerepet játszhatnak egy-egy kisebbség megmaradásában.

A *kulturális életről, intézményekről*, valamint az *oktatásról* írtak szintén optimizmusra adnak okot, hiszen az utóbbi időben emelkedett a magyar oktatási intézményekben tanulók száma és aránya, az anyanyelvi oktatási rend-

szer magyar óvodákkal, szakiskolákkal és – a Kárpát-medence magyar kisebbségi közösségeinek vonatkozásában egyedülálló módon – egy önálló magyar felsőoktatási intézménnyel bővült. Emellett ugrásszerűen emelkedett a magyar nyelvű lapok, folyóiratok száma, több száz magyar nyelvű könyv jelent meg néhány év alatt kárpátaljai szerzők tollából, új könyvtárak létesültek stb. Látnunk kell azonban, hogy a magyarországi anyagi támogatások nélkül nem számolhattunk volna be ilyen látványos eredményekről.

Az *anyaországgal fenntartott kapcsolatokról* és a közösség *azonosságtudatáról* szóló rész egyszerre tartalmaz pozitív és negatív elemeket. Mindenképpen kedvezően kell értékelnünk, hogy politikai akadályok nem korlátozzák a kárpátaljai magyarságot abban, hogy nyíltan vállalja magyarságát, s szabadon ápolja, fejlessze kapcsolatait Magyarországgal. A gazdasági helyzet azonban arra kényszeríti a kárpátaljai magyarok többségét, hogy ezek a kapcsolatok elsősorban „feketegazdaságok” legyenek.

A közösség *szociolingvisztikai helyzete* legalább ennyire ellentmondásos. A magyar nyelv több közéleti szintéren is használatos, az 1989-ben elfogadott nyelvtörvény több cikkelye számos, nemzetközi mércével is toleránsnak számító tételt tartalmaz a kisebbségi nyelvekről. Az utóbbi egy-két évben azonban hangsúlyeltolódás figyelhető meg az ukrainai kisebbségi és nyelvpolitikában, lingvicizmusra utaló jelek mutatkoznak a kisebbségi oktatás megreformálására kidolgozott tervezetben.

A kárpátaljai magyarság körében a magyar-domináns kétnyelvűség a jellemző, a közösséget a közeljövőben nem fenyegeti a nyelvcsere veszélye. Ezt mutatja többek között a kárpátaljai magyar nyelvváltozatok elemzése is. A Kárpátalján beszélt és írott magyar nyelvváltozatokról összefoglalóan elmondható, hogy mindegyik kisebb-nagyobb mértékű kontaktushatásokat mutató kontaktusváltozat, amelyek a közösség kommunikációs szükségleteinek kielégítésére maximálisan alkalmasak, s a magyarországi nyelvváltozatoktól jelentős, a megértést számottevően megnehezítő vagy akadályozó különfejlődés veszélye belátható időn belül nem fenyegeti őket; főként akkor nem, ha a határon túli s ezen belül a kárpátaljai magyar nyelvváltozatok standard elemeinek már elkezdődött kodifikációja sikerrel zárul.

- ¹ A nyelvi környezetten vagy ökológia a nyelv működésének külső (gazdasági, politikai, társadalmi) feltételeivel foglalkozó, azt leíró tudományág (vö. Haugen 1972, 325).
- ² Az ukrain helyneveket nem az orosz, hanem az ukrán nyelvből írjuk át magyarra. Az ukrain földrajzi nevek átírásának kérdéséről lásd Csernicskó (1997g) és *Jegyzőkönyv a Földrajzinév-bizottság 1992. október 26-i, 13. üléséről*.
- ³ A terület az ukrán és orosz *область* megfelelője; olyan közigazgatási egység, amely megközelítőleg a magyarországi *megyének* felel meg. Amikor ilyen közigazgatási egységre utalunk, a terület és *megye* kifejezéseket szinonimaként használjuk.
- ⁴ A kárpátjai magyarságról szóló szociológiai, statisztikai, történeti stb. szakirodalom meglehetősen gyér, s amikor ilyen jellegű adatokra volt szükségünk a vizsgálát során, gyakran ütköztünk fehér foltokba. Ezért időnként arra kényszerültünk, hogy az ide vonatkozó szakirodalmi utalásokat megpróbáljuk önállóan szintézisbe foglalni, ami helyenként az adott tudományág képviselői szemében talán triviális következtetések megfogalmazásával jár.
- ⁵ Lásd az 1. sz. mellékletet.
- ⁶ Eredeti célkitűzésünk az volt, hogy a *magyar kisebbségű város/falu* kategóriában olyan települések szerepeljenek, amelyeken a magyarok aránya 30% alatti. Ezt a célkitűzést a falvak esetében azonban módosítanunk kellett, mert a Felső-Tisza vidékének elszigetelődött szóránymagyságát kivéve az ukrán–magyar államhatár közelében elterülő magyar településterületen a falvak legnagyobb része vagy magyar többségű, vagy a magyarság aránya csupán néhány százaléknyi. Ezért a *magyar kisebbségű falu* kategóriában olyan településeket választottunk, ahol a magyarság aránya 45% alatti.
- ⁷ A volt Szovjetunióban a településekre lebontott nemzetiségi népszámlálási adatokat nem publikálták, így nem tudjuk, hogy ebben a négy településtípusban a kárpátjai magyarok mekkora hányada él. Csak a városok nemzetiségi mutatóit ismerjük pontosan. Az 1989. évi, utolsó népszámlálás adatai szerint Kárpátalja 10 városi rangú településéből mindössze 1 városban, Beregszászon alkottak többsé-

get a magyarok, 9-ben kisebbségben voltak, s ebből 8-ban – közte kutatópontunkon, Ungváron – 30% alatti volt a magyarok aránya (vö. Csernicskó 1997d és 1–8. táblázat).

- ⁸ A vizsgálatban elsősorban a kárpátaljai tömbmagyarságra, vagyis az összefüggő településterületen élő (vö. 1.1.–1.3.) magyar közösségre vonatkozóan teszünk megállapításokat, a Felső-Tisza vidékén élő, elszigetelődött szóránymagyarság nyelvi helyzetére csupán utalások erejéig térünk ki, ugyanis az utóbbi területen nem végeztünk kérdőíves gyűjtést.
- ⁹ A kárpátaljai és magyarországi minta a khi-négyzet-próba szerint nem tér el egymástól, vagyis nem, életkor és iskolázottság tekintetében a két minta között nincs statisztikailag szignifikáns különbség. A magyarországi kontrollcsoportban felvett adatokat a kárpátaljai eredményekkel való összevetés céljából Kontra Miklós kutatásvezető engedélyével használtuk fel, amiért ezúton is szeretnénk köszönetet mondani.
- ¹⁰ Sebestyén Árpád is beszámolt arról, hogy az Ungvári Állami Egyetemen töltött rövid vendégtanári munkája során csak a milícia engedélyével hagyhatta el Ungvárt (vö. Sebestyén, 46).
- ¹¹ Rövid nyelvkörnyezettani áttekintés olvasható Csernicskó (1995)-ben.
- ¹² Erről lásd még Matveeva–Melvin–Pattle (1997).
- ¹³ Érdekes, hogy a Minority Rights Group átfogó kisebbségi áttekintésének Ukrajnáról szóló részében említés sem található arról, hogy Ukrajnában magyarok is élnek (vö. Matveeva–Melvin–Pattle 1997).
- ¹⁴ A területre irányuló betelepülésről és betelepítésről lásd az 1.1. és 2.1. alfejezetet.
- ¹⁵ A kivándorlásról a 19–20. század fordulóján lásd még Botlik (1997, 140–146).
- ¹⁶ A cikksorozatot közli Botlik–Dupka (1991, 186–196); az idézett részt lásd a 188. oldalon.
- ¹⁷ Az alapszerződés szövege hozzáférhető a www.htmh.hu honlapon.
- ¹⁸ A dokumentum szövegét közli Botlik–Dupka (1993, 299–300).
- ¹⁹ Az 1996 óta a szovjet személyazonossági igazolványok helyett folyamatosan bevezetésre kerülő okmányban azonban nem szerepel a nemzetiséget tudakoló rovat.
- ²⁰ A törvényt lásd Botlik–Dupka (1993, 313–315).
- ²¹ A Nyilatkozat szövegét közli Botlik–Dupka (1993, 294–297).
- ²² 1953-tól több magyar tannyelvű középiskola nyitotta meg kapuit, 1965-ben önálló szerkesztésűvé szerveződött az addig csupán tükörfordításban megjelenő *Kárpáti Igaz Szó* című napilap, a rádió magyar nyelvű adásai mellett a televízió is elkezdte a magyar nyelvű műsorok sugárzását (vö. Kulin 1995, 32), 1963-ban az Ungvári Állami Egyetemen megnyílhatott, majd 1966-ban önállósulhatott a Magyar Filológiai Tanszék stb.
- ²³ Az alapszabályt közli Botlik–Dupka (1991, 214–223).

- ²⁴ A szervezet tagsága a magyar lakosság összlétszámának 16,7%-át tette ki (az 1989-es hivatalos népszámlálási adatokkal számolva). Ez az arány az Ungvári járásban volt a legmagasabb (24,4%). A tagság megoszlása: Ungvár – 1923, Ungvári járás – 6231, Nagyszőlősi járás – 5696, Felső-Tisza-vidék – 3753, Munkácsi járás – 1381, Beregszászi járás – 6620 (város – 1381, járás – 5239). A tagság életkor szerinti megoszlása a következő képet mutatta: 71% aktív dolgozó, 9,5% diák, 19,5% nyugdíjas (vö. *Kárpátaljai Szemle*, 94/6., 9. o.).
- ²⁵ Vö. *Kárpátaljai Szemle*, 94/4–5., 6. o., 94/7., 3. o.
- ²⁶ „Cseh-Szlovákország kötelezi magát arra, hogy a ruthéneknek a Kárpátoktól délre fekvő területét a Szövetséges és Társult Főhatalmak által megállapított határok között a Cseh-Szlovák állam kebelében autonóm egység alakjában oly szervezettel látja el, amely Cseh-Szlovákország egységével összeegyeztethető legszélesebb körű autonómiával rendelkezik.” Idézi Tóth (1993, 68–69).
- ²⁷ A törvénytervezet szövegét teljes egészében közli Botlik–Dupka (1991, 129–140).
- ²⁸ Az orosz eredeti szövegben Закарпатская Украина.
- ²⁹ A szerződés szövegét közli Botlik–Dupka (1991, 148).
- ³⁰ Az állásfoglalás szövegét közli Móricz (1989b, 28–29).
- ³¹ Kiemelés tőlem; a Nyilatkozat szövegét magyarul közli Botlik–Dupka (1993, 299–300).
- ³² Vö. Ukrajna törvénye a nemzetiségi kisebbségekről, 6. cikkely: „Az állam minden nemzetiségi kisebbség számára garantálja a nemzeti-kulturális autonómiához való jogot: az anyanyelv használatát és az anyanyelvi oktatást vagy az anyanyelv tanulását az állami oktatási intézményekben, illetve a nemzetiségi kulturális szövetségeken keresztül, továbbá a nemzetiségi kulturális hagyományok fejlesztését, a nemzeti jelképek használatát, a nemzeti ünnepek méltatását, a saját vallás gyakorlását, az irodalmi, művészeti, tömegtájékoztatási eszközök iránti igények kielégítését, nemzetiségi kulturális és oktatási intézmények létrehozását, valamint minden más tevékenységet, amely nem mond ellent a hatályos törvényeknek.” A törvény szövegét közli Botlik–Dupka (1993, 313–315).
- ³³ Az 1994. évi parlamenti választásokon ezt a területet szervezték a 169. számú választókerületté, s innen jutott az ukrán parlamentbe az egyetlen magyar nemzeti-szerű képviselő. Az 1998. március 29-ei parlamenti és helyhatósági választásokon ezt a választási körzetet úgy bővítették ki, hogy a kárpátaljai magyarok lakta települések szinte kivétel nélkül ebbe a körzetbe tartoztak több nem magyar település mellett. A választókerületben a magyarság aránya kb. 50%-os volt.
- ³⁴ A *territoriális közösség* fogalmát így definiálja a törvény: „territoriális közösség – lakosok, akiket az állandó lakhely egyesít önálló közigazgatási-területi egységként funkcionáló községek, nagyközségek, városok keretében, vagy egységes közigazgatási központtal rendelkező több község lakóinak önkéntes egyesülése” (vö. *Ukrajna törvénye a helyi önkormányzatokról Ukrajnában*. Kárpáti Igaz Szó, 1997. július 3., 5.).

- ³⁵ Vö.: „Kárpátalján a ruszin nemzeti ébredés, illetve a nemzetté válás folyamata összefonódott a görög katolikus egyházzal” (Botlik 1997, 66; a görög katolikus egyház ruszin identitásformáló szerepéről lásd még uo. 66–86).
- ³⁶ A kárpátaljai görög katolikus egyház történetének részletes összefoglalását lásd Botlik (1997)-ben.
- ³⁷ Lásd a Szovjet magyarok c. cikksorozatát; az egészet egyben közli Botlik–Dupka (1991, 186–196).
- ³⁸ A magyar tanszék és a Hungarológiai Intézet tudományos tevékenységének részletes értékelését lásd Egyed–Tarnóczy (1997)-ben.
- ³⁹ Az ukrajnai iskolarendszer némileg eltér a magyarországitól. Ukrajnában pl. a *középiskola* kifejezés (hivatalos ukrajnai terminológia szerint I–III. fokozatú iskola) azt fedi, hogy egy intézményen belül az elemi iskola 1. osztályától az érettségiig, azaz a 11. osztályig folyik oktatás. Tehát amikor e sorok írója 6 éves korában beiratkozott az iskolába, a Csapi 2. sz. Középiskola tanulója lett. A táblázatban a következő kategóriákat fedik az elnevezések: *Elemi iskola* = I. fokozatú (1–4. osztály). *Általános* = I–II. fokozatú (1–9. osztály). *Középiskola* = I–III. fokozatú (1–11. osztály).
- ⁴⁰ Így tehát egészen pontosan nem 1988-ban, hanem 1947-ben indult Kárpátalján az első olyan szakiskola, ahol magyar csoport is működött.
- ⁴¹ A KMTF-ről részletesen lásd Brenzovics (1997), Orosz (1997).
- ⁴² A fentiekben csak azokat a lapokat, folyóiratokat említjük, amelyek többé-kevésbé rendszeresen jelennek meg.
- ⁴³ Itt is érdemes megfigyelni az előfizetők kerek számát.
- ⁴⁴ 1989-től kezdve magyarországi kiadású könyvek sem érkeznek Kárpátaljára, illetve az a nagyon kevés, ami – esetlegesen, főleg magánakciók révén vagy pl. a Kárpátaljai Magyar Könyvnapokhoz kapcsolódó könyvvásárra – mégis eljut Kárpátaljára, a helyi olvasóközönség számára megfizethetetlen.
- ⁴⁵ Hozzá kell tennünk azonban, hogy az ukrajnai állami tv-adó a késő délutáni óráktól az orosz televízió műsorait közvetíti, s napközben is gyakoriak az orosz nyelvű filmek, műsorok. Az sem ritka, hogy az ukrán hírműsorokban a riportalanyok orosz nyelven válaszolnak az ukránul feltett kérdésre.
- ⁴⁶ Az adatfelvétel 1996 nyarán, azaz az MTV 2 műholdas adásának beindulása előtt készült, 1998 elején a helyzet romlott.
- ⁴⁷ Sebestyén Árpád konkrét példákat említ arról, hogy a kárpátaljai pártvezetőség hogyan nehezítette a kárpátaljai magyarságnak az anyaországi iskolákkal, intézményekkel való kapcsolatok kialakítását (vö. Sebestyén, 21).
- ⁴⁸ Ukrajna 1990. július 16-án adta ki szuverenitási nyilatkozatát.
- ⁴⁹ Ukrajnában 1991. december 1-jén tartották a népszavazást.
- ⁵⁰ Az 1989-ben elfogadott ukrán nyelvtörvény értelmében ugyan az orosz nyelv még mint második nyelv szerepel, de az ukrán nyelv a nyugati területeken fokozatosan kiszorítja az orosz a hivatalos színterekről.

- ⁵¹ Kárpátalja a Kárpát-medencén belül terül el, ahová mindaddig sem a cári Oroszország, sem a Szovjetunió nem tudta kiterjeszteni határait.
- ⁵² A szlovákiai ruszinok 1995. január 27-én ünnepélyes keretek között bejelentették a kodifikált ruszin nyelv megszületését (Magocsi 1995; vö. még Udvari 1996).
- ⁵³ A vizsgálatról részletesen lásd Gereben (1996a, 26).
- ⁵⁴ A kárpátaljai magyarság hazaképéről lásd még Csernicskó (1997b).
- ⁵⁵ A nyelvtörvény szövegét magyarul közli Botlik–Dupka (1993, 289–293); a törvényt és a hozzá tartozó kiegészítést eredetiben lásd Закарпатська Правда, 4 листопада 1989 р. (1989. november 4., 2.); oroszul megjelent többek között a Nationalities Papers Vol. 23, N 3, September 1995. számában (644–652. lap).
- ⁵⁶ „A törvény egyes cikkelyeinek a társadalmi élet valamennyi szférájába történő fokozatos bevezetésére a következő határidőket kell megállapítani...” – fogalmaz a nyelvtörvényhez csatolt, *Az Ukrán SZSZK Legfelsőbb Tanácsának Határozata az Ukrán SZSZK-beli nyelvekről szóló törvény hatályba léptetési rendjéről* című dokumentum (vö. Botlik–Dupka 1993, 288).
- ⁵⁷ A kérdés részletes összefoglalását lásd Beregszászi (1995/1996; 1997a) és Balogh (1996).
- ⁵⁸ A bizottság jegyzőkönyvét Balogh Lajos jóvoltából ismerhettem meg. A kérdés részletes összefoglalását lásd Csernicskó (1997g)-ben.
- ⁵⁹ Erről részletesen lásd Beregszászi (1997b).
- ⁶⁰ Vö.: „Русский язык не является обязательным государственным языком СССР. Как известно, государственного языка СССР нет.” Azaz: Az orosz nyelv nem számít az SZSZKSZ kötelező államnyelvének. Mint ismeretes, az SZSZKSZ-nek nincs államnyelve (Deserijev 1966, 68).
- ⁶¹ Vö. Большая Советская Энциклопедия: В 30-ти томах. Москва, 1972. 7. kötet, 176. o.
- ⁶² Arról, hogyan és miért vált a szovjet nyelvészek szerint az orosz a *nemzetek közötti érintkezés nyelvé*-vé (язык межнационального общения), lásd 8.1.1., ill. Deserijev (1966, 67), Hazanarov (1982, 121–152).
- ⁶³ Az ukrainai iskolásoknak a 40%-a járt orosz tannyelvű iskolába az 1990/91-es tanévben (vö. Shamshur–Izhevskaya 1994, 35). A felsőoktatás nyelve pedig egész Ukrajna területén az orosz volt.
- ⁶⁴ Eredetiben: „Державною мовою в Україні є українська мова.” Vö. Голос України 13 липня 1996 року N 128, 5 (1996. július 13. 5. lap). A hivatalos magyar fordítás szerint: „Ukrajnában az állami nyelv az ukrán” (Ukrajna Alkotmánya, 6. lap).
- ⁶⁵ A dokumentumot közli Botlik–Dupka (1993, 299–300).
- ⁶⁶ A dokumentum olvasható Botlik–Dupka (1993, 313–315).

- ⁶⁷ Az egyes sorok végösszege itt és a többi táblázatban is időnként meghaladja a 100%-ot. Ez azért van, mert az adatközlők, amennyiben az adott szintéren több nyelvet is használnak, több cellába is tehettek X-et.
- ⁶⁸ Az adatok ismeretében nem lenne érdektelen megvizsgálni, hogy vajon ez a szokás nem azonos okokkal magyarázható-e, mint az, hogy a romániai német ajkúak általában vicceselés vagy ittas állapotban való veszekedés közben használják a román nyelvet (vö. Gal 1991a, 145).
- ⁶⁹ A teljes mintából 71 fő (49%) él faluban, 73 (51%) pedig városban. A falusi lakosoktól külön megkérdeztük, hogy milyen nyelvet használnak az egyes szintereken a *saját falujukban*, illetve *abban a városban, amelybe a legtöbbször járnak*. Az utóbbi kérdésekre adott válaszokat a városiak ide vonatkozó adataival *együtt* mutatom be. A városiaktól csak azt kérdeztük, milyen nyelvet használnak az egyes szintereken a *saját lakóhelyükön*.
- ⁷⁰ Valójában nem ilyen egyértelműek a fenti adatok. A Szovjetunióban ugyanis létezett az ún. *internacionalista iskola* fogalma, ami alatt olyan iskolákat kell érteni, ahol egy intézményen belül közös igazgatás alatt pl. ukrán és orosz, vagy éppen ukrán, magyar és orosz stb. osztályok működtek. Az internacionalista iskolák ukrán tannyelvű osztályaiba járó gyerekek számára is kötelező volt természetesen az ukrán nyelv tanulása, ám az ilyen tanulók számát – amint az a 6.3. alatt idézett 6.3. táblázatból is kitűnik – éppen az összevontság miatt meglehetősen nehéz meghatározni, de Shamshur–Izhevskaya (1994, 35) adataiból arra következtethetünk, hogy a tárgyalt két tanévben az ilyen tanulók száma nem haladta meg a 180 ezret.
- ⁷¹ A Petro Lizanec és Horváth Katalin (1992) által összeállított Ukrán nyelv kezdőknek című kiadvány esetleg a felsőbb osztályokban, még inkább a középiskolában használható jobb híján, hisz céljait tekintve nem az iskolák számára készült. „A nyelvtanítás a legszélesebb rétegeknek szántuk: iskolásoknak, munkásoknak, értelmiségieknek, mindenkinek, aki úgy érzi, fontos számára az ukrán nyelv” – fogalmaznak a szerzők (Lizanec–Horváth 1992, 6).
- ⁷² A nevezett szótár: Csucska–Rot–Szák (1961). Az ukrán Nemzetiségi és Migrációs Minisztérium 1996 áprilisában másfél milliárd kupon-karbovanecet (akkor kb. 1,5 millió magyar forintnak megfelelő összeget) utalt ki a magyar honfoglalás 1100. évfordulója kárpátjai megünneplésére. Ezt a pénzt a honfoglalásnak szentelt tudományos konferencia megrendezésére, valamint Lizanec P. *A kárpátjai magyar nyelvjárások atlasza* II. kötetének és egy ukrán–magyar szótárnak a megjelentetésére kívánták fordítani (vö. *Kárpáti Igaz Szó*, 1996. április 20., 1.). A konferenciát megtartották, az atlasz – melynek I. kötetéről (Lizanec 1992) negatív szakmai recenziók jelentek meg Magyarország két rangos tudományos folyóiratában (Büky 1994 és Kontra 1994) – napvilágot látott (Lizanec 1996), az ukrán–magyar szótár kiadására azonban mindeddig (1998 júliusáig) nem került sor.

- ⁷³ Az 1995/1996-os tanévben összesen 350 kárpátaljai magyar diák tanult magyarországi egyetemen vagy főiskolán, s közülük 10 ukrán szakos volt (vö. *Kárpátaljai Szemle*, 1996/1. szám, 14. o.). Az Ungvári Állami Egyetemnek 1998-ban sincs olyan ukrán nyelv és irodalom szakos hallgatója, aki magyar iskolából felvételizett volna.
- ⁷⁴ A Beregszászi járás Ukrajna egyetlen magyar többségű járása, itt a leginkább összefüggő a magyar településterület, s nyilvánvaló, hogy itt van a legkevesbé alkalma a magyar gyerekeknek ukrán nyelvi környezetben elsajátítani az államnyelvet, tehát az iskolai nyelvtanítás szerepe is itt a legnagyobb.
- ⁷⁵ Vö. pl.: „egy kisebbségi nyelv vonzó ereje nő, ha ez a nyelv összeköti beszélőit szimbolikusan vagy gyakorlatilag egy gazdaságilag és politikailag fejlettebb világrésszel” (Gal 1991b, 75).
- ⁷⁶ Az eredeti kérdés szövege a következő volt: „9 Родной язык. Указать также другой язык народов СССР, которым свободно владеет.” Vö. Переписный лист. Всесоюзная перепись населения 1989 г. Государственный комитет СССР по статистике. A népszámlálások (sem az 1970., sem az 1989. évi) nem vették figyelembe azok idegennyelv-tudását, akik nem bírták szabadon a másik nyelvet, azaz saját bevallásuk szerint nem tudtak „szabadon beszélgetni ezen a nyelven” (свободно разговаривать на этом языке), de olvasnak és értenek ezen a nyelven (vö. Hazanarov 1982, 155). A népszámlálási biztosok számára készült instrukcióban az az utasítás állt, hogy azon adatközlők esetében, akik anyanyelvükön kívül több szovjetunióbeli nyelvet bírnak szabadon, csak azt az egy nyelvet kell feljegyezni, amelyet a megkérdezett a legjobban bír (vö. Hazanarov 1982, 155; *Всесоюзная перепись населения – всенародное дело*. Moszkva, 1969, 46. o.).
- ⁷⁷ A népszámlálás önbevallásra alapuló adatai szerint tehát Kárpátalján jelentősen több volt a magyar–orosz, mint a magyar–ukrán kétnyelvűek száma, ami valószínűleg az orosz nyelv kötelező oktatásának és presztízsének tudható be. A saját bevallásuk szerint ukránul is beszélők nagy többsége véleményünk szerint a városokban (talán a magyar többségű Beregszászt és a közel 40%-ban magyarok lakta Csapot kivéve) és a vegyes lakosságú falvakban, illetve a Felső-Tisza vidékének szóróványmagyarsága között élt, ahol főként környezetétől – vagy ukrán tannyelvű iskolába, szakiskolába járva – tanulta meg az ukrán nyelvet, illetve a helyi ukrán/ruszin nyelvjárást. A magukat egynyelvűnek valló magyarok és nem magyarok között a gyerekek és öregek is ott vannak, tehát az aktív lakosság minden bizonnyal nagyobb arányban beszélt anyanyelvén kívül más nyelvet is, mint az a népszámlálási adatokból látszik.
- Érdekes, hogy az 1989-es népszámlálás adatai, pontosabban az, hogy a kárpátaljai magyarok közül saját bevallásuk szerint többen beszéltek oroszul, mint ukránul, megdönteni látszanak két közelmúltban megjelent szociolingvisztikai tárgyú kötet állítását, melyek szerzője, Kiss Jenő úgy véli, hogy a magyar–ukrán kétnyel-

vüek száma meghaladja a magyar–orosz kétnyelvűekét (vö. Kiss 1994, 102; 1996, 218).

⁷⁸ A minta leírását lásd a Bevezetésben.

⁷⁹ A kérdőívben így szerepelt a kérdés: 47. *Milyen szinten beszéli Ön a következő nyelveket? A megfelelő rubrikába tegyen egy X-et!* (Lásd az 1. sz. mellékletet.)

⁸⁰ Az itt tárgyalt probléma egy korábbi összefoglalását lásd Csernicskó (1998a; 1998b)-ben.

⁸¹ Az Ukrán Oktatásügyi Minisztérium 1993-as rendelete, amely szerint tovább már nem kötelező oktatni az orosz nyelvet az ukrainai iskolákban, ellentmond a nyelvtörvény 27. cikkelyének, amely szerint az ukrán és az orosz nyelvet egyaránt kötelező oktatni az általános iskolákban (vö. Arel 1995, 610). Igaz, a nyelvtörvényt még a Szovjetunió fennállása idején, 1989-ben fogadták el, de az is tény, hogy máig is hatályos.

⁸² Lásd azonban a nyelvpolitikai tanácsnak 8.6.3. alatt említett tervezetét.

⁸³ A kétnyelvű oktatás nem minden típusa eredményez egynyelvűséget a többség nyelvén, és nem minden esetben vezet asszimilációhoz. A kétnyelvű oktatás eredményeit minden esetben meghatározzák az oktatás céljai és módszerei. Erről részletesebben lásd Göncz (1995), Kontra (1997), Skutnabb-Kangas (1997, 25–26).

⁸⁴ Vö. pl. *Népszabadság*, 1997. április 24., 3. lap; *Magyar Hírlap*, 1997. április 14., 3. lap; *Új Magyarország*, 1997. április 15., 3. lap.

⁸⁵ A tantárgy minden szakon való bevezetése egyértelmű nyelvtervezési lépés: a nyelvtörvénynek és az Alkotmánynak megfelelően az ukrán nyelvet kell az államigazgatás és hivatali érintkezés nyelvévé tenni, ám ehhez előbb fel kell élesíteni az ukrán hivatali nyelvet, elsősorban az értelmiség körében.

⁸⁶ A magyarországi egyetemekre, főiskolákra pályázó kárpátaljai magyar fiatalok számára a KMPSZ által a budapesti Kodolányi János Nemzetközi Előkészítő Intézetbe 1991-ben kiírt pályázatban ez áll: „Mivel itthon fognak dolgozni, vállallják, hogy a tanulmányi éveik alatt felsőfokú nyelvvizsgát tesznek ukrán nyelvből” (*Kárpátalja*, 1991/7., 10.). Azt azonban, hogy ki és mikor ellenőrzi a követelmény betartását, senki sem tudja.

⁸⁷ Hogy a politika és az anyagi tényezők összefüggését elhanyagolni hiba lenne ebben az esetben (is), bizonyítani látszanak a Beregszászi Egészségügyi Szakiskolában történtek. A szakiskolában ápolónőket, szülésznőket és felcsereket (orvossegédeket) oktatnak, vagyis az egészségügy számára képeznek szakembereket, ahol nagy szükség van magyar és magyarul értő munkaerőre; 1993-tól működött is egy magyar csoport az intézményben. Az 1996/1997-es tanévben azonban a tanintézmény vezetősége bejelentette, hogy az első évfolyamon a magyar csoport hallgatói csak tandíj ellenében kezdhetik meg tanulmányaikat, míg az ukrán csoportokban csak a diákok egy része kényszerül tandíjfizetésre. A szülők és a KMPSZ határozott fellépésének köszönhetően végül a tandíjat mérsékeltek a magyar

csoportban is, ám az a gyakorlat továbbra is életben maradt, hogy minden évben újra kérvényezni kell újabb magyar csoport indítását (vö. *Közoktatás*, 1996/3., 10–11.).

- ⁸⁸ Azt már csak „mellesleg” jegyzem meg, hogy – bármilyen hihetetlen – sem a huszti városi tanácsnak, sem a megyei közigazgatásnak, de még a parlamentnek sincs joga pl. a közterületi reklámok nyelvének szabályozására, ugyanis az ilyen jellegű feliratok nem az állami, hanem a privát nyelvhasználati szférába tartoznak. Az állami és magán nyelvhasználati szféra nyelvének szabályozása kapcsán precedensértékű döntést hozott 1993. március 31-iki határozatában az ENSZ Emberi Jogi Bizottsága. A bizottság a francia többségű kanadai Quebec tartomány nyelvtörvényének azt a passzusát értékelte, amely szerint Quebecben a közterületi reklámok gyakorlatilag kizárólag francia nyelvűek lehetnek. Az ENSZ Emberi Jogi Bizottsága megállapította, hogy a quebeci nyelvtörvény eme része megsérti a szólásszabadságot, mivel a közterületi kereskedelmi reklámok a nem-állami nyelvhasználati szférába tartoznak, így azok nyelvét az állam nem határozhatja meg (vö. de Varennes 1993, 176–177; magyarul beszámol az esetről Kontra 1998, 20).
- ⁸⁹ Bár itt természetesen azt is figyelembe kell venni, hogy az orosz nyelvű úrlapok többsége még a Szovjetunió idejéből maradt meg, s most is használják őket.
- ⁹⁰ Az egyes államok alkotmányai, törvényei gyakran több jogot biztosítanak a kisebbségek oktatása területén, mint a nemzetközi érvényű dokumentumok (vö. Phillipson–Skutnabb–Kangas 1997, 22). Ez az európai közösségbe (pl. az Európa Tanácsba) újonnan belépő államokban élő kisebbségi közösségek számára azzal is járhat, hogy ezek az államok – az európai kisebbségvédelmi normákhoz való igazodásra való hivatkozással – a csatlakozás után kevesebb jogot garantálnak majd a kisebbségek számára, mint korábban. Ukrajna esetében is ez a helyzet állt elő: a függetlenség elérése utáni első időszakban elfogadott kisebbségvédelmi dokumentumok (*Ukrajna nemzetiségi jogainak nyilatkozata* – 1991, *Ukrajna törvénye a nemzetiségi kisebbségekről* – 1992, *Nyilatkozat a Magyar Köztársaság és az Ukrán SZSZK együttműködésének elveiről a nemzeti kisebbségek jogainak biztosítása területén* – 1991) több jogot tartalmaznak, mint a későbbiek, pl. az 1996-os alkotmány, vagy a kisebbségi oktatás reformtervezete, a koncepció néven emlegetett dokumentum. Az 1989-ben elfogadott ukrainai nyelvtörvény is a nemzetközi dokumentumok többségéhez hasonlóan megengedően fogalmaz a kisebbségek nyelvhasználati jogairól.
- ⁹¹ A keretegyezmény szövegét magyarul lásd a www.htmh.hu honlapon.
- ⁹² A „klaszikus” kétnyelvűségre lásd pl. ÉKsz.: „Két nyelvet egyformán jól használó”. Vö. még Bloomfield (1933, 56), Avrorin (1960, 15).
- ⁹³ Amint az a „*még legalább egy nyelvet*” utalásból kitűnik, a kétnyelvűség fogalmába a többnyelvűséget, azaz két vagy több nyelv váltakozó használatát is beleérttem (erre lásd pl. Mackey 1970, 555).

- ⁹⁴ Látszólag paradox módon ez a hivatalosan intézményesített kétnyelvűség a gyakorlatban az egynyelvűségnek s így az általában veszélyeztetettebb kisebbségi nyelvek megmaradásának kedvez. Azáltal ugyanis, hogy az országban vagy az ország egy bizonyos részén a kisebbségi nyelv a többséggel azonos státusban és funkciókban használható, sem a többségiek, sem a kisebbségiek nem kényszerülnek arra, hogy kétnyelvűek legyenek, s ha mégis elsajátítják egymás nyelvét, azt természetes módon vagy önként teszik, s nem azért, mert valaki ezt megköveteli tőlük (vö. pl. Svejcer 1975, 78; Lanstyák 1993, 12).
- ⁹⁵ Sőt, voltak olyan korszakai is a magyar–ukrán/ruszin kétnyelvűségnek a mai értelemben vett Kárpátalja területén, amikor a magyar gyakorolt jelentősebb hatást a vele érintkező szláv nyelvekre, olyannyira, hogy Lizanec (1970, 89) úgy véli, „azokban a magyar falvakban, amelyek az ukrán falvak közvetlen szomszédságában terülnek el, a magyar lakosság körében 1945-ig nem lehetett megfigyelni a kétnyelvűséget, viszont eléggé elterjedt a bilingvizmus a kárpátontúli ukrán lakosság soraiban ott, ahol közvetlenül érintkeztek a magyarokkal. Még azokban a községekben is, ahol ukránok és magyarok együtt éltek, leginkább az ukrán lakosság volt kétnyelvű.” A magyar nyelv hatásáról a kárpátaljai ukrán/ruszin nyelvjárássokra lásd pl. Lizanec (1970; 1976).
- ⁹⁶ Vö. pl. „Az egy tömbben élő magyarság a nagyszőlősi, a beregszászi, valamint részben az ungvári és munkácsi járásban egynyelvű” (Horváth 1998).
- ⁹⁷ A kérdés összefoglalását lásd Beregszászi (1998)-ban.
- ⁹⁸ Vö. még a *pszichológiai terror* terminussal, Balázs (1997, 148).
- ⁹⁹ Az idézeteket az adatközlők által használt eredeti helyesírás szerint közöljük.
- ¹⁰⁰ A *ő* fonémaként csak néhány településen él, Beregújfaluban és Salánkon (Horváth 1976, 8, 33).
- ¹⁰¹ „A kárpátaljai magyar nyelvjárássokban a szláv elemek száma jóval nagyobb, mint a nyelvterület többi részén, s különösen 1945 után gyarapodott jelentősen” (Horváth 1998).
- ¹⁰² A nyelvhasználati kérdőív grammatikai részében vizsgált nyelvi változók elemzése (lásd I. sz. melléklet) is azt mutatja, hogy a kárpátaljai mintában nagyobb arányban fordulnak elő a nemstandard változatok, mint a magyarországi kontrollcsoportban (vö. 9.5.3.).
- ¹⁰³ Az önálló ruszin nyelv létre és elismerésére lásd pl. Magocsi (1996), Fedyňynec’ (1996), az ellenkező véleményre pedig pl. Kobály (1997).
- ¹⁰⁴ Lásd a *Hol beszél a legszebben a magyar nyelvet* keresztábrát a 2. sz. mellékletben!
- ¹⁰⁵ Itt a nyelvváltozatok közötti választást nem, csak a nyelvválasztást tárgyaljuk.
- ¹⁰⁶ Itt a kódváltást mint két nyelv közötti váltást tárgyaljuk.
- ¹⁰⁷ A kódváltástípusokról lásd Bartha (1992).
- ¹⁰⁸ A részletesebb elemzést lásd Csernicskó-Fenyvesi, megjelenőben.

- ¹⁰⁹ Vagy legalábbis az egyes számú változatot tekinti „magyarosabbnak” a nyelvművelés (NyKk. II, 439).
- ¹¹⁰ A kérdéseket eredeti formájukban lásd az 1. sz. mellékletben.
- ¹¹¹ Kontaktushatások minden nyelvi szinten kimutathatók. Pragmatikai jellegű két-nyelvűségi hatásra lásd pl. Beregszászi–Csernicskó (1998), a névhasználatról Csernicskó (1997e) stb.

Mellékletek

1. Nyelvhasználati kérdőív

NYELVHASZNÁLATI KÉRDŐÍV

Az itt következő adatokra a magyar nyelv mai helyzetének tudományos vizsgálata céljából van szükségünk. Az adatokat bizalmasan kezeljük, és gondunk lesz rá, hogy illetéktelen személyek ne férjenek hozzájuk. Összinté válaszaival nagy segítségünkre lehet. Ha valamelyik kérdésre nem kíván válaszolni, ne válaszoljon. Köszönjük a segítségét.

0. A kitöltés időpontja: 1996. máj. 9.

1. Lakhely: Eger 2. Járás: Nagyat

3. Neme: 1) ☒ férfi 2) nő

4. Neve:

5. Szokták-e Önt XY-onná-nak vagy XY-ovics-nak szólítani?

1) nem 2) ritkán 3) ☒ gyakran

6. Ha a 2)-t vagy a 3)-at karikázta be, jelölje meg, kik szokták így szólítani: 1) munkatársak 2) hivatalnokok 3) barátok 4) egyéb ...~~használatos~~

7. Születési éve: 1972

8. Milyen iskolákat végzett el?

1a) 1—4 osztály 3) szakközépiskola
1b) 5—8 osztály 4) középiskola
2) szakiskola 5) ☒ főiskola, egyetem

Mikor végezte el az utolsót?

9. Eredeti foglalkozása: ~~Előfizető~~

a) Tanár-e? 0) Nem
1) magyartanár 2) más humán tárgyat tanít
3) ☒ reál tárgyat tanít 4) egyéb tárgyat tanít

10. Beosztása: a) magyarul: ~~diák~~

b) oroszul vagy ukránul: ~~ügyvéd~~

11. Munkahelyének teljes neve és címe:

a) magyarul: ... *Korut Lajos Könyvtárak*
... *Debrecen, Egyetem tér 1* ...

b) oroszul vagy ukránul:

.....

12. Ön a mindennapi beszédben hogyan nevezi a munkahelyét (amikor magyarul beszél)?

1) magyar beszédben is oroszosan/ukránosan vagy vegyesen használom, így:

.....

2) magyar beszédben magyarul használom, így:

... *iskola* ...

3) magyar beszédben hol magyarul, hol oroszul/ukránul használom.

13. Írja le részletesen, hogy mi (volt) az Ön teendője/feladata a munkahelyén!

... *Főleg kerutni és előadások-
ra járni, de orukivül a
munkától a szórakozásig
sok minden belefér egy diák
napjába, ha ez nem is tartozik
éppen a feladatai, teendői
köré.* ...

.....

16. Milyen nemzetiségűnek van vagy volt Ön beírva a személyi igazolványában vagy más dokumentumában (pl. iskolai bizonyítványában)?

1) magyar 2) ukrán 9) más:

17. Milyen nemzetiségűnek tartja magát?

1) magyarnak 2) ukránnak 3) ruszinnak 4) orosznek
9) másnak:

18. Neve hogyan szerepel a személyi igazolványban?

.... *Ukrain* *Ukrain*

19. Volt-e olyan személyi igazolványa, amelyben másképp állt a neve?

1) igen 2) nem

20. Ha az előző kérdésre igennel válaszolt: mi volt a változtatás oka, célja, hogyan és mikor történt?

Ukrain

21. Anyanyelve: 1) magyar 2) ukrán 3) ruszin 4) orosz 9) más:

22. Anyja neve: ..

23. Anyja anyanyelve: 1) magyar 2) ukrán 3) ruszin 4) orosz 9) más:...

24. Anyja milyen iskolákat végzett el?

1a) 1–4 osztály 3) szakközépiskola
1b) 5–8 osztály 4) középiskola
2) szakiskola 5) főiskola, egyetem

Mikor végezte el az utolsót?

25. Anyja eredeti foglalkozása: ... *regényíró*

a) Anyja tanár-e? 0) Nem
1) magyartanár 2) más humán tárgyat tanít
3) reál tárgyat tanít 4) egyéb tárgyat tanít

b) Anyja leánykori neve:

26. Apja neve: ..

27. Apja milyen iskolákat végzett el?

1a) 1—4 osztály

3) szakközépiskola

1b) 5—8 osztály

4) középiskola

2) szakiskola

5) főiskola, egyetem

Mikor végezte el az utolsót?

28. Apja eredeti foglalkozása: ... *kiadó - kiépítés* ...

a) Apja tanár-e?

0) Nem

1) magyartanár

2) más humán tárgyat tanít

3) reál tárgyat tanít

4) egyéb tárgyat tanít

29. Apja anyanyelve: 1) magyar 2) ukrán 3) ruszin 4) orosz 9) más:...

AZ ALÁBBI MONDATOK KÖZÜL KARIKÁZZA BE AZ EGYIKET, AZT, AMELYIKET TERMÉSZETESEBBNEK ÉRZI.

501. ① A találkozást Péterrel jó jelnek tartotta.

② A Péterrel való találkozást jó jelnek tartotta.

502. ① Valószínűleg fogok késni egy kicsit, várjanak meg!

② Valószínűleg késni fogok egy kicsit, várjanak meg!

503. ① Befizetted már az idei tagsági díjat?

② Befizetted már az idei tagdíjat?

504. ① Éhes vagy, kis bogaram? Adjak egy kis kenyérkét?

② Éhes vagy, kis bogaram? Adjak egy kis kenyeret?

505. ① Nézd, milyen szép banánokat árulnak az üzletben!

② Nézd, milyen szép banánt árulnak az üzletben!

506. ① A mai gyerekek attól válnak önzőkké, hogy mindent megkapnak.

② A mai gyerekek attól válnak önzővé, hogy mindent megkapnak.

507. ① Unom már ezt a sok utazást busszal.

② Unom már ezt a sok buszozást.

508. ① Ezzel az eshetőséggel is kell számolni.

② Ezzel az eshetőséggel is számolni kell.

509. ① A bejárat az épületbe a másik oldalon van.

② Az épület bejárata a másik oldalon van.

510. ① Hahó! Itt vagyok! Látsz?

(2) Hahó! Itt vagyok! Látsz engem?

511. (1) Ebben az üzletben nemcsak függőnyt, hanem szőnyeget is lehet vásárolni.

(2) Ebben az üzletben nemcsak függönyöket, hanem szőnyeget is lehet vásárolni.

512. (1) Koszovóban folytatódnak a tárgyalások az albánok és a szerbek között.

(2) Koszovón folytatódnak a tárgyalások az albánok és a szerbek között.

513. (1) Valószínűleg külföldre fognak költözni.

(2) Valószínűleg, hogy külföldre fognak költözni.

514. (1) Tanító néni, fáj a fejem. Kimehetek?

(2) Tanító néni, fáj a fejem. Ki tudok menni?

515. (1) Tegnap láttalak a tévében.

(2) Tegnap láttalak téged a tévében.

30. Ön milyen nyelvű óvodába járt?

a) nem járt b) magyar c) magyar-ország d) magyar-ukrán e) orosz

f) ukrán g) orosz-ukrán h) magyar-ukrán-orosz

31. Milyen tannyelvű általános iskolai osztályba járt?

a) nem járt b) magyar c) ukrán d) orosz e) más:

32. Milyen tannyelvű középiskolai/gimnáziumi osztályba járt?

a) nem járt b) magyar c) ukrán d) orosz e) más:

33. Milyen tannyelvű szak(közép)iskolai osztályba járt?

a) nem járt b) magyar c) ukrán d) orosz e) más:

xx) Ha nem magyar tannyelvű iskolába járt, tanult-e magyar nyelvet és irodalmat? 1) igen 2) nem

34. Milyen főiskolára/egyetemre járt?

a) nem járt b) magyar c) ukrán d) orosz e) más:

35. Van-e házastársa vagy élettársa?

1) van 2) nincs, de volt 3) soha nem volt

36. Házastársa milyen iskolákat végzett el?

1a) 1—4 osztály

3) szakközépiskola

1b) 5—8 osztály

4) középiskola

2) szakiskola

5) főiskola, egyetem

Mikor végezte el az utolsót?

37. Házastársa eredeti foglalkozása:

- a) Házastársa tanár-e? 0) Nem
1) magyartanár 2) más humán tárgyat tanít
3) reál tárgyat tanít 4) egyéb tárgyat tanít

38. Házastársa vallása: 1) róm. kat. 2) református

3) görög katolikus 8) felekezeten kívüli 9) egyéb:

39. Milyen nemzetiségűnek van az Ön házastársa beírva a személyi igazolványában vagy más dokumentumban (pl. iskolai bizonyítványban)?

1) magyarnak 2) ukránnak 9) másnak:

40. Ön szerint milyen nemzetiségűnek tartja magát az Ön házastársa?

- 1) magyarnak 2) ukránnak 3) ruszinnak 4) orosznek
9) másnak:

41. Házastársa neve hogyan szerepel a személyi igazolványban?

.....

42. Házastársa anyanyelve: 1) magyar 2) ukrán 3) ruszin 4) orosz

9) más:

43. 1) Gyermekneveinek keresztneve:

2) Nincs gyermekem

44. Tagja-e Ön

a) a KMK Sz-nek? 1) igen 2) nem 3) kiléptem 4) nem kívánok válaszolni

45. Tagja-e Ön valamilyen más politikai, érdekvédelmi vagy kulturális szervezetnek? 1) Igen, mégpedig:

2) Nem 3) Nem kívánok válaszolni

UGYANAZT A MONDANTVALÓT KÜLÖNFÉLEKÉPPEN FEJEZHETJÜK KI. OLVASSA EL AZ ALÁBBI NÉGY MONDATOT, UTÁNA PEDIG ÉRTÉKELJE ŐKET KARIKÁZÁSSAL!

521. Marinak is meg kell oldania a saját problémáit.

1) nagyon jó 2) elfogadható 3) elég rossz 4) nagyon rossz

522. Marinak is meg kell oldani a saját problémáit.

1) nagyon jó 2) elfogadható 3) elég rossz 4) nagyon rossz

523. Mari is meg kell, hogy oldja a saját problémáit.

1) nagyon jó 2) elfogadható 3) elég rossz 4) nagyon rossz

524. Mari is meg kell oldja a saját problémáit.

- (1) nagyon jó (2) elfogadható (3) elég rossz (4) nagyon rossz

JÓNAK TARTJA-E A KÖVETKEZŐ MONDATOKAT?

531. Ott van egy szék a szoba sarkába.

(a) jónak tartom

(b) rossznak tartom, jobb így:

532. Nem tudom, hogy a banki számláján mennyi pénz van.

(a) jónak tartom

(b) rossznak tartom, jobb így: *Nem tudom, hogy a banki számláján mennyi pénz van*

533. Ha megírta volna is a levelet, nem ment volna vele semmire.

(a) jónak tartom

(b) rossznak tartom, jobb így: *Ha megírta volna is a levelet, nem ment volna vele semmire*

534. Az ilyen dolgokat mindig a barátokkal beszélem meg, felnőtt emberekkel soha.

(a) jónak tartom

(b) rossznak tartom, jobb így:

535. A szerződő felek a megállapodást közjegyző előtt írásban foglalták.

(a) jónak tartom

(b) rossznak tartom, jobb így:

536. Ha szellőztetni akarok, így kérek engedélyt: Ki tudom nyitni az ablakot?

(a) jónak tartom

(b) rossznak tartom, jobb így: *Kinyithatom az ablakot?*

537. Már dél lesz, mire megérkezünk a szülővárosomban a családomhoz.

(a) jónak tartom

(b) rossznak tartom, jobb így: *Már dél lesz, mire megérkezünk a szülővárosomba a családomhoz*

538. Tájékoztatjuk ügyfeleinket, hogy a bankkönyvecskéket a jövő hónapban cseréljük ki.

(a) jónak tartom

(b) rossznak tartom, jobb így:

46. Általában milyen nyelven vagy nyelveken szokott Ön beszélni az alábbi táblázatban feltüntetett személyekkel? A megfelelő rubrikákba tegyen egy X-et. Egy sorba több X-et is tehet, ha szükséges. Például ha gyermekeivel magyarul és ukránul is szokott beszélni, akkor tegyen két X-et a "Gyermekeivel" sorba.

	magyar	orosz	ukrán	egyéb
Szüleivel	X			
Nagyszüleivel	X			
Gyermekeivel				
Házastársával				
Barátaival	X	X		
Szomszédaival	X	X		

47. Milyen szinten beszéli Ön a következő nyelveket? A megfelelő rubrikákba tegyen egy X-et!

	magyart	orosz	ukránt	egyéb
6) Anyanyelvi szinten	X			
5) Nagyon jól				
4) Jól		X		
3) Nem nagyon jól				
2) Alig néhány szót				
1) Nem beszélek, csak értek				
0) Sehogyz			X X	

48. Tud-e írni-olvasni az alábbi nyelveken?

	Írok és olvasok	Csak olvasok	Nem írok, nem olvasok
magyarul	X		
oroszul	X		
ukránul			X X

49. Rendszerint milyen nyelvet használ, amikor ... ?
(Egy sorba több X-et is tehet, ha szükséges.)

	magyart	oroszt	ukránt	semmilyet
magánlevelet ír	X			
hivatalhoz címezett iratot fogalmaz				X
szakmával kapcsolatos írást fogalmaz	X			

50. Rendszerint milyen nyelven olvas ... ?
Egy sorba több X-et is tehet, ha szükséges.

	magyar	orosz	ukrán	egyéb	sehogy
újságot, folyóiratot	X	X			
imádságos könyvet, bibliát, vallásos iratokat	X				
verset, regényt	X				
szakirodalmat	X				
egyéb nyomtatványt (hivatalos irat, szerződés, elismervény, úrlap, használati utasítás)	X	X	X		

51. Nézi-e, hallgatja-e a következő tévé-, ill. rádióadók műsorát? Ha igen, karikázza be!

a) Magyar Televízió 1

b) Magyar Televízió 2

c) Duna TV

d) Orosz TV

e) Ukrán TV

f) Ungvári magyar TV

g) Ungvári ukrán TV

n) Egyéb rádió- vagy TV-adó:

h) Kossuth Rádió

i) Petőfi Rádió

j) Orosz rádió

k) Ukrán rádió

l) Ungvári magyar rádió

m) Ungvári ukrán rádió

52. Milyen nyelven hallgatja, illetve nézi az alábbi rádió- és tévéműsorokat? Egy sorba több X-et is tehet, ha szükséges.

	magyar	orosz	ukrán	egyéb
filmeket	X	X		
szórakoztató műsort	X			
sportközvetítést	X			
híreket, híradót	X			
időjárásjelentést	X			

53. Hol tanulta meg az alábbi nyelveket?

Egy oszlopba több X-et is tehet.

	magyar	orosz	ukrán	egyéb
a szüleitől	X			
nagyszüleitől				
gyerekként, játsszópajtásuktól				
lakóhelyemen, környezetemtől (barátok, szomszédok)				
munkahelyemen				
óvodában				
iskolában, szakiskolában				
főiskolán, egyetemen				

	magyar	orosz	ukrán	egyéb
nyelvtanfolyamon, továbbképzésen				
más nyelvű vidéken élve, dolgozva				
a hadseregben		X		
sehol			X	
egyéb:				

54. Kérjük, a következő táblázatot a városban élők ne töltsék ki!
 Ön rendszerint milyen nyelvet használ a falujában?
 Egy sorba több X-et is tehet, ha szükséges.

	magyart	orosz	ukránt	nincs tapasztalatom
templomban	X			
kultúregyesületekben	X			
boltban	X			
vendéglőben	X			
falugyűlésen	X			
munkahelyen	X			
orvosi rendelőben	X			
a postán	X			
a sportban	X			
idegen megszólításakor	X			

55. Ön rendszerint milyen nyelvet használ a városában?
 (A falusiak arról a városról írjanak, amelybe a legtöbbet járnak. A város
 neve: Csáfordó.....) Egy sorba több X-et is tehet, ha szükséges.

	magyart	orosz	ukránt	nincs tapasztalatom
templomban				X
kultúregyesületekben	X			

boltban	X			
vendéglőben	X			
(más) szórakozóhelyeken		X		
munkahelyen				X
orvosi rendelőben		X		
a bankban		X		
a postán		X		
a sportban	X			
bíróságon				X
hivatalban		X		
rendőrségen		X		
szórakozóhelyeken		X		
idegen megszólításakor	X			

56. Ön rendszerint milyen nyelvet használ ...?

	magyart	orosz	ukránt	semmilyet
imádkozás közben	X			
számolás közben	X			
káromkodás közben	X	X		
gondolkozás közben	X			
állatokhoz szólva	X			

KARIKÁZZA BE AZ (1)-T VAGY A (2)-T ASZERINT, HOGY MELYIK ILLIK BÉLE JOBBAN A MONDATBA!

601. A képviselők az okokat ... tartották.

(1) komolyaknak (2) komolynak.

602. Miért sírsz, kis bogaram? Megütötted a ...

(1) kezeckédet? (2) kis kezedet?

603. A repülőgépek megsértették Svájc ...

(1) légi terét. (2) légtérét.

604. Az autós moziban az utasok ... ülve nézhetik a filmet.

(1) autókban (2) autóban

605. Fáj a fejem, mert a szomszéd egész délután ...

(1) hegedűn játszott (2) hegedült

606. Fiúk, nem attól váltok ..., hogy elvégzitek az iskolát, hanem attól,
hogy tüzet oltotok.

(1) tűzoltókká (2) tűzoltóvá

607. Mindjárt kész az ebéd, ...

(1) ne légy türelmetlen! (2) ne türelmetlenkedj!

608. Itt van még Péter? — Itt, de már ...

(1) készül menni (2) menni készül

609. Az egyik ismerősöm fia ... volt katona. ...

(1) Craiován (2) Craiovában

610. Az osztályban senki sem ...

(1) magasabb, mint ő (2) magasabb nála

611. A fiúk még tavaly jelentkeztek....

(1) tűzoltóknak (2) tűzoltónak

612. Azt hiszem, ebéd után mindenkinek jól esik egy ... — mondta a
háziasszony kedves mosollyal.

(1) kávécska (2) kávé

613. A tükör előtt hosszan

(1) szépítette magát (2) szépítkezett

614. Kár, hogy már nem megy a moziban a Superman, mert szívesen....

(1) megnéznénk (2) megnéznők

615. Találkoztam Hedviggel, s ..., hogy vegyen nekem egy kiflit.

(1) megkértem (2) megkértem őt

57. A megfelelő szám bekarikázásával határozza meg 1-től 5-ig terjedő
skálán,

a) hogy mennyire kötődik Ön az alábbi helyekhez!

1 = egyáltalán nem kötődöm hozzá; 5 = nagyon erősen kötődöm hozzá

a) saját falujához, városához	1 2 3 4 <u>5</u>
b) Kárpátaljához	1 2 3 4 <u>5</u>
c) Ukrajnához	<u>1</u> 2 3 4 5
d) a volt Szovjetunióhoz	<u>1</u> 2 3 4 5
e) Magyarországhoz	1 <u>2</u> 3 4 5
f) Európához	1 2 3 <u>4</u> 5
g) sehová	1 2 3 4 5

b) hogy mennyire érzi Ön magát (1 = egyáltalán nem; 5 = nagyon erősen)

a) a kárpátaljai magyarsághoz tartozónak	1 2 3 4 <u>5</u>
b) a magyar nemzethez tartozónak	1 2 3 4 <u>5</u>
c) sehova sem tartozónak	1 2 3 4 5

58. Melyik sportolónak vagy csapatnak szokott Ön szurkolni, ha...

a) magyar játszik oroszral vagy ukránnal	
<u>1</u> a magyarnak	2) az oroszoknak vagy ukránnak
b) magyar játszik mással (nem oroszral és nem ukránnal)	
<u>1</u> a magyarnak	2) a másiknak
c) orosz vagy ukrán játszik mással (nem magyarral)	
<u>1</u> az oroszoknak/ukránnak	2) a másiknak

59. Előfordult-e már, hogy valaki rászólt Önre, hogy ne beszéljen magyarul? 1 igen 2) nem

60. Ha igen, az utóbbi két évből hány ilyen esetre emlékszik? 1.....

Mesélje el valamelyiket!

*A hadseregben a kitérőpróba mestere
meghívt, hogy ne pórázra ma-
gyarul a barátaimmal.*

61. Tud-e olyan konkrét esetről, hogy ez valamelyik ismerőseivel történt meg? 1 igen 2) nem

62. Ön szerint hol beszélnek a legszebben magyarul? Karikázza be a megfelelő választ!

1) Budapest	6) a Felvidéken (Szlovákia)
2) Magyarországon, vidéki városokban	7) a Vajdaságban (Jugoszlávia)
3) Magyarországon, falvakban	8) Burgenlandban (Ausztria)
<u>4</u> Kárpátalján (Ukrajna)	9) a Muravidéken (Szlovénia)
5) Erdélyben (Románia)	

63a. Ha valaki csak ukránul tud Kárpátalján

1) könnyen boldogul 2) lehetnek nehézségei 3) nehezen boldogul

Ha a 2)-t vagy 3)-at karikázta be, részletezze, milyen helyzetekben lehetnek nehézségei:

63b. Ha valaki csak magyarul tud Kárpátalján

1) könnyen boldogul 2) lehetnek nehézségei 3) nehezen boldogul

Ha a 2)-t vagy 3)-at karikázta be, részletezze, milyen helyzetekben lehetnek nehézségei:

Ha valaki olyantól érdeklődik v. hínderőshődik ahinek nem lehet, hogy Kárpátalján magyarul éljen

63c. Ha valaki csak oroszul tud Kárpátalján

1) könnyen boldogul 2) lehetnek nehézségei 3) nehezen boldogul

Ha a 2)-t vagy 3)-at karikázta be, részletezze, milyen helyzetekben lehetnek nehézségei:

64a. Ha valaki csak ukránul tud az Ön állandó lakóhelyén

1) könnyen boldogul 2) lehetnek nehézségei 3) nehezen boldogul

Ha a 2)-t vagy 3)-at karikázta be, részletezze, milyen helyzetekben lehetnek nehézségei:

*Az idősebb emberek nem be-
vételnek sem oroszul sem ukránul.*

64b. Ha valaki csak magyarul tud az Ön állandó lakóhelyén

- ① könnyen boldogul 2) lehetnek nehézségei 3) nehezen boldogul

Ha a 2)-t vagy 3)-at karikázta be, részletezze, milyen helyzetekben lehetnek nehézségei:

64c. Ha valaki csak oroszul tud az Ön állandó lakóhelyén

- 1) könnyen boldogul ② lehetnek nehézségei 3) nehezen boldogul

Ha a 2)-t vagy 3)-at karikázta be, részletezze, milyen helyzetekben lehetnek nehézségei:

az ittélőkh egy része nem beszél az orosz nyelvet

65. Az Ön munkahelyén általában mennyit használja az egyes nyelveket?
A megfelelő rubrikába tegyen egy X-et.

	magyar	orosz	ukrán	égyéb
alig vagy soha			X	
ritkán		X		
gyakran	X			

66. Élt-e huzamosabb ideig (legalább egy évig) tisztára vagy többnyire ukrán/orosz környezetben? *A munkahelyen*

- 1) Nem ② Igen: Hol? *Kínában* Mikor? *1990. 11. 21 - 1992. 1. 3.*

67. Milyen gyakran utazik Ön Magyarországra? Karikázza be a választ!

- 0) Soha 3) Félévente ⑥ Hetente
1) Ritkán 4) Negyedévente 7) Naponta egyszer
2) Évente 5) Havonta 8) Naponta többször

68. Mikor volt utoljára Magyarországon? *1996* évben.

ÍRJON A PONTOK HELYÉRE (HA SZÜKSÉGESNEK ÉRZI!) EGY ODAILLÓ VÉGZŐDÉST VAGY SZÓT!

621. Patrícia magasabb Klaudia *szépebb*, pedig egy évvel fiatalabb.

622. Azt akarom, hogy ő nyissa..... ki az ajtót.
623. Középiskolánk..... sok szakképzetlen pedagógus tanít.
624. Jó napot kívánok. A főnök..... jöttem, panaszt szeretnék tenni.
625. Kovács János azt kérte, hogy a jelölő bizottság tekintsen el attól, hogy őt titkárrá jelölje és (megválasztani)
626. Erzsi néninek fáj..... a szíve..., Kati néninek meg a lába..... is fáj.....
627. Mi is megvennénk..... azt a malacot, de egy kicsit drágán adják.
628. Ha Péter rosszul válogatja..... meg a barátait, pórul jár.
629. Minek ez a halogatás?! Nem szeretem, ha valaki elhalasztja a döntéseket.

ÍRJON A PONTOK HELYÉRE EGY ODAILLÓ FOGLALKOZÁSNEVET!

631-632.
Anyám egy középiskolában tanít, ő tehát "tanárnő"

Tavaly kinevezték az iskola élére, most tehát már "igazgató" is.

633. Kovács Julit már régóta ismerem. Mióta ideköltöztünk, nála csináltatom a frizurámat, vagyis ő a "frizőr"

634. A legutóbbi választásokon számos nő került a falvak és városok élére. A mi városunkban Nagy Ilona lett a "főpolgármester"

UGYANAZT A MONDANIVALÓT KÜLÖNFÉLEKÉPPEN FEJEZHETJÜK KI. OLVASSA EL AZ ALÁBBI NÉGY MONDATOT, UTÁNA PEDIG ÉRTÉKELJE ŐKET KARIKÁZÁSSAL!

641. A menekültügyi főbiztosnak meg kell oldania a menekültek elhelyezésével kapcsolatos problémákat.
(1) nagyon jó (2) elfogadható (3) elég rossz (4) nagyon rossz
642. A menekültügyi főbiztosnak meg kell oldani a menekültek elhelyezésével kapcsolatos problémákat.
(1) nagyon jó (2) elfogadható (3) elég rossz (4) nagyon rossz
643. A menekültügyi főbiztos meg kell, hogy oldja a menekültek elhelyezésével kapcsolatos problémákat.
(1) nagyon jó (2) elfogadható (3) elég rossz (4) nagyon rossz

644. A menekültügyi főbiztos meg kell oldja a menekültek elhelyezésével kapcsolatos problémákat.

(1) nagyon jó (2) elfogadható (3) elég rossz (4) nagyon rossz

69. Vannak-e olyan rokonai, barátai Magyarországon, akikkel szoros kapcsolatot tartanak fenn (pl. rendszeresen látogatják egymást, sűrűn leveleznek)? (1) Igen (2) Nem

70. Dolgozott-e/tanult-e Ön vagy dolgozik-e/tanul-e most Magyarországon? 0) Sosem 1) Régebben igen, de ma nem (2) Igen, ma is

71. Ha nem dolgozott/tanult még Magyarországon, szeretne-e?

1) Igen (2) Nem

72. Előfordult-e Önnel, hogy Magyarországon nyelvi nehézségei támadtak? (Például félreértették vagy nem értették meg, amit Ön mondott, vagy Ön nem értette meg pontosan, amit ők mondtak, nem tudta, hogyan kérjen valamit a boltban, megjegyzést tettek az Ön beszédére stb.)

1) igen (2) nem

73. Ha igen, mesélje el!

.
.
.
.
.
.

74. Mit mondanak másképpen Kárpátalján, mint Magyarországon?

.
.
.
.

75. Soroljon fel olyan szavakat, kifejezéseket, fordulatokat, amelyeket Magyarországon használnak, de Kárpátalján nem!

szóhasználat
.
.
.

Ön szerint helyesek-e magyarul az alábbi mondatok?

701. Péter erre az évre is kiíratta a Kárpáti Igaz Szót.

a) helyes

b) jobb így.....

702. Edit tegnap becsengetett a vasútra, hogy megkérdezze, késik-e a vonat.

a) helyes

b) jobb így.....

703. Ugyan, hagyj csak a cipődet, nálunk nem kell lehuzakodni.

a) helyes

b) jobb így.....

704. Holnap kimenős leszek, nem megyek be dolgozni.

a) helyes

b) jobb így.....

705. Mikor jössz már el nálunk?

a) helyes

b) jobb így.....

706. Ferenc sikeresen adta le a felvételi vizsgáit, és fel is vették az egyetemre.

a) helyes

b) jobb így..... *Ferenc sikeresen adta le a felvételi vizsgáit, és fel is vették az egyetemre*

707. Nem járok most munkába, mert beteglapon vagyok.

a) helyes

b) jobb így.....

708. A kasszától való távozás után reklamációt nem fogadunk el.

a) helyes

b) jobb így..... *A kasszától való távozás után reklamációt nem fogadunk el*

709. A balkonnál gyönyörű kilátás nyílik.

a) helyes

b) jobb így.....

710. Te milyen fogpasztiát használasz?

a) helyes

b) jobb így..... *Te milyen fogkezelést használsz?*

2. Keresztábrák

K_501 A találkozást Péterrel jó jelnek tartotta.
b_y HELYSZÍN

MELYIK A TERMÉSZETESEBB?

	Elemsszám Oszlop%	HELYSZÍN		Sor- összeg
		Kárpátalja	Magyaró.	
		2	8	
K_501	-----	-----	-----	-----
találkozást		51	28	79
Péterrel		35.4	26.7	31.7
Péterrel való		93	77	170
találkozást, std.		64.6	73.3	68.3
Oszlop- összeg		144	105	249
		57.8	42.2	100.0

khi-négyzet = 2,14630 p = 0,14291

Hiányzó megfigyelések száma: 1

K_502 Valószínűleg fogok késni egy kicsit, várjanak meg!
b_y HELYSZÍN

MELYIK A TERMÉSZETESEBB?

	Elemsszám Oszlop%	HELYSZÍN		Sor- összeg
		Kárpátalja	Magyaró.	
		2	8	
K_502	-----	-----	-----	-----
fogok késni		51	15	66
		35.4	14.2	26.4
késni fogok		93	91	184
		64.6	85.8	73.6
Oszlop- összeg		144	106	250
		57.6	42.4	100.0

khi-négyzet = 14,2104 p = 0,0000

Hiányzó megfigyelések száma: 1

K_503 *Befizetted már az idei tagsági díjat?*
by HELYSZÍN

MELYIK A TERMÉSZETESEBB?

HELYSZÍN				
Elem.szám				
Oszlop%	Kárpátalja	Magyaró.		
	2	8	Sor- összeg	
K_503	-----	-----	-----	-----
tagsági díjat	103	30	133	
	71.5	28.6	53.4	
	-----	-----	-----	
tagdíjat, std.	41	75	116	
	28.5	71.4	46.6	
	-----	-----	-----	
Oszlop- összeg	144	105	249	
	57.8	42.2	100.0	

khi-négyzet = 45,02941 p = 0,000

Hiányzó megfigyelések száma: 2

K_504 *Éhes vagy, kis bogaram? Adjak egy kis kenyérkét?*
by HELYSZÍN

MELYIK A TERMÉSZETESEBB?

HELYSZÍN				
Elem.szám				
Oszlop%	Kárpátalja	Magyaró.		
	2	8	Sor- összeg	
K_504	-----	-----	-----	-----
kenyérkét	57	17	74	
	39.6	16.0	29.6	
	-----	-----	-----	
kenyeret, std.	87	89	176	
	60.4	84.0	70.4	
	-----	-----	-----	
Oszlop- összeg	144	106	250	
	57.6	42.4	100.0	

khi-négyzet = 16,2436 p = 0,0000

Hiányzó megfigyelések száma: 1

K_505 Nézd, milyen szép banánokat árulnak az üzletben!
by HELYSZÍN

MELYIK A TERMÉSZETESEBB?

HELYSZÍN				
Elemsszám				
Oszlop%	Kárpátalja	Magyaró.	Sor-	
	2	8	összeg	
K_505	-----+	-----+	-----+	
banánokat	53	13	66	
	37.1	12.1	26.4	
	+-----+			
banánt, std.	90	94	184	
	62.9	87.9	73.6	
	+-----+			
Oszlop-	143	107	250	
összeg	57.2	42.8	100.0	

khi-négyzet = 19,5507 p = 0,0001

Hiányzó megfigyelések száma: 1

K_506 A mai gyerekek attól válnak önzőkké, hogy mindent megkap-
nak. by HELYSZÍN

MELYIK A TERMÉSZETESEBB?

HELYSZÍN				
Elemsszám				
Oszlop%	Kárpátalja	Magyaró.	Sor-	
	2	8	összeg	
K_506	-----+	-----+	-----+	
önzőkké	86	32	118	
	59.7	29.9	47.0	
	+-----+	+-----+		
önzővé, std.	58	75	133	
	40.3	70.1	53.0	
	+-----+	+-----+		
Oszlop-	144	107	251	
összeg	57.4	42.6	100.0	

khi-négyzet = 21,9066 p = 0,0000

Hiányzó megfigyelések száma: 0

K_507 Unom már ezt a sok utazást busszal.
by HELYSZÍN

MELYIK A TERMÉSZETESEBB?

HELYSZÍN				
Elemsszám	Oszlop%	Kárpátalja Magyaro.		Sor-
		2	8	összeg
K_507	-----	+	-----	+
		54	21	75
utazást busszal		37.8	19.6	30.0
		+	-----	+
		89	86	175
buszozást, std.		62.2	80.4	70.0
		+	-----	+
Oszlop-		143	107	250
összeg		57.2	42.8	100.0

khi-négyzet = 9,5862 p = 0,0196
Hiányzó megfigyelések száma: 1

K_508 Ezzel az eshetőséggel is kell számolni.
by HELYSZÍN

MELYIK A TERMÉSZETESEBB?

HELYSZÍN				
Elemsszám	Oszlop%	Kárpátalja Magyaro.		Sor-
		2	8	összeg
K_508	-----	+	-----	+
		56	10	66
kell számolni		38.9	9.5	26.5
		+	-----	+
		88	95	183
számolni kell		61.1	90.5	73.5
		+	-----	+
Oszlop-		144	105	249
összeg		57.8	42.2	100.0

khi-négyzet = 26,8793 p = 0,0000
Hiányzó megfigyelések száma: 2

K_509 A bejárat az épületbe a másik oldalon van.
by HELYSZÍN

MELYIK A TERMÉSZETESEBB?

HELYSZÍN				
Elemszám	Oszlop%	Kárpátalja Magyaró.		Sor-
		2	8	összeg
K_509	-----	+	-----	+
bejárat az		40	12	52
épületbe		27.8	11.2	20.7
		+	-----	+
az épület		104	95	199
bejárata, std.		72.2	88.8	79.3
		+	-----	+
Oszlop-		144	107	251
összeg		57.4	42.6	100.0

khi-négyzet = 10,2525 p = 0,00136
Hiányzó megfigyelések száma: 0

K_510 Hahó! Itt vagyok! Látsz?
by HELYSZÍN

MELYIK A TERMÉSZETESEBB?

HELYSZÍN				
Elemszám	Oszlop%	Kárpátalja Magyaró.		Sor-
		2	8	összeg
K_510	-----	+	-----	+
Látsz? std.		32	36	68
		22.2	33.6	27.1
		+	-----	+
Látsz engem?		112	71	183
		77.8	66.4	72.9
		+	-----	+
Oszlop-		144	107	251
összeg		57.4	42.6	100.0

khi-négyzet = 4,0550 p = 0,0440
Hiányzó megfigyelések száma: 0

K_511 Ebben az üzletben nemcsak függönyt, hanem szőnyeget is lehet vásárolni. by HELYSZÍN

MELYIK A TERMÉSZETESEBB?

HELYSZÍN				
Elemsszám	Oszlop%	Kárpátalja Magyaro.		Sor-összeg
		2	8	
K_511	-----	-----	-----	-----
függönyt, std.		65	60	125
		45.1	56.1	49.8
függönyöket		79	47	126
		54.9	43.9	50.2
Oszlop-összeg		144	107	251
		57.4	42.6	100.0

khi-négyzet = 2,9366 p = 0,0865

Hiányzó megfigyelések száma: 0

K_512 Koszovóban folytatódnak a tárgyalások az albánok és a szerbek között. by HELYSZÍN

MELYIK A TERMÉSZETESEBB?

HELYSZÍN				
Elemsszám	Oszlop%	Kárpátalja Magyaro.		Sor-összeg
		2	8	
K_512	-----	-----	-----	-----
Koszovóban, std.		111	86	197
		77.1	80.4	78.5
Koszovón		33	21	54
		22.9	19.6	21.5
Oszlop-összeg		144	107	251
		57.4	42.6	100.0

khi-négyzet = 0,3936 p = 0,53040

Hiányzó megfigyelések száma: 0

K_513 Valószínűleg külföldre fognak költözni.
by HELYSZÍN

MELYIK A TERMÉSZETESEBB?

		HELYSZÍN		
Elemsszám				
Oszlop%		Kárpátalja Magyaro.		
		2	8	Sor- összeg
K_513	-----	-----	-----	-----
valószínűleg, std.		111	76	187
		77.6	73.1	75.7
		-----	-----	-----
valószínűleg, hog		32	28	60
		22.4	26.9	24.3
		-----	-----	-----
	Oszlop-	143	104	247
	összeg	57.9	42.1	100.0

khi-négyzet = 0,6764 p = 0,41082

Hiányzó megfigyelések száma: 4

K_514 Tanító néni, fáj a fejem. Kimehetek? by HELYSZÍN

MELYIK A TERMÉSZETESEBB?

		HELYSZÍN		
Elemsszám				
Oszlop%		Kárpátalja Magyaro.		
		2	8	Sor- összeg
K_514	-----	-----	-----	-----
kimehetek?, std.		136	104	240
		94.4	97.2	95.6
		-----	-----	-----
ki tudok menni, nemstd.		8	3	11
		5.6	2.8	4.4
		-----	-----	-----
	Oszlop-	144	107	251
	összeg	57.4	42.6	100.0

K_515 Tegnap láttalak a tv-ben.

by HELYSZÍN

MELYIK A TERMÉSZETESEBB?

HELYSZÍN				
Elemzsám	Oszlop%	Kárpátalja Magyaró.		Sor-
		2	8	összeg
K_515	-----	-----	-----	-----
láttalak, std.		56	82	138
		38.9	78.1	55.4
láttalak téged		88	23	111
		61.1	21.9	44.6
Oszlop-összeg		144	105	249
		57.8	42.2	100.0

khi-négyzet = 37,7799 p = 0,0000

Hiányzó megfigyelések száma: 2

K_521 Marinak is meg kell oldania a saját problémáit.

by HELYSZÍN

ÉRTÉKELJE AZ ALÁBBI MONDATOKAT!

HELYSZÍN				
Elemzsám	Oszlop%	Kárpátalja Magyaró.		Sor-
		2	8	összeg
K_521	-----	-----	-----	-----
nagyon jó		64	61	125
		44.8	58.1	50.4
elfogadható		75	37	112
		52.4	35.2	45.2
elég rossz		4	5	9
		2.8	4.8	3.6
nagyon rossz			2	2
			1.9	.8
Oszlop-összeg		143	105	248
		57.7	42.3	100.0

khi-négyzet = 9,4758 p = 0,02359

Hiányzó megfigyelések száma: 3

K_522 Marinak is meg kell oldani a saját problémáit.
by HELYSZÍN

ÉRTÉKELJE AZ ALÁBBI MONDATOKAT!

HELYSZÍN				
Elemsszám				
Oszlop%		Kárpátalja Magyaró.		
		2	8	Sor- összeg
K_522	-----	-----	-----	-----
		38	23	61
nagyon jó		26.6	21.9	24.6
		-----	-----	-----
		84	63	147
elfogadható		58.7	60.0	59.3
		-----	-----	-----
		18	16	34
elég rossz		12.6	15.2	13.7
		-----	-----	-----
		3	3	6
nagyon rossz		2.1	2.9	2.4
		-----	-----	-----
	Oszlop-	143	105	248
	összeg	57.7	42.3	100.0

khi-négyszet = 1,0072 p = 0,7995
Hiányzó megfigyelések száma: 3

K_523 Mari is meg kell, hogy oldja a saját problémáit.
by HELYSZÍN

ÉRTÉKELJE AZ ALÁBBI MONDATOKAT!

HELYSZÍN				
Elemiszám				
Oszlop%	Kárpátalja		Magyaro.	Sor-
	2	8	összeg	
K_523	-----+	-----+	-----+	
	62	22	84	
nagyon jó	43.4	21.0	33.9	
	-----+	-----+	-----+	
	62	43	105	
elfogadható	43.4	41.0	42.3	
	-----+	-----+	-----+	
	16	32	48	
elég rossz	11.2	30.5	19.4	
	-----+	-----+	-----+	
	3	8	11	
nagyon rossz	2.1	7.6	4.4	
	-----+	-----+	-----+	
Oszlop-	143	105	248	
összeg	57.7	42.3	100.0	

khi-négyzet = 24,8526 p = 0,00002
Hiányzó megfigyelések száma: 3

K_524 Mari is meg kell oldja a saját problémáit.
 by HELYSZÍN

ÉRTÉKELJE AZ ALÁBBI MONDATOKAT!

		HELYSZÍN		
Elemsszám		Oszlop% Kárpátalja Magyaro.		
		2	8	Sor- összeg
K_524	-----	-----	-----	-----
nagyon jó		4 2.8	13 12.3	17 6.8
elfogadható		27 18.9	27 25.5	54 21.7
elég rossz		63 44.1	36 34.0	99 39.8
nagyon rossz		49 34.3	30 28.3	79 31.7
Oszlop- összeg		143 57.4	106 42.6	249 100.0

khi-négyzet = 11,4528 p = 0,00951
 Hiányzó megfigyelések száma: 2

K_531 Ott van egy szék a szoba sarkába.
bý HELYSZÍN

JÓNAK TARTJA-E A KÖVETKEZŐ MONDATOT?

HELYSZÍN				
Elemsszám				
Oszlop%	Kárpátalja	Magyaró.	Sor-	
	2	8	összeg	
K_531	-----	-----	-----	-----
	93	58	151	
sarkában, std.	65.0	54.7	60.6	
	-----	-----	-----	-----
	50	48	98	
sarkába, nemstd.	35.0	45.3	39.4	
	-----	-----	-----	-----
Oszlop-	143	106	249	
összeg	57.4	42.6	100.0	

khi-négyzet = 2,7153 p = 0,9939
Hiányzó megfigyelések száma: 2

K_532 Nem tudom, hogy a banki számláján mennyi pénz van.
bý HELYSZÍN

JÓNAK TARTJA-E A KÖVETKEZŐ MONDATOT?

HELYSZÍN				
Elemsszám				
Oszlop%	Kárpátalja	Magyaró.	Sor-	
	2	8	összeg	
K_532	-----	-----	-----	-----
	37	39	76	
bankszámla, std.	25.9	36.4	30.4	
	-----	-----	-----	-----
	106	68	174	
banki számla, nemstd.	74.1	63.6	69.6	
	-----	-----	-----	-----
Oszlop-	143	107	250	
összeg	57.2	42.8	100.0	

khi-négyzet = 3,2345 p = 0,0721
Hiányzó megfigyelések száma: 1

K_534 Az ilyen dolgokat mindig a barátokkal beszélem meg, felnőtt emberekkel soha. by HELYSZÍN

JÓNAK TARTJA-E A KÖVETKEZŐ MONDATOT?

HELYSZÍN				
Elemsszám	Oszlop%	Kárpátalja Magyaro.		Sor-
		2	8	összeg
K_534	-----	+	-----	+
barátokkal		10	9	19
nemstd.		6.9	8.5	7.6
		+	-----	+
barátaimmal		134	97	231
std.		93.1	91.5	92.4
		+	-----	+
Oszlop-		144	106	250
összeg		57.6	42.4	100.0

khi-négyzet = 0,2078 p = 0,6487

Hiányzó megfigyelések száma: 1

K_535 A szerződő felek a megállapodást közjegyző előtt írásban foglalták. by HELYSZÍN

JÓNAK TARTJA-E A KÖVETKEZŐ MONDATOT?

HELYSZÍN				
Elemsszám	Oszlop%	Kárpátalja Magyaro.		Sor-
		2	8	összeg
K_535	-----	+	-----	+
írásba, std.		43	46	89
		29.9	43.0	35.5
		+	-----	+
írásban, hiper		101	61	162
		70.1	57.0	64.5
		+	-----	+
Oszlop-		144	107	251
összeg		57.4	42.6	100.0

khi-négyzet = 4,6239 p = 0,03153

Hiányzó megfigyelések száma: 0

K_536 *Ha szellőztetni akarok, így kérek engedélyt: Ki tudom nyitni az ablakot?* by HELYSZÍN

JÓNAK TARTJA-E A KÖVETKEZŐ MONDATOT?

HELYSZÍN				
Elemszám	Oszlop% Kárpátalja Magyaro.			
		2		8 Sor- összeg
K_536	-----+	-----+	-----+	-----+
		123		87 210
kinyithatom, std.		85.4		81.3 83.7
	+-----+	+-----+	+-----+	+-----+
		21		20 41
ki tudom nyitni, nemstd.		14.6		18.7 16.3
	+-----+	+-----+	+-----+	+-----+
Oszlop-összeg		144		107 251
		57.4		42.6 100.0

khi-négyzet = 0,7581 p = 0,3892

Hiányzó megfigyelések száma: 0

K_537 *Már dél lesz, mire megérkezünk a barátaimmal a szülővárosomban a családomhoz.* by HELYSZÍN

JÓNAK TARTJA-E A KÖVETKEZŐ MONDATOT?

HELYSZÍN				
Elemszám	Oszlop% Kárpátalja Magyaro.			
		2		8 Sor- összeg
K_537	-----+	-----+	-----+	-----+
		72		63 135
szülővárosomba, std.		50.0		58.9 53.8
	+-----+	+-----+	+-----+	+-----+
		72		44 116
szülővárosomban, nemstd.		50.0		41.1 46.2
	+-----+	+-----+	+-----+	+-----+
Oszlop-összeg		144		107 251
		57.4		42.6 100.0

khi-négyzet = 1,9467 p = 0,1629

Hiányzó megfigyelések száma: 0

K_538 Tájékoztattjuk ügyfeleinket, hogy a bankkönyvecskéket a jövő hónapban cseréljük ki. by HELYSZÍN

JÓNAK TARTJA-E A KÖVETKEZŐ MONDATOT?

HELYSZÍN				
Elemsszám	Oszlop%	Kárpátalja Magyaró.		Sor-összeg
		2	8	
K_538	-----	-----	-----	-----
		30	54	84
bankkönyveket, std.		20.8	52.4	34.0
		114	49	163
bankkönyvecskéket, nemstd.		79.2	47.6	66.0
		144	103	247
Oszlop-összeg		58.3	41.7	100.0

khi-négyzet = 26,7076 p = 0,0000

Hiányzó megfigyelések száma: 0

K_601 A képviselők az okokat ... tartották. by HELYSZÍN

MELYIK VÁLASZ ILLIK BELE JOBBAN A MONDATBA?

HELYSZÍN				
Elemsszám	Oszlop%	Kárpátalja Magyaró.		Sor-összeg
		2	8	
K_601	-----	-----	-----	-----
		78	32	110
komolyaknak, nemstd.		54.2	29.9	43.8
		66	75	141
komolynak, std.		45.8	70.1	56.2
		144	107	251
Oszlop-összeg		57.4	42.6	100.0

khi-négyzet = 14,6755 p = 0,0001

Hiányzó megfigyelések száma: 0

K_602 *Miért sírsz, kis bogaram? Megütötte a ...?*
 by HELYSZÍN

MELYIK VÁLASZ ILLIK BELE JOBBAN A MONDATBA?

HELYSZÍN				
Elemsszám	Oszlop%	Kárpátalja Magyaró.		Sor-
		2	8	összeg
K_602	-----	-----	-----	-----
		61	36	97
kezeckskédet,		42.4	33.6	38.6
nemstd.		-----	-----	-----
		83	71	154
kis kezedet,		57.6	66.4	61.4
std.		-----	-----	-----
Oszlop-		144	107	251
összeg		57.4	42.6	100.0

khi-négyzet = 1,9669 p = 0,16077

Hiányzó megfigyelések száma: 0

K_603 *A repülőgépek megsértették Svájc...*
 by HELYSZÍN

MELYIK VÁLASZ ILLIK BELE JOBBAN A MONDATBA?

HELYSZÍN				
Elemsszám	Oszlop%	Kárpátalja Magyaró.		Sor-
		2	8	összeg
K_603	-----	-----	-----	-----
		73	10	83
légi terét,		50.7	9.3	33.1
nemstd.		-----	-----	-----
		71	97	168
légterét, std.		49.3	90.7	66.9
		-----	-----	-----
Oszlop-		144	107	251
összeg		57.4	42.6	100.0

khi-négyzet = 47,4193 p = 0,0000

Hiányzó megfigyelések száma: 0

K_604 Az autós moziban az utasok ... ülve nézhetik a filmet.
by HELYSZÍN

MELYIK VÁLASZ ILLIK BELE JOBBAN A MONDATBA?

		HELYSZÍN		
Elemsszám				
Oszlop%		Kárpátalja Magyaro.		
		2	8	Sor- összeg
K_604	-----	+	+	+
		58	14	72
autókban, nemstd.		40.6	13.1	28.8
		+	+	+
		85	93	178
autóban, std.		59.4	86.9	71.2
		+	+	+
Oszlop- összeg		143	107	250
		57.2	42.8	100.0

khi-négyzet = 22,5316 p = 0,0000

Hiányzó megfigyelések száma: 1

K_605 Fáj a fejem, mert a szomszéd egész délután...
by HELYSZÍN

MELYIK VÁLASZ ILLIK BELE JOBBAN A MONDATBA?

		HELYSZÍN		
Elemsszám				
Oszlop%		Kárpátalja Magyaro.		
		2	8	Sor- összeg
K_605	-----	+	+	+
		44	17	61
hegedűn játszott, nemstd.		30.6	15.9	24.3
		+	+	+
		100	90	190
hegedült, std.		69.4	84.1	75.7
		+	+	+
Oszlop- összeg		144	107	251
		57.4	42.6	100.0

khi-négyzet = 7,1789 p = 0,00499

Hiányzó megfigyelések száma: 0

K_606 *Fiúk, nem attól váltok..., hogy elvégezitek az iskolát, hanem attól, hogy tüzet oltotok.* by HELYSZÍN

MELYIK VÁLASZ ILLIK BELE JOBBAN A MONDATBA?

HELYSZÍN				
Elemsszám	Oszlop% Kárpátalja Magyaro.			Sor-
		2	8	összeg
K_606	-----	+	-----	+
tűzoltókká,		78	47	125
nemstd.		54.2	43.9	49.8
		+	-----	+
tűzoltóvá, std.		66	60	126
		45.8	56.1	50.2
		+	-----	+
Oszlop-		144	107	251
összeg		57.4	42.6	100.0

khi-négyzet = 2,5755 p = 0,10853

Hiányzó megfigyelések száma: 0

K_607 *Mindjárt kész az ebéd,...*

by HELYSZÍN

MELYIK VÁLASZ ILLIK BELE JOBBAN A MONDATBA?

HELYSZÍN				
Elemsszám	Oszlop% Kárpátalja Magyaro.			Sor-
		2	8	összeg
K_607	-----	+	-----	+
ne légy		78	45	123
türelmetlen		54.2	42.5	49.2
		+	-----	+
ne türelmetlenkedj		66	61	127
		45.8	57.5	50.8
		+	-----	+
Oszlop-		144	106	250
összeg		57.6	42.4	100.0

khi-négyzet = 3,3519 p = 0,0671

Hiányzó megfigyelések száma: 1

K_608 Itt van még Péter? - Itt, de már...
by HELYSZÍN

MELYIK VÁLASZ ILLIK BELE JOBBAN A MONDATBA?

HELYSZÍN				
Elemsszám	Oszlop%	Kárpátalja Magyaro.		Sor-
		2	8	összeg
K_608	-----	-----	-----	-----
		51	9	60
készül menni		35.4	8.4	23.9
		93	98	191
menni készül		64.6	91.6	76.1
		144	107	251
Oszlop-		57.4	42.6	100.0
összeg				

khi-négyzet = 24,6115 p = 0,0000

Hiányzó megfigyelések száma: 0

K_609 Az egyik ismerősöm fia ...volt katona.
by HELYSZÍN

MELYIK VÁLASZ ILLIK BELE JOBBAN A MONDATBA?

HELYSZÍN				
Elemsszám	Oszlop%	Kárpátalja Magyaro.		Sor-
		2	8	összeg
K_609	-----	-----	-----	-----
		29	34	63
Craiován, helyi		20.7	32.1	25.6
		111	72	183
Craiovában, std.		79.3	67.9	74.4
		140	106	246
Oszlop-		56.9	43.1	100.0
összeg				

khi-négyzet = 4,0871 p = 0,0432

Hiányzó megfigyelések száma: 5

K_610 Az osztályban senki sem...
by HELYSZÍN

MELYIK VÁLASZ ILLIK BELE JOBBAN A MONDATBA?

HELYSZÍN				
Elemzés	Oszlop%	Kárpátalja Magyar.		Sor-
		2	8	összeg
K_610	-----	-----	-----	-----
		44	18	62
magasabb, mint ő		30.8	16.8	24.8
		-----	-----	-----
		99	89	188
magasabb nála, std.		69.2	83.2	75.2
		-----	-----	-----
Oszlop-		143	107	250
összeg		57.2	42.8	100.0

khi-négyzet = 6,3835 p = 0,0115
Hiányzó megfigyelések száma: 1

K_611 A fiúk még tavaly jelentkeztek...
by HELYSZÍN

MELYIK VÁLASZ ILLIK BELE JOBBAN A MONDATBA?

HELYSZÍN				
Elemzés	Oszlop%	Kárpátalja Magyar.		Sor-
		2	8	összeg
K_611	-----	-----	-----	-----
		59	16	75
tűzoltóknak		41.0	15.1	30.0
		-----	-----	-----
		85	90	175
tűzoltónak, std.		59.0	84.9	70.0
		-----	-----	-----
Oszlop-		144	106	250
összeg		57.6	42.4	100.0

khi-négyzet = 19,4700 p = 0,0000
Hiányzó megfigyelések száma: 1

K_612 Azt hiszem, ebéd után mindenkinek jólesik egy ... - mondta a háziasszony kedves mosollyal. by HELYSZÍN

MELYIK VÁLASZ ILLIK BELE JOBBAN A MONDATBA?

		HELYSZÍN		
Elemszám	Oszlop%	Kárpátalja Magyaro.		Sor-
		2	8	összeg
K_612	-----	-----	-----	-----
kávécska,		14	2	16
kontaktus		9.7	1.9	6.4
		-----	-----	-----
kávét, std.		130	105	235
		90.3	98.1	93.6
		-----	-----	-----
Oszlop-		144	107	251
összeg		57.4	42.6	100.0

khi-négyzet = 6,3432 p = 0,0117

Hiányzó megfigyelések száma: 0

K_613 A tükör-előtt hosszan...
by HELYSZÍN

MELYIK VÁLASZ ILLIK BELE JOBBAN A MONDATBA?

		HELYSZÍN		
Elemszám	Oszlop%	Kárpátalja Magyaro.		Sor-
		2	8	összeg
K_613	-----	-----	-----	-----
szépítette magát		53	21	74
		36.8	20.0	29.7
		-----	-----	-----
szépítkezett, std.		91	84	175
		63.2	80.0	70.3
		-----	-----	-----
Oszlop-		144	105	249
összeg		57.8	42.2	100.0

khi-négyzet = 8,2108 p = 0,0004

Hiányzó megfigyelések száma: 2

K_614 Kár, hogy nem megy a moziban a Superman, mert szívesen...
by HELYSZÍN

MELYIK VÁLASZ ILLIK BELE JOBBAN A MONDATBA?

		HELYSZÍN		
Elemsszám				
Oszlop%		Kárpátalja Magyaro.		
		2	8	Sor- összeg
K_614				
		140	106	246
megnéznénk, std.		97.2	99.1	98.0
		4	1	5
megnéznők, Erdély		2.8	.9	2.0
Oszlop- összeg		144	107	251
		57.4	42.6	100.0

K_615 Találkoztam Hedviggel, s ... hogy vegyen nekem egy kif-
līt. by HELYSZÍN

MELYIK VÁLASZ ILLIK BELE JOBBAN A MONDATBA?

		HELYSZÍN		
Elemsszám				
Oszlop%		Kárpátalja Magyaro.		
		2	8	Sor- összeg
K_615				
		65	77	142
megkértem, std.		45.1	72.6	56.8
		79	29	108
megkértem őt, nemstd.		54.9	27.4	43.2
Oszlop- összeg		144	106	250
		57.6	42.4	100.0

khi-négyszet = 18,8210 p = 0,0000

Hiányzó megfigyelések száma: 1

K_621 *Patricia magasabb Klaudia..., pedig egy évvel fiatalabb.*
by HELYSZÍN

ÍRJON A PONTOK HELYÉRE EGY ODAILLÓ VÉGZŐDÉST VAGY SZÓT!

HELYSZÍN				
Elemzés	Oszlop%	Kárpátalja Magyaro.		Sor-
		2	8	összeg
K_621	-----	-----	-----	-----
		77	104	181
Klaudiánál, std.		53.8	97.2	72.4
		-----	-----	-----
		66	3	69
Klaudiától, nyelvjárás		46.2	2.8	27.6
		-----	-----	-----
Oszlop-		143	107	250
összeg		57.2	42.8	100.0

khi-négyzet = 57,5589 p = 0,0000

Hiányzó megfigyelések száma: 1

K_622 *Azt akarom, hogy ő nyi... ki az ajtót.*
by HELYSZÍN

ÍRJON A PONTOK HELYÉRE EGY ODAILLÓ VÉGZŐDÉST VAGY SZÓT!

HELYSZÍN				
Elemzés	Oszlop%	Kárpátalja Magyaro.		Sor-
		2	8	összeg
K_622	-----	-----	-----	-----
		139	103	242
nyissa, std.		96,5	96,3	96,4
		-----	-----	-----
		5	4	9
nyitja, hiperkorrekcio		3,5	3,7	3,6
		-----	-----	-----
Oszlop-		144	107	251
összeg		57,4	42,6	100,0

khi-négyzet = 0,0125 p = 0,91072

Hiányzó megfigyelések száma: 0

K_623 Középiskolánk... sok szakképzetlen pedagógus tanít.
by HELYSZÍN

ÍRJON A PONTOK HELYÉRE EGY ODAILLÓ VÉGZŐDÉST VAGY SZÓT!

HELYSZÍN				
Elemsszám				
Oszlop%	Kárpátalja Magyaró.			Sor-
	2	8		összeg
K_623	-----+			
	123	98		221
-ban, std.	86.6	94.2		89.8
	+-----+			
	19	6		25
-on, kontaktus	13.4	5.8		10.2
	+-----+			
Oszlop-	142	104		246
összeg	57.7	42.3		100.0

khi-négyzet = 3,8090 p = 0,05098
Hiányzó megfigyelések száma: 4

K_624 Jó napot kívánok. A főnök... jöttem, panaszt szeretnék
tenni by HELYSZÍN

ÍRJON A PONTOK HELYÉRE EGY ODAILLÓ VÉGZŐDÉST, VAGY SZÓT!

HELYSZÍN				
Elemsszám				
Oszlop%	Kárpátalja Magyaró.			Sor-
	2	8		összeg
K_624	+-----+			
	131	104		235
főnökhöz, std.	92.3	100.0		95.5
	+-----+			
	11			11
főnök után,	7.7			4.5
kontaktus	+-----+			
Oszlop-	142	104		246
összeg	57.7	42.3		100.0

K_625 Kovács János azt kérte, hogy a jelölőbizottság tekintsen el attól, hogy őt titkárrá jelölje és ... by HELYSZÍN

ÍRJON A PONTOK HELYÉRE EGY ODAILLÓ VÉGZŐDÉST VAGY SZÓT!

HELYSZÍN				
Elemsszám	Oszlop%	Kárpátalja Magyaro.		Sor-
		2	8	összeg
K_625	-----	+	-----	+
		120	85	205
megválassza, std.		86.3	94.4	89.5
		+	-----	+
		19	5	24
megválasztja,		13.7	5.6	10.5
hiperkorrekció		+	-----	+
Oszlop-		139	90	229
összeg		60.7	39.3	100.0

khi-négyzet = 3,8330 p = 0,05025

Hiányzó megfigyelések száma: 22

K_626 Erzsi néninek fáj ... a szív..., Kati néninek meg a láb... is fáj... by HELYSZÍN

ÍRJON A PONTOK HELYÉRE EGY ODAILLÓ VÉGZŐDÉST VAGY SZÓT!

HELYSZÍN				
Elemsszám	Oszlop%	Kárpátalja Magyaro.		Sor-
		2	8	összeg
K_626	-----	+	-----	+
		97	93	190
fáj a lába, std.		67.8	94.9	78.8
		+	-----	+
		46	5	51
lábai, kontaktus		32.2	5.1	21.2
		+	-----	+
Oszlop-		143	98	241
összeg		59.3	40.7	100.0

khi-négyzet = 25,5327 p = 0,0000

Hiányzó megfigyelések száma: 10

K_627 *Mi is megven... azt a malacot, de kicsit drágán adják.*
by HELYSZÍN

ÍRJON A PONTOK HELYÉRE EGY ODAILLÓ VÉGZŐDÉST VAGY SZÓT!

HELYSZÍN				
Elemszám	Oszlop% Kárpátalja Magyaro.			Sor-
		2		8 összeg
K_627	-----+	-----+	-----+	
		127		106 233
megvennénk, std.		88.8		100.0 93.6
	+-----+			
		16		16
megvennők, Erdély		11.2		6.4
	+-----+			
Oszlop-		143		106
összeg		57.4		42.6
				249
				100.0

khi-négyzet = 12,6745 p = 0,0003

Hiányzó megfigyelések száma: 2

K_628 *Ha Péter rosszul váloga... meg a barátait, pórul jár.* by
HELYSZÍN

ÍRJON A PONTOK HELYÉRE EGY ODAILLÓ VÉGZŐDÉST VAGY SZÓT!

HELYSZÍN				
Elemszám	Oszlop% Kárpátalja Magyaro.			Sor-
		2		8 összeg
K_628	-----+	-----+	-----+	
		112		97 209
válogatja, std.		78.3		96.0 85.7
	+-----+			
		31		4 35
válogassa,		21.7		4.0 14.3
stigmatizált	+-----+			
Oszlop-		143		101
összeg		58.6		41.4
				244
				100.0

khi-négyzet = 15,1232 p = 0,0001

Hiányzó megfigyelések száma: 7

K_629 Minek ez a halogatás?! Nem szeretem, ha valaki elhala...
a döntéseket. by HELYSZÍN

ÍRJON A PONTOK HELYÉRE EGY ODAILLŐ VÉGZŐDÉST VAGY SZÓT!

HELYSZÍN				
Elemsszám	Kárpátalja Magyaró.			Sor-
Oszlop%				összeg
	2	8		
K_629	-----	-----	-----	-----
elhalasztja, std.	69	86		155
	47.9	84.3		63.0
	-----	-----	-----	-----
elhalassza,	75	16		91
stigmatizált	52.1	15.7		37.0
	-----	-----	-----	-----
Oszlop-	144	102		246
összeg	58.5	41.5		100.0

khi-négyzet = 33,9350 p = 0,0000

Hiányzó megfigyelések száma: 5

K_631 Anyám egy középiskolában tanít, ő tehát ...
by HELYSZÍN

ÍRJON A PONTOK HELYÉRE EGY ODAILLŐ FOGLALKOZÁSNEVET!

HELYSZÍN				
Elemsszám	Kárpátalja Magyaró.			Sor-
Oszlop%				összeg
	2	8		
K_631	-----	-----	-----	-----
tanár, std.	44	61		105
	30.8	58.7		42.5
	-----	-----	-----	-----
tanárnő, kontaktus	99	43		142
	69.2	41.3		57.5
	-----	-----	-----	-----
Oszlop-	143	104		247
összeg	57.9	42.1		100.0

khi-négyzet = 19,1565 p = 0,0000

Hiányzó megfigyelések száma: 4

K_632 Tavalý kinevezték az iskola élére, most tehát már ... is.
by HELYSZÍN

ÍRJON A PONTOK HELYÉRE EGY ODAILLÓ FOGLALKOZÁSNEVET!

HELYSZÍN				
Elem.szám	Oszlop%	Kárpátalja Magyaro.		Sor-
		2	8	összeg
K_632	-----	+	-----	+
igazgató, std.		110	85	195
		77.5	82.5	79.6
		+	-----	+
igazgatónő,		32	18	50
kontaktus		22.5	17.5	20.4
		+	-----	+
Oszlop-		142	103	245
összeg		58.0	42.0	100.0

khi-négyzet = 0,9408 p = 0,3327

Hiányzó megfigyelések száma: 6

K_633 Kovács Julit már régóta ismerem. Mióta ideköltöztünk, nála csináltatom a frizurámat, vagyis ő a ... by HELYSZÍN

ÍRJON A PONTOK HELYÉRE EGY ODAILLÓ FOGLALKOZÁSNEVET!

HELYSZÍN				
Elem.szám	Oszlop%	Kárpátalja Magyaro.		Sor-
		2	8	összeg
K_633	-----	+	-----	+
fodrászom, std.		104	94	198
		72.7	89.5	79.8
		+	-----	+
fodrásznőm,		39	11	50
kontaktus		27.3	10.5	20.2
		+	-----	+
Oszlop-		143	105	248
összeg		57.7	42.3	100.0

khi-négyzet = 10,6116 p = 0,00112

Hiányzó megfigyelések száma: 3

K_634 A legutóbbi választásokon számos nő került a falvak és városok élére. A mi városunkban Nagy Ilona lett a ...
by HELYSZÍN

ÍRJON A PONTOK HELYÉRE EGY ODAILLŐ FOGLALKOZÁSNEVET!

HELYSZÍN				
Elemsszám				
Oszlop%	Kárpátalja Magyaró.			Sor-
	2	8		összeg
K_634				
polgármester, std.	126	91		217
	91.3	88.3		90.0
polgármesternő, kontaktus	12	12		24
	8.7	11.7		10.0
Oszlop-összeg	138	103		241
	57.3	42.7		100.0

khi-négyzet = 0,5742 p = 0,4485
Hiányzó megfigyelések száma: 10

K_641 A menekültügyi főbiztosnak meg kell oldania a menekültek elhelyezésével kapcsolatos problémákat. by HELYSZÍN

ÉRTÉKELJE AZ ALÁBBI NÉGY MONDATOT!

HELYSZÍN				
Elemsszám				
Oszlop%	Kárpátalja Magyaró.			Sor-
	2	8		összeg
K_641				
nagyon jó	71	56		127
	50.4	52.8		51.4
elfogadható	66	41		107
	46.8	38.7		43.3
elég rossz	4	8		12
	2.8	7.5		4.9
nagyon rossz		1		1
		.9		.4
Oszlop-összeg	141	106		247
	57.1	42.9		100.0

khi-négyzet = 5,0887 p = 0,16541
Hiányzó megfigyelések száma: 4

K 642 A menekültügyi főbiztosnak meg kell oldani a menekültek elhelyezésével kapcsolatos problémákat. by HELYSZÍN

ÉRTÉKELJE AZ ALÁBBI NÉGY MONDATOT!

		HELYSZÍN		
Elemsszám				
Oszlop%		Kárpátalja Magyaró.		
		2	8	Sor- összeg
K_642	-----	43	28	71
nagyon jó		30.7	26.9	29.1
		76	55	131
elfogadható		54.3	52.9	53.7
		20	16	36
elég rossz		14.3	15.4	14.8
		1	5	6
nagyon rossz		.7	4.8	2.5
		140	104	244
Oszlop- összeg		57.4	42.6	100.0

khi-négyzet = 4,4315 p = 0,2184

Hiányzó megfigyelések száma: 7

K_643 A menekültügyi főbiztos meg kell, hogy oldja a menekültek elhelyezésével kapcsolatos problémákat. by HELYSZÍN

ÉRTÉKELJE AZ ALÁBBI NÉGY MONDATOT!

HELYSZÍN				
Elemsszám				
Oszlop%	Kárpátalja		Magyaro.	Sor-
	2	8		összeg
K_643	-----	-----	-----	-----
nagyon jó	62 44.0	22 21.2	84 34.3	
elfogadható	54 38.3	45 43.3	99 40.4	
elég rossz	23 16.3	28 26.9	51 20.8	
nagyon rossz	2 1.4	9 8.7	11 4.5	
Oszlop- összeg	141 57.6	104 42.4	245 100.0	

khi-négyzet = 19,6710 p = 0,0002
Hiányzó megfigyelések száma: 6

K_644 A menekültügyi főbiztos meg kell oldja a menekültek elhelyezésével kapcsolatos problémákat. by HELYSZÍN

ÉRTÉKELJE AZ ALÁBBI NÉGY MONDATOT!

HELYSZÍN				
Elemsszám				
Oszlop%	Kárpátalja	Magyaró.		
	2	8	Sor- összeg	
K_644	-----	-----	-----	-----
nagyon jó	9	8	17	
	6.4	7.8	7.0	
	-----	-----	-----	
elfogadható	19	30	49	
	13.5	29.1	20.1	
	-----	-----	-----	
elég rossz	53	33	86	
	37.6	32.0	35.2	
	-----	-----	-----	
nagyon rossz	60	32	92	
	42.6	31.1	37.7	
	-----	-----	-----	
Oszlop- összeg	141	103	244	
	57.8	42.2	100.0	

khi-négyzet = 10,0262 p = 0,0189

Hiányzó megfigyelések száma: 7

K_701 Péter erre az évre is kiíratta a Kárpáti Igaz Szót. by HELYSZÍN

HELYES-E MAGYARUL AZ ALÁBBI MONDAT?

HELYSZÍN				
Elemsszám				
Oszlop%	Kárpátalja	Magyaró.		
	2	8	Sor- összeg	
K_701	-----+	-----+	-----+	
standard	25	62	87	
	17.4	64.6	36.3	
	+-----+		+-----+	
nemstandard	119	34	153	
	82.6	35.4	63.8	
	+-----+		+-----+	
Oszlop- összeg	144	96	240	
	60.0	40.0	100.0	

khi-négyzet = 55,5813 p = 0,0000

Hiányzó megfigyelések száma: 11

K_702 Edit tegnap becsengetett a vasútra, hogy megkérdezze, késik-e a vonat. by HELYSZÍN

HELYES-E MAGYARUL AZ ALÁBBI MONDAT?

		HELYSZÍN		
Elemsszám				
Oszlop%		Kárpátalja Magyaro.		
		2	8	Sor- összeg
K_702	-----	+	-----	+
		42	61	103
standard		29.2	58.7	41.5
		+	-----	+
		102	43	145
nem standard		70.8	41.3	58.5
		+	-----	+
Oszlop- összeg		144	104	248
		58.1	41.9	100.0

khi-négyzet = 21,6223 p = 0,0000

Hiányzó megfigyelések száma: 3

K_703 Ugyan, hagyd csak a cipődet, nálunk nem kell lehuzakodni. by HELYSZÍN

HELYES-E MAGYARUL AZ ALÁBBI MONDAT?

		HELYSZÍN		
Elemsszám				
Oszlop%		Kárpátalja Magyaro.		
		2	8	Sor- összeg
K_703	-----	+	-----	+
		20	93	113
standard		13.9	88.6	45.4
		+	-----	+
		124	12	136
nem standard		86.1	11.4	54.6
		+	-----	+
Oszlop- összeg		144	105	249
		57.8	42.2	100.0

khi-négyzet = 136,6389 p = 0,0000

Hiányzó megfigyelések száma: 2

K_704 Holnap kimenős leszek, nem megyek be dolgozni. by
HELYSZÍN

HELYES-E MAGYARUL AZ ALÁBBI MONDAT?

		HELYSZÍN		
Elemsszám				
Oszlop%		Kárpátalja Magyaró.		
		2	8	Sor- összeg
K_704	-----	-----	-----	-----
		38	57	95
standard		26.4	53.8	38.0
		-----	-----	-----
		106	49	155
nem standard		73.6	46.2	62.0
		-----	-----	-----
	Oszlop- összeg	144	106	250
		57.6	42.4	100.0

khi-négyzet = 19,4340 p = 0,0001

Hiányzó megfigyelések száma: 1

K_705 Mikor jössz már el nálunk? by HELYSZÍN

HELYES-E MAGYARUL AZ ALÁBBI MONDAT?

		HELYSZÍN		
Elemsszám				
Oszlop%		Kárpátalja Magyaró.		
		2	8	Sor- összeg
K_705	-----	-----	-----	-----
		37	103	140
standard		25.7	98.1	56.2
		-----	-----	-----
		107	2	109
nem standard		74.3	1.9	43.8
		-----	-----	-----
	Oszlop- összeg	144	105	249
		57.8	42.2	100.0

khi-négyzet = 129,3252 p = 0,0000

Hiányzó megfigyelések száma: 2

K_706 Ferenc sikeresen adta le a felvételi vizsgáit, és fel is vették az egyetemre. by HELYSZÍN

HELYES-E MAGYARUL AZ ALÁBBI MONDAT?

HELYSZÍN				
Elemsszám				
Oszlop%	Kárpátalja	Magyaró.	Sor-	
	2	8	összeg	
K_706	-----	-----	-----	-----
	21	72	93	
standard	14.6	68.6	37.3	
	123	33	156	
nem standard	85.4	31.4	62.7	
	-----	-----	-----	-----
Oszlop-	144	105	249	
összeg	57.8	42.2	100.0	

khi-négyzet = 75,6372 p = 0,0000

Hiányzó megfigyelések száma: 2

K_707 Nem járok munkába, mert beteglapon vagyok. by HELYSZÍN

HELYES-E MAGYARUL AZ ALÁBBI MONDAT?

HELYSZÍN				
Elemsszám				
Oszlop%	Kárpátalja	Magyaró.	Sor-	
	2	8	összeg	
K_707	-----	-----	-----	-----
	25	91	116	
standard	17.4	87.5	46.8	
	119	13	132	
nem standard	82.6	12.5	53.2	
	-----	-----	-----	-----
Oszlop-	144	104	248	
összeg	58.1	41.9	100.0	

khi-négyzet = 119,3200 p = 0,0000

Hiányzó megfigyelések száma: 3

K_708 A kasszától való távozás után reklamációt nem fogadunk
eI. by HELYSZÍN

HELYES-E MAGYARUL AZ ALÁBBI MONDAT?

HELYSZÍN				
Elemsszám	Oszlop%	Kárpátalja Magyaro.		Sor-
		2	8	összeg
K_708	-----	-----	-----	-----
		55	45	100
standard		38.2	42.5	40.0
		-----	-----	-----
		89	61	150
nem standard		61.8	57.5	60.0
		-----	-----	-----
	Oszlop-	144	106	250
	összeg	57.6	42.4	100.0

khi-négyzet = 0,46132 p = 0,49701

Hiányzó megfigyelések száma: 1

K_709 A balkonról gyönyörű kilátás nyílik. by HELYSZÍN

HELYES-E MAGYARUL AZ ALÁBBI MONDÁT?

HELYSZÍN				
Elemsszám	Oszlop%	Kárpátalja Magyaro.		Sor-
		2	8	összeg
K_709	-----	-----	-----	-----
		48	24	72
standard		33.3	22.9	28.9
		-----	-----	-----
		96	81	177
nem standard		66.7	77.1	71.1
		-----	-----	-----
	Oszlop-	144	105	249
	összeg	57.8	42.2	100.0

khi-négyzet = 3,2422 p = 0,7176

Hiányzó megfigyelések száma: 2

K_710 Te milyen fogpasztát használsz? by HELYSZÍN

HELYES-E MAGYARUL AZ ALÁBBI MONDAT?

		HELYSZÍN		
		Elem-szám		
		Oszlop%	Kárpátalja	Magyaró.
			2	8
				Sor- összeg
K_710	-----			
			70	49
standard			48.6	46.2
			74	57
nem standard			51.4	53.8
		Oszlop- összeg	144 57.6	106 42.4
				250 100.0

khi-négyzet = 0,1392 p = 0,70907

Hiányzó megfigyelések száma: 1

ÖN SZERINT HOL BESZÉLNEK A LEGSZEBBEN MAGYARUL? by HELYSZÍN

		HELYSZÍN		
		Elem-szám		
		Oszlop%	Kárpátalja	Magyaró.
			2	8
				Sor- összeg
LEGSZEBB	-----			
			33	20
Budapest			24.3	19.6
			18	34
Mo-vidék			13.2	33.3
			2	29
Mo-falu			1.5	28.4
			76	
Kárpátalja			55.9	
			7	19
Erdély			5.1	18.6
		Oszlop- összeg	136 57.1	102 42.9
				238 100.0

khi-négyzet = 110,5658 p = 0,0000

Hiányzó megfigyelések száma: 13

- Ács Zoltán 1984. *Nemzetiségek a történelmi Magyarországon*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.
- A Kárpátaljai Református Egyház 1996*. Beregszász, 1996, kézirat.
- Állásfoglalás 1992. A Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség elnökségének állásfoglalása a kivándorlás kérdésében. *Kárpátalja*, III/1, 8.
- 1997a. A Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség nyilatkozata. *Kárpáti Igaz Szó* 1997. június 5., 3.
 - 1997b. A Magyar Értelmiségiek Kárpátaljai Közösségének Állásfoglalása az oktatási minisztérium „Az ukrainai nemzetiségi kisebbségek oktatási igényei kielégítésének koncepcionális alapjai” c. tervezetével kapcsolatban. *Kárpáti Igaz Szó*, 1997. június 5., 3.
 - 1997c. A KMPSZ elnökségének állásfoglalása „A nemzeti-kisebbségi oktatás fejlesztésének koncepcionális alapjai” c. tervezettel kapcsolatban. *Kárpáti Igaz Szó*, 1997. szeptember 27., 3.
- Almásy Sándor 1994. A kiadhatóság határa. *Kárpátaljai Szemle*, II/2, 20–21.
- Dr. Árpai István 1993. *A tiszaháti nemzetiségek életéből (Pillanatképek múltunkból)*. Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó.
- Arel, Dominique 1995. Language Politics in Independent Ukraine, Towards One or Two State Languages. *Nationalities Papers*. Volume 23, No. 3 (September 1995), 597–622.
- A Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének Alkotmánya (Alaptörvénye)*. Uzsgorod, Kárpáti Könyvkiadó, 1977.
- A Szovjetunió Kommunista Pártjának Programja*. Uzsgorod, 1986, Kárpáti Kiadó.
- Avrorin, V. (Аврорин, В.) 1960. Ленинская национальная политика и развитие литературных языков народов СССР. *Вопросы Языкознания*, 1960/4, 15–29.
- Bagu Balázs 1995. A kárpátaljai magyar óvodák és óvodai csoportok adatai és címlistái. *Közoktatás*, II/3, 19–21.
- 1996a. Anyanyelvi oktatás Kárpátalján. In Csernicskó István–Váradai Tamás (szerk.): *Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat*, Budapest, Tinta Könyvkiadó és Kiadványszerkesztő Bt., 47–50.

- 1996b. Magyar tannyelvű szakoktatás Kárpátalján. *Közoktatás*, III/2, 8–9.
- Bagu Balázs–Dr. Deák Ferenc 1997. Anyanyelvi oktatás a szörvényban. *Közoktatás*. IV/3, 11–13.
- Bakos Ferenc 1982. *A magyar szókészlet román elemeinek története*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Balázs Géza 1997. Nyelvi politika. In *Pannon enciklopédia. Magyar nyelv és irodalom*. Budapest, Dunakanyar 2000 Könyvkiadó, 144–148.
- Balázs János 1983. Az areális nyelvészeti kutatások története, módszerei és főbb eredményei. In Balázs János (szerk.): *Areális nyelvészeti tanulmányok*, Budapest, Tankönyvkiadó, 7–112.
- Balla D. Károly 1993. *Kis(ebbbségi) magyar skizofrénia*. Ungvár–Budapest, Galéria Kiadó.
- szerk.: 1993. *Mezsgyén állva. A kárpátaljai magyar értelmiség az ezredforduló küszöbén*. Ungvár–Budapest, Galéria Kiadó.
- 1997. Előítéletek és beilleszkedési zavarok. Kárpátalja magyar irodalmáról. *Forrás* 97/5. 90–97.
- Balogh Lajos 1991. Palócok a Kárpátalján? In Hajdú Mihály – Kiss Jenő (szerk.): *Emlékkönyv Benkő Loránd hetvenedik születésnapjára*. Budapest, ELTE, 63–66.
- 1993a. Néhány megjegyzés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról. *Magyar Nyelv*, LXXXIX. 225–229.
- 1993b. A magyar nyelv Kárpátalján. In *Az Ungvári Hungarológiai Intézet tudományos gyűjteménye*. Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó, 107–121.
- 1994a. A magyar nyelv Kárpátalján. *Magyar Nyelvőr*, 118. 26–38.
- 1994b. A magyar köznyelv problémái Kárpátalján. *Felső-Magyarországi Szemle*, 1994/4. 96–101.
- 1996. A magyar településnevek használatának problémái Kárpátalján. In Gadányi Károly és mtsai (szerk.): *Nyelvi tudat, identitástudat, nyelvhasználat*. Szombathely, BDTF, 133–137.
- Balogh Lajos–Debreceni Anikó 1995. Nagydobrony helye a kárpátaljai magyar nyelvjárások rendszerében. In Kassai Ilona (szerk.): *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet, 155–161.
- Bartha Csilla 1992. A nyelvek közötti érintkezés univerzáléi (Néhány adalék a kódváltás kérdésköréhez). In *Emlékkönyv Rácz Endre hetvenedik születésnapjára*. Budapest, ELTE BTK, 19–28.
- 1993. *Egy amerikai magyar közösség nyelvhasználatának szociolingvisztikai megközelítései*. Kandidátusi értekezés. Budapest, kézirat.
- 1995. Nyelvcseré, nyelvvesztés: szempontok az emigráns kétnyelvűség vizsgálatához. In Kassai Ilona (szerk.): *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézete, 37–47.
- 1996. A társadalmi kétnyelvűség típusai és főbb vizsgálati kérdései. *Magyar Nyelvőr*, 120. 263–282.

I. Beadvány. In Botlik–Dupka 1991, 160–166.

II. Beadvány. In Botlik–Dupka 1991, 167–175.

Bendász Dániel 1992. A Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye hitvalló és meghurcolt papjainak névsora. In *Extra Hungariam. A Hatodik Síp antológiája*. Budapest–Ungvár, Hatodik Síp Kiadó, 199–209.

S. Benedek András 1993. *A tettenérhető történelem*. Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó.

– 1994. A magyarok Kárpátalján. In Kovacsics József (szerk.): *Magyarország nemzetiségeinek és a szomszédos államok magyarságának statisztikája (1910–1990)*. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 175–178.

– 1995. *Kárpátalja története és kultúrtörténete*. Budapest, Bereményi Könyvkiadó.

S. Benedek András–Kovács Vilmos 1982. A kárpát-ukrajnai magyar irodalom. In Béládi Miklós (szerk.): *A magyar irodalom története 1945–1975. IV. A határon túli magyar irodalom*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 159–174.

Benkő Loránd 1996. Többközpontú-e a magyar nyelv? *Magyar Tudomány*, 1996/3. 310–318.

Beregszászi Anikó 1995/1996. Language planning issues of Hungarian place-names in Subcarpathia. *Acta Linguistica Hungarica*, Vol. 43, No. 3–4. 373–380.

– 1997a. Magyar helységnevek Kárpátalján a nyelvi tervezés tükrében. In B. Gergely Piroska–Hajdú Mihály (szerk.): *Az V. Magyar Névtudományi Konferencia Előadásai (Miskolc, 1995. augusztus 28–30.)* (A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 209. szám.) I. kötet, 356–361. Budapest–Miskolc, Magyar Nyelvtudományi Társaság–Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Intézete.

– 1997b. Kárpátaljai szavak a Magyar Értelmező Kéziszótárban? *Pánsíp*, V/2. 24–27.

– 1998. Megfélemlített anyanyelvhasználat. *Pánsíp*, VI/2. 28–31.

Beregszászi Anikó–Csernicskó István 1995. A magyar nyelv változatai a kárpátaljai magyar nyelvtankönyvekben. *Kárpátaljai Szemle*, III/10–11. 21–23.

– 1996. A magyar nyelv változatai és stílusrétegei a kárpátaljai magyarnyelv-tankönyvekben. In Csernicskó István–Várad Tamás (szerk.): *Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat*. Budapest, Tinta Könyvkiadó és Kiadványszerkesztő Bt., 29–38.

– 1998. A megszólítás változatai az Ungvári Állami Egyetem magyar szakos hallgatóinak körében. In Sándor Klára (szerk.): *Nyelvi változó – nyelvi változás*. Szeged, JGYF Kiadó, 171–178.

Bloomfield, L. 1933. *Language*. London, Allen and Unwin.

Bonkáló Sándor 1940/1996. *A rutének*. Második, bővített kiadás. Basel–Budapest, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem.

- Botlik József 1997. *Hármas kereszt alatt. Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig (1646–1997)*. Budapest, Hatodik Síp Alapítvány – Új Mandátum Könyvkiadó.
- Botlik József – Dupka György 1991. *Ez hát a hon... Tények, adatok, dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéből 1918–1991*. Budapest–Szeged, Mandátum–Universum.
- 1993. *Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján*. Ungvár–Budapest, Inter-mix Kiadó.
- Brenzovics László 1996. A görögkatolikus egyház tegnap ...és ma. A kezdetek. *Kárpátaljai Szemle*, IV/2. 14.
- 1997. Nehéz körülmények között. A Kárpátaljai Magyar Tannyelvű Tanárképző Főiskola alapításának rövid története. *Forrás*, 97/5. 98–103.
- Britsyn, Victor M. 1997. Ukraine. In Goebl, Hans, et al (eds.): *Contact Linguistics. An International Handbook of Contemporary Research*. Vol. 2, 1926–1932. Berlin–New York, Walter de Gruyter.
- Bromlej, Ju. V. (Бромлей, Ю. В.) 1987. Национальные процессы в СССР: достижения и проблемы. *Правда* 13 февраля 1987 г., 2–3.
- Brunner, Georg 1995. *Nemzetiségi kérdés és kisebbségi konfliktusok Kelet-Európában*. Budapest, Teleki László Alapítvány.
- Büky László 1994. Lizanec P. N., A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza. *Magyar Nyelv*, XC. 100–107.
- Csanádi György 1996. Egy osztályra hat nyelvtankönyv. Ukránóra a Mikes Kelemenben. *Kárpáti Igaz Szó*, 1996. november 5., 6.
- Csánki Dezső 1890. *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában I*. Budapest, MTA.
- Csatáry György 1994. A Kárpátaljai Tudományos Társaság (1941–1944). A *Hatodik Síp* 1994. tavaszi számának melléklete.
- Csáti József–Dióssi Géza Kornél 1992. A Kárpátaljai Római Katolikus Egyház. In *Extra Hungariam. A Hatodik Síp antológiája*. Budapest–Ungvár, Hatodik Síp Kiadó, 176–182.
- Csernicskó István 1994. Kétnyelvűség és iskola. *Kárpátaljai Szemle*, II/9. 17–19.
- 1995. A kárpátaljai magyarság és a kétnyelvűség (1945–1993). In Kassai Ilona (szerk.): *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézete, 129–145.
- 1997a. A kárpátaljai magyarok kétnyelvűsége. *Szívárvány*, XVIII/2. 117–124.
- 1997b. A kárpátaljai magyarság hazaképe (Három szociológiai felmérés és egy interjúkötet tükrében). *Pánsíp*, VI/3. 4–9.
- 1997c. Amit a kárpátaljai magyar kétnyelvűségről tudunk. In Kiss Gábor – Zaicz Gábor (szerk.): *Szavak – nevek – szótárak. Írások Kiss Lajos 75. születésnapjára*. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézete, 88–93.

- 1997d. A számok tükrében. Kárpátalja lakosságának nemzetiségi megoszlása a legutóbbi szovjet népszámlálás (1989) adatai alapján, némi kitekintéssel. *Forrás*, 97/5. 70–76.
- 1997e. „Imja otcsesztvo” (Az apai név használatáról a kárpátaljai magyarok körében) In B. Gergely Piroska–Hajdú Mihály (szerk.): *Az V. Magyar Névtudományi Konferencia Előadásai (Miskolc, 1995. augusztus 28–30.)* (A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 209. szám.) I. kötet, 162–167. Budapest–Miskolc, Magyar Nyelvtudományi Társaság–Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Intézete.
- 1997f. Kárpátaljai szójegyzék. *Pánsíp*, V/2. 28–29.
- 1997g. Meddig terjed a nyelvművelés kompetenciája? *Pánsíp*, V/1. 26–27.
- 1998a. Az ukrán nyelv Kárpátalján. *Regio*, 1998/1. 5–48.
- 1998b. Az ukrán nyelv oktatása Kárpátalja magyar iskoláiban. In Lanstyák István–Szabómihály Gizella (szerk.): *Nyelvi érintkezések a Kárpát-medencében különös tekintettel a magyarpárú kétnyelvűségekre*. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó – A Magyar Köztársaság Kulturális Intézete, 44–59.
- Csernicskó István–Beregszászi Anikó 1994. Magyar nyelvi tervezés Kárpátalján. Előadásként elhangzott a 7. Élőnyelvi konferencián a szlovákiai Nagymenyeren, 1994 októberében. Kézirat.
- Csernicskó István–Fenyvesi Anna, megjelenőben. The sociolinguistic stratification of Hungarian in Subcarpathia. *Multilingua*
- Csucska, P.–O. Rot–J. Szák 1961. *Magyar–Ukrán Szótár*. Budapest–Ungvár, Akadémiai Kiadó–Kárpátontúli Területi Kiadó.
- Deme László 1970. *Nyelvi és nyelvhasználati gondjainkról*. Pozsony, Madách.
- 1974. Köznyelv és nyelvjárások viszonya nemzeti és nemzetiségi körülmények között. *Zborník FF UK 25*. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 191–198.
- 1995. Nyelvünk többközpontúságának kérdéséhez (tekintettel a mai történelmi helyzetére). *Magyar Nyelvőr*, 119. 357–365.
- Deserijev, Ju. D. (Дешериев Ю. Д.) 1966. *Закономерности развития и взаимодействия языков в советском обществе*. Москва, Наука.
- Drávai Gizella 1969. Nyelvrosta. Így mondjuk, de mondjuk így. In *Kárpáti Kalendárium 1969*, 65., 91., 135. Uzshorod, Kárpáti Könyvkiadó.
- Dupka György 1993. Az 1945–56 között elítélt római katolikus papok. In Dupka György (szerk.): *Koncepciós perek magyar elítéltejei*. Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó, 39–42.
- szerk.: 1993a. *A KMKSZ történetéből. Dokumentumok, tények, adatok*. Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó.
- (szerk.): 1993b. *Emlékkönyv a sztálinizmus kárpátaljai áldozatairól (1944–1946)*. Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó.

- 1994. A magyarság számának, összetételének és települési területeinek változása Kárpátalján (1910-től napjainkig). In Kovacsics József (szerk.): *Magyarország nemzetiségeinek és a szomszédos államok magyarságának statisztikája (1910–1990)*. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 164–174.
- Dupka György–Horváth Sándor–Móricz Kálmán 1990. *Sorsközösség. A kárpátaljai magyarok a 80-as évek végén*. Ungvár, Kárpáti Kiadó.
- Egyed Albert–Tárnóczy Mariann 1997. Magyar tudomány és kultúra Kárpátalján (Esettanulmány). *Kárpátaljai Minerva* I. kötet 2. füzet. Budapest–Beregszász (a kiadó nincs feltüntetve).
- Előírás 1996. A nyelvtörvény előírásairól. *Kárpáti Igaz Szó*, 1996. július 23., 3.
- Engel Pál 1994. Ung. In Kristó Gyula (szerk.): *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 699–700.
- Évgyűrűk '89. *Irodalmi, művészeti és társadalompolitikai kiadvány*. Ungvár (Uzsgorod), 1989, Kárpáti Kiadó.
- Évgyűrűk '90. *Irodalmi, művészeti és társadalompolitikai kiadvány*. Ungvár, 1991, Kárpáti Kiadó
- Fedinec Csilla 1996. A magyar közoktatás és tankönyvkiadás helyzete Kárpátalján 1938 és 1961 között. In Csernicskó István–Váradai Tamás (szerk.): *Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat*. Budapest, Tinta Könyvkiadó és Kiadványszerkesztő Bt., 39–46.
- 1997. A rendszerváltás Kárpátalja oktatásügyében 1944–1945-ben. *Pánsíp*, V/3. 30–38.
- Fejős Zoltán 1997. A kárpátaljai reformátusok helyzete és kilátásai 1946–47-ben. *Pro Minoritate*, 1997/Tavaszi, 33–37.
- Fedyňšynec', Volodymyr 1996. Végigmenni a megkezdett úton. A kárpát-ruszin irodalmi nyelv megteremtésének gondolata. *Pánsíp*, VI/1. 18–19.
- Felhívás 1997. Az ungvári járási nemzetiségi iskolák ukránnyelv tanárainak felhívása. *Kárpátaljai Szemle*, 1997/1. 5.
- Fodó Sándor 1973. Szláv jövevényszók a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban. *Magyar Nyelvjárások* XIX. 41–52.
- Frolov, I. T. (szerk.): (Фролов, И. Т. ред.) 1987. *Химосовский словарь*. Москва, Издательство политической литературы.
- Fülei-Szántó Endre 1992. Bomló kétnyelvűség. In Kontra Miklós (szerk.): *Társadalmi és területi változatok a magyar nyelvben*. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézete, 35–45.
- Gal, Susan 1979. *Language Shift. Social Determinants of Linguistic Change in Bilingual Austria*. New York, Academic Press.
- 1987. Linguistic Repertoire. In Ammon, U.–Dittmar, N.–K. J. Mattheier (eds.): *Sociolinguistics. An International Handbook of the Science of Language and Society*. Vol. 1, 286–292. Berlin, Walter de Gruyter.

- 1991a. Kódváltás és öntudat az európai periférián. In Kontra Miklós (szerk.): *Tanulmányok a határainkon túli kétnyelvűségről*. Budapest, Magyarságkutató Intézet, 123–157.
- 1991b. Mi a nyelvcsere és hogyan történik? *Regio*, 1991/1. 66–76.
- Gáspár József 1944. *A keleti szlávok antropológiája. Különös tekintettel a kárpátaljai ruszinokra*. Ungvár.
- Gereben Ferenc 1995. Nemzeti és vallási identitás kisebbségi és többségi helyzetben. Empirikus vizsgálat hat közép-európai ország magyar nemzetiségű lakossága körében. *Protestáns Szemle*, 1995/3. 197–216.
- 1996a. Hat közép-európai ország magyarságának identitástudata. *Pánsíp*, IV/2. 26–30.
- 1996b. Nyelvhasználati szokások kisebbségi helyzetben (Egy határon túli magyarok körében végzett kérdőíves felmérés adatai alapján). In Csernicskó István–Váradi Tamás (szerk.): *Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat*. Budapest, Tinta Könyvkiadó és Kiadványszerkesztő Bt., 91–97.
- Goebel, Hans et al eds. 1996–1997. *Contact Linguistics. An International Handbook of Contemporary Research*. Volumes 1 and 2. Berlin–New York, Walter de Gruyter.
- Göncz Lajos 1985. *A kétnyelvűség pszichológiája. A magyar–szerbhorvát kétnyelvűség lélektani vizsgálata*. Újvidék, Forum Könyvkiadó.
- 1995. A tan nyelv hatása a tanulók személyiségfejlődésére többnyelvű környezetben. In Kassai Ilona (szerk.): *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet, 65–81.
- Grancsak, I. M. (Гранчак, I. М.) 1997. Угорці Закарпаття в післявоєнні роки: кількісний аналіз (1945–1966 рр.). In *Матеріали науково-практичної конференції „Державне регулювання міжетнічних відносин в Закарпатті”*. Ужгород, УЖДУ, 83–97.
- Grosjean, François 1982. *Life with Two Languages: An Introduction to Bilingualism*. Cambridge, Harvard University Press.
- 1992. Another View of Bilingualism. In R. J. Harris eds., *Cognitive Processing in Bilinguals*. Amsterdam, Elsevier Science Publications, 51–62.
- Grozдова, I. N. 1971. Etnokulturális folyamatok napjainkban a kárpátaljai magyar lakosság körében. In Ortutay Gyula (szerk.): *Népi kultúra – népi társadalom. Az MTA Néprajzi Kutatócsoportjának évkönyve V–VI*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 457–466.
- (Гроздова, И. Н.) 1972. Этническая специфика венгров Закарпаття. In *Карпатский сборник*. Москва, Наука, 95–107.
- Grozдова, I. N.–Filimonova, T. D. 1970. Magyarok és németek a Szovjetunió Kárpát-tóti területén. *Valóság*, 1970/5. 127–128.
- Gulácsi Géza 1991a. Autonómia és felelősség. *Hatodik Síp*, 1991/2. 24–27.
- 1991b. Kisebbség és öngazgatás Kárpátalján. *Regio*, 1991/1. 93–98.
- 1994. A nemzetiségi kulturális autonómia. *Kárpátaljai Szemle*, II/6. 18–22.

- Gumperz, John G. 1975. A nyelvi közösségek típusai. In Pap Mária–Szépe György (szerk.): *Társadalom és nyelv. Szociolingvisztikai írások*. Budapest, Gondolat, 151–168.
- Györffy György 1987. *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I.* Budapest, Akadémiai Kiadó (3. kiadás).
- Györke Magdolna 1991. A kárpátaljai magyar szaknyelvek. In Györi-Nagy Sándor–Kelemen Janka (szerk.): *Kétnyelvűség a Kárpát-medencében I.* Budapest, Széchenyi Társaság–Pszicholingva Nyelviskola, 70–71.
- Halmosy Dénes 1983. *Nemzetközi szerződések 1918–1945*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Haugen, Einar 1972. *The Ecology of Language*. Stanford, Stanford University Press.
- Hazanarov, K. H. (Хазанаров, К. Х.) 1982. *Решение национально-языковой проблемы в СССР*. Москва, Издательство политической литературы.
- Hodinka Antal 1900. A rutének. In *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képekben. Magyarország VI. kötete*. Budapest, Magyar Állami és Királyi Nyomda, 401–417.
- Hoffmann, Charlotte 1991. *An Introduction to Bilingualism*. London and New York, Longman.
- Horváth Katalin 1976. *A kárpátontúli magyar nyelvjárások magánhangzórendszere*. Uzshorod, Ungvári Állami Egyetem.
- 1991. Szebben beszélünk, mint Magyarországon? *Kárpáti Igaz Szó*, 1991. november 13., 8.
 - (Горват, Е. И.) 1992. Венгерские говоры Закарпатья. *Acta Hungarica* I. 20–21.
 - 1998. Újabb keletű szláv átvételeink. *Kárpáti Igaz Szó*, 1998. február 14., 13.
- Horváth Katalin–Lizanec Péter 1993. A kárpátaljai magyar nyelvjárások főbb sajátosságairól. In *Az Ungvári Hungarológiai Intézet tudományos gyűjteménye*. Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó, 57–74.
- Horváth Sándor–Lajos Mihály 1996. Nyelvében és feliratában is él... *Kárpáti Igaz Szó*, 1996. október 24., 4.
- Imre Samu 1971. *A mai magyar nyelvjárások rendszere*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Izajev, M. I. (Исаев, М. И.) 1982. *Социолингвистические проблемы языков народов СССР: Вопросы языкового планирования и языкового строительства*. Москва.
- Jelentés 1997. *Jelentés az ukrainai magyarság helyzetéről*. Magyarország Határon Túli Magyarok Hivatalának dokumentumai. Hozzáférhető a <http://www.htmh.hu> honlapon.
- Jemec, G. Sz.–Gyacszenko, B. I. (Ємець, Г. С.–Дяченко, Б. І.) 1993. *Циганське населення Закарпаття*. Ужгород, Видавництво Карпати.
- Józán Lajos–Gulácsy Lajos 1992. A Kárpátaljai Református Egyház múltja és jelene. In *Extra Hungariam. A Hatodik Síp antológiája*. Budapest–Ungvár, Hatodik Síp Kiadó, 156–162.

- Kárpátalja településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1941)*. Budapest, 1996, Központi Statisztikai Hivatal.
- Katona Lóránt 1963. *Ukrán–Magyar szótár*. Budapest–Uzsgorod, Akadémiai Kiadó–Kárpáton túli Területi Kiadó.
- Keretegyezmény 1997. *Рамкова Конвенція про захист національних меншин та пояснювальна доповідь*. (Текст українською мовою). (Framework Convention for the protection for national minorities and explanatory report.)
- Kiss Jenő 1993. A magyar nyelv. In Kósa László (szerk.): *A magyarságtudomány kézikönyve*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 77–161.
- 1994. *Magyar anyanyelvűek – magyar nyelvhasználat*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- 1996. *Társadalom és nyelvhasználat*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Kiss Lajos 1976. *Szláv tükörszók és tükörjelentések a magyarban*. NyttudÉrt. 92. sz. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Kloss, Heinz 1967. Types of Multilingual Communities: A discussion of ten variables. In Stanley Lieberman (eds.): *Explorations in Sociolinguistics*. Bloomington, Indiana University, 7–17.
- Kniezsa István 1955. *A magyar nyelv szláv jövevényszavai I*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Kobály József 1993. A mai Kárpátalja területének népei a középkorban. 1. rész. *Pánsíp*, I/5. 21–24.
- 1994a. A mai Kárpátalja területének népei a középkorban. 2. rész. *Pánsíp*, II/1. 25–28.
- 1994b. Kárpátalja népei a történelem keresztútján. 5–7. rész. *Kárpátaljai Szemle*, II/1. 26–28.
- (Кобаль, Й. В.) 1994c. Народи сучасної території Закарпаття в епоху середньовіччя (До питання про автохтонність слов'ян руських на Закарпатті). *Acta Hungarica* III. 95–113.
- 1997. A kárpátaljai ruszinok nyelve. *Kárpátaljai Szemle*, V/7. 22–23.
- Kocsis Károly–Kocsisné Hodosi Eszter 1992. *Magyarok a határainkon túl a Kárpát-medencében*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- Kontra Miklós 1981. *A nyelvek közötti kölcsönzés néhány kérdéséről, különös tekintettel „elangolosodó” orvosi nyelvünkre*. NyttudÉrt. 109. sz. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- 1990. *Fejezetek a South Bend-i magyar nyelvhasználatból*. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézete.
- szerk. 1991. *Tanulmányok a határainkon túli kétnyelvűségről*. Budapest, Magyarságkutató Intézet.
- 1994. Lizanec P. N.: A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza I. kötet. *Magyar Tudomány*, 1994/3. 362–364.

- 1996. Magyar nyelvhasználat határainkon túl. In Diószegi László (szerk.): *Magyarságkutatás 1995–96*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 113–123.
- 1997. Kell-e félnünk a „kétnyelvű oktatástól”? *Korunk*, 1997/1. 75–79.
- 1998. Jog, oktatás, nyelvészet és nyelv művelés. *Kritika*, 98/1. 20–22.
- Kopcsák, V. P.–Kopcsák, Sz. I. 1986. *Kárpátalja népessége a 100 év alatt. 1870–1970*. Budapest, kézirat (nyersfordítás oroszról). (Megtalálható Budapesten, a Teleki László Alapítvány archívumában.)
- Kótyuk István (Ковтюк, С. И.) 1973. *Украинизмы в венгерском говоре низовья реки Уж Закарпатской области Украинской ССР*. Kandidátusi értekezés. Uzsgorod, Uzsgorodi Állami Egyetem.
- 1995. *Anyanyelvünk peremén*. Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó.
- Kovács Elemér 1996. Így látjuk mi. A kárpátaljai magyarság értékrendje. *Kárpátaljai Szemle*, IV/6. 18–19.
- Kovács László–Takács Miklós 1994. Beregszász. In Kristó Gyula szerk. *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 98.
- Kovács Vilmos–Benedek András 1970. Magyar irodalom Kárpát-Ukrajnában I. *Tiszatáj*, 1970/10. 961–966.
- Kozlov, V. I. (Козлов, В. И.) 1982². *Национальности СССР. Этнодемографический обзор*. Москва, Финансы и статистика.
- Kozma Endre 1990. *Észrevételek a kárpátaljai magyarságnak és nyelvének állapotáról*. Budapest, kézirat. (Megtalálható Budapesten, a Teleki László Alapítvány archívumában.)
- 1993. Kafedra Uhorszkoi Filolohiji, Uzshorod. Egy túlélő magyar tanszék emlékére. *Pro Minoritate*, 1993/6. 28–36.
- Közlemény 1996. Közlemény a KMKSZ választmányának 1996. november 10-i beregvári üléséről. *Kárpátaljai Szemle*, IV/8. 3.
- 1997. A Kárpátaljai Megyei Állami Közigazgatás Közoktatási Főosztályának Közleménye a Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetségnek a Kárpáti Igaz Szó 1997. június 5-i számában megjelent tiltakozó nyilatkozatával kapcsolatban. *Kárpáti Igaz Szó*, 1997. június 14., 1.
- Kristó Gyula 1988. *A vármegyék kialakulása Magyarországon*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- 1994a. Máramaros. In Kristó Gyula (szerk.): *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 442.
- 1994b. Ugocsa. In Kristó Gyula (szerk.): *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 696.
- Kulin Zoltán 1995. A magyar nyelvű televíziózás... In *A Kárpát-medencei kisebbségi magyar értelmiségiek és az anyanyelvi intézmények szerepe a magyarságtudat megtartásában az ezredfordulón. III. Kárpát-medencei kisebbségi értelmiségi fórum*. Ungvár–Budapest, MÉKK–Intermix Kiadó, 32–33.

- Lajos Mihály 1994. Tettek és tervek (Beszélgetés Fodó Sándorral, a KMKSZ elnökével). *Kárpáti Igaz Szó*, 1994. december 3., 4.
- 1996. A görögkatolikus egyház tegnap ...és ma. *Kárpátaljai Szemle* IV/2. 15.
- Lanstyák István 1991. Töprengések a szlovákiai magyarok kétnyelvűségéről. In Györi-Nagy Sándor–Kelemen Janka (szerk.): *Kétnyelvűség a Kárpát-medencében I.* Budapest, Széchenyi Társaság–Pszicholingva Nyelviskola, 20–29.
- 1993. *A szlovákiai magyar nyelvvaltozatok nyelvkörnyezettani és kontaktusnyelvészeti kérdései.* Kandidátusi értekezés. Pozsony, kézirat.
 - 1994. Kétnyelvűség és nemzeti nyelv. *Irodalmi Szemle*, XXXVII/2. 63–75.
 - 1995a. A magyar nyelv központjai. *Magyar Tudomány*, 1995/10. 1170–1185.
 - 1995b. A nyelvek többközpontúságának néhány kérdéséről (különös tekintettel a Trianon utáni magyar nyelvre). *Magyar Nyelvőr*, 119. 213–236.
 - 1995c. Többközpontú nyelv-e a magyar? *Irodalmi Szemle*, XXXVIII/1. 72–83.
 - 1995d. A szlovákiai magyar argó néhány kérdéséről. In Kassai Ilona (szerk.): *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat.* Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet, 189–201.
 - 1996. A magyar nyelv állami változatainak kodifikálásáról. *Magyar Nyelvőr*, 120. 125–151.
- Lanstyák István–Szabó Mihály Gizella 1994. Standard – köznyelv – nemzeti nyelv. *Szabad Újság* 1994. december 7., 9.
- 1996. Contact varieties of Hungarian in Slovakia: a contribution to their description. *International Journal of the Sociology of Language*, 120. 111–130.
 - 1997. *Magyar nyelvhasználat – iskola – kétnyelvűség.* Pozsony, Kalligram Könyvkiadó.
- Lehoczky Tivadar 1900. Beregmegye. In *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képekben. Magyarország VI. kötete.* Budapest, Magyar Állami és Királyi Nyomda, 417–437.
- Lesznyák Márta 1996. Kétnyelvűség és kéttannyelvű oktatás. *Magyar Pedagógia*, 1996/3. 217–230.
- Lizanec, Petro 1970. *Magyar–ukrán nyelvi kapcsolatok (A kárpátontúli ukrán nyelvjárások anyagai alapján).* Uzshorod, Uzshorodi Állami Egyetem.
- (Лизанец, П. М.) 1972. *Украинско-венгерские языковые контакты.* Nagydoktori értekezés. Lviv, kézirat.
 - 1976. *Венгерские заимствования в украинских говорах Закарпатья: Венгерско-украинские межъязыковые связи.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
 - 1992. *A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza I. kötet.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
 - 1993a. Ukrán, valamint orosz elemek a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban. *Hungarológia* 3 169–179. Budapest, Nemzetközi Hungarológiai Központ.

- 1993b. Ukrán, valamint orosz elemek a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban. In *Az Ungvári Hungarológiai Intézet tudományos gyűjteménye*. Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó, 50–56.
 - 1993c. Magyar felsőfokú oktatási és tudományos intézmények Kárpátalján. In *Az Ungvári Hungarológiai Intézet tudományos gyűjteménye*. Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó, 6–37.
 - 1994. Українська мова в угорськомовних школах Закарпаття та в Угорщині. *Acta Hungarica* III. 125–130.
 - 1996. *A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza II. kötet*. Ungvár, Patent Nyomdaipari Vállalat.
- Lizanyec Petro–Horváth Katalin 1981. A kárpátontúli magyar nyelvjárások főbb sajátosságairól. *Magyar Nyelvjárások* XXIV. 3–18.
- 1992. *Ukrán nyelv kezdőknek*. Ungvár, Ungvári Állami Egyetem Hungarológiai Központ.
- Mackey, William 1970. The description of bilingualism. In J. Fishman (ed.): *Readings in the Sociology of Language*. The Hague, Mouton, 554–588.
- Maco, N. O.–Luc, O. M. (Мацо, Н. О.–Луць, О. М.) 1997. Національний склад населення Закарпатської області (згідно перепису 1989 р.). In *Матеріали науково-практичної конференції „Державне регулювання міжетнічних відносин в Закарпатті”*. Ужгород, УжДУ, 214–234.
- Magocsi, Paul Robert 1995. A New Slavic Language is Born. *East European Politics and Societies*. Vol. 9, No 3. 534–537.
- 1996. *A ruszinok*. Budapest, Magyarországi Ruszinok Szervezete.
- Magyar Statisztikai Évkönyv* I., X., XIX., L. évf. (1894, 1903, 1912, 1944). Budapest, Athenaeum Részvény Társulat Könyvnyomdája.
- Magyar Statisztikai Közlemények. Új folyam I. kötet*. Budapest, Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társaság, 1893.
- Magyar törvénytár*. Budapest, 1919.
- Marina, V. V. (Марина, В. В.) 1997. Етнокультурный ренессанс румынов Закарпаття. In *Матеріали науково-практичної конференції „Державне регулювання міжетнічних відносин в Закарпатті”*. Ужгород, УжДУ, 110–115.
- Markus, V. 1993. Language legislation. In Danylo Husar Struk (ed.): *Encyclopedia of Ukraine*. Vol. III., L.–Pf. 44–46. University of Toronto Press Incorporated.
- Matveeva, Anna–Neil Melvin–Suzanne Pattle 1997. The Commonwealth of Independent States. Ukraine. In *World Directory of Minorities*. London, Minority Rights Group, 317–321.
- Melich János 1910. *Nyelvünk szláv jövevényszavai*. Budapest, 1910.
- Migovics, I. I. (Мигович, І. І.) 1997. Проблеми соціалізації основних етносоціальних спільнот Закарпаття. In *Матеріали науково-практичної конференції „Державне регулювання міжетнічних відносин в Закарпатті”*. Ужгород, УжДУ, 46–57.

- Miller, J. 1994. Commonwealth of Independent States (CIS). In R. E. Asher et al eds. *The Encyclopedia of Language and Linguistics*. Oxford, New York, Seoul, Tokyo, Pergamon Press, 613–614.
- Milroy, L. 1980. *Language and social networks*. Oxford, Blackwell.
- Móricz Kálmán 1989a. A KMKSZ megalakulása. *Hatodik Síp*, 1989. augusztus (Próbaszám): 19–22.
- 1989b. Kell-e nekünk autonómia? *Hatodik Síp*, 1989/2. 26–29.
 - 1993. *Nagydobrony*. *Hatodik Síp* Alapítvány (a kiadás helye nincs feltüntetve).
 - 1995a. Palócok-e a nagydobronyiak? *Pánsíp*, III/2. 24–25.
 - 1995b. Kárpátalja történelmi eseményeinek kronológiája 1918–1994. *Hatodik Síp*, 1995/Tél, 4–14.
- Morvay Judit 1971. Hozzászólás. In Ortutay Gyula (szerk.): *Népi kultúra – népi társadalom. Az MTA Néprajzi Kutatócsoportjának évkönyve V–VI*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 466–469.
- Nagy Zoltán 1991. *Reformátusok Kárpátalján*. Budapest, kézirat. (Megtálálható Budapesten, a Teleki László Alapítvány archívumában. Raktári szám: MKCS 1180/1991.)
- Nagy Zoltán Mihály 1995. Summás asszonyok. *Pánsíp*, III/4. 6–7.
- Nyilatkozat 1996. A KMPSZ V. közgyűlésének nyilatkozata. *Kárpátaljai Szemle* 1996/8. 8.
- Orosz Ildikó 1992. Non scholae, sed vitae... A kárpátaljai magyar anyanyelvű oktatás helyzete 1944 után. In *Extra Hungariam. A Hatodik Síp antológiája*. Budapest–Ungvár, *Hatodik Síp*, 52–63.
- 1995. *A magyar nyelvű oktatás esélyei Kárpátalján*. Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó.
 - 1997. Esettanulmány a Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola születéséről. *Magyar Kisebbség*, III/3–4. 60–83.
- Országh László 1977. *Angol eredetű elemek a magyar szókészletben*. NytudÉrt. 93. sz. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Dr. Ortutay Elemér 1993. A kárpátaljai görög katolikus egyház helyzete, a vallás és a kisebbségi magyar sors. In Dupka György (szerk.): *Koncepciók perek magyar elítéljei*. Budapest–Ungvár, Intermix Kiadó, 70–78.
- Pál György 1991. *A magyar irodalom Kárpátalján (1945–1990)*. Nyíregyháza, Szabolcsi Téka.
- Palkó István–Palkó Gyula 1997. *Magyar–Ukrán, Ukrán–Magyar kisszótár*. Ungvár, Tárogató Könyvek.
- Papp István 1994. Itt a hazám – hol a hazám? Kísérlet a kárpátaljai magyar értelmiségi közérzet feltérképezésére. *Pánsíp*, II/4. 9.
- Perényi Zsigmond 1900. Ugocsa megye. In *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képekben. Magyarország VI. kötete*. Budapest, Magyar Állami és Királyi Nyomda, 461–470.

- Pete István 1988. A magyar nyelv állami változatai (Kárpátukrán változat). In Kiss Jenő–Szűts László (szerk.): *A magyar nyelv rétegződése*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 779–789.
- Petrovics István 1994. Bereg. In Kristó Gyula (szerk.): *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 97–98.
- Phillipson, Robert–Skutnabb-Kangas, Tove 1997. Nyelvi jogok és jogsértések. *Valóság*, 1997/1. 12–30.
- Phillipson, Robert–Rannut, Mart–Skutnabb-Kangas, Tove 1994. Introduction. In Skutnabb-Kangas, T.–Phillipson, R. eds., *Linguistic human rights: overcoming linguistic discrimination*. Berlin, Mouton de Gruyter, 1–22.
- Poplack, Shana 1993. Variation theory and language contact: concepts, methods and data. In Preston D. R. (ed.): *American Dialect Research*. Amsterdam, John Benjamins, 251–286.
- Popovics Tibor Miklós 1994. A kárpátaljai magyarság statisztikai számbavételének egyes kérdései a második világháború után. In Kovacsics József (szerk.): *Magyarország nemzetiségeinek és a szomszédos államok magyarságának statisztikája (1910–1990)*. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 179–183.
- Pusztai Ferenc 1994. Leíró lexikográfiánk változó és változatlan feladatai. *Magyar Nyelv*, XC. 413–421.
- 1995. Új és változó szavaink szótározása. In *Emlékkönyv Szathmári István hetvenedik születésnapjára*. Budapest, ELTE, 322–327.
- Riskó Mariann 1995a. A kárpátaljai görög katolikus egyház kálváriája. *Módszertani Lapok. Történelem* XXXVI/1. 15–22.
- 1995b. *Az eskü mindvégig kötelez. A Kárpátaljai Görög Katolikus Egyház kálváriája (1944–1991)*. Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó.
- Romaine, Suzanne 1989. *Bilingualism*. Oxford, Basil Blackwell.
- Romsics Ignác szerk. 1995. *Magyarok kisebbségben és szóróványban*. Budapest, Teleki László Alapítvány.
- Dr. Rónai András szerk. 1945/1993. *Közép-Európa Atlasz*. Budapest, Szent István Társulat–Püski Kiadó (az 1945. évi változat faksimile kiadása).
- Rot Sándor 1967. Magyar–ukrán és ukrán–magyar kétnyelvűség Kárpát–Ukrajnában. *Magyar Nyelvőr*, XCI. 185–191.
- 1968. *A magyar nyelv fejlődése. A magyar-keleti szláv nyelvi kapcsolatok*. Kijev–Uzsgorod, Ragyanszka Skola.
- Ruszin Emil 1991. *Magyarok Kárpátalján. A félmúlt üzenete*. Budapest, SZGTI.
- Sándor Klára 1995. Az élőnyelvi vizsgálatok és az iskola: a kisebbségi kétnyelvűség. *Regio* 1995/4. 121–148.
- Schlett István 1993. Kárpátalja: Magyarok egy sokismeretlenes egyenletben. In *Kisebbségnevezőben (Beszélgetések és dokumentumok)*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 9–34.

- Sebestyén Árpád: *A kárpátaljai magyarság nyelvhasználatának kérdései napjainkban: a magyar nyelv helyzete és fejlődésének főbb kérdései a területen. Kézirat év és hely nélkül.* (Megtalálható Budapesten a Teleki László Alapítvány archívumában.)
- Sevcenko, Anatolij (Шевченко, Анатолій) 1996. Росіяни. In *Етнічні меншини в Україні*. Київ: Інститут соціології НАН України – Міністерство України у справах національностей та міграції, 103–113.
- Shamshur, Oleg V. 1994. Current Ethnic and Migration Issues in the Former USSR. *Current Issues in Language and Society*. Vol. 1. No. 1. 7–27.
- Shamshur, Oleg V.–Izhevskaya, Tetiana I. 1993. Multilingual Education as a Factor of Inter-ethnic Relations: the case of the Ukraine. In D. Ager, G. Muskens–S. Wright (eds.): *Language Education for Intercultural Communication*. Clevedon, Philadelphia, Adelaide, Multilingual Matters LTD., 159–167.
- 1994. Multilingual Education as a Factor of Inter-Ethnic Relations: The Case of the Ukraine. *Current Issues in Language in Society*. Vol. 1. No. 1. 29–39.
- Siselina, Ljuba 1992. A volt Szovjetunió nemzeti politikája és a kárpátaljai magyarság. *Regio*, 1992/2. 166–174.
- Skultéty Csaba 1980. A kárpátaljai magyarság szellemi élete. In *Magyar Mérleg III. A kisebbségben élő magyarság kulturális élete a II. világháború után (1945–1980)*. Zürich, Svájci Magyar Irodalmi és Képzőművészeti Kör Kiadása, 121–142.
- Skutnabb-Kangas, Tove 1997. *Nyelv, oktatás és a kisebbségek*. Budapest, Teleki László Alapítvány.
- Solchanyk, Roman 1993. The Politics of Language in Ukraine. *RFE/RL Research Report* Vol. 2, N 10, 5 March 1993, 1–4.
- Soós Kálmán 1993. Magyar tudományos élet Kárpátalján. *Magyar Tudomány*, 1993/5. 635–638.
- Stewart, Susan 1993. Ukraine's Policy toward Its Ethnic Minorities. *RFE/RL Research Report* Vol. 2. No. 36. 10 September 1993, 55–62.
- Sulha, I. H. 1975. A korai feudalizmus időszaka. In *A boldogság felé. Kárpátontúl vázlatos története*. Uzshorod, Kárpáti Kiadó, 11–16.
- Svejcer, Alekszandr D. 1975. A szociolingvisztika néhány időszerű kérdése. In Pap Mária–Szépe György (szerk.): *Társadalom és nyelv. Szociolingvisztikai írások*. Budapest, Gondolat, 65–88.
- Szabó István 1937/1994. *Ugocsa megye*. Budapest–Beregszász, Hatodik Síp – Új Mandátum Könyvkiadó (2., átdolgozott kiadás).
- Dr. Szabó László 1993. *Kárpátaljai demográfiai adatok*. Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó.
- Szabó Mihály Gizella 1993. Nyelvhasználat és szociális háttér. In *Hungarológia 3*. Budapest, Nemzetközi Hungarológiai Központ, 59–72.
- Szociológiai kutatás a kárpátaljai magyarság értékrendjéről és a kisebbségi lét alapproblémáiról (Dokumentáció)*. I–II. kötet. Beregszász–Budapest, 1995. Spektrum Társadalomkutató Műhely–Balázs Ferenc Intézet.

- Szujarko, V. O. 1974. Az SZKP és a szovjet állam viszonya a valláshoz és az egyházhoz. In *Fiataloknak az ateizmusról*. Uzshorod, Kárpáti Könyvkiadó, 149–164.
- M. Takács Lajos szerk. 1994. *Aprópenz a történelem színpadán. A kárpátaljai magyar nyelvű sajtó 1945–1948*. Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó.
- Tárcezy Andor 1990. „Nincs értelme a maradásnak...” *Kárpátalja*, 1/12. 12.
- The Hague Recommendations Regarding the Education Rights of National Minorities & Explanatory Note*. The Hague, October 1996, Foundation on Inter-Ethnic Relations.
- Tóth István 1991. Szempontok a kárpátaljai magyar kisebbség önszerveződésének történetéhez. *Regio*, 1991/2. 130–147.
- 1993. Autonómia: kárpátaljai vágyak és a valóság. In Biró Gáspár és mtsai (szerk.): *Autonómia és integráció*. Budapest, Magyar Szemle Könyvek, 64–91.
- Tóth Pál Péter 1994. Magyarország új állampolgárai (1988–1992). In Sik Endre–Tóth Judit (szerk.): *Jönnek? Mennek? Maradnak?* Budapest, MTA Politikatudományok Intézete, 85–97.
- Tóth Sándor László 1994. Honfoglalás. In Kristó Gyula (szerk.): *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 266.
- Trojan, M. V. 1975. A szovjet népek egységes családjában. In *A boldogság felé. Kárpáton túl vázlatos története*. Uzshorod, Kárpáti Kiadó, 168–182.
- Trudgill, Peter 1992. *Introducing language and society*. London, Penguin English.
- 1996. Az olvasókönyvek és a nyelvészeti ideológia – szociolingvisztikai nézőpontból. In Csernicskó István–Váradai Tamás (szerk.): *Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat*. Budapest, Tinta Könyvkiadó és Kiadványszerkesztő Bt., 1–10.
- 1997. *Bevezetés a nyelv és társadalom tanulmányozásába*. Szeged, JGYTF Kiadó.
- Tur, Jevgenyij (Тур, Евгений) 1996. Карта национальностей Украины или национальная карта. *Регион* 16 января 1996 г., 17.
- Udvari István 1994. Ruszinok. In Ács Zoltán (szerk.): *Együtt élő népek a Kárpát-medencében*. Budapest, Auktor Könyvkiadó, 177–199.
- 1996. Irodalmi nyelv-teremtő kísérletek a szlovákiai ruszinok körében. In Gadányi Károly és mtsai (szerk.): *Nyelvi tudat, identitástudat, nyelvhasználat*. Szombathely, BDTE, 100–106.
- Ukrajna Alkotmánya. Elfogadta Ukrajna Legfelsőbb Tanácsának ötödik ülészeke 1996. június 28-án*. Ungvár, 1997, Kárpáti Kiadó.
- Várady Gábor 1900. Máramarosmegye. In *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képekben. Magyarország VI. kötete*. Budapest, Magyar Állami és Királyi Nyomda, 437–461.
- Varga Béla 1992. Tankönyv és nemzetiség. *Világszövetség* (1992. november 4.) 1/7. 17.
- 1994. Válság után katasztrófa. *Magyarság és Európa*, 11/1. 51–56.

- Vargha András 1996. *MEDIT felhasználói füzet*. Budapest, a szerző kiadása.
- 1998. *MiniStat 2.6 verzió. Felhasználói füzet*. Budapest, ELTE Általános Pszichológiai Tanszék.
- de Varennes, Fernand 1993. Language and Freedom of Expression in International Law. *Human Rights Quarterly* 16. 163–186.
- Veres József 1987. *A szovjet nemzetiségi politika néhány aktuális problémája*. Kézirat. (Megtalálható a Teleki László Alapítvány dokumentumtárában, MKCS 421/1987 sz. jelzet alatt).
- Wardhaugh, Ronald 1995. *Szociolingvisztika*. Budapest, Osiris–Századvég.
- Weinreich, Uriel 1968. *Languages in Contact*. The Hague, Mouton.
- Zseliczky Béla 1993. Mi volt a sztálini rendszer lényege? In Dupka György (szerk.): *Emlékkönyv a sztálinizmus kárpátaljai áldozatairól (1944–1946)*. Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó, 190–195.
- Большая Советская Энциклопедия: В 30-ти томах*. Москва, 1972, том 7.
- Бюллетень Статистики* 1990/10. 76–79. Москва.
- Всесоюзная перепись населения – всенародное дело*. Москва, 1969.
- Інформаційний збірник міністерства освіти України* 3–4. 1996 лютий. Київ: Освіта.
- Інформаційний збірник міністерства освіти України* 3–4. 1997 лютий. Київ: Педагогічна преса.
- Концептуальні засади задоволення освітніх запитів національних меншин в Україні*. Київ, 1997. (Iktatási szám 1/9–183.)
- Переписьный лист. Всесоюзная перепись населения 1989 г.* Государственный комитет СССР по статистике.
- Програми з української мови для шкіл з угорською та румунською мовами навчання (Перший рік навчання)*. Ужгород, 1990.
- Склад населення по окремих національностях і рідний мови за даними перепису населення 1989 року*. Ужгород, 1990. Закарпатське обласне управління статистики.
- Статистичний збірник. Населення Закарпатської області за даними всесоюзного перепису населення 1989 року*. Ужгород, 1990.

Osiris Kiadó, Budapest
A kiadásért felel Gyurgyák János
Műszaki szerkesztő Kapitány Ágnes
A nyomdai előkészítés és a sokszorosítás
az Osiris Kft. munkája
Tördelő Kmety Lóránt

ISBN 963 379 463 3
ISSN 1419-323X

A magyar nyelvtudomány egyik adóssága, hogy a közelmúltig nem foglalkozott Trianon nyelvi következményeivel. Határon túli és hazai nyelvészek most elkészítették a környező országok kisebbségi magyar nyelvhasználatának történeti szociolingvisztikai elemzését Trianontól napjainkig. A kutatók azonos szerkezetben tárgyalják a kisebbségi magyarok földrajzi és demográfiai jellemzőit, politikai, gazdasági, kulturális és vallási helyzetét, a nyelvekhez fűződő attitűdöket és a nyelvi konfliktusokat, a nyelvi törvényeket, a magyar nyelv szerepét az oktatásban, a közigazgatásban és a tömegtájékoztatásban. A szigorúan nyelvészeti részek a kétnyelvűség hatásait írják le, vagyis a magyarországi magyarok és a határon túliak közti nyelvi azonosságokat és különbségeket elemzik.

A sorozat első kötete Kárpátaljáról szól, szerzője Csernicskó István, a beregszászi Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola tanára.

ISBN 963 379 464 1

9 789633 794647